

EMAKEELE SELTSI
AASTARAAMAT

69
2023

EESTI TEADUSTE AKADEEMIA
EMAKEELE SELTS

EMAKEELE SELTSI AASTARAAMAT

Peatoimetaja Reili Argus

69
2023

Eesti Teaduste Akadeemia Kirjastus
Tallinn 2024

Emakeele Seltsi aastaraamat 69 (2023) /
The Year Book of the Estonian Mother Tongue Society 69 (2023)

Toimetuskolleegium Riho Grünthal (Helsinki), Cornelius Hasselblatt (Groningen),
Tuomas Huumo (Turku), Helle Metslang (Tartu), Karl
Pajusalu (Tartu), Raimo Raag (Uppsala), Kristiina Ross
(Tallinn), Urmas Sutrop (Tartu), Lembit Vaba (Harjumaa),
Jüri Viikberg (Tallinn), Eberhard Winkler (Göttingen)

Toimetus Reili Argus peatoimetaja
Maire Raadik toimetaja

Toimetuse aadress Emakeele Selts
Roosikrantsi 6
10119 Tallinn

e-post es@emakeeleselts.ee

Inglisekeelsed tekstid toimetanud Ene Alas
Küljendanud Sirje Ratso

Trükk trükikoda Pakett

ISSN 0206-3735 (trükis)
ISSN 2228-1215 (võrguteavik)

Emakeele Selts on asutatud 1920. aastal
Emakeele Seltsi aastaraamat ilmub 1955. aastast

Emakeele Seltsi aastaraamat on registreeritud andmebaasides:
ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences)
Linguistics and Language Behavior Abstracts (ProQuest)
MLA International Bibliography (Modern Language Association)
Scopus (Elsevier)

Täistekstid veebis:
www.kirj.ee
www.cceol.com

Emakeele Seltsi aastaraamatu väljaandmist on rahaliselt toetanud
Haridus- ja Teadusministeerium

© Emakeele Selts

SISUKORD

Kais Allkivi-Metsoja, Pille Eslon, Jaagup Kippar

Keelekasutusreeglite tuletamine ja veatuvastus määrsõna sisaldavate sõnaliigijärjendite näitel	9
Detecting regularities and errors based on adverb-containing POS-grams	33

Enn Ernits

Vadja väliskohanimedest 1: Eesti, Soome ja Venemaa	35
Votian exotoponyms 1: Estonia, Finland and Russia	54

Mare Kitsnik, Moonika Pärn

Eesti keele kui emakeele õppe arendamise võimalusi mängustatud aktiivõppeülesannete abil täiskasvanute gümnaasiumis	56
Ways of developing learning Estonian as a mother tongue through gamified active learning tasks in an adult gymnasium	79

Kati Käpp

Mida, miks ja kuidas kirjutab Eesti gümnaasiumiõpilane	80
What, why and how an Estonian high school student writes.....	106

Andra Kütt-Leedis

Eesti keelt esimese ja teise keelena kõnelevate laste sõnavara pildikirjelduskatse põhjal	107
Vocabulary of children acquiring Estonian as their first and second language relying on a picture description vocabulary test.....	131

Katarin Leppik

Grammatilised kontseptsioonid Eesti tekstiuurimustes: süstemaatiline kirjanduse ülevaade.....	132
Grammatical concepts in Estonian text studies: Systematic literature review.....	154

Loviisa Mänd

Deminutiivsete nimi- ja omadussõnade tähendused eesti ilukirjandustekstides	155
Diminutive meanings in Estonian literary texts.....	177

Liisi Piits, Meelis Mihkla

Varieeruva vältega sõnade taju ja akustika	178
Perception and acoustics of words with a variable quantity degree.....	203

Helin Puksand, Janne Aas, Veronika Kalle

Esimese klassi lugemistekstide keerukus ja kohandamine	204
Evaluation and adaptation of first grade reading texts.....	227

Mai Raet

Terminikasutuse problemaatilisusest <i>COVID-19</i> näitel.....	229
Navigating the challenges of term usage: A case study of COVID-19	252

Kerttu Rozenvalde

Tartu Ülikooli välismagistrantide eesti keele õppe kogemused ja vajadused seoses nende tulevikuplaanidega	253
On the link between the Estonian language needs and the future plans of the international students of the University of Tartu.....	273

Lembit Vaba

Alternatiivseid etümoloogiaid X. <i>kosur, koslep, luup(a), lõust ja pook</i>	274
Alternative etymologies X. <i>kosur, koslep, luup, lõust, pook</i>	284

RINGVAADE

Emakeele Seltsi 103. tegevusaasta (2023) (Marit Alas)	289
2023. aastal Emakeele Seltsi üritustel peetud ettekanded (Marit Alas).....	298

2023. aastal Emakeele Seltsile saadetud või kingitud kirjandus (Annika Oherde)	308
2023. aastal manala teele läinud Emakeele Seltsi liikmed	310
<i>In memoriam</i> Evi Juhkam. 17.03.1932–01.12.2023 (Mari-Liis Kalvik).....	311
Emakeele Seltsi juubilarid 2023. aastal	314
Emakeele Seltsi liikmete nimestik seisuga 31.12.2022	317
Head Emakeele Seltsi liikmed ja seltsi sõbrad!	323

KEELEKASUTUSREEGLITE TULETAMINE JA VEATUVASTUS MÄÄRSÕNA SISALDAVATE SÕNALIIGIJÄRJENDITE NÄITEL

KAIS ALLKIVI-METSOJA,
PILLE ESLON, JAAGUP KIPPAR

Annotatsioon. Tutvustame uut tarkvara, mis võimaldab sõnaliigijärjendite esinemiskonteksti alusel tuletada eesti keele kasutusreegleid ja tuvastada grammatikavigu. Nii on ka artikli eesmärk kahetine. Tuginedes eesti keele koondkorpuse põhjal loodud statistilisele keelemudelile ja keskendudes määrsõna sisaldavatele kolmesõnalistele järjenditele, 1) anname ülevaate sõnaliigikooslustest, mida eelistatakse kasutada lause alguses ja lõpus; 2) kirjeldame veakohti, mis tulevad sõnajärjendite ebatõenäolise kasutuskonteksti järgi esile eesti keele kui teise keele õppijate tekstiloomes. Leitud vead on sagedamini seotud V2-sõnajärgiga (osa)lause alguses ja määruse paigutusega lause lõpus, valitud meetod aitab avastada ka puuduvaid ja liigseid sõnu. Normipärase ja ebatüüpilise keelekasutuse kombineeritud analüüs annab ainest nii automaatse veatuvastuse täpsustamise kui ka veaparanduste soovitamise jaoks.

Võtmesõnad: grammatikavigade tuvastus, keeletöötlus, morfosüntaks, kasutus-põhine keelekirjeldus, n-grammid

1. Sissejuhatus

Uurimus seostub eesti keele automaatkorrektuuri vahendite arendusega¹. Veaparanduse tarbeks on kättesaadavaks tehtud neuromasintõlkel põhinevad grammatikakontrolli ja statistilised õigekirjakontrolli mudelid (Allkivi-Metsoja, Kippar 2023; Luhtaru jt 2024). Grammatikakontrollijaga on saadud häid tulemusi täheortograafia, puudevate kirjavahemärkide,

¹ Tööd on toetatud HTMi „Eesti keeletehnoloogia“ programmist (EKTB25 „Eesti-keelse teksti automaatkorrekatuur“).

käänd- ja tegusõna vormivigade, kokku- ja lahkukirjutuse parandamisel, kuid sõnajärje- ja sõnavalikuvigadest ning liigsetest-puudevatest sõnadest parandab praegune parim korrektuurimudel umbes poole². Nende vealiikide tuvastamisele saab kaasa aidata rakendus, mis toob tekstis esile vähetõenäolised sõnaliigijärgendid.

Tekstis regulaarselt esinevad sõnaliigi n-grammid (sõnaliigijärgendid) moodustavad keelekasutusmustreid, mis eristuvad sõnaühenditest selle poolest, et neil on a) püsikindel struktuur, nt kolm järjestikust määrsõna (nt *kahjuks ka palju*); b) stereotüüpne/tüüpiline vormistus ja tekstifunktsioonid, nt kahe järjestikuse määrsõna ja sidesõna puhul kasutatakse vastandavat paarissidendit *ei .. ega (ei rohkem ega vähem)*; c) piiritletud leksikaalgrammatiline varieeruvus, nt tegusõna kasutamisel koos kahe järgneva määrsõnaga moodustuvad hoogsat tegevust tähistavad ütlused (*sammume/liigume/põrutame kindlalt edasi*) ja piltlikud väljendid (*ei vea enam välja*).

Sõnaliikide n-gramme (ingl *POS-grams*) on lingvistikas analüüsitud mitmetel eesmärkidel, mh fraseologismide tuvastamiseks (Brett, Pinna 2015), tekstide klassifitseerimiseks (Kapusta jt 2021), korduvate grammatiliste struktuuride leidmiseks keeleõppe vajadustel (Cappelle, Grabar 2016) ja veatuvastuses. Jian-cheng Wu jt (2013) on n-grammide alusel määranud ingliskeelsetes lausetes tegusõnale eelneva kaassõna valiku vigu. Jahangir Md. Alam jt (2007) on kasutanud n-grammide tõenäosusi bangla- ja ingliskeelsete lausete grammatilise korrektuse hindamiseks. Mikko Aulamo (2019) on soome keele grammatikavigu tuvastanud 2–5 komponendist koosnevate sõnaliigi- ja grammatiliste vormide järjestite sageduse põhjal. Inglise keeles on valdavalt analüüsitud sõnajärgendeid, sagedamini vaadeldakse 3–4-sõnalisi üksusi (vt De Cock, Granger 2021).

Eesti keelele loodud tarkvara nimetame sõnaliigijärgendite leidjaks³. See koosneb kahest komponendist.

1. Esimene programm⁴ eraldab tekstimaterjalist trigrammid (sõnaliigikolmikud), arvutab nende kasutuskontekstide sageduse ja osakaalu trigrammi ees (lause algus või eelnev sõnaliik) ja järel

² <https://github.com/TartuNLP/grammar-worker/tree/main/models>.

³ Huvilised saavad sõnaliigijärgendite leidmist ja veatuvastust katsetada Google Colaboratory demolehtedel (Sõnaliigijärgendite leidja 2024; Sõnaliigijärgenditel põhinev veatuvastus 2024).

⁴ <https://github.com/tlu-dt-nlp/POSgram-contexts>.

(lause lõpp või järgnev sõnaliik). Analüüsides selliselt mahukat ja võrdlemisi esinduslikku üldkeelekorpus, saab koostada statistilise keelemudeli, mis võimaldab konteksti põhjal tuvastada tüüpilisi ja ebatüüpilisi sõnaliigijärgendeid.

2. Teine programm⁵ otsib keelemudelile tuginedes tekstist vähenäolisi sõnaliigijärgendeid, mille ees- või järelkonteksti tõenäosus jääb keelemudeli alusel alla kasutaja seatud piiri (nt 5%). Nii toob otsing lause kaupa esile trigrammid, mida tarvitatakse harva lause alguses/lõpus või mis pole ootuspärased eelneva/järgneva sõnaliigi tõttu.

Et mõlema programmi kasutust demonstreerida, analüüsime artiklis kahesugust keeleainest: 1) eesti keele koondkorpuse põhjal eritleme trigrammide ümber eelistatud kasutuskontekste; 2) võrdluses koondkorpusega tuvastame eesti keelt teise keelena õppijate tekstidest ebarahulikult kontekstis esinevaid trigramme ja kõrvutame neid veamärgendusega. Oleme materjali piiranud määrsõna sisaldavate trigrammidega. Täpsemalt keskendume järgenditele, mida eelistatakse kasutada lause algul või lõpus. Veanaidete puhul vaatleme ka lausesisest konteksti.

Uurimus on korpusest tulenev ja jätkab lingvistilise klasteranalüüsi suunda (vt Eslon, Allkivi-Metsoja 2018), kuid sõnaliigijärgendite leidja erineb mitmeti varem loodud Klastreidjast⁶ ja selle arendusest Mustreidjast⁷: hetkel otsib uus rakendus üksnes sõnaliigi n-gramme, mitte vormi- ja lauseliikmete järgendeid; grammatiline märgendus ei põhine EstCG reeglipõhisel süntaksianalüsaatoril; uudsed on andmed sõnaliikide varieerumisest n-grammi ees/järel ja veatu vastus nende esinemisstatistika alusel.

Oleme seisukohal, et sõnaliigi n-grammi struktuuri on kodeeritud selle komponentide kooskasutuse fonoloogilised, süntaktilised ja kontseptuaalsed reeglid, mis aktiveeruvad keelekasutuses semantika-grammatika piirimail (vt Jackendoff 2017).

⁵ <https://github.com/tlu-dt-nlp/POSgram-errors>.

⁶ https://evkk.tlu.ee/vers1/Search/search_reeglid.html.

⁷ <https://elle.tlu.ee/tools/clusterfinder>.

2. Keelematerjal ja sõnaliigijärjendite tuvastamine

Sõnaliigijärjendite leidja rakendab sõna- ja lausepiiride määramiseks ning sõnaliigituvastuseks keeletötluspaketti Stanza (Qi jt 2020). Stanfordi ülikoolis loodud tarkvara põhineb närvivõrgumudelitel, mida on eestikeelsete tekstide analüüsimiseks treenitud Eesti universaalsete sõltuvustega märgendatud puudepanga (EstUD) versiooniga 2.12⁸. Stanza on saavutanud EstBERTi ja RoBERTa keelemudelitest paremaid tulemusi sõnestamises ja sõnaliikide märgendamises, kuid jäänud lausestamises alla RoBERTale, nõudes samas vähem arvutusressurssi (EstSpacy 2021). Teisalt on Stanza EstUD tuvastanud kirjakeelsete tekstide lausepiire täpsemini kui PipeUD mudel ja EstNLTK reeglipõhine märgendaja Vabamorf, ehkki viimane on andnud paremaid tulemusi veebitekstidega (Sirts, Peekman 2020).

Sisendteksti töötlus toimub lause kaupa. Iga lause sõnaliigid kirjutatakse vastuste faili, millest on võimalik teha päringuid. Sõnaliigituvastuses oleme lähtunud CoNLL-U märgendusformaadi⁹ atribuudist *xpos* ehk keelespetsiifilistest sõnaliigimärgenditest¹⁰. Lisaks võtsime kasutusele lause alguse (^) ja lõpu (\$) sümboli, mis tähistavad trigrammi ees- või järelkonteksti puudumist (vt tabel 1). Edasiseks analüüsiks viib tööriist laused sõnaliigijärjendi kujule, nt lause *Juku ja Kati laulsid valjusti* esitus on ^SJSVD\$ (nimisõna-sidesõna-nimisõna-tegusõna-määrsõna). Praegune versioon ei arvesta järjendite osana kirjavahemärke (märgend Z), sest nii saab paremini vaadelda sõnade järgnevusi lauses, mh osalausepiiril. Siin ja edaspidi kasutame tabelis 1 antud sõnaliigitähiseid, noolsulg > eraldab trigrammist eeskonteksti ja < järelkonteksti. Kõnealune sõnakolmik (lause alguses/lõpus) või -nelik (lause sees) on keelenäidetes alla joonitud.

Trigrammide kasutuskontekstide leidmiseks eraldatakse lausetest nelja märgendi järjendid (tetragrammid). Eelnevas näitelauses on neid neli: ^SJS – *Juku ja Kati*, SJSV – *Juku ja Kati laulsid*, JSVD – *ja Kati laulsid valjusti*, SVD\$ – *Kati laulsid valjusti*. Et teha kindlaks trigrammide eeskontekstid, rühmitatakse tetragrammid kolme viimase märgendi järgi. Seejärel saab arvutada iga eristunud kolmiku eeskontekstide sageduse ja osakaalu kõigi selle kolmiku keelenäidete suhtes ning kolmiku enese

⁸ https://stanfordnlp.github.io/stanza/available_models.html.

⁹ <https://universaldependencies.org/format.html>.

¹⁰ <https://www.cl.ut.ee/korpused/morfkorpus/seletus/index.php?lang=et>.

Tabel 1. Sõnaliigijärjendite tuvastamiseks kasutatavad märgendid

Märgend	Seletus
^	lause algus
A	omadussõna
D	määrsõna
G	omastavaline täiend
I	hüüdsõna
J	sidesõna
K	kaassõna
N	arvsõna
P	asesõna
S	nimisõna
V	teigusõna
X	abimäärsõna
Y	lühend
\$	lause lõpp

sageduse ja osakaalu teiste kolmikute suhtes. Analoogselt, kuid vastupidises suunas toimib järelkontekstide otsing.

Kirjeldatud viisil koostasime statistilise keelemudeli, mis kajastab trigrammide ees- ja järelkontekstide tõenäosusi. Allikmaterjaliks võtsime eesti keele koondkorpuse¹¹ versiooni, mis on kättesaadav eesti keele ühendkorpuse alamkorpuseks (u 181 mln sõna ja 13,2 mln lauset). Koondkorpus sisaldab peamiselt aja-, ilukirjandus-, teadus- ja seadustekste. Eeldasime, et see esindab veebikorpustega võrreldes standardsemat keelekasutust, mis võiks paremini sobida kirjalike tekstide veatuvastuse aluseks.

Leidsime koondkorpuse tekstidest 152,6 miljonit trigrammi. Siinse uurimuse jaoks sõelusime neist välja määrsõna sisaldavad, mida oli 49,3 miljonit (osakaal 32,3%). Neid sõnaliigijärgnevuse alusel ühendades jäi alles 419 trigrammi, mille hulgast eemaldasime tõlgendamatu komponenti (märgend *T*) sisaldavad ja need, mille osakaal korpuses on alla 0,0001%. Nii kitsenes järjendite arv 303-ni (osakaal korpuses kuni 1,610%). Artikli 3. peatükis piirdume näitega määrsõna sisaldavatest sõnaliigijärjenditest

¹¹ <https://www.cl.ut.ee/korpused/segakorpus/index.php?lang=et>.

lause alguses ja lõpus, kirjeldame sõnaliikide varieeruvust nende ees/järel ning anname lühiülevaate analüüsitud muustrite keelekasutusest. Me ei ole kõrvale jätnud ega parandanud juhtumeid, kus sõnaliigituvastus loeb määrsõnaks (*D*) abimäärsõna, kuna selliste olukordadega peab arvestama ka sõnaliigijärgendite leidja töös.

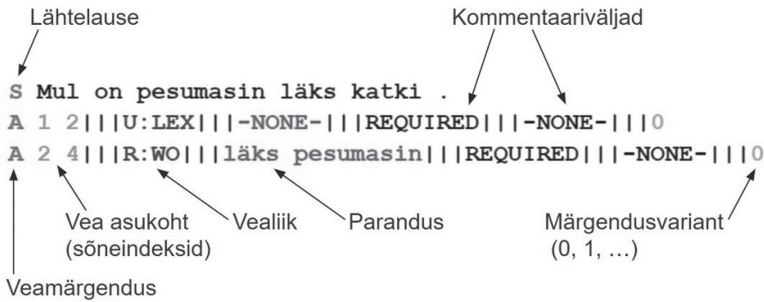
Veatuvastus keskendub ebatüüpilises kontekstis esinevatele sõnaliigijärgenditele. Programm tugineb koondkorpuse alusel koostatud keelemudelile. Kasutaja saab seada tõenäosuspiiri, millest väiksema osakaaluga kontekstid veaohlikuks märgitakse. Vaikimisi oleme selleks määranud 5%. Kui protsendipiiri suurendada, suureneb ka veatuvastuse saagis ehk leitud vigade osakaal. Saagis võib aga lõputult kasvada, kui üha rohkem sõnajärgendeid on tähistatud võimaliku veana. Oleme kindlaks teinud, et 5% juures ei vähene tulemuste täpsus (õigustatud veatuvastuste osakaal) veel olulisel määral, nt võrreldes 2% piiriga.

Veatuvastuse täpsust ja saagist võimaldab hinnata eesti keele automaatkorrektuuri vahendite testimiseks loodud veamärgendusega korpus, mis koosneb eesti keele kui teise keele õppijate tekstidest (EstGEC-L2 2023). Testmaterjal on pärit eesti vahekeele korpusest¹² ja hõlmab 2029 lauset, jaotudes suhteliselt võrdselt nelja keeleoskustaseme (A2, B1, B2, C1) vahel. Vigade asukoha, liigi ja paranduse tähistamiseks on kasutusel M2-märgendusformaat¹³. Vealiigitus on eesti keele jaoks kohandatud ERRANTI klassifikatsiooni alusel (Bryant jt 2017). Üldisem liigitus tugineb sellele, kas sõna või kirjavahemärk on liigne, puudub või vajab asendamist. Neile vealiikidele vastab märgendi algul *U* (ingl *unnecessary*), *M* (*missing*) või *R* (*replacement*). Sõnaasenduste hulka kuuluvad täheortograafia-, algustähe-, kokku-lahkukirjutuse, vormi- ja sõnavaliku ning sõnajärjevead (asendatakse mitmesõnaline üksus). Kui ebaloomuliku sõnajärgjega lauseosa hõlmab ka sõnatasandi vigu, on need märgitud omaette eksimustena, et nende üle saaks eraldi arvestust pidada.

Joonisel 1 on kujutatud veamärgenduse näide. Lausele on iga vea kohta lisatud märgendusrida. Selle alguses on sõneindeksid, mille vahel vigane üksus paikneb. Esimese sõne asukoht on 0–1, teisel sõnel 1–2 jne. Siinses näites on teine sõne märgendatud liigsena, kolmas ja neljas aga sõnajärjevea tõttu ära vahetatud: *Mul läks pesumasin katki*. Ühel lausel on kuni kolm märgendusversiooni (nummerdatud 0, 1 või 2 rea lõpus).

¹² <https://elle.tlu.ee/tools>.

¹³ <https://github.com/nusnlp/m2scorer>.

Joonis 1. Veamärgenduse näide M2-formaadis

Kuigi veatuvastajaga saab otsida mis tahes vähetõenäolisi sõnaliigijärjendeid, käsitleme 4. peatükis üksnes määrsõna sisaldavate trigrammidega esile tulnud ebatäpset keelekasutust ja tarbetuid veatuvastusi.

3. Sõnaliigijärjendid lause alguses ja lõpus

Sõnaliigijärjendite esinemiskontekstide analüüs võiks keelekasutuse seaduspärade kirjelduse kõrval pakkuda sisendit automaatse veaparanduse jaoks, aidates kasutajale selgitada ebatavalistes sõnaliigijärjendites avalduvaid keelevigu ja pakkuda paremaid sõnastusi.

3.1. Lausealgulised sõnaliigijärjendid

Statistiline ülevaade. Määrsõna sisaldavaid trigramme, mille kasutus-kontekstidest on sagedaim lause algus, leidis koondkorpuses 26. Nende osakaal jääb vahemikku 0,0001–0,845% (vt tabel 2). Kõige laiema levikuga järjend DVS esineb lause algul üle kolmandiku juhtudest. Tunduvalt harvem varieeruvad selle ees nimi- (19,21%), tegu- (15,35%), määr- (11,19%) ja sidesõna (10,43%), nt *Ministeerium võib-olla aitab juhtumit lahendada* (S>DVS); *Õelge, millal toimub kohtumine linnavalitsuse inimestega* (V>DVS); *Juba üleile õnnitles peatreenerit .. Eesti Olümpiakomitee* (D>DVS); *Ja muuhulgas otsustati koosolekul taastada ..* (J>DVS).

Alati ei ole trigrammi lausealguline kasutus tugevalt eelistatud. Nii on DVD esinemus selles positsioonis suurim, kuid vahe ülejäänud ees-kontekstidega pole kuigi oluline. On tõenäoline, et mustrit kasutatakse ka lause sees, kus talle võib eelneda nimisõna (23,02%; *Turg samuti määrab*

Tabel 2. Lausealgulised sõnaliigijärjendid reastatuna lause algul esinemise tõenäosuse järgi

Jrk	Järjend	Osakaal koond-korpuses %	Osakaal lause alguses %	Näide
1.	IJD	0,0007	72,11	<i>Ah et ammu kestab juba?</i>
2.	IAD	0,0001	69,87	<i>No hea küll, müüvad ameeriklastele.</i>
3.	IDV	0,0023	67,12	<i>Vaat nii arvan mina!</i>
4.	IDJ	0,0002	66,15	<i>No täpselt nagu deodorandipudel!</i>
5.	IID	0,0002	66,09	<i>Oh issand küll.</i>
6.	IDP	0,002	65,48	<i>Vaat seal sa tahad istuda!</i>
7.	IVD	0,0015	64,78	<i>No aidake ometigi, ma suren!</i>
8.	IDS	0,0008	63,64	<i>No näiteks ämbreid pole mõtet .. müüagi.</i>
9.	IPD	0,0007	61,28	<i>Säh sulle siis praimingut.</i>
10.	IDD	0,0012	60,87	<i>Vat nii siis.</i>
11.	DVX	0,0001	57,58	<i>Seejuures unustati tähele panemata, et ..</i>
12.	IDN	0,0001	55,78	<i>No vähemalt kolme hulka pidime ikka pääsema.</i>
13.	IDA	0,0007	50,7	<i>Oh kui raske on ikkagi olla Isa!</i>
14.	ISD	0,0005	44,96	<i>Oi jumal küll!</i>
15.	DVY	0,021	37,5	<i>Viimati lõppes MM Argentinele .. õnnetult ..</i>
16.	DVS	0,845	35,43	<i>Samuti tuleb kinnistu hoida .. heas seisukorras.</i>
17.	DVP	0,386	34,08	<i>Esiteks on see lähemal.</i>
18.	JID	0,0006	34,0	<i>Ja vat siis sööme vastlakukleid kah!</i>
19.	JDI	0,0001	33,51	<i>Ja nüüd, kurat, see teepikendus!</i>
20.	DVG	0,0043	29,76	<i>Paremini oskavad eesti keelt Eesti .. muulased.</i>
21.	DVA	0,204	27,34	<i>Õösel puhub nõrk muutlik tuul ..</i>
22.	PVD	0,432	27,23	<i>Tal on ju lähedased sugulased Narvas.</i>
23.	DVD	0,363	26,22	<i>Tänavu jätkatakse ka .. puiestee asfalteerimist.</i>
24.	DPV	0,185	24,17	<i>Eks seegi ole fakt.</i>
25.	DKV	0,0011	24,02	<i>Sealt alates on usaldus .. jõuliselt suurenenud.</i>
26.	AVD	0,066	21,0	<i>Positiivsena saab veel välja tuua ..</i>

nii kauba hinna kui ka käibe), harvem tegusõna (18,32%; *Nad hakkavad tegelikult ehitama ikka uut maja ..*). Ka DPV ees võib vabalt olla nimi- (23,15%; *Kodus ju seda pole näha*) või tegusõna (19,8%; *Lubage ka mul osaleda*), PVD ees nimisõna (26,74%; *Kontoris ma pole kunagi kohvita jäänud*). AVD kasutus lause algul hõlmab vaid viiendiku keelenäidetest ning sama edukalt võivad talle eelneeda nii tegu- (20,85%; *Hinnata positiiv-sena saab ka esinemiskindlust*) kui ka määrsõna (20,7%; *Isegi peamine on mitte langeda liialdustesse*). Niisiis on nimetatud sõnaliigijärjendite esine-mus lause alguses vaid kõige tõenäolisem võimalus. Samas, 13 trigrammi esinemas selles positsioonis jääb 50,7–72,11% vahele, kuid korpusel tervikuna on need väga harvad (osakaal 0,0001–0,0023%).

Lausealgulistele trigrammidele järgneb kas nimi- või tegusõna (vt tabel 3). Regulaarselt (üle 50% juhtudest) kasutatakse nimisõna nelja ja tegusõna ühe trigrammi järel: DVG<S, nt *Üldse peab vene köögi puhul .. arvestama*; DVA<S, nt *Samuti sätestab uus seadus, et ..*; IDN<S, nt *No vähemalt kolme hulka pidime .. pääsema*; DVY<S, nt *Nüüd hakkab USA Kongress uurima ..*; DVX<V, nt *Kas oled tähele pannud, et ..*

Veidi väiksem esinemas (kolmandik või enam juhtudest) on nimisõnal kuue ja tegusõnal seitsme trigrammi järel. Niisuguseid järjendeid on 13.

a) Nimisõnaga: DVP<S, nt *Väliselt iseloomustab selliseid raamatuid, et ..*; DVS<S, nt *Piirkonniti oli töötuse määr 2001. aasta IV ..*; DKV<S, nt

Tabel 3. Lausealgulistele sõnaliigijärjendite eelistatud järelkontekst %

Nimisõna		Tegusõna		Asesõna		Määrsõna	
DVG	91,07	DVX	72,73	IDJ	30,38	IDV	22,98
DVA	72,85	IPD	46,69				
IDN	69,39	IDP	46,08				
DVY	57,88	IDS	40,41				
DVP	43,51	IJD	35,46				
DVS	40,94	IID	34,26				
DKV	36,19	IDD	32,11				
AVD	31,17	ISD	31,65				
DVD	30,37	JID	26,05				
IDA	30,03	IAD	26,92				
PVD	26,35	JDI	24,74				
IVD	20,47	DPV	24,65				

Sealt alates on usaldus pikkamööda .. suurenenud; AVD<S, nt *Vedavateks jäid ikka tagarattad*; DVD<S, nt *Muidugi on ka kompromiss võimalik*; IDA<S, nt *No nii head aega ei osanud ma küll loota*.

b) Tegusõnaga: IPD<V, nt *No tema juba oskab lepingut lugeda*; IDP<V, nt *No kust te teate*; IDS<V, nt *Noh, kuidas eluke veereb?*; IJD<V, nt *Vat ja siis polnud muud kui minek*; IID<V, nt *Ah jaa, pisut lisa soola ja pipart*; IDD<V, nt *Vat nii siis teemegi*; ISD<V, nt *Oi jumal küll, kaduge minema*.

Nimisõna eelistatakse veel kahe ja tegusõna kolme trigrammi järel, kuid need juhud moodustavad kuni veerandi kasutusest: PVD<S, nt *Meie mõtlesime ka turvalisusele*; IVD<S, nt *No olgu siis asetäitja*; JID<V, nt *Kuid ennäe, nüüd hakkab iga arstile ilmumine raha maksma*; JDI<V, nt *Ning nüüd neh annab baltisakslane-nurjatu .. taas elumärki*; DPV<V, nt *Kas sa tahad minna matkale Karpaatidesse?*

Kahe trigrammi järel eelistatakse muid sõnaliike: IDJ-i järel asesõna, nt *No nii nagu teiegi*, ja IDV järel määrsõna, nt *No siiani pole veel vähemalt mulle arvet tulnud*.

Lingvistiline ülevaade. Lingvistilises vaates moodustavad üle poole lausealgulistest trigrammidest (kokku 15) hüüundid, nagu ISD (*Oi jumal küll!*). Enamasti algavad need hüüdsõnaga, kahel juhul ka sidesõnaga, nt JID: *Ja vat siis sööme vastlakukleid kah!* Üheksa järjendi esikomponent on määrsõna, nt DVD: *Samuti on veel võimalik osta ..* Ühe järjendi algul esineb omadussõna (AVD: *Läbikukkunuks võib juba praegu lugeda plaani ..*) ja teisel asesõna (PVD: *Ma pole kunagi sellistel avamistel käinud*).

a) Hüüundid kuuluvad muutumatute sõnade klassi, tegemist on loendatava hulgaga. Nad võivad esineda iseseisva lausena (*No nii!*; *Oh kui raske!*) või selle süntaktiliselt sõltumatu osana (*Ahoi, kaugelt tulijad!*). Näiteid, kus hüüdsõna eraldatakse suhtlusvajadustest tulenevalt lause alguses komaga, on tavaliselt rohkem. Neid kasutatakse mh pöördumistes (*Hei, sina seal!*), tähelepanu köitmiseks (*Ohoo, keda ma näen!*) ja hinnanguteks (*Ja oh imet küll, asi toimib*). Koma ei kasutata lausealguliste sisutühjade hüüunditega, mis moodustavad neile järgneva(te) sõna(de)ga semantilise ja foneetilise terviku, nt *no nii, no ikka, no eks, no kas, no millal, no umbes, no näiteks; vaat/vat nii, vaat siis, vaat seal; ah ikka*.

Teine osa sisutühjadest hüüunditest paikneb pikema lause alguses, nt *Oi jumal küll; Oh kui tore; Säh sulle siis; No ja nüüd?*

Kolmas osa hüüundeid kuulub liitsete sidendite koosseisu, nagu *no isegi kui* või *no nii nagu*, mis lause alguses funktsioneerivad viiteseose vahendina, nt *No isegi kui see rahapada kuskil lebab – mida on meiesugustel vanadel inimestel enam nende kõlisevate müntidega peale hakata?*, ning sõnastust muutes võivad paikneda ka osalause alguses. Lausealgulisi hüüundeid *Ja vaat siis*, *Ja oh imet*, *Ja no muidugi* kasutatakse samuti viiteseose vahendina, rööpselt ka ekspressiivsete tähendusvarjundite edastamiseks.

b) Määrsõnaga algavad järjendid kinnitavad sõnajäreeeglit, mille kohaselt soovitatakse paigutada määrsõna lause algusse või lõppu. Siinse materjali põhjal on suurim tõenäosus paikneda lause alguses järjendil DVX koos väljend- ja ühendverbiga, nt *Seejuures unustati tähele panemata, et ..* ; *Seejuures unustati ära, et ..* . Oluline on märkida, et väljendverbi kuuluv käändsõna tuvastatakse analoogse kasutuse tõttu sageli, kuid mitte alati abimäärsõnana. Enam kui kolmandikul juhtudest esinevad lause algul järjendid DVY (*Eeldatavalt hakkab EVP hind .. taas langema*), DVS (*Tänavu saab riigilt põldude lupjamistoetust 330 põllumeest*) ja DVP (*Samas on Teie põlvkond käinud läbi peaaegu kõigist ..*). Väiksema levikuga on lause algul DVG, DVA, DVD, DPV ja DKV.

c) Omadus- ja asesõnaga algavad järjendid esinevad lause algul vähem kui kolmandikus keelenäidetes. Mustrid AVD ja PVD on tüüpilised V2-sõnajärje näited, kus öeldisele ja määrusele eelneb vastavalt omadusõna öeldistäite või määrusena (nt *Peamine on mitte langeda liialdustesse*) ning asesõna aluse või valdajamäärusena (nt *Mul on siin olnud häda pulsi allasaamisega*).

3.2. Lauselõpulised sõnaliigijärjendid

Statistiline ülevaade. Määrsõna sisaldavatest trigrammidest (kokku 303) on vaid viis sellist, mida eelistatakse lause lõpus (vt tabel 4). Nende esinemus koondkorpuses paigutub sarnasesse vahemikku lausealguliste trigrammidega (0,0001–0,833%).

Enam kui pooltel juhtudel esineb lause lõpus DPX, mida leidub korpuses väga vähesel määral. Ülejäänud nelja sõnaliigijärjendi esinemus selles positsioonis on poole väiksem, sh korpuses üsna levinud SDV-l ja DDV-l. Niisiis ilmneb sama seaduspärasus nagu lausealguliste trigrammidega: üleüldiselt suurema osakaaluga järjendeid kasutatakse lause lõpus väiksema tõenäosusega.

Tabel 4. Lauselõpulised sõnaliigijärjendid reastatuna lause lõpus esinemise tõenäosuse järgi

Jrk	Järjend	Osakaal koond-korpuses %	Osakaal lause lõpus %	Näide
1.	DPX	0,0001	54,72	Ei olnud <i>sinna midagi parata</i> .
2.	KDV	0,057	26,5	Nende kõigiga tuleb ehitamise või maa ostmise üle läbi rääkida.
3.	DNK	0,0042	25,0	Inimkatseid on tehtud <i>vaid ühe puhul</i> .
4.	SDV	0,833	23,04	Me ei ole <i>komisjoni veel moodustanud</i> .
5.	DDV	0,430	22,09	Suuliselt oleme neile <i>juba ära öelnud</i> .

Kuna DPX sisaldab abimäärsõna, siis kasutatakse selle ees regulaarselt tegusõna (vt tabel 5), nt *Savisaar on järgmine president, aga sind pisikest putukat ei pane varsti keegi tähele*. Teine pool DPX-i näidetest on sellised, kus DPX asub lause sees ja selle järel varieeruvad kuus sõnaliiki, millest suurem tõenäosus on tegusõnal (19,81%) ja sidesõnal (16,04%), nt *Eks ta ole isegi seda tähele pannud .. ; Varsti viiekuuseks saavad öde-venda panevad juba teineteist tähele ning vastavad teineteise kilgetele*.

Ülejäänud nelja trigrammi esinemas lause lõpus hõlmab leitud keelenäidetest umbes veerandi, mis tähendab, et suuremas osas lausetest paikneb mustri järel veel vähemalt üks sõna. Vahe varieeruvate sõnaliikide osakaalus on suhteliselt väike. KDV, SDV ja DDV järel on sagedamini tegusõna (vastavalt 19,11%, 20,26% ja 18,86%) või nimisõna (vastavalt 18,36%, 19,5% ja 22,09%), nt *KDV<V: .. raha selle eest välja ei käida; SDV<V: Seda seadused lihtsalt ei võimalda;*¹⁴ *DDV<S: „Nad pakkusid kõige rohkem,“ põhjendab Holsting valikut*. DNK järel esineb lähedase osakaaluga nii tegusõnu (15,35%), määrsõnu (13,06%), omadussõnu (12,82%) kui ka nimisõnu (12,74%), nt *DNK<D: Seda on tavapärasest umbes kolmandiku võrra enam*.

Lauselõpuliste trigrammide ees, v.a tegusõnaühenditega seostuv DPX, kasutatakse kõige sagedamini nimisõna (vt tabel 5). KDV ees on regulaarselt kaassõna laiendav nimisõna (85,04%), nt *.. kõike saab täiuslikkuse poole edasi arendada*. Teiste trigrammide ees vahelduvad eri sõnaliigid. DNK ees võib lisaks nimisõnale (nt *Augusti lõpu seisuga kasvas klientide*

¹⁴ *ei* kui tegusõna liitvormi osa märgendatakse tegusõnana.

arv vaid paarisaja võrra) esineda tegusõna (34,52%), harvem mäarsõna (10,5%). Ka DDV ees on nimisõnaga (nt *Jutt on projektist, mille linnavalitsus esialgu välja töötas*) peaaegu sama sage tegusõna (24,5%), kasutatakse veel määr- (12,77%) ja asesõnu (11,19%) ning 13,38% juhtudest esineb DDV lause alguses. SDV ees leidub peale nimisõna (nt *Samal ajal on aga ka mitteaktiivsete noorte arv tunduvalt kasvanud*) ka tegu- (16,16%), omadus- (15,2%) ja asesõnu (14,25%).

Tabel 5. Lauselõpuliste sõnaliigijärjendite eelistatud eeskontekst %

Nimisõna		Tegusõna	
KDV	85,04	DPX	83,02
DNK	36,09		
SDV	29,36		
DDV	26,99		

Lingvistiline ülevaade. Lause lõpus eelistatud sõnaliigijärjendid on keeleliselt erinevad. See on ka mõistetav, kui silmas pidada, et lause alguses kasutatakse tavaliselt stereotüüpsema vormistusega sõnaliigijärjendeid kui lause lõpus. DPX-i kasutuses on leksikaalselt kinnistunud väljendverb *tähele panema* ja väljend *ei ole / pole midagi parata*, kuid vabalt võivad esineda ka muud väljend- ja ühendverbid. KDV ja DDV puhul kasutatakse ühendverbe, nt *tuleb maa ostmise üle läbi rääkida*; *Me püüame omavahel kokku leppida*. SDV puhul eelistatakse tegusõna pöördvormi, nt *Tele2 seevastu pole praktiliste töödega selles vallas veel alustanudki*.

KDV ja DNK on seotud kaassõna kasutamise erinevates tingimustes. KDV ees paikneb reeglina nimisõna, nt *Sinna hakkavad kuuluma mehed, kes .. peavad esimese kutse peale kohale ilmuma*. DNK puhul aga järgneb kaassõna arvsõnale, moodustades leksikaalgrammatiliselt kinnistunud väljendeid, nagu *ligi kolmandiku võrra, vaid ühe puhul, eeldatavalt 26 kohta, valiti välja 939 hulgast/seast, kusagil 100 juures, vaid 10–15 ringis, juba kolme-nelja ajal, umbes 80-ndate keskel, siis 19-20 vahel*. Näitelause põhjal võib öelda, et üldjuhul valitakse KDV ja DNK kasutamisel päritolult, tähenduselt ja abstraktsuse astmelt eristuvaid kaassõnu. KDV alguses on levinud koha- ja ajatähenduslikud kaassõnad (nt *üle, peal-peale, juures, poole, ajal*), järjest laiemat kasutust leidvad abstraktsed kaassõnad (vrd *laua peale* ja *kutse peale*) ning kaassõna funktsioonis kivilinenud sõnavormid (*puhul, suhtes, kohaselt, järgi, jooksul, jaoks, tõttu*). DNK

puhul järgneb arvsõnale valik semantiliselt piiratud kaassõnu. Tegemist on umbmäärast aega, hulka või (aja)vahemikku (*ringis, keskel, ajal, vahel, juures*), määra (*võrra*), kohta (*hulgast/seast*) ja korduvust (*korral*) tähistavate väljenditega.

SDV ja DDV ees paiknevad sagedamini nimi- ja tegusõnad, kuid ka mitmed muud sõnaliigid. Nende kasutuses ilmnevaid tendentse tuleks analüüsida üksikasjalikumalt, mis pole aga siinse uurimuse eesmärk.

4. Veatuvastus sõnaliigijärgendite alusel

Hindamaks sõnaliigijärgendite leidja potentsiaali automaatses veatuvastuses, eraldasime testkorpusest ebatüüpilise kontekstiga trigrammid. Määrsõna sisaldavaid trigramme, mille ees- või järelkonteksti tõenäosus on alla 5%, leidis korpuses 599. Rühmitasime saadud järjendid selle järgi, kas need kattuvad mõne veamärgendusega. Ühe veakohaga võib kokku langeda mitu tri- või tetragrammi, samas võib üks järjend hõlmata mitut viga. Oleme arvesse võtnud nii täielikku kui ka osalist kattuvust. Täieliku kattuvuse korral sisaldab sõnaliigijärjend vigasena märgendatud lauseosa tervikuna. Osaline kattuvus tähendab, et vigane lauseosa algab enne või lõppeb pärast järjendit.

Lähtudes veaga kattuvate ebatüüpiliste järjendite osakaalust, on veatuvastuse täpsus 74,3%. Täpsem on A2-taseme tekstide veatuvastus, keeleoskustaseme tõustes suureneb väärpositiivsete tulemuste hulk (vt tabel 6). Lausestruktuur muutub kõrgematel tasemetel keerukamaks ja mitmekesisemaks ning kasutatakse enam harvaesinevaid sõnaliike, nagu kaassõnad ja lühendid, mis on trigrammide kontekstina vähetõenäolised (vt 4.3).

Tabel 6. Määrsõna sisaldavate ebatüüpiliste sõnaliigijärgendite kattuvus testkorpuse veamärgendusega

	A2	B1	B2	C1	Kokku
Ebatüüpilisi sõnaliigijärgendeid	85	108	190	216	599
Neist veaga kattuvad	73	85	146	141	445
Veatuvastuse täpsus %	85,9	78,7	76,8	65,3	74,3

Vigu hõlmavaid järjendeid liigitame selle alusel, kas tuvastatud viga mõjutab sõnaliikide järgnevust. Ligi poole leitud vigadest moodustavad sõnajärjevead, neist sagedaimad eiravad V2-sõnajärge lause või osalause alguses (vt tabel 7). Esineb ka liigse ja puuduoleva sõna, harvem sõnavaliku viga. Lisaks võivad eksimused õigekirja ning kokku- ja lahkukirjutuse reeglite vastu tingida vea sõnaliigimärgenduses, mille tulemusena leitakse ebatüüpiline järjend.

Kui sõnajärjevigu tuvastatakse rohkem B1–C1-tasemel, siis ülejäänud veatüüpide osakaal hakkab pärast A2-taset vähenema. Teisalt muutuvad B2-tasemel sagedamaks juhud, kus esineb mitu veatüüpi korraga. Näiteks lauses *Kõrge rohkem mina kardan ~ Kõige rohkem kardan ma, et ..* on eksitud sõnajärjes ja sõnavalikul.

Eraldi loetleme vähetõenäolisi järjendeid, millega kattuvad vead ei seostu sõnaliikide järgnevusega. Neis järjendites tulevad kõige sagedamini esile puuduva koma, sõnavaliku- ja käändsõna vormivaliku vead. Kasutaja seisukohast ei ole tegemist tarbetu veatuvastusega, ent tuleb arvestada, et selliste juhuslike kattuvuste esinemus varieerub tekstiti.

Tabel 7. Veaga kattuvate sõnaliigijärjendite jaotumine veatüübi järgi

Veatüüp	A2	B1	B2	C1	Kokku
Eksimus V2-sõnajärje vastu	9 (12,3%)	34 (40%)	36 (24,7%)	43 (31,2%)	122 (27,4%)
Muu sõnajärjeviga	11 (15,1%)	16 (18,8%)	31 (21,2%)	27 (18,4%)	85 (19,1%)
Puuduv sõna	15 (20,5%)	7 (8,2%)	14 (9,6%)	7 (5,0%)	44 (9,9%)
Liigne sõna	9 (12,3%)	8 (9,4%)	5 (3,4%)	10 (7,1%)	32 (7,2%)
Sõnavalikuviga mõjutab sõnaliiki	6 (8,2%)	3 (3,5%)	3 (2,1%)	2 (1,4%)	19 (4,3%)
Õigekirja- või kokku- lahkukirjutuse viga mõjutab sõnaliigituvastust	6 (8,2%)	6 (7,1%)	3 (2,1%)	4 (2,8%)	19 (4,3%)
Mitu viga korraga	3 (4,1%)	4 (4,7%)	12 (8,2%)	14 (9,9%)	32 (7,2%)
Viga ei seostu sõnaliikide järgnevusega	14 (19,2%)	7 (8,2%)	42 (28,8%)	34 (24,1%)	98 (22,0%)

Määrsõna sisaldavatele sõnaliigijärjenditele tugineva veatuvastuse täpsus sarnaneb tulemusega, mis on leitud kõiki vähetõenäolisi järjendeid arvestades (75,0%). Saagiseid võrreldes (11,6% vs. 39,2%) saab järeldada, et määrsõnaga järjendid toovad esile ligi kolmandiku kõigist leitud vigadest. Veatuvastuse täpsuse ja saagise arvutamisel oleme lähtunud iga lause puhul märgendusvariandist, mis sealsete ebatüüpiliste järjenditega enim kattub. Kui nt esimeses märgendusvariandis on järjendiga samas piirkonnas tähistatud sõnajärjeviga, ent teises pole vigu välja toodud, siis oleme arvestanud esimese variandiga. Juhul kui märgendusversioonid kattuvad rakenduse tähistatud võimalike veakohtadega võrdsel määral, oleme arvesse võtnud väiksema indeksiga varianti.

Järgnevalt anname ülevaate määrsõnaga sõnaliigijärjendites ilmnenuv veajuhtumitest. Näitelausetes on poolpaksus kirjas tähistatud ebaloomulik sõnajärg, liigsed ja sobimatud sõnad. Puuduvad sõnad ja kirjavahemärgid on nurksulgudes. Vead, mis ei esinda kirjeldatavat veatüüpi, on tähistatud tärniga. Mõne veatuvastuse puhul võib vaielda, kas tegu on veaga. Veamärgenduses on tähistatud ka juhtumid, mis oleks vabamas keelekasutuses aktsepteeritavad, ent kirjalikus tekstis mõjuvad pigem ebaloomulikult.

4.1. Sõnajärjevead

V2-sõnajärg. Lause algul eksitakse V2-reegli vastu enamjaolt siis, kui lause algab määruuse või määrusliku fraasiga. Harvem eksitakse öeldise paigutamisel lausetes, mis algavad või peaksid algama aluse või sihitisega. Lause alguse V2-sõnajärjest kõrvalekalded saab liigitada järgmiselt.

- a) Sõnajärje määrus – öeldis – alus asemel kasutatakse järje määrus – alus – öeldis, nt *Praegu Anna on väga hea õpetaja ..* (D>SVD); *Teiselt poolt tehnoloogia kiire areng annab inimestele palju võimalusi* (^>PDS, P>DSA).
- b) Määrus – öeldis – määrus(ed) asendatakse sõnajärgjega määrus – määrus(ed) – öeldis, nt *Mul praegu kodus ei ole lemmikloomi ..* (^>PDS); *Kahjuks Eestis on praegu niisugune situatsioon ..* (D>SVD).
- c) C1-tasemel on paaril juhul järjendi määrus – öeldis – öeldistäide asemel järjend määrus – öeldistäide – öeldis, nt *Teise ettekandja sõnul kõige *vulnerabiilsemad ~ haavatavamad on just lapsed ..* (N>SSD, A>VDS).

- d) Järjendis alus – öeldis – määrus on vahetuses aluse-öeldise või öeldise-määruse asukoht, nt ***Elab ta väga rikkalt*** (^>VPD); ***Nad alati aitavad raskel hetkel*** .. (PDV<A).

Osalause algul esineb raskusi määrus(t)e, öeldise ja aluse järjestamisel. Neile võib eelneka ka rinnastav (*ja, ning, aga*) või alistav sidesõna (*et, kui, sest*). Eristuvad järgmised veajuhud.

- a) Osalause algab sidususvahendina kasutatava määrsõnaga (*siis, seega, seepärast, veel, samuti*). Määrus – öeldis – alus/määrus on asendatud järjenditega, kus öeldisele eelnevad määrus(ed) ja alus või kaks määrust, nt ***Ajakirjad on väga huvitavad naiste jaoks, peamiselt need on moest ja ilust*** (K>DPV); .. ***samuti pargis puuduvad isegi istukohad ~ istekohad*** .. (D>SVD).
- b) Sõnajärje sidend – määrus – öeldis asemel tarvitatakse järge sidend – määrus – alus. Osalause võib olla eelneva osalausega nii rinnastus- kui ka alistusseoses, vastavalt nt ***Mina olen vana inimene ja minu jaoks see on väga raske*** (K>PVD); ***Tahan, et meie raamatukogus kõik jääksid ~ jääks nii, nagu praegu*** (PVD<J).
- c) Sidend – alus – öeldis asendatakse sõnajärjega sidend – alus – määrus, nt .. ***olid keerulised ajad minu jaoks ning ma juba kaotasin lootust*** .. (K>JPD). Alistava sidesõna puhul kasutatakse ka järjendeid sidend – määrus – alus ning sidend – alus – öeldistäide, nt ***Ma valisin selle sellepärast, et koolis ma lugesin seda raamatut*** (P>DJS<P); ***Saan ka öelda, et nad edukad on väga nii töökohal kui ka isiklikus elus*** (A>VDD).
- d) Küsiva-siduva asesõnaga algavates kõrvallausetes vahetatakse öeldise ja määruse asukoht järjendis alus/öeldistäide – öeldis – määrus, nt .. ***sellel põhjusel ei tööta ka digiseadmed, mis omakorda viib erinevate organisatsioonide töö ajutisele peatumisele ~ ajutise peatumiseni*** (PDV<A).

V2-sõnajärje vigadele osutab korduvalt 21 sõnaliigijärjendit, millest sagedamad on D>SVD (8), K>PVD (5), PVD<J (5), DVP<J (4) ja ^VDV (4). Järjend D>SVD viitab sõnajärjele määrus – alus – öeldis – määrus nii lause kui ka osalause algul, kus öeldis peaks alusele eelnema. K>PVD puhul järgnevad alus, öeldis ja määrus määruslikule kaassõnafrasile. Ka PVD<J tähistab määrusele järgnevat alust, öeldist ja määrust, mis esinevad koos rinnastava või alistava sidendiga osalause piiril.

Järjendis DVP<J järgnevad määrusele või alusele määrus ja öeldis. Asesõna võib vastavalt olla kas alus või määrus ja kasutatakse alistavat sidesõna *et*, nt *Selles kollektiivis mulle väga meeldib see, et ..*; *Probleem aga *koosneb sellest, et ~ seisneb aga selles, et ..*

VDV lause algul hõlmab tegusõna pöördelist ja käändelist vormi. Tegu võib olla ahelverbi või tegusõna liitvormiga, samuti juhtumiga, kus alus on *da*-tegevusnimi. Määrsõna saab olla nii täistähenduslik kui ka abimäärsõna, nt *On tihti kuulda, et ..*; **Olid ~ Said läbi *rääkitud ~ räägitud mõned *variantid ~ variandid.*

Mõnede lausealguliste sõnajärjevigade puhul leiab sobiva paranduse järjendite seast, mida eelistatakse kasutada lause algul (vt 3.1). Näiteks tuleks DSV-le eelistada järjendit DVS (*Kahjuks Eestis on ~ on Eestis*). PVD võib paranduseks sobida, kui lause algul esineb PDV (*Nad alati aitavad ~ aitavad alati*), VPD (*Elab ta ~ Ta elab väga rikkalt*) ja PDS (*Teiselt poolt digiseadmete kasutamine tõi ~ tõi digiseadmete kasutamine*).

Muud sõnajärjevead. Ülejäänud sõnajärjevead puudutavad eelkõige olulisima info esitamist lause lõpus. Uut teavet kandva lauseosa, tüüpiliselt öeldistäite või sihitise asemel paigutatakse (osa)lauses viimaseks määrus(fraas), nt *Mina olin nii rõõmus selle tõttu* (VDA<P, DAP<K); *Tihti me jalutasime, käisime kinos, veetsime vaba *aeg ~ aega koos ja naersime* (ASD<J, DJV<\$). Korduvalt on lause lõpus rõhusõna *ka*, mis peaks asuma rõhutatava sõna või fraasi ees, nt *.. ja peab austama teiste inimeste õigust väärtuslikult *elad ~ elada ka* (DVD<\$).

Eraldi tõusevad esile laused, kus peaks määruse asemel viimasel kohal olema tegusõna käändevorm. Neis lausetes kasutatakse ahelverbe, *da*-tegevusnime sihitisena (öeldisega *tahtma*) või alusena (öeldisega *vaja olema*) ning mineviku kesksõnu öeldistäitena, nt *.. ja ma pean olema peale operatsiooni temaga koos* (K>SPD); *Ma tahan palju *asja ~ asju teha seal* (D>SVD, SVD<\$); *.. meil on vaja võtta kaks inimest juurde, kuna töökoormus on suurenenud* (VDV<N); *.. need raamatud on juba loetud *minuga ~ mul juba loetud* (DVP<\$).

Lisaks tarvitatakse (abi)määrsõna või määrust tegusõna asemel kaudküsilause ja relatiivlause lõpus, nt *.. mille pärast inimesed mõnikord kolivad linnadesse ..* (K>SDV); *.. mida enam ei ole vaja[.] ning ..* (VVD<J). Sobib ka V2-sõnajärg, ehkki seda ei ole veamärgenduses välja toodud. Sellised juhud on sagedamad C1-tasemel, kus pealause sõnajärjes eksitakse vähem.

Ilmneb eksimusi täiendifraasi komponentide ja põhisõna järjestamisel. Eestäiendi asemel on kasutatud järeltäiendit, nt **Informatsioon, tulenev sealt**, *kujundab nende ~ Sealt tulenev informatsioon kujundab nende maailmavaadet ..* (^>SAD, A>DVP). Täiendifraas võib paikneda põhisõna ümber, nt *Mulle meeldib *erinevaid muusikaid moodi ~ erinevat moodi muusika* (ASD<\$), või koosneda valesti järjestatud eestäienditest, nt lauses *Tean, et sina oled väga pädev minu kolleeg* (VDA<P), kus kuuluvust näitav isikuline asesõna peaks eelnema omadussõnalisele täiendile. Vealeidja toob esile ka raskusi pea- ja kõrvallause sidumisel. Näiteks ei järgne kõrvallause sõnale, mida ta laiendab: **See on väga oluline veel[.] missugune inimene sa oled ..** (VDA<D, A>DPS).

Korduvaid sõnaliigijärjendeid, mis eelkirjeldatud sõnajärjevigadele viitavad, on 16. Enim kasutatud järjendid on VDA<P (4) ja SVD<\$ (4). VDA<P sisaldab tegusõna *olema*, määr- ja omadussõnast koosnevat öeldistäitefraasi ja sellele järgnevat asesõna, mis võib esineda eri funktsioonides (eestäiend, määrus või kaassõna laiend) ning peaks käima öeldistäite ees (nt *on väga ohtlik minu jaoks ~ minu jaoks väga ohtlik*). SVD eksimused lause lõpus tulenevad sellest, et viimaseks peaks asetama tegusõna. Asenduseks võib sobida eelistatult lause lõpus esile tulnud järjend SDV (vt 3.2; nt *vaatan, milline ilm on homme ~ homme on*), kuid sõltuvalt kontekstist ka DSV, nt hulgafraasi korral (*tahan palju *asja ~ asju teha seal ~ seal palju asju teha*).

4.2. Muud sõnaliikide järgnevust mõjutavad tegurid

Puuduvad ja liigsed sõnad. Valdavalt puudub lausest tegusõna *olema* olevikuvorm, mida võib pidada vene emakeele mõjuks. A2-tasemel ilmneb see viga sagedamini kogeja-omajalausestes, nt **Ma ~ Mul [on] väga hea meel* (^>PDA), kuid ka normaallausestes, nt *Seal [on] väga soe* (^>DDA). Neil juhtudel sobiks paranduseks lausealguline PVD (vt 3.1). Kõrgematel tasemetel puudub *olema* enim lausetest, kus seda laiendab öeldistäide või seisundimäärsõna, nt **Kui ~ Kuna laps [on] praegu haige, siis tahan temaga kodus olla* (J>SDA<D).

Lausetest võivad välja jääda muudki tegusõnad või ühendverbi kuuluvad abimäärsõnad, nt *See kodumasin [läks] katki eile* (^>PSD); *On vaja [välja] selgitada[.] milline on *peasõna ristsõnas ~ ristsõna lahendus ..* (^>VDV). Samuti leidub puuduva sidesõna näiteid, nt *Kujutan ette, [et]*

ma tulen koju .. (^>VDP), ja juhtumeid, kus nimi- või asesõna väljajätt muudab lause raskesti arusaadavaks, nt [*Temaga/Koeraga*] *ei ole vaja *ulutada ~ jalutada õues* (^>VVD).

Liigsed sõnad on peamiselt funktsioonisõnad. Tarbetult on kasutatud kaassõnu *poolt*, *puhul*, *peal* ja *juures*, nt *Osalesin hiljuti Päästeameti poolt korraldatud teabepäeval* (VDS<K); *Olukord kiirtee peal ~ kiirteel on veel kurvem* (K>VDA). Kui *poolt* on sisult üleaarne, siis teiste kaassõnade asemel sobib kasutada alaleütleva käände vormi (nt *teenuste puhul ~ teenustel ei ole head kvaliteeti, kontserdi peal Dima Bilan juures ~ Dima Bilani kontserdil*).

Mõnikord tekib liiasus määrsõnakorduse (*seal*, *ka*, *ei*) tõttu, nt .. *paljud uued elanikud ei osale kohalikus elus ei* (ASD<\$); .. *mitte ainult infot, mis tuleb ümbrusest*[,] **kui ~ vaid ka seda, mis *tuleneb ~ tuleb ka endalt* (VDP<\$). Mitmel juhul on liigsed tegusõna *olema*, määrsõna *siis* ja sidesõna *et*, nt *Ma loodan*[,] *et on näeme veel* (J>VVD, VVD<\$); Ning *et kui midagi siin teid huvitab* .. (J>JPD).

Sõnavalik ja õigekiri. Üksteise asemel kasutatakse kõlalt ja/või tähenduselt lähedasi omadus- ja määrsõnu ning ase- ja määrsõnu. Sagedamini tuleks määrsõna asendada omadussõnaga (*kiiresti ~ kiire, hästi ~ hea, vähem ~ väiksem*), nt .. *austamine on kõige vähem ~ väiksem tegu*[,] *mida me saame teha* .. (DDS<P). Esineb ka vastupidine näide: .. *seepärast on *väga vaja hea mõtelda, kas võtta või ei kassi korterisse ~ vaja väga hästi mõtelda, kas võtta kassi korterisse* (A>VDV).

Mõlemat pidi on omavahel vahetatud samuti määr- ja asesõnu, nt *Ma puhkasin *hottelis, kus asutas mere juures ~ hotellis, mis asus mere ääres* (DVS<K); *Käisime koos *Astrikeskuste sind tihti olevad kontserti ~ Astri keskuses, seal on tihti kontserdid* (K>SPD ~ D>SPD). Viimases näites võib olla silmas peetud määrsõna *siin*. Lisaks on asemäärsõna *kus* asemel tarvitatud sidesõna *kui*: .. *koeraga on võimalik *jooksta metsas ~ joosta metsas, kui ~ kus on päris puhas õhk* (J>VDA ~ D>VDA).

Osa õigekirjaveaga sõnu on homonüümsed muud liiki sõnaga. Selised juhtumid on sõnaliigituvastuse jaoks sarnased sõnavalikuvigadega, nt *Paljud arvavad, et raamatupidaja töö on kergem kui teised tööd, aga see poole ~ pole nii* (PKD<\$ ~ PVD<\$); *Seal on vaga ~ väga ranged *ohtusnõued ~ ohutusnõuded* .. (DVA<A ~ DVD<A); *Naga ~ Nagu ma juba *kirjutas ~ kirjutasin* .. (^>SPD ~ ^>JPD). Lisaks on õigekirjaveaga

ase-, määr- ja tegusõnu määratud nimisõnaks (nt *mule* ~ *mulle*, *ümbes* ~ *umbes*, *bronerime* ~ *broneerime*) ning nimisõnu omadussõnaks (nt *maister* ~ *meister*, *promenad* ~ *promenaad*).

Kokku- ja lahkukirjutuse vead on seotud liitsõnade lahkukirjutuse ja ühendverbide kokkukirjutusega, nt *Või... on parem *kõike ~ kõik otsekohe prüügi kasti ~ prügikasti panna?* (P>DSS); *Päästeameti töötajad soovitasid... mitte juua rohkem kui organismile ettenähtud ~ ette nähtud* (DJS<A).

4.3. Tarbetud veatuvastused

Vealeidja toob esile ka sõnaliigijärgendeid, mis väiksest esinemistõenäosusest hoolimata veamärgendusega ei kattu. Neid tasub lähemalt vaadelda, et parandada veatuvastuse täpsust. Siinsete testandmete põhjal saab välja tuua neli sagedamini korduvat määrsõnaga järgendit, millega kaasnevad väärtuvastused: VVD<J (7), PVD<J (6), PVD<\$ ja SVD<\$. Kuna need võivad teatud tingimustel osutada sõnajärjeveale, on oluline arvesse võtta ka eelnevat konteksti.

Järgendit VVD<J kasutatakse a) juhul, kui soovitakse rõhutada määrust, mis paigutatakse tegusõna käändelise vormi asemel (osa)lause lõppu, nt *Nad pole märgitud selgelt ja õigesti; Me võiksimme minna koos, kuna...;* b) eitavas lauses, eelistades V2-sõnajärge, nt *Minu ema ei tea veel, et ma tahan koera*. Vähem loomulik on see, kui mustrile eelneb aluse asemel määrus, nt *leidsin... raamatuid ja ajakirju, mida enam ei ole vaja[,] ning...* (vt ka 4.1).

Ka PVD (osa)lause lõpus eirab V2-sõnajärge, kui sellele eelneb määrus (vrd *Me jalutasime palju ja ujusime ning Kogu aeg midagi läheb katki ja...*). Kui järgend sisaldab rõhusõna, võiks eelistada tegusõna lõpu-positioonis (nt *igatüühi juhtub ju*). SVD mõjub ebaloomulikult, hõlmates sihitist ja *da*-tegevusnime, mis laiendavad tegusõnu *tahtma* ja *saama* (vrd *Kontsert meeldis väga!* ja *Tahame järgmisel kuul *teatri ettendus ~ teatrietendust vaadata ka*).

Tulemusi võib mõjutada õppijakeele spetsiifika, mh laialdasem asesõnakasutus, mis võib olla tingitud kirjutamisülesannete sisust ja tekstiliigist, nt kirjades kasutatakse rohkelt isikulisi asesõnu. Väärtuvastustega seotud sõnaliigijärgendites on asesõnad suhteliselt sagedad: 104 erinevast järgendist 12 esineb lause algul ja 14 lause lõpus, asesõna sisaldavad vastavalt 5 ja 6 mustrit. Ebatüüpiliste eeskontekstide (43) seas on asesõnad

side- ja kaassõnade (13) järel teisel kohal (9), ebatüüpiliste järelkontekstide (35) seas side- (12) ja arvsõnade (7) järel kolmandal kohal (6).

Kaas- ja arvsõnade, omastavalise täiendi ja lühendite esinemus trigrammide ees/järel ei ületa üldiselt 5% piiri. Näiteks kaassõna keskmine tõenäosus esineda trigrammi eeskontekstina on 2,7% ning 93,6% trigrammide puhul on tõenäosus alla 5%. Samas ei tasu neid kontekste kõrvale jätta, sest need aitavad mõningaid vigu tõhusalt tuvastada. Mõistlik oleks rakendada väiksemat piirmäära ja teha kindlaks veatuvastuse seisukohast kasulikumat järjendit.

5. Kokkuvõte

Artiklis esitatud uurimistulemused ilmestavad sõnaliigijärjendite ja nende konteksti potentsiaali nii keelekasutuse seaduspärasuste määramisel kui ka ebatüüpilise keelekasutuse tuvastamisel. Määrsõna sisaldavate järjendite analüüs näitas järgmist.

1. Lause alguses ja lõpus eelistatud trigrammide esinemus koondkorpuses paigutub sarnasesse vahemikku (alla 1%). Suurema osakaaluga trigrammidel on väiksem tõenäosus nendes positsioonides asuda.

2. Lause alguses eelistatakse stereotüüpse leksikaalgrammatilise vormistusega hüüundeid (harvem väljend- ja ühendverbe). Lause lõpus paiknevad sõnaliigijärjendid on keeleliselt mitmekesisemad, ulatudes ebamäärast hulka või mingit ajalist piiri tähistavatest väljenditest väljend- ja ühendverbide ning kaassõnafaasideni.

3. Määrsõnaga seotud sõnajärjevead kipuvad esinema lause alguses või lõpus, seega saab neid mõnel juhul parandada lausealgulise või -lõpulisena eelistatud sõnaliigijärjendite toel. Tõenäolisemalt sobivad paranduseks järjendid, mille osakaal koondkorpuses on võrdlemisi suur ja mis küll esinevad sageli lause alguses/lõpus, kuid mitte eelistatud variandina. Edaspidi, kui veatuvastuse kõrvale lisandub paranduste pakkumise funktsioon, on oluline ka neile järjenditele tähelepanu pöörata.

4. Keeleõppijate tekstides õnnestus esile tuua eelkõige V2-sõnajärje vigu. Tegu on peamiselt juhtumitega, kus alus ja määrus või mitu määrust paiknevad enne öeldist. Sõnajärjevead kaasnevad keerukama lausestruktuuriga, olles tunduvalt sagedamad B1–C1-taseme tekstides. A2-tasemel on sama sage viga puuduvad ja liigsed sõnad. Kuna sõnaliigijärjend, mis aitab vigu avastada, võib põhjustada ka tarbetuid veatuvastusi, on

oluline arvestada enama kontekstiga, nt ebatüüpilise järelkonteksti puhul ka eeskontekstiga.

Koondkorpuse sõnaliigi n-grammide analüüsi jätkates on plaanis kirjeldada lause sees esinevaid kontekste – eriti neid, mis kasutusel osalauseite piiril, kus leidub sagedasti sõnajärjevigu. Kasulik oleks sõnaliigijärjendi ees- ja järelkonteksti vaadata koos, mitte eraldi. Veatuvastajat arendades tasub kirjakeele seaduspärade kõrval analüüsida õppija mittestandardset keelekasutust ning määrata, milliste järjendite alusel ja mis tingimustel saab selles kõige tõhusamalt vigu tuvastada.

Praeguseks üle 74% ulatuv veatuvastuse täpsus on suhteliselt hea tulemus, kuid õppijakeeles on arvestatav juhuslike kattuvuste osakaal. Veatuvastaja tulemuslikkust on kavas hinnata ka emakeeleõppija testkorpusega, millele on lisatud sama skeemi järgiv veamärgendus¹⁵.

Kirjandus

- Alam, Jahangir Md., Naushad UzZaman, Mumit Khan 2007.** N-gram based statistical grammar checker for Bangla and English. – Proceedings of 9th International Conference on Computer and Information Technology, 3–6.
- Allkivi-Metsoja, Kais, Jaagup Kipper 2023.** Spelling correction for Estonian learner language. – Proceedings of the 24th Nordic Conference on Computational Linguistics, 782–788.
- Aulamo, Mikko 2019.** Using POS n-grams to detect grammatical errors in Finnish text. Magistritöö. Helsingi Ülikool.
- Brett, David, Antonio Pinna 2015.** Patterns, fixedness and variability: using PoS-grams to find phraseologies in the language of travel journalism. – *Procedia – Social and Behavioral Sciences* 198 (2015), 52–57. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.07.418>.
- Bryant, Christopher, Mariano Felice, Ted Briscoe 2017.** Automatic annotation and evaluation of error types for grammatical error correction. – Proceedings of the 55th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics, 793–805. <https://doi.org/10.18653/v1/P17-1074>.
- Cappelle, Bert, Natalia Grabar 2016.** Towards an n-grammar of English. – *Applied Construction Grammar*. Ed. by Sabine De Knop, Gaëtanelle Gilquin. De Gruyter Mouton, 271–302. <https://doi.org/10.1515/9783110458268-011>.
- De Cock, Sylvie, Sylviane Granger 2021.** Stance in press releases versus business news: A lexical bundle approach. – *Text and Talk* 41 (5–6), 691–713. <https://doi.org/10.1515/text-2020-0040>.

¹⁵ https://github.com/TartuNLP/estgec/tree/main/Tartu_L1_corpus.

- Eslon, Pille, Kais Allkivi-Metsoja 2018.** Teksti keelekasutusmuustrid ja lingvistiline klasteranalüüs. – Lähivõrdlusi 28. Lähivertailuja 28. Peatoim. Annekatrin Kaivapalu. Tallinn: Eesti Rakenduslingvistika Ühing, 21–46. <http://dx.doi.org/10.5128/LV28.01>.
- EstGEC-L2 2023** = Estonian L2 Grammatical Error Correction Corpus (EstGEC-L2). Github. <https://github.com/tlu-dt-nlp/EstGEC-L2-Corpus>.
- EstSpacy 2021** = SpaCy pipelines for Estonian language. Github. <https://github.com/EstSyntax/EstSpaCy>.
- Jackendoff, Ray 2017.** In defense of theory. – Cognitive Science 41 (S2), 185–212. <https://doi.org/10.1111/cogs.12324>.
- Kapusta, Jozef, Martin Drlik, Michal Munk 2021.** Using of n-grams from morphological tags for fake news classification. – PeerJ Comput. Sci. 7 (624). <https://doi.org/10.7717/peerj-cs.624>.
- Luhartu, Agnes, Mark Fišel, Elizaveta Korotkova 2024.** No error left behind: Multilingual grammatical error correction with pre-trained translation models. – Proceedings of the 18th Conference of the European Chapter of the Association for Computational Linguistics, 1209–1222.
- Qi, Peng, Yuhao Zhang, Yuhui Zhang, Jason Bolton, Christopher D. Manning 2020.** Stanza: A Python natural language processing toolkit for many human languages. – Proceedings of the 58th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics, 101–108. <https://doi.org/10.18653/v1/2020.acl-demos.14>.
- Sirts, Kairit, Kairit Peekman 2020.** Evaluating sentence segmentation and word tokenization systems on Estonian web texts. – Human Language Technologies – The Baltic Perspective, 174–181. <https://doi.org/10.3233/FAIA200620>.
- Sõnaliigijärjendite leidja 2024.** Github. https://github.com/tlu-dt-nlp/POSgram-contexts/blob/main/posgram_finder_demo_et.ipynb.
- Sõnaliigijärjenditel põhinev veatuvastus 2024.** Github. https://github.com/tlu-dt-nlp/POSgram-errors/blob/main/error_finder_demo_et.ipynb.
- Wu, Jian-cheng, Jim Chang, Jason S. Chang 2013.** Correcting serial grammatical errors based on n-grams and syntax. – Computational Linguistics and Chinese Language Processing 18 (4), 31–44.

Detecting regularities and errors based on adverb-containing POS-grams

KAIS ALLKIVI-METSOJA,
PILLE ESLON, JAAGUP KIPPAR

The article introduces a software tool that allows us to detect regularities and errors in Estonian language texts, based on the usage contexts of POS-grams. It converts each sentence to a POS string and extracts trigrams, i.e., three-word sequences. Then, it calculates the probabilities of various preceding and subsequent contexts, which can either be a certain POS, or the beginning or the end of a sentence. Error detection relies on the comparison with a statistical language model.

In this paper, we focus on the contexts of adverb-containing POS-grams, which are prone to word order errors. Our aim is two-fold: 1) using the Estonian Reference Corpus, we build a language model and analyse it to describe the POS-grams that are preferably used in the context of sentence onset or ending; 2) we evaluate the error detection performance of the tool on the EstGEC-L2 test corpus, consisting of error-annotated sentences from second language learner writings. The cut-off value for defining rare contexts is set to 5%.

We find that the POS-grams commonly used in sentence onsets are lexico-grammatically more stereotypical, while those preferred at the end of a sentence show more variation. POS-gram analysis also proves to be useful in pointing out word order errors, unnecessary and missing words, occasionally word choice and spelling errors (if POS detection is affected). Most frequently, the detected errors violate the V2 word order at the beginning of a sentence/clause. Other word order errors occur mainly at the sentence/clause ending.

Keywords: grammatical error detection, natural language processing, morpho-syntax, usage-based approach, n-grams

Kais Allkivi-Metsoja
digitehnoloogiate instituut
Tallinna Ülikool
Narva mnt 25
10120 Tallinn
kais@tlu.ee

Pille Eslon
digitehnoloogiate instituut
Tallinna Ülikool
Narva mnt 25
10120 Tallinn
peslon@tlu.ee

Jaagup Kippar
digitehnoloogiate instituut
Tallinna Ülikool
Narva mnt 25
10120 Tallinn
jaagup@tlu.ee

VADJA VÄLISKOHANIMEDEST 1: EESTI, SOOME JA VENEMAA

ENN ERNITS

Annotatsioon. Kirjutise esimeses osas käsitletakse vadjalastel käibel olnud 83 toponüümi täiendosa või ellipsnime, mis jäävad tänapäeva Eesti, Soome ja Venemaa (v.a ajalooline Ingerimaa) piiridesse. Osa neist on vadja keeles läänemeresoomepäraseid, osa aga saadud vene keele vahendusel. Artikli eesmärgiks on esitada vadja külititi võimalikult kõik välistoponüümid koos variantidega ja analüüsida neid võrdlevalt.

Võtmesõnad: väliskohanimed, levik, mugandumine, vadja keel, isuri keel, vene keel, Eesti, Soome, Venemaa

1. Sissejuhatus

Ametlike piirideta Vadjamaa puhul on keerukas otsustada, kust algab välismaa ja selle kohanimed. Kas võtta aluseks vadjalaste muinasaegne asumisala, mis ulatus Põhja-Eestist poole Ingerimaani, või midagi muud? Käesolevas kirjutises jäetakse lõplik otsus tegemata ja käsitletakse vadja keeles viljeldud toponüüme, mis tähistavad paiku Eesti, Soome ja Venemaa (v.a ajalooline Ingerimaa) tänapäevastes piirides. Osa neist on läänemeresoomepäraseid, osa aga saadud vene keele vahendusel. Alati pole vahetegemine täiesti kindel. Artikli eesmärgiks on esitada vadja külititi võimalikult kõik talletatud väliskohanimed koos variantidega ja analüüsida võrdlevalt nende isepärasusi. Kindlasti on mõningaid kohanimesid jäänud veel kahe silma vahele.

Uurimuse materjaliks on publitseeritud vadja sõnaraamatud ja tekstid alates XIX sajandi esimesest poolest kuni käesoleva aastatuhande alguseni ning kolm käsikirjalist kollektsiooni (EKI, ES ja VE).¹ Kirjasõnast on

¹ Enamiku kasutatud kirjasõna ja kohanimede kartoteegikogude kohta vt lähemalt Ernits 2020: 23 jj. Siinkohal lisatagu vaid tõik, et ESi kartoteegi ainese 1972.

nopitud kohanimedid sisaldavaid rahvalaulunäiteid, vanasõnu ja kõnekäände, millest vähemalt osa võib pärineda kaugemast möödanikust. Kõik kirjandusallikates sisalduvad nimeleiukohad pole jäädvustatud. Leviku näitlikustamiseks on hoolitsetud selle eest, et kõik vadja külad, kus üht või teist toponüümivarianti on registreeritud, saaksid kajastatud. Soome-ja venekeelsed lähtenimed pärinevad veebist.

Vadja külade nimed on erinevalt VKSist toodud tähestikjärjestuses. Teadmata küla nime märgib X. Juhtudel, mil toponüümis pole võimalik kindlaks teha lõpukadu jm, lisatakse nimetüvele sidekriips. EKI ja VKSi toponüüminäite korral täidab sama funktsiooni ümarsulgudes olev küla-lühend. Siinkirjutaja täiendused on paigutatud nurksulgudesse. Vadja toponüümide kirjapilti on ühtlustatud ja lähendatud kirjakeelele. Kokkuvõtvad arvulised andmed, kui pole öeldud teisiti, kajastavad erinevate toponüümiatribuutide tüvede ja ellipsnimede arvu. See jätab kõrvale kohanimeliigid ja häälikulised varieeruvused.

2. Eesti kohanimed

2.1. Eestipärased Eesti kohanimed

Eesti ala on nii vadja kui ka isuri ja soome keeles tuntud peamiselt ühe nime all: J Lu M *Viro* : J Lu *Viroo* (VKS: 1535), Ja *Viro-* (Lns: 255); K *Viro* (Ahl: 10); Ku *Viro* (VKK: 608), Kõ *Viro-* (VKS: 1536), P *Viro-* ~ *Viruo-* (*ibid.*: 1098), Ra *Viro-* (Ar₅: 176), (V) *Viro-* (Lns: 270), vrd is *Viro* ~ *Viroi* (IMS: 463, 669). Harvem on kasutatud toponüümi J L Lu *Viromaa* (VKS: 1535) ~ Lu *Viro maa* (Agr: 173) ~ (U) *Viruomaa* (Ket-Pst: 52), ingerisoomes *Viron mua* (rahvalaulus; NPI: 120). *Viruomaa* eeldab algkuju **Viroomaa*. Pika vokaali diftongistumine oli Kattila kandi murrakutes tavaline (Ariste 1948: 6).

Vadjalastel oli Eestiga mitmekesiseid perekondlikke ja majanduslikke sidemeid, nt Lu *minuu meez õli Viross* 'minu mees oli Eestist [pärit]', Lu *Viross veitettii leipää i maa-munnaa, pirttua veitettii* 'Eestist veeti vilja ja kartulit, (ka) piiritust veeti' (VKS: 1535). Korduvalt on nimekuju *Viro-*mainitud ka XX sajandi lõpu ja käesoleva sajandi vestlustes (nt Agr: 172; Hns-Ksk₁: 101 jm; Hns-Ksk₂: 22; Hns-Ksk₃: 77). Paraku pole alati selge, kas *Viro* all mõeldi kogu Eestit või ainult Virumaad (vt Ernits 2001: 116 jj).

aasta suvel talletanud A. Lõhmus on hilisem kirjanik ja tõlkija Aivo Lõhmus (1950–2005) (vt ja vrd Ariste 2005: 13, 140; Armsas 2023: 303, 304).

Sageli on Eestit nimetatud vadja rahvalauludes, mispuhul eespool mainitud küladele lisanduvad K ja Kõ: J *Viroom risilee rivatta tanssized, harottõlid haarojas* 'eesti ristile ilma sääremähis(t)eta tantsisid, ajasid laiali oma harusid (= jalgu)' (VKS: 1057); J *õlin orjanna Viroza, piikana piruu pezäzä* 'olin orjaks (orjana) Virus, (teenija)piigaks (-piigana) kuradi pesas' (Ar₁: 41; tõlked enamasti VKSi järgi), J *meni velleni Virroo* 'läks mu vend Eestimaale' (VKS: 1507); J *viinad on tootu Viromaaltõ* 'viinad on toodud Eestimaalt/Virumaalt' (Ar₁: 60); K *Viroom viinad jootavana* 'Eesti viinad joodavaks' (SKVR: 723); K *Viron viinad joom[isia], Saksa saiad sööm[isiä]* 'Viru viinad joomiseks, Saksa saiad söömiseks' (SKVR: 693); Kõ *Läätkät tammod tansimaan, Viron virved vierimän* 'lähme tammed (= mehed) tantsima, viru virvad (= neiud) veerema' (SKVR: 735); Lu *avatkaa Viroom veräjäd, Viroom võõrad tullaa* 'avage Viru värav, Viru võõrad tulevad' (Ar₈: 8, vrd isuri variant, lk 7); Ra *avatkaa Viroom väräjä, Viroom võõraad tullaa, Viroom vettä katsomaa, kui Viroz vesi cäüb* 'avage Viru värav, Viru võõrad tulevad, Viru vett vaatama, kuidas Virus vesi käib (= jookseb)' (Ar₈: 41). Kohanime *Viroom riikki* 'Eesti riik' on kasutanud ainult Dmitri Tsvetkov (VKJ: 403; paraku VKSis puudub viide näitelause esitajale). Ilmselt polnud see rahvaomane. Ainukordne on ka Lu *Eestii maa* 'Eestimaa' (VE X: 133). Sel puhul on tegu tõenäolise eestipärasusega.

Üsna tihti on registreeritud Narva ja selle ümbruse, laiemalt Kirde-Eesti linnade ja muude asulate nimesid. Palju on nimetatud Eesti alal lähimat ja vadjalaste jaoks kaubanduslikult tähtsat Narva linna: I Sa *Narva-* (VE I: 229; VE II: 27) ~ I K Ku (Kõ) L Li Lu M Ra S (V) *Narva* (EKI) ~ J *Narv (ibid.)* ~ (J) *Narva-* (Lns: 304; Tsv₂: 108; Hns-Ksk₂: 22; Hns-Ksk₃: 73) ~ J V *Naarva* (EKI) ~ Ja *Narva-* (Lns: 234) ~ Ja *Naarva (ibid.: 250)* ~ Lu *Narva-* (Agr: 178) ~ Ra *Narvaa linna (ibid.)* ~ V *Narva* (Mäg₂: 49), vrd ka is *Narva ~ Narvanlinna* (IMS: 267, 335). *Narv* esineb ka Tsvetkovil (VKJ: 190). Võib-olla on vadja keele sõnaraamatus esitatud tema teoretiseering. *Naarva* esisilbi vokaali pikenedamine on toimunud ehk vene keele rõhulise silbi mõjul. Narva südalinna on kutsutud J *Pesälidna*'ks (EKI; vrd *pesä* 'pesa' + *lidna* 'linn'). Sellist liitapellatiivi pole vadja keelest registreeritud.

Toponüüm *Narva* on levinud ka rahvalauludes, nt Ja *Naizõõ tappoo Narva teele* (SKVR: 767) ~ Ku *tappo naizee Narvaa teellä* 'tappis naise Narva teel' (VKK: 311), L *tapad naizõõ Narvaa tielie* 'tapad naise Narva

teele', Li *tappõ naizõd Narvaa teelle* (Ar₈: 11; lähedane ka Ra, lk 37) ja L *tuli Narvass halli parta* 'tuli Narvast hallhabe' (Ar₁: 12, 14).

Vadjalased on tihti kasutanud ka Narva lahe ja jõe nime: Lu *Narvaa lahti* (EKI) ja Ra *Pakarii meri* 'Narva laht' (VE IX: 195) ning Lu *Narvaa jõki* (Ar₆: 24) ~ M *Narvaa jõci* (EKI) ~ M *Narvajõci* (VE II: 47; venepäraste vastete kohta vt 2.2). Oletatakse, et sama jõge tähistavad ka rahvalauludes esinevad sekundaarnimed (K) *Narvasuu jõci* ja (K) *Jugaa jõci*, nt *mehed toovad meressä vettä, naizõd Narvaasuu jõgõssa, tüttäred Jugaa jõgõssa* (SKVR: 753, 773, tõlge VKS: 330) 'mehed toovad merest vett, naised Narva [?] jõest, tüttred Joa [?] jõest', *mehed toovad meressä vettä, tüttäred Jugaa jõgõssa, naizõd Narvaasuu jõgõssa* (SKVR: 752; tõlge VKS: 1375) 'mehed toovad merest vett, tüdrukud Joa [?] jõest, naised Narva jõest'. Ka Europaeusel on see toponüüm kirjas kujul K *Jugajõge-* (Eur: 32). Ühel juhul on kohanimi määratletud jõesuudme järgi, mistõttu on tegu sekundaarnimega, teisel puhul on muljet avaldanud kosk, nagu tõenäoliselt on tekkinud *Narva* ise (vt EKNR). Pole vaja kahelda, et asjaomane hüdronüüm võiks tähistada midagi muud kui Narva jõge, vrd ka (K) (R) *Juka* : *Jugaa* (EKI) 'Joala [esialgu küla, hiljem mõis]' ja J *Jugaa čerikko* 'Narva-Joala kirik [= Narva Aleksandri Suurkirik Joaorus]'.² Kõige varem on Jugajõge 1831. aastal talletanud Andreas Johan Sjögren kujul *K juga jogessä* [p.o *jõgõssa*] ja praegustel andmetel viimati Vihtori Alava 1909. aastal (SKVR: 674, 752).

Mitu nime oli kasutusel Narva jõe suudmealal paikneva asula, tänapäevase Narva-Jõesuu linna kohta: Lu *Jõgõssuu* (EKI; vrd *jõki* : *jõgõdõ* 'jõgi : jõe'), Lu *Meresuu* (VE IX: 70) ~ *Meree suu* (Ar₄: 79), Lu *Ust'-Naroova* (vt 2.2) ja levinuim J (Ku) Lu P (Ra) *Pakari* (EKI), samuti Lu *Meresuu vai Pakari* (VE IX: 70). Nimekuju *Jõgõssuu* ongi üsna tõenäoliselt muistne vadja algupära toponüüm (vrd 1759 *Jegge Suu*; EKNR), sest tegu on ju kunagise vadja alaga ja vadja paradigma ongi *jõki* ~ *jõci* : *jõgõdõ*. Sama täiendosaga on ka majaka J *Pakarii batari* ~ *majakk* (VKJ: 15), Narva lahe (Ra *Pakarii meri*; EKI) ja Narva-Jõesuu ranniku nimi Li *Pakarii ranta* (ES). Tuleb arvestada, et *Meresuu* võib tähistada peale Narva-Jõesuu ka Lauga lahte ja Lenrõbat, st Lauga jõe suudmes asuvat kalatõöstust koos asulaga (EKI).

Kirde-Eesti asulanimedest esinevad vadja toponüümias veel J *Jevlidna* 'Jõhvi' (EKI; vrd *vdj jevi* 'jõhv'), Lu *Lohusuu-* (Ar₃: 39) ning J Lu

² Vadja keelest pole apellatiivi *juka* talletatud.

Vaivaro ~ J *Vaivõro* 'Vaivara' ja X *Vaivaroo mäed* (kõik EKI). XX sajandi lõpul on käibel olnud eestipärane nimekuju J *Jõhvi*- (Hns-Ksk₁: 110). Kirde-Eestiga seoses nimetagem ka Peipsi järve: Lu *Peipiz* : *Peipisee* (EKI). Lu *Juuvõli* (EKI) 'Joala' meenutab eesti nime kuidagi ähmaselt, ehk on see tuletatud minevikukujust **Juval*-.

Vadjalaste sõidud ulatusid Põhja-Eestis Rakvere linna, kus käidi näiteks põrsaid ostmas (VKJ: 261). Linna nime on talletatud mitmeti. Ühelt poolt saab eristada *veer*- ja teisalt *voor*-lõpuga toponüüme. Esimesse rühma kuuluvad M *Rakaveeri* (EKI) ~ X *Rakkaveeri* (Ar₄: 79) ~ Lu *Rakkoveere*- (VE XV: 63) ~ Li *Rakkoveeri* (VE XV: 63) ~ (J) Lu *Rakkveere* (EKI) ~ Li Lu *Rakkveeri* (EKI). Neist eristub Ku *Rakkavoori* (VKK: 416) ~ J *Rakkvoori* (EKI). Esimesel juhul pole selge, kas *-veeri* pärineb eesti allikast, teisel puhul saab küsida, kas *-voori* on lähtunud otse eesti keelest või on see sünenenud vene keele vahendusel (vrd XIII sajandi vene *Ракоторь*; vt Ernits 2020: 29–30). Tsvetkov, kes vadja sõnastiku koostamise ajal õppis Tartu ülikoolis, on eesti keele mõjul kasutanud linna puhul eesti hääldusega ühtivat vormi *Rakkvere*, kuid maakonna nimekujuks esitanud järgsilbi pikavokaalse J *Rakkveeree ujezdõ* (VKJ: 261).

Tallinna nimi on pandud kirja nii ühe kui ka kahe *l*-iga, nagu see esineb ka eesti häälduses: Lu *Talina* ~ Lu *Tallina* (mõlemad EKI) ~ Lu *Tallina*- (VE XXIII: 29). Topelt *n*-i poolest äratav tähelepanu täiesti eestipärane (J) *Tallinna*- (Hns-Ksk₁: 103). Tartu toponüümist on kasutatud nii *o*- kui ka *u*-lõpulist kuju, sh Lu *Tartto* ~ J Ku (V) *Tarttu* (mõlemad EKI) ~ V *Tarttu linna*- (Mäg₂: 48) ~ Sa *Tartu*- (VE II: 6). Tsvetkov on maininud Tartus elades viimast kujul *Tarttu* : *Tartuu* (VKJ: 334). Kirjapanekutes kajastub ühel juhul Lu *Klooga*- (Ar₇: 66) Saksa okupatsiooni aegse küüditamise vahepeatusena.

Eesti Läänemere saartest on tuntud Saaremaad (?) ja Hiiumaad ning Suurupi poolsaart (Lu *Suuroppi*; EKI). Saaremaa nimi kõlab ainult rahvalauludes: J *saijõd on tootu Saarõmaaltõ* (Ar₁: 60; VKS: 1104); Lu *tuõ siä, uni, ulkomaalt, Saarõmaalt* (Ar₈: 10), Ra *a kokii poik oli tootu Saaremmaalta* 'aga kokapoiss oli toodud Saaremaalt' (Ar₈: 46). Siiski pole päris kindel, kas vadja rahvalauludes kajastubki Saaremaa, vrd is *Saaremmaa* 'Seiskari', *Saaremmaat* 'Soomelahe saared' (IMS: 512). Kõik Hiiumaakirjapanekud pärinevad Luuditsast: *Hiitasaari*, *Iidamaa* ja *Iiumaa* (kõik EKI). Viimane pärineb eesti keelest, teiste algupära on ähmane, vrd siiski soome *Hiidenmaa*. Vadja keelest pole apellatiivi *hiita*- ~ *iida*- leitud.

Vadja keelest on talletatud 25 läänemeresoomelist toponümiatribuudi-tüve ja ellipsnime, mis hõlmavad tänapäeva Eesti ala 15 objekti (liiki arvestamata) nime. Seega võib kolmandikul juhtudel täheldada mitut tüvevarianti: neist kehtib kolm Hiiumaa, Narva, Narva-Jõesuu ja Rakvere ning kaks teisendit Eesti ja Jõhvi kohta.

2.2. Venepärased Eesti kohanimed

Peale eestipärase nime Narva jõe kohta on vadjalased kasutanud ka vene keele vahendusel saadut: Lu *Narova* (EKI) ~ Lu (Ku) *Naroova* (EKI) ~ Lu *Narovaa jõki* (EKI) ~ Lu *Naroova jõki* (VKS: 330) ~ J *Narov* 'Narva jõgi' (VKJ: 190), vrd vn *Нарова*. Sama moodi on Narva-Jõesuu saanud nimeks Lu *Ust-Naroo.va-* (Ar₆: 153), vrd vn *Усть-Нарова*. Tsvetkov, kes oli mõnda aega elanud Väikülas, on pannud kirja toonase Narva valla nime J *Narovaa voolost'i-* (VKJ: 128). Ka eesti keeles olid pärast Esimest maailmasõda 1927. aasta alguseni käibel toponüümid *Naroova* (jõgi), *Naroova-Jõesuu* ja *Naroova vald*.

Vadja keeles on nimega J *Petrovski* : *Petrovskii* (EKI) mainitud üht Narva linnaosa, nimelt Hermannlinna. Ka Vasknarva nimi J *Sirentts* (EKI) pärineb samast allikast, vrd vn *Сыренец* (VKJ: 298), mispuhul vene keelele omasele kõrgele *õ*-le vastab vdj *i*. Kirde-Eestiga seonduvad veel Lu *Logusuu* 'Lohusuu' ja osaliselt J *Pühtitsä* : *Pühtitsää* (mõlemad EKI) ~ Lu *Pühtitsa-* 'Pühtitsa, Kuremäe' (Ar₆: 21). Õigupoolest osutab vaid *Logusuu* algupool vene keele vahendusele, vrd vn *Логовесь* ~ *Логоза*, mis tulenevad eesti keelest algkujuga **Lohuvesi* ja **Lohus-* (vt EKNR); viimasel juhul on vokaalne lõpuosa asendatud põhisõna *деревня* 'küla' mõjul vene naissoost lõpuga *-a*. Teisalt ei saa välistada võimalust, et nime *Логовесь* tagaosas on muu tähendus, sest vanavene *весь* tähistas küla (vt ESR I: 305).

Näikse, et *Pühtitsä* sisaldab läänemeresoomelist algusosa ja vene-pärast lõpuosa. Eesti keelde, milles teda kasutatakse puhuti, on see nimi sünenenud kloostri venekeelsest nimest. Kuremäel on juba kaua enne nunnakloostri rajamist olnud õigeusukabel ja enne seda ehk püha hiis (EKNR *sub* Kuremäe). Seepärast tundub tõenäoline, et vn *Пюхтица* ~ *Пюхтицы* puhul on tegu kas eesti või vadja tüvega **pühä-* 'püha', millele on liitunud karitiivne *-*ttU*, vrd *Kobratu*, *Vaiatu* jt (vt EKNR); Pühatu nime leidub mujalgi Eestis (EKNR *sub* Pühatu); vn *-ица* ~ *-ицы* on üsna tavaline kohanimesufiks, nt Ingerimaal *Глобицы*, *Куровицы* jt.

Vadja keeles on registreeritud neli tsaariajast pärinevat venepärast linnanime ehk polisonüümi. Üks neist tähistab Tallinna ja oli laiemalt tuntud: J Kõ Lu *Reeveli* (EKI) ~ J *Reeveli* (Tsv₂: 108) ~ Ku *Reeveli*- (VKK: 423) ~ J *Rieveli* (EKI) ~ Lu *Revel'i* (EKI), vrd vn *Ревель*. Sama algupära on Viljandi, Tartu ja Valga linna nimed J *Fellin*, J *Jurjev*- ja J *Valkk*. Kaht esimest on noteerinud üksnes Tsvetkov (Tsv₂: 38; VKJ: 40, 385), linnanime *Valkk* lisaks veel EKI. Kõik mainitud toponüümid peale Tartut tähistava nime on üle võetud saksa keelest (vrd *Reval*, *Fellin*, *Walk*), kuid nende alglähteks on eesti päritolu toponüüm (vt EKNR). Korra on nimetatud toonast Paldiski sadamat Lu *Paltiskoi*- (Ar₇: 68), vrd vn *Балтуйский порт*; ka eesti nimi tuleneb vene keelest (vt EKNR). Vene heliline alguskonsonant on asendatud helituga.

Kokku on teada kümne vadja venepärase väliskohanime täiendosad või ellipsnimed, mis tähistavad kümmet Eesti paika. Viis objekti (Lohusu, Narva, Narva-Jõesuu, Tallinn ja Tartu) on ühised alapeatükis 2.1 käsitletutega.

3. Soome kohanimed

3.1. Soomepäraseid Soome kohanimed

Talletatud Soome toponüümidest on enamik soomelähtelised. Soomet tähistavat kohanime on mainitud korduvalt juba alates XIX sajandi keskpaigast: K *Soomi* (Ahl: 79), J K Lu M P Ra *Soomõ*- (VKS: 1166), Li Lu Ra *Soomõ*- (Ar₆: 18; Ar₇: 74, 102), K *Suomõ*- (VKS: 1166), L *Suomyõ*- (*ibid.*), vrd ka is *Soomi* (IMS: 543). Järgsilbi *e*-lised nimekujud Kõ *Soome*- ja Lu *Suome*- (Lns: 219, 280) on oletatavasti ingerisoomi- või isuripärasusi. J *Soomõõ-maa* (VKJ: 304) esineb vaid Tsvetkovil. Sagedamini on Soome olnud kõneaineks XX sajandi lõpul ja XXI sajandi alguses: J *Soomõ*- (Hns-Ksk₁: 100–104), J *Soome*- (Hns-Ksk₃: 76); J *Soomõ*- (Hns-Ksk₂: 23), J Li *Soomi* : *Soomõ* (Mrk-Rož: 211 jt). Lu *Sooma*- (Agr: 172, 180) tüvevokaal *a* on vist keelejuhi ebatäpsusi, mõjutajaks ehk *soomaa* 'soomaa, soine maa' (VKS: 1165).

Kõnealuse maa nimi leidub ka paaris rahvalaulus: J *sinisulka Soomõõ maalt* 'sinisulg Soomemaal' (Ar₁: 34; sarnane ka Ra *sinisulka Soomõõ maassõ*, Ar₃: 228; vrd is *sinisulka Soomen maast*, NPI: 47), K *Soome silta nadgahteli, aluspalkki paukahteli* (SKVR: 775) 'Soome sild naksatas,

aluspalk paugatas' (VKS: 786), K *Soitti soomõ silla päälee* 'sõitis Soome silla peale' (SKVR: 775), Ra *sõitti Soomõõ sillaa päälee*, *Soomõ silta notkuttõli* 'sõitis Soome silla peale, Soome sild nõtkus' (Ar₈: 36).

Hüdronüümi J *Soomõõ meri* 'Soome laht' leiame vaid Tsvetkovi sõnaraamatust (VKJ: 172). Kasutusel oli Lu *Soomõõ lahti* (VKS: 565), vrd is *Soomel lahti* < **Soomen* (IMS: 244). Pole kindel, kas sama tähistab ka J *Lahti meri* (Hns-Ksk₂: 34).

Lu *Olanti* : *Olantii* 'Ahvenamaa' ja *Olanti saarõd* 'Ahvenamaa saarestik' (EKI) lähtuvad soome toponüümist *Oolanti* : *Oolannin*, mis on rootsi algupära (vrd *Åland* [ooland]), kuid käändub teisiti. Vaevalt on vадja nimi laenatud vn *Аланды* oo-tavast vormist (vn *оканье*). Ühes vадja rahvalaulus leidub värss: Lu *tuõ siä, uni, ulkomaalt*, [...] *Savvumaalt* 'tule sa, uni, kaugelt maalt [...] Savomaalt' (Ar₈: 10). Siin on sm *Savo* puhul mõju avaldanud vадja üldsõna *savu* ~ *savvu* 'suits' (VKS: 1119).

Soome pealinna nimi on talletatud järgmiselt: Kõ *Elsinki* (EKI) ~ Kõ *Elsingi*- (Lns: 222) ~ J *Helsingi* : *Helsingii* (VKJ: 51) ~ Lu Li *Hel-sinkki* : Li *Helsingii* (EKI) ~ Li *Helzingi* (Mäg₂: 173) ~ J *Helsingi*- (Hns-Ksk₁: 103). Pole kindel, kas Kõ *Elsinki* on kuulnud *k*-lisena. *h*-ta hääldus iseloomustas ka Kattila murde apellatiive. Topelt-*k* märkimine nimekujus *Helsinkki* võib olla ebatäpsus, sest tavaliselt esineb vaheldus *k* : *g* või *kk* : *k*.

Mitu korda tuleb esile Hamina linna nimi: J *Hamina*- (Lns: 305), Li (Ra) *Hamina* : Li Ra *Haminaa* (EKI) ~ Ra *Haminaa lidna* (Lns: 304) ~ Li *Haminõ*- (Mäg₂: 173). Polisonüümidest on jäädvustatud ka Lu *Hanko*- (Ar₇: 68) ~ Li *Hanko*- (Mrk-Rož: 232), J *Pori* ja Lu *Turku* : *Turguu* (EKI); viimane käändub vадjapäraselt, vrd sm *Turku* : *Turun*. On nimetatud ka Pori lähedal paiknevaid asulaid J *Lattomeri* ~ *Lattomeren külä* ja J *Sonnimäki* (kõik kolm: Hns-Ksk₁: 111). Need kaks kohta on seotud vадjalaste Soome küüditamisega Saksa okupatsiooni ajal. Teisal on mainitud raudteejaamu Kõ *stantsaa Korja* ja Kõ *stantsia Kouvvola* (Lns: 219). Esimest nime kannab tänapäeval Kagu-Soomes asula Kymenlaakso piirkonnas ja teist Kouvola linn.

Vадja keeles oli Soome kohta käibel 13 soomepärasest kohanimetüve või ellipsnime 12 objekti kohta, sest Soome nimest on talletatud kaks varianti.

3.2. Venepärased Soome kohanimed

Vaid kahel juhul on Soome linna nimi laenatud varasemast venekeelsest toponüümist. Üks neist on Kõ *liidna- Fridrihsgami-* (Lns: 219), vrd vn *Фридрѹхсгам*, mis kajastab Hamina rootsikeelse nime *Fredrikshamn* saksakeelset kuju *Friedrichsham* (KNAB). Täielikult venekeelne ja asjaomast hääldust jälgiv on J *Finski zalif* 'Soome laht' (Hns-Ksk₂: 33). Mõlemad objektid (Hamina ja Soome) on ühised alapeatükis 3.1 käsitletutega.

4. Venemaa kohanimed

4.1. Läänemeresoomepärased Venemaa kohanimed

Venemaa nime tähistamisel kasutati vadja keeles läänemeresoome algupära **ven*-tüve, millel on mitu varianti: J *Venäi* (VKJ: 393) ~ K *Venä* (Ahl: 9), vrd is *Vennää* : *Vennään*. Veelgi rohkem on esindatud põhisõna evivad toponüümid: J *Venäi-maa* (VKJ: 393; Mrk-Rož: 211) ~ J *Venäimaa* (Tsv₁: 57) ~ J *Vennäämaa* (Hns-Ksk₃: 76) ~ Ku *Vennäämaa* (VKK: 593) ~ Lu Ra *Vennää maa* (Ar₆: 23; Ar₇: 102) ~ Kõ *Venäa maa* (Lns: 219), vrd is *Vennäähen maa* (IMS: 653). Enamik talletatud kohanimedest on eesvokaalsed, kuid vähesel määral leidub ka tagavokaalseid: Lu M *Venamaa* ~ Lu *Vennamaa* (VKS: 1508, 1511). Nimi esineb ka kujul J *Venemaa* (Hns-Ksk₃: 76).

Asjaomane kohanimi ja apellatiiv tähenduses 'Venemaa; vene; venelane' esinevad ka mitmes rahvalaulus. Need on üsna vanad kirjapanekud, kuid pärinevad paraku vaid Kattila murdealalt: K *On Venäi veennü* [---] *väsügoo venäi õpõzõd* 'on venelane viinud [---] väsiugu vene hobused' (SKVR: 774), P *õnnõttomaa vei venäi* 'õnnetu viis venelane' (SKVR: 779), K *Mene võta veri Venäissä* 'mine võta veri Venemaalt' (Eur: 42).

Niisiis saame eristada seitset Venemaa-nime üsna lähedast teisendit: *Vena-* ~ *Vene-* ~ *Venä* ~ *Venäi* ~ *Venäjä* ~ *Venää* ~ *Vennää*. Vaadelgem nüüd üksteisest mõnevõrra erinevaid sõnakujusid lähemalt. Rahvalaulutekstidest ilmneb, et neist on kõige vanem *venäi*. Selle germaani laensõna läänemeresoome algvormiks on rekonstrueeritud **venät* : **venäde-* ja vasteteks sm *Venäjä* (murdeti *Venät* ~ *Venäh* ~ *Venää* ~ *Vennää*), li ja lü *Ven'a* (< **veniä* < **venäjä*) jt (vt SSA III: 426; Ojansuu 1922: 95).

Seega vdj *Venäi* tuleneb varasemast kujust **Venäjä*, mille puhul tüvega on ühendatud kohta tähistav liide *-jA*, nt sm *Kalaja* (< *kala*), *Kukkia*

(< **kukka* 'lill') (Hakulinen 1968: 107); aja jooksul on vadja toponüüm lühenedes muutunud käändumatuks. Puhuti on keerukas otsustada, kas vaadeldav oikonüüm on genuinne või laenatud naaberkeeltest. *Venäi* võib pärineda ingerisoomse murretest, vrd *Vennäi* : *Vennäin*, kusjuures ainsuse nominatiivi ei tarvitata, ja *Vennäimua* ~ *Vennäinmua* (PIM: 391, 392). Hilistest variantidest *Venäjä*- ja *Vene*- on esimene soome-, teine aga eestipärane, vrd sm *Venäjä*. Vaipoole ja Kukkuzi toponüüm *Vennää*- on omandanud ootuspäraselt isuri kuju.

Huvipakkuv on tõik, et vadja kõnealuse tüve järgsilbis võib *ä* asemel esineda *a*. Nii ees- ja tagavokaalse järgsilbiga toponüümivariante kui ka üldsõnu võib leida samadest murrakutest: M Lu *venaa* ~ *vennää* 'vene', Lu *vennai* ~ *vennäi* 'vene', K *venakko* 'venelanna', M *venalain* ~ *venäläin* 'venelane' (kõik VKS: 1508–1511). Peale vadja keele esineb see nähtus osaliselt ka isuris, livvikos ja soomes ning täielikult lüüdi ja vepsa keeles: is *venalaiset* 'venelased' (Mäg₁: 79), *venalaine* ja *Venankontsa* 'küla nimi tähenduses vene ots' (mõlemad IMS: 652), *venagoi* 'venelanna' (IKH: 220), li lü vps *Ven'a*, li lü sm (idamurdes jm) *venakko* 'venelane, eriti vene naine' ja vps *ven'ak* 'vene naine', vrd sama tähendusega ee *vennik* (SKES VI: 1701–1702).³ Nähtuse põhjus pole selge, kuid esineb ka muudel juhtudel, nt ingerisoomse *hielma* 'vili' (vrd sm *hedelmä*), *pikkäräine* ~ *pikkäräine* 'väike' jt (Mäg₁: 79).

Tsvetkov on ühes näitelauseis maininud Oudova maakonna nime J *Ouduvaa ujezdõ*- (VKJ: 374). VKSis (1056, 1435) on ühes kohas sama lause toponüümi tsiteeritud õigesti, teisel aga mitte, nimelt kujul *Oudova*. Mitmest vadja külast on noteeritud Kõ Lu M *Karjala*- (EKI), kuid siinpuhul ei saa alati teha vahet, kas kõne all on Karjala (Lu *Karjala maa*) või isurite asumisala, sest öeldi, et M *Kõhčizõõ čülässä algub Karjala* (mõlemad EKI) 'K. külast [vadjalaste naabrusest] algab Karjala'. Tõepoolest ongi isurid puhuti end karjalasteks nimetanud. Toponüüm esineb ka rahvalaulus: K *Mene võta* [...] *kauniusi Karjalassa* 'mine võta [...] (palge)puna Karjalast' (Eur: 42).

Vadja tekstides kajastub korduvalt inimeste küüditamine *Siberisse* (vn *Сиби́рь*): J *Siberi*- (VKJ: 86, 295, 358) ~ Ku *Siberi*- (VKK: 464) ~ Li *Siperi*- (Ar₆: 9) ~ Lu *Siberi*- (Ar₇: 48) ~ M Pi *Siberi*- (Lns: 260, 274);

³ Lüüdi sõna arengut, mis võiks kehtida ka livviko ja vepsa lekseemi jaoks, on kujutatud teisiti: *ven'a* < **veniä* < **venäjä* (Ojansuu 1922: 95).

vt ka 4.2. Heliline *b* lähtub vene keelest, ent *e*-hääliku poolest sarnaneb toponüüm eesti ja soome omaga, vrd sm *Siperia*.

Varem Soomele kuulunud Karjala maakitsuselt teati vaid kaht toponüümi: üht linna, teist saarestiku kohta (viimast vt allpool). Viiburiga (sm *Viipuri*, vn *Выборе*; is *Viipuri*, IMS: 673) oli vadjalastel ja isuritel mitmesuguseid seoseid: Kõ *Ühs kõrta Viipuriss pičkoita toimma Narvaa* 'ükskord tõime Viiburist tuletikke Narva [tegu oli salakaubaga]' (Lns: 221); Kõ *čäizimmä Viipuriz, sooloi väitimmä, kontrobantti* 'käisime Viiburis, vedasime soola, (see oli) salakaup' (VKS: 461) ja Li *miä tapazin Viipurii* 'ma sattusin Viiburisse' (VKS: 1278), ka Lu *Viipuri-* (VE XV: 63). Lu *Viipuri-* (Agr: 173) näikse olevat ebatäpsus.

Viiburi nime on täheldatud ühes vanasõnas ja kõnekäänus: M *čeele veeb vaikka Viipurii* 'keel viib kas või Viiburisse (= keelega saab kõikjal hakkama)', M *viina vei Viipurii kazee mehee* '(joodiku kohta öeldakse:) viin viis selle mehe Viiburisse' (VKS: 401, 1463). Mainitud linnanimi kajastub ka rahvalauludes: M *En miä pal'l'o čüsüizi* [...] *viisi Viipurii rahutta* 'ega ma palju küsiks: viis Viiburi rahakest' (SKVR: 740) ja Ku *Veet's'i vittuit Viipurissa* 'viidi vitte Viiburist' (VKK: 602).

Kaks läänemeresoomepärast linna- ja küsimärgiliselt üks külanimi on registreeritud vadja alale suhteliselt lähedase Leningradi oblasti lõuna- ja Pihkva oblasti põhjaosast, nagu J *Oudov* (VKJ: 206) ~ J *Oudova* : *Oudovaa* (EKI) ~ J *Oudovõ* (VKJ: 206) 'Oudova, vn Гдов' ja M *Laukaa lidna* 'Luga, vn Лыра' (Ar₄: 79), mis on kergesti meelde jääv ja tuletatav koduse Lauga jõe järgi. Siinpuhul on huvipakkuv, et esimesena mainitu on samakujuline eestikeelsega.⁴ Lensu üles tähendatud teksti J *Oudova-* (Lns: 304) võib olla kas kirja- või trükiviga. (Ku) *Somra* (VKK: 477) puhul pole selge, kas tegu on Soikkola poolsaare Somero või Luga rajooni Samro külaga.

Kaugematest paikadest saab siinkohal käsitleda kahe pealinna nime, sh kunagise, ka Ingerimaa üle valitsenud vürstiriigi pealinna Novgorodi (vn *Новгород*) ja Venemaa pealinna Moskva (vn *Москва*) oma. Esimene

⁴ Oudova kindlus rajati XV sajandil Gda jõe alamjooksule. Linnale nime andnud hüdronüümi seostatakse kas vanapreisi sõnaga *gudde* 'põõsastik, mets', leedu etnonüümiga *gudas* 'valgevenelane' või viimasest tuletatud isikunimega (Pospelov 2008: 155). Need kõrvutused tunduvad objekti asukohta silmas pidades kahtlased. Päris usutav pole ka *Oudova* otsetuletamine kujust *Gdov* (< **gud-*). Läänemeresoomse nime puhul võiks hüpoteetiliselt kõne alla tulla **houtova* või midagi sellestarnast, vrd ee *Hoodova* ~ *Oodova* ~ *Ohdova* ~ *Ohduva* (EDW: 722).

neist oli vadjalastele tuntud kujul J *Uuslinna* ~ J *Uuzlinna* (mõlemad EKI) ~ Ku *Uuzlinn*- : *Uvvezlinna*- (VKK: 567), mis on tuletatud apellatiividest *uus* ja *linna* (vt ka 4.2). See on teadaolevalt ainukese kohanime tõlkelaen, vrd vn *новый* 'uus' + *город* 'linn'.

Moskva nimi esineb tavalaises kujul J *Moskov* (Ket-Pst: 149), J *Moskovõ*- (VKJ: 41), K M *Moskova*- (Lns: 257; Mäg₂: 114), vrd is *Moskova* (rahvalaulus; NPI: 38). Siinpuhul pole lihtne otsustada, kas järgsilbi *o*-ga nimekuju on soome laen või genuiinne. Asjaomast toponüümi võib kohata ühes vanasõnas ja sünnitamist väljendavates kõnekäändudes: Lu *Eb Moskovõ čüüneliä uzgo* 'ei Moskva pisaraid usu' (Mälk 1976: 277), Ku *Nain ko teeb lahzõõ, siz saottaz: hään jo käi Moskovaz* 'kui naine teeb lapse, siis öeldakse: ta käis ju Moskvast' (VKK: 290) ja M *naizikko oottõõb mennä Moskovaasõõ kultatubaretkalõõ isuta* 'naine ootab Moskvasse minekut, et istuda kuldtaburetile' (VKS: 505). Tsiteeritud vanasõna on Mälgu väitel laenatud vene keelest, vrd samas tähenduses *Москва слезам не верит*.

Vadjalased on Viiburi lahes nimetanud Koivisto saarestikku (sm *Koiviston saaret*, vn *Берёзовые острова*): J *Koivistu* ~ Ra *Koivisto* ~ Ra *Koivistoo saari* (kõik EKI). See näikse näitavat, et vadjalastel oli ühendus Viiburiga meritsi. Ühes rahvalaulus väidetakse: Ra *kokki oli ~ õli tootu Koivisoossa* 'kokk oli toodud Koivisoost' (Ar₈: 45, 46). Siin-kirjutaja meelest peaks keelejuhi *Koivisoossa* olema *Koivisto* : *Koivistoo* vadjapärase moonutus, mis tähistab tegelikult kas *Koivisto* saarestikku või mõnda muud *Koivistot*. Moonutuse on põhjustanud ilmselt isuri keele käänamisele iseloomuliku noomeniliite vaheldus *-sto-* : *-sso-*, vrd is *Kokki oli tootu Koivissolta* (NPI: 151).

Vadjalased on Venemaa üksikpaikade kohta kasutanud maksimaalselt üheksat läänemeresoome toponüümi(tüve) või ellipsnime üheksa objekti kohta.

4.2. Venepäraseid Venemaa kohanimed

Kõigepealt mainitagu paari Teise maailmasõja järgset väljasaatmiskohta: J *Jaroslavskaja* (Hns-Ksk₂: 26) ~ Lu *Jeraslavskoi oblasti*- (Ar₆: 18) ~ J v *Jaroslavskõj oblõst'i* 'Jaroslavli oblastis, vn Ярославская область' (Mrk-Rož: 211) ~ v *Jaroslavskaja oblast'* (Hns-Ksk₃: 77). Siin nähtub ümberlülitus vene keelele, nime hääldestruktuurile kujule, milles ilmneb reduktsioon *Jar* < *Jer*-. Samal viisil on nimetatud ka Vladimiri ja Novgorodi kubermangu:

(K) *Valadi-imirskyi gubernia* (VKS: 239) ja *M Novgorotskoi gubernija*- (VE XII: 301). Näeme, et venepärase nimes pole sootühildust, sest täiendosa on meesso, põhisõna aga naissoo lõpuga, vrd vn *Владимирская губерния*. Peale selle on vadja keelele võõra sõnaalguskonsonantide kuhjumise vältimiseks lisatud vahevokaal *a*. Lu [*saatõttii*] *Новгородскую области* ja Lu [*saatõttii*] *Валдайский район деревня Долматово* (Agr: 173) '[saadeti välja] Novgorodi oblastisse [ja] Valdai rajooni Dolmatovo külla' on selged ümberlülitumised ja nõuaksid eessõna *в* '-sse'. Lõuna-Venemaalt on talletatud piirkonnanimi Lu *Kubani*- (Ar₂: 88) 'Kuban, vn Кубань'.

Karjalaga võib siduda kahe veekogu nimetust: Lu *Sviiri* (EKI) 'Süväri jõgi, vn Свирь' ja kaugust arvestades ehk ka Lu *Laatoka* (EKI) 'Laadoga järv, vn Ладога'. Järgnevalt mainitagu Venemaa Euroopa- ja Aasia-osa eraldava Uurali mäestiku ja selle ümbruse nime (J) *Urala*- (EKI) ~ J *Urala pooli* (VKJ: 185) ~ Ku *Urala* ~ Ku *Uraloi mäki* (mõlemad VKK: 564). *Uraloi* on mitmuse omastavas (nõnda ka vene kõnekeeles). Venepärane on Venemaa Aasia-ossa jääva hiiglasliku Siberi nimi: M *Sibiri*- (Ar₇: 32) ja vene keelele ümberlülitumise näide J v *Sibiiri* (Siberis, vn в *Сибирю*; Hns-Ksk₁: 104; vt ka 4.1). Samale nähtusele osutab Aasia äärmist idaosa tähistav J *Vdal'nevostoki*- (*ibid.*: 104) 'Kaug-Idasse, vn в *Дальний Восток*'.

Kirjasõnas on talletatud 13 venepärast Venemaa linna nime (Pihkva puhul kaks): J v *Apatiita*- 'Apatitõsse, vn Апатиты' (Hns-Ksk₃: 80), Lu *Astrahani*- 'Astrahan, vn Астрахан' (Ar₂: 88), Ku *Jekat'erinburga*- 'Jekaterinburg, vn Екатеринбург' (VKK: 564), Lu *Kurska*- 'Kursk, vn Курск' (Mäg₂: 178) ~ Lu *Kurskõ*- (EKI), Ku Lu *Novgoroda*- (VKK: 322; VE X: 124), Lu *Astaškova*- 'Ostaškov (Tveri oblastis), vn Осташков' (VE X: 124), Lu *Pesahooni* ~ Lu *Pešahhoni* 'Pošehhonje Jaroslavli oblastis, vn Пошехонье' (Ar₆: 18, 21), J *Pskova*- 'Pihkva, vn Псков' (VE XV: 103), Lu *Rezani*- 'Rjazan, vn Рязань' (Ar₂: 88), M *Rõõbinska*- 'Rõbinsk Jaroslavli oblastis, vn Рыбинск' (Lns: 259), Lu *Varo.nežaa linna* 'Voronež, vn Воронеж' (Mäg₂: 178), M *Vladiimir lidna*- 'Vladimir, vn Владимир' (Lns: 259) ja J *Vopskovõ* : *Vopskova* ~ J *Vopskova*-linna 'Pihkva' (VKJ: 408).

Vene meessoost toponüümid on vadja keele kõrvalkäänetes säilitanud vene genitiivi lõpu *-a*. Tekstis leiduv v *Apatiita*- on talletatud koos vene eessõnaga *в*, mis väljendab kuhugi sisenemist, kuid erinevalt vene keelest on kohanimi ainsuses. Enamasti on vadja toponüümid säilitanud kirja-, mitte häälduskuju, kuid peale paari juhu on rõhk algussilbil. Erandiks

on *Astaškova-*, *Varo.neža linna* ja *Rezani-*. Kahel esimesel juhul avaldub vene *aa*-tamine (vn *аканье*) ja viimases nimes reduktsioon *ja > je*. Pošehhonge puhul ilmneb täishäälikute metatees ja lõpuosa lihtsustumine. Vdj *Vopskov-* on laenatud vene murdekujust *Вонсков*, mis on tekkinud eessõnaga käändelisest vormist *во Пскове* 'Pihkvas' (ESR III: 397). Tsvetkovil on näitelause *J Narov johzõb Vopskova järvest* 'Narva jõgi voolab Pihkva järvest' (vn *Псковское озеро*; VKJ: 79), kuid tegelikult algab jõgi Peipsi järvest!

Kaudselt kajastub polisonüümi ka Petseri kloostrit tähistavas toponüümis: *J Pečorii namastõri-* (VKJ: 166), vrd vn *Псково-Печёрский монастырь*, linnanimi 1920. aastast alates *Печоры*, selle ajani *Печеры*. Peale Dolmatovo on mainitud veel üht Pihkva oblasti Oudova rajooni põhjaosas vastu Leningradi oblasti piiri asuvat, algselt tõenäoliselt läänemeresoome nimega küla *J Veino* (EKI) ~ *J Vena-* (Hns-Ksk₂: 18) ~ *Li Veino* ~ *Li Vena* (EKI), vrd is *Vena* (IMS: 652), vn *Вейно*. *Vena* on tekkinud ilmselt vene häälduse mõjul, meenutades Viini-nime venepärast kuju *Вена*.

Kokku on teada 24 vadja venepärase väliskohanime täiendosa või ellipsnime, mis tähistavad 23 Venemaa paika (v.a Ingerimaa), kusjuures Pihkva tähistamiseks oli käibel kaks varianti. Üks nimeobjekt (Novgorod) on ühine alapeatükis 3.1 käsitletuga.

5. Kokkuvõtteks

Ühtekokku on vadja keelest talletatud 83 väliskohanimeatribuuti või ellipsnime 69 Eesti, Soome ja Venemaa objekti kohta. Muid tähistavad nimed *Viro*, *Soomi* ja *Venäi* on läänemeresoome päritolu. Vadja alale lähemad paigad seonduvad peamiselt majandustegevusega, kaugemad aga meresõidu või küüditamisega. Rohkesti kohanimedid on talletatud Kattila ja Jõgõperä murdest, vähe Kukkuzist ja paaril juhul Kabrio murdealalt.

Eesti alalt on registreeritud kokku 35 vadja toponüümi 29 objekti kohta. Neist enamik pärineb Kirde-Eestist (*Narva*, *Pakari* jt), mis on muistse ajaloo mõistes Vadjamaa osi. Eesti eri paikade eesti- või vadjapäraseid nimesid on registreeritud tunduvalt rohkem kui venelähtelisi (suhe 2,5 : 1 esimeste kasuks).

Soome on olnud vadjalastele üsna vähetuntud maa. Selle kohta on talletatud kokku 15 vadja kohanime 13 objekti kohta. Peamiselt on mainitud Soome lahe põhjakalda äärseid paiku (*Olanti* 'Ahvenamaa', *Elsinki*

'Helsinki', *Hamina* jt). Talletatud kohanimedest vaid kaks on venelähtelised (suhe 6 : 1 läänemeresoome nimede kasuks).

Venemaa (v.a Ingerimaa) 31 objekti kohta on registreeritud 33 vadja toponüümi. Neist on ligikaudu kolmandik läänemeresoome algupära (*Moskova, Oduva-, Viipuri* jt; suhe 1 : 3). Vadjalastele olid peale Moskva ja Novgorodi tuntud mõningad Karjala kannase, Pihkva oblasti lääneosa jm kohti tähistavad nimed (*Koivisto, Novgoroda-, Vopskova* 'Pihkva' jt). Neist viimane lähtub vene kõnekeelsest nimest. Siberit ja Kaug-Ida on mainitud vaid piirkonnana. Venepäraseid toponüümid matkivad vähemal või suuremal määral vene hääldust. Venepärase kohanimede kasutamisel täheldatakse ajutist ümberlülitumist lähtekeelele eriti viimasel ajal.

Lisa. Eesti, Soome ja Venemaa nimeobjektid vadja vastetega (ei sisalda häälikuvariante)

Ahvenamaa – *Olanti*; Apatitõ – *Apatiita-*; Astrahan – *Astrahani-*; Dolmatovo – *Dolmatovo*; Eesti – *Eesti-, Viro*; Hamina – *Fridrihsgami-, Hamina*; Hanko – *Hanko-*; Helsinki – *Elsinki*; Hiiumaa – *Hiitasaari, Iidamaa, Iiumaa*; Jaroslavl – *Jaroslav-*; Jekaterinburg – *Jekat'erinburga-*; Joala – *Juuvõli*; Jõhvi – *Jevi-lidna, Jõhvi-*; Karjala – *Karjala-*; Kaug-Ida – *Vdal'nevostoki-*; Klooga – *Klooga-*; Koivisto – *Koivisto*; Korja – *Koria*; Kouvola – *Kouvola*; Kuban – *Kubani-*; Kuremäe – *Pühtittsä*; Kursk – *Kurska*; Laadoga – *Laatoka*; Lattomeri – *Lattomeri*; Lohusuu – *Logusuu, Lohusuu-*; Moskva – *Moskov*; Narva – *Jugaa* (jõgi), *Naroova* (jõgi), *Narva, Pesälidna* (linnaosa), *Petrovski* (linnaosa); Narva-Jõesuu – *Jõgõsuu, Meresuu, Pakari*; Novgorod – *Novgoroda-, Uuslinna*; Ostaškov – *Astaškova-*; Oudova – *Oduva-*; Paldiski – *Paltiskoi-*; Peipsi – *Peipiz*; Petseri – *Pečori-*; Pihkva – *Pskova-, Vopskova*; Pori – *Pori*; Pošehhonje – *Pesahooni*; Rakvere – *Rakaveeri; Rakkavoori, Rakkvere*; Rjazan – *Rezani-*; Rõbinsk – *Rõõbinska-*; Saaremaa – *Saarõmaa*; Samro või Somero – *Somra*; Savo – *Savvumaa*; Siber – *Siberi-, Sibiri-*; Somero, vt Samro; Sonnimäki – *Sonnimäki*; Soome – *Soomi, Finski* (laht), *Lahti meri* (laht); Suurupi – *Suuroppi*; Svir – *Sviiri*; Tallinn – *Reeveli, Tallina*; Tartu – *Jurjev-, Tartto*; Turku – *Turku*; Uural – *Urala-*; Vaivara – *Vaivaro*; Valdai – *Valdai-*; Valga – *Valkk*; Vasknarva – *Sirentts*; Veino – *Veino*; Venemaa – *Venäi*; Viiburi – *Viipuri*; Viljandi – *Fellin*; Vladimiri – *Valadiimir-*; Voronež – *Varoneža-*

Lühendid

ee – eesti; I – Ičäpäivä; is – isuri; J – Jõgõperä; Ja – Jarvikoiščülä; K – Kattila; Ku – Kukkuzi; Kõ – Kõrvõttula; L – Lempola; li – livviko; Li – Liivčülä; Lu – Luuditsa; lü – lüüdi; M – Mati; P – Pummala; Pi – Pihlaala; Ra – Rajo; Sa – Savvokkala; sm – soome; U – Undova; vdj – vadja; V – Velikkä; vn – vene; vps – vepsa; X – külanimi teadmata

Kirjandus

Agr = Татьяна Б. Агранат 2007. Западный диалект водского языка. (= Mitteilungen der Societas Uralo-Altaica 26.) Москва, Гронинген.

Ahl = Aug[ust] Ahlqvist 1856. Wotisk grammatik jemte språkprof och ordförteckning. (= Acta Societatis Scientiarum Fennicae 5.) Helsingforsiae.

Ar₁ = Paul Ariste 1960. Vadjalaste laule. (= Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised 3.) Tallinn: [Eesti NSV Teaduste Akadeemia].

Ar₂ = Paul Ariste 1962. Vadja muinasjutte. (= Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised 4.) Tallinn: [Eesti NSV Teaduste Akadeemia].

Ar₃ = Paul Ariste 1966. Lisaandmeid Jõgõperä laulude keele kohta. – Emakeele Seltsi aastaraamat 12 (1966). Tallinn: Eesti Raamat, 227–235.

Ar₄ = Paul Ariste 1967. Über wotische Ortsnamen. – Sowjetische Finnisch-Ugrische Sprachwissenschaft 3₂, 77–89.

Ar₅ = Paul Ariste 1974. Vadjalane kätkest kalmuni. (= Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised 10.) Tallinn: [Eesti NSV Teaduste Akadeemia].

Ar₆ = Paul Ariste 1977. Vadja muistendeid. (= Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised 12.) Tallinn: Valgus.

Ar₇ = Paul Ariste 1982. Vadja pajatusi. (= Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised 10.) Tallinn: Valgus.

Ar₈ = Paul Ariste 1986. Vadja rahvalaulud ja nende keel. (= Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised 22.) Tallinn: Valgus.

Ariste, Paul 1948. Vadja keele grammatika. (= Nõukogude soome-ugri teadused 9.) Tartu: Teaduslik Kirjandus.

Ariste, Paul 2005. Vadja päevikud 1942–1980. Koost. Ergo-Hart Västriik. Toim. Peeter Olesk. (= Litteraria. Eesti kirjandusloo allikmaterjale 22.) Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.

Armsas Tartus vana ülikool 2023. Eesti filoloogid 1971–1976. Kursuseraamat. Koost. ja toim. Luule Epner, Katrin Kalamees-Ruubel, Tiiu Kuurme, Katre Ligi, Mariina Paesalu, Jüri Viikberg. Tallinn: EKSA.

EDW = Ferdinand Johann Wiedemann 1973. Eesti-saksa sõnaraamat. Estnisch-deutsches Wörterbuch. 4., muutmata trükk teisest, Jakob Hurda redigeeritud väljaandest. Tallinn: Valgus.

- EKNR** = Marja Kallasmaa, Evar Saar, Peeter Päll, Marje Joalaid, Arvis Kiristaja, Enn Ernits, Mariko FASTER, Fred Puss, Tiina Laansalu, Marit Alas, Valdek Päll, Marianne Blomqvist, Marge Kuslap, Anželika Šteingolde, Karl Pajusalu, Urmas Sutrop 2016. Eesti kohanimeraamat. Toim. Peeter Päll, Marja Kallasmaa. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <https://www.eki.ee/dict/knr/>.
- Ernits, Enn 2001.** Avage Viru väravad! *Viru*-sõnade algupärast. – Emakeele Seltsi aastaraamat 46 (2000). Peatoim. Mati Ereht. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 116–129.
- Ernits, Enn 2020.** Vadja asustusnimed. – Emakeele Seltsi aastaraamat 65 (2019). Peatoim. Mati Ereht. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 23–62.
- ESR I–IV** = Макс Фасмер 1986–1987. Этимологический словарь русского языка 3. Издание 2., стереотипное. Москва: Прогресс.
- Eur** = Sulo Haltsonen 1957. Runoretki Inkeriin v. 1853. Lisätietoja D. E. D. Europaeuksen runonkeruun historiaan. (= Suomi 107₄.) Helsinki.
- Hakulinen, Lauri 1968.** Suomen kielen rakenne ja kehitys. 3., korjattu ja lisätty painos. Helsinki: Otava.
- Hns-Ksk₁** = Heinike Heinsoo, Margit Kuusk 2002. Jõgõperä vadjalaste keelekasutus 20. sajandi lõpus. – Fenno-Ugrica 24. Keelekontaktidest keelevahetuseni. Toim. Piret Klesment. Tartu: Tartu Ülikool, 95–118.
- Hns-Ksk₂** = Heinike Heinsoo, Margit Kuusk 2002. *No ku tulõb unohtamizõõ kõrt, nii taitaa õmaa tšeeeli vai jääb.* – Fenno-Ugrica 25. Uralistika müüdid ja faktid. Toim. Piret Klesment. Tartu: Tartu Ülikool, 17–35.
- Hns-Ksk₃** = Heinike Heinsoo, Margit Kuusk 2005. *No jo vanemat koolla kõik aikaa vällää, sis jo keeli muuttuu, ni keeli muuttuu. Vobštšem, vsjo bylo. Ne dai boh.* – Fenno-Ugrica 27. Foneetika, grammatika ja leksika. Toim. Piret Klesment. Tartu: Tartu Ülikool, 69–85.
- IKH** = Arvo Laanest 1997. Isuri keele Nevaha murde sõnastik. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- IMS** = R. E. Nirvi 1971. Inkeröismurteiden sanakirja. (= Lexica Societatis Fenno-Ugricae 18.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Ket-Pst** = Lauri Kettunen, Lauri Posti 1932. Näytteitä vatjan kielestä. (= Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 63.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Lns** = Я. Я. Ленсу 1930. Материалы по говорам води. – Труды Комиссии по изучению племенного состава населения и сопредельных стран 16. Западно-финский сборник. Ленинград, 201–305.
- Mrk-Rož** = E. B. Маркус, Ф. И. Рожанский 2011. Современный водский язык. Тексты и грамматический очерк 1. Водские тексты. Санкт-Петербург: Нестор-История.

- Mäg₁** = Julius Mägiste 1925. Rosona (Eesti Ingeri) murde pääjooned. (= Acta et Commentationes Universitatis Dorpatensis B. Humaniora 7.) Tartu: [Tartu Ülikool].
- Mäg₂** = Julius Mägiste 1959. Woten erzählen. Wotische Sprachproben. (= Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 118.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Mälk, Vaina 1976.** Vadja vanasõnad eesti, soome, karjala ja vene vastega. Tallinn: Eesti Raamat.
- NPI** = Народные песни Ингерманландии 2020. Подготовили В. П. Миронина, Н. Л. Шибанова. 2е издание, переработанное и дополненное. Петрозаводск: ИП Барабашина Е. А.
- Ojansuu, Heikki 1922.** Suomen *veräjä* sana ja sen vastineet eri Itämerensuomalaisissa kielissä. – Virittäjä 6–8, 90–96.
- PIM** = Veera Ollikainen 2003. Pohjois-Inkerin murren sanakirja. Vuolen ja Kelton murren sanasto. (= Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 127.) [Vantaa: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.]
- Pospelov 2008** = Е. М. Поспелов 2008. Географические названия России. Топонимический словарь. Москва: АСТ, Астрель.
- SKES VI** = Erkki Itkonen, Aulis J. Joki, Reino Peltola 1978. Suomen kielen etymologinen sanakirja 6. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- SKVR** = Suomen kansan vanhat runot 4. Keski-Inkerin ja vatjalaiset runot 3, 1928. Julkaissut Väinö Salminen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SSA III** = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja 2000. (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 556. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62.) Helsinki.
- Tsv₁** = Dmitri Tsvetkov 1931. *Vähäize juttua vad'd'ölaisiss.* – Eesti Keel 1, 57–66.
- Tsv₂** = Dmitri Tsvetkov 2008. Vadja keele grammatika. Koost. ja toim. Jüri Viikberg. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- VKJ** = Dmitri Tsvetkov 1995. Vatjan kielen Joenperän murteen sanasto. Toimittanut, käännteissanaston ja hakemiston laatinut Johanna Laakso. (= Lexica Societatis Fenno-Ugricae 25.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- VKK** = Lauri Posti 1980. Vatjan kielen Kukkosin murteen sanakirja. Painokuntoon toimittanut Seppo Suhonen Lauri Postin avustamana. (= Lexica Societatis Fenno-Ugricae 19.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- VKS** = Vadja keele sõnaraamat. Vad'd'aa tšeelee sõna-tširja. Словарь водского языка 2013. 2., täiendatud ja parandatud tr. 2. tr toim. Silja Grünberg. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <https://www.eki.ee/dict/vadja/>.

Käsitkirjalised allikad

EKI = Eesti Keele Instituudi kohanimekartoteek. Eesti Keele Instituudi vadja kogu. <http://heli.eki.ee/roheline/index.php?khk=vdj&om=eki1>.

ES = Eesti Keele Instituudi kohanimekartoteek. Emakeele Seltsi kogu. <http://heli.eki.ee/roheline/index.php?khk=vdj&om=es1>.

KNAB = Eesti Keele Instituudi kohanimeandmebaas. <http://www.eki.ee/knab/knab.htm>.

VE I–XVIII = Paul Ariste. Vadja etnoloogiat 1–18. Eesti Kirjandusmuuseum.

Votian exotonyms 1: Estonia, Finland and Russia

ENN ERNITS

The article discusses the toponymy used in the Votic language denoting 62 places within the borders of modern Estonia, Finland and Russia (except the historical Ingria). A total of 83 exotonym attribute stems or elliptical names have been stored. Some of them are derived from the Finnic languages and some from the Russian language.

The aim of the article is to present as many exotonyms possible by Votic villages with variants and to analyze their characteristics comparatively. The research material consists of published Votic dictionaries and texts starting from the first half of the 19th century up to the beginning of this millennium, and three manuscript collections (EKI, ES and VE). Examples of Votic folk songs from literature are also cited.

The Votic names denoting Estonia, Finland and Russia (*Viro*, *Soomi*, *Venäi*) are of Finnic origin. Places closer to the Votic area were mainly associated with economic activities, while those further away were associated with seafaring or deportation. Many place names have been stored from the Kattila (Russian: Kotly) and Jõgõperä (Krakolie) dialects, less from Kukkuzi (Kurovitsy) and in a few cases from the Kabrio (Koporie) dialect area.

A total of 35 Votic toponym stems or elliptical names for 29 objects in Estonia have been registered. Most of them come from Northeast Estonia (*Narva*, *Pakari*, etc.), which, in the sense of ancient history, was a part of Votic area. In Estonia, there are considerably more Estonian or Votic names of different places registered than Russian names (a ratio of 2.5 : 1 in favor of the former). The Narva River is represented by the names *Jugaa jõci* and the *Narvasuu jõci* in only one folksong. Apart from them and Narva, the hydronym *Naroova*, mediated through the Russian language, was in use. *Jõgõsuu*, which denotes Narva-Jõesuu, is probably the ancient name in the Votic languages. Among Estonian place names, *Hiitasaari* ~ *Iidamaa* 'Hiiumaa', *Juuvõli* 'Joala', *Pakari* 'Narva-Jõesuu' and *Rakkavoori* 'Rakvere' stand out as curious. *Pühtitsä* 'Kuremäe' is somewhat mysterious.

Finland has been a relatively little-known country for Votians. A total of 15 Votic place names for 13 objects have been recorded. From there, mainly places along the northern shore of the Gulf of Finland can be found (*Olanti* 'Åland', *Elsinki* 'Helsinki', *Hamina*, etc.). Of the 15 stored place name roots or elliptical

names, only two are of Russian origin (a ratio of 6 to 1 in favor of Finnic toponyms), namely *Fridrihsgami*- 'Hamina' and *Finski zalif*'Gulf of Finland'.

A total of 31 objects in Russia (except Ingria) are represented by Votic 33 toponyms. About a third of them are of Baltic origin (*Moskov*, *Ouduva*- 'Gdov', *Viipuri* 'Vyborg', etc.; ratio 1 : 3). Besides Moscow and Novgorod, the Votians were known by some names denoting the Karelian Isthmus, the western part of the Pskov region and other places (*Koivisto*, *Novgoroda*-, *Vopskova* 'Pskov', etc.). The latter is based on the colloquial Russian name. Siberia and the Far East are only mentioned as a region. Russian toponyms imitate Russian pronunciation in varying degrees. When using Russian place names, occasional switching to the source language can be observed, especially recently.

Keywords: exotoponyms, distribution, adaptation, Votian language, Izhorian (Ingrian) language, Russian language, Estonia, Finland, Russia

Enn Ernits
Eesti Maaülikool
enn.ernits@emu.ee

EESTI KEELE KUI EMAKEELE ÕPPE ARENDAmise VÕIMALUSI MÄNGUSTATUD AKTIIVÕPPEÜLESANNETE ABIL TÄISKASVANUTE GÜMNAASIUMIS

MARE KITSNIK, MOONIKA PÄRN

Annotatsioon. Artikli aluseks on tegevusuuring, milles katsetati täiskasvanute gümnaasiumi eesti keele kui emakeele tunnis mängustatud aktiivõppeülesandeid eesmärgiga tekitada ükskõiksetes ja passiivsetes õppijates õpihuvi ning muuta nad aktiivsemaks. Tegevusuuringu käigus viidi läbi viis eri tüüpi tavatundi ühe 11. klassiga ja viis mängustatud tundi samal teemal teise 11. klassiga ning võrreldi õpetaja ja õppijate arvamusi tundide kohta. Uurimismaterjaliks olid õpetaja märkmed õpetajapäevikus, kõigi õppijate vastused lühiankeedile iga tunni järel ning mängustatud tundides osalenute vastused pikemale lõpuankeedile. Uuringu tulemused näitasid, et mängustatud tunnid huvitasid õppijaid ja muutsid nad aktiivseks. Õpitulemustes ei olnud nii lühikese õppe jooksul tava- ja mängustatud tundides osalenutel suuri erinevusi. Mängustamine sobis õppijate arvates täiskasvanute eesti keele tundidesse väga hästi ning õpetas õpetajale ka mitmeid uusi oskusi.

Võtmesõnad: õppetegevuste huvitavus, õppetegevuste jõukohasus, õppijate aktiivsus, õpetaja roll

1. Sissejuhatus

Eestis on Statistikaameti 2022. aasta andmetel ilma keskhariiduseta 72 100 täiskasvanut (Allemann jt 2023: 10), kes on jätnud kooli pooleli erisugustel iseendast, kodust ja koolist tulenevatel põhjustel. Täiskasvanud õppijad saavad õppetööd jätkata täiskasvanute gümnaasiumis, milles õpib praegu veidi üle 3600 inimese (Allemann jt 2023: 103). Üks võimalus vältida teistkordset õpingute katkestamist on parandada õppijate võimalikke varasemaid negatiivseid õpikogemusi. Siinse artikli üks autor Moonika Pärn (edaspidi *õpetaja*) proovis oma magistritöö raames seda teha, kasutades

mängustatud õppemeetodeid ja uurides nende mõju võrrelduna tavatundidega (Pärn 2023). Magistritööd juhendas artikli teine autor Mare Kitsnik (edaspidi *juhendaja*). Mängustatud meetodite kasutamist gümnaasiumi eesti keele kui emakeele õppes ei ole teadaolevalt varem uuritud. Artikli esimeses pooles vaadeldakse õppeprotsessi huvitavust, aktiivsust ja jõukohasust kui tänapäevase konstruktivistliku õpikäsituse olulisi tunnuseid ning mängustamist kui üht võimalust õppetöö arendamiseks. Artikli teises pooles tutvustatakse tehtud tegevusuuringut ning esitatakse uurimistulemused ja arutletakse nende tähenduse üle.

2. Tänapäevane konstruktivistlik õpikäsitus.

Õppeprotsessi huvitavus, aktiivsus ja jõukohasus

Õpikäsitus on „arusaam sellest, mis eesmärkidel ja mil viisil õppimine toimub, millistes suhetes on õppeprotsessis osalejad, ning nende arusaamade rakendamine praktikas“ (HAR). Läbi aegade on olnud erisuguseid õpikäsitusi, millest tuntuimad on biheivioristlik, kognitivistlik ja konstruktivistlik. Konstruktivistlik õpikäsitus on neist uusim, see on arenenud kognitiivsetest teooriatest 1980. aastatel ning vastandub otseselt biheiviorismile. Konstruktivistliku käsituse järgi ei võta õppijad õpetajalt tulevaid teadmisi otse vastu, vaid teevad seda valikuliselt, olenevalt teadmiste tähenduslikkusest enda jaoks. Samuti ei tähenda õppimine teadmiste meeldejätmist, vaid vastuvõetud infot tuleb aktiivselt kaaslastega arutada ning erisugustes tegevustes katsetada. Niimoodi kogemusi omandades ja õppeprotsessi teadvustades tekib igal õppijal oma teadmiste ja oskuste võrgustik. Õpetaja ülesanne on luua õppimiseks soodne keskkond, pakuda õppijatele õpisisuotsustusi ning toetada neid õppeprotsessis. (Schunk 2012: 228–278)

Konstruktivistliku õpikäsituse mõju on palju uuritud. Suuremas osas on uuringud näidanud selle positiivset mõju õpitulemustele, mis avaldub nii mitmekülgsemates teadmistes, paremates suhtlus- ja koostööoskustes kui ka õpioskustes (Õpikäsitus 2017: 23). Õppijad on tunnetanud ka õpetaja suuremat positiivsust ja toetust ning enda veidi tugevamat õpirõõmu ja -motivatsiooni (Tynjälä 1998; Cornelius-White 2007; Rumma 2017). Samas on aga ka uuringutulemused, mis näitavad, et konstruktivistliku õpikäsituse korral ei olnud õpitulemused paremad kui traditsioonilisel viisil õppinutel (Tynjälä 1998; Chopra, Gupta 2011).

Tänapäevane õppimine peaks lähtuma konstruktivistlikust õpikäsitusest (Õpikäsitus 2017: 5–6). See eeldab ennastjuhtivaid ja toimevõimekaid õppijaid, kes oskavad ja soovivad iseseisvalt õpieesmärke järgida, aega planeerida ja ülesandeid täita. Sellised õppijad on aga praegu siiski vähemuses, näiteks sai Eesti Haridusfoorumi uuringu järgi COVIDi pandeemia ajal iseseisvalt õppimisega päris hästi hakkama ainult kolmandik õpilastest. (Erss jt 2021) Ennastjuhtivaks õppijaks ei sünnita, vaid kujunetakse. Selleks on vaja autentseid õpituatsioone ja probleemseid olukordi, õppija võimalust ise oma õppimise üle otsustada ja koostöist õppimist koos õpingukaaslastega. Isemääramisteooria järgi (Ryan, Deci 2000) peab õppeprotsess rahuldama õppija kompetentsus-, seotus- ja autonoomiavajadust. Kompetentsusvajadus tähendab vajadust tunda õppimisega hakkamasaamise tunnet. Seotusvajadus tähendab õppija vajadust tunda end õppeprotsessis väärtustatu ja toetatuna ning vajadust olla kaaslastega tähenduslikes ja soojades suhetes. Autonoomsusvajadus tähendab õppija vajadust tunda, et ta õpib enda soovil, juhib ise oma õppimist ja saab olla õppeprotsessis tema ise.

Üks oluline mõjur iseseisvaks ja toimevõimekaks õppijaks kujunemisel ning kompetentsus-, seotus- ja autonoomsusvajaduse rahuldamisel on õppija haaratus õppeprotsessi. Haaratus (ingl *engagement*) tähendab pühendunud osalemist õppetegevustes ning seda saab mõjutada õppetegevuse huvitavuse, jõukohasuse ja aktiivsusega (Kitsnik 2019a; Hiver jt 2021). Kui õppimine on huvitav, siis soovivad õppijad sellega tegeleda: rohkem teavet saada, ülesandeid täita ja õpitust rääkida. Huvitavuse jaoks on vaja, et õpitavad teemad ja õppetegevused pakuksid õppijatele nii kognitiivset kui ka emotsionaalset pinget. Kognitiivset pinget tekitavad parajat väljakutset pakkuvad tekstid ja ülesanded, mille juures on vaja kasutada ka kõrgema taseme mõtlemisoskusi. Emotsionaalne pinge tekib õpitava uudsus, intrigeerivuse, üllatavuse, õpitavale kaasaelamise jmt mõjul. (Tomlinson 2010; Brophy 2014)

Aktiivsus tähendab, et õppijad töötlevad õpitavat materjali eri viisil, katsetavad ja teevad seejuures ka vigu ning arutlevad oma kogemuste üle (Brophy 2014: 211). Aktiivsuse esilekutsumiseks sobivad aktiivõppemeetodid: paaris- ja rühmatööd, rollimängud, ajurünnakud, probleemõpe, projektõpe jmt. Aktiivõpe võimaldab õppijail õpitavat omavahel jagada ning mitmekülgsest kogeda, endale mõistetavaid tähendusi luua ja oma teadmiste-oskuste võrgustikku kujundada (vt Karm

2013; Ur, Thornbury 2024). Jõukohasus tähendab, et nii õppe sisu kui ka õppetegevused on paraja raskusastmega ehk veidi raskemad kui õppijate eelteadmised ja -oskused. Kui õppeprotsess on liiga kerge, siis on see õppijaile igav ja nad ei tegele õppimisega aktiivselt. Kui õppimine on aga liiga keeruline, siis ei suuda õppijad sellega toime tulla ja loobuvad õppimisest. (Brophy 2014: 197, 211)

Kool on üldiselt konservatiivne ning läheb kõigi muudatustega kaasa aeglaselt. Nii on ka vaatamata konstruktivistliku õpikäsituse üldisele pooldamisele selle tundides kasutamine väga erinev. Paljud õpetajad rakendavad siiani pigem traditsioonilist õpikäsitust. (Cornelius-White 2007; Chopra, Gupta 2011; Kitsnik, Kromberg 2022; Bubnov, Hunt 2022)

3. Mängustamine eesti keele kui emakeele tundide arendamise võimalusena

Eesti keele kui emakeele õpetamisel on pikk ajalugu ning suure osa sellest on õpetamine olnud küllaltki traditsiooniline ehk peamiselt on õpetatud ja õpitud keelesüsteemi ja õigekirjareegleid (vt Aava 2007; Ehala 2011). Vahelduva eduga on püütud arendada ka õppijate kriitilist lugemisoskust ning iseseisvaid keelekasutusoskusi (vt Ehala 2011). 2010. aastal algatas Martin Ehala uue emakeeleõpetuse liikumise, millega püüti võõrkeeleõppe didaktika eeskujul muuta emakeeleõppe funktsionaalsemaks ja aktiivsemaks (Ehala jt 2014). Sellest ajast on gümnaasiumi eesti keele kui emakeele õppekavas praktilise eesti keele kursused (Ehala 2010), mille eesmärk on arendada õppijate keelelisi pädevusi ja toimetulekut erisugustes suhtlusolukordades. Praeguseks on uue emakeeleõpetuse liikumine vaibunud ning eesti keele kui emakeele õpetust iseloomustavad otsingud. Merilin Aruvee Tallinna Ülikoolist arendab žanripõhist tekstiõpet ja emakeeleõppe lõimimist teiste ainete õppega (Aruvee 2023: 107–112). Tartu Ülikoolis arendatakse protsessikeskse kirjutamise õpetust (Hint jt 2020). Märgitud on ka vajadust muuta emakeeleõppe õppijaile haaravamaks (vt Bubnov, Hunt 2022).

Üks võimalus arendada keeleõpet haaravamaks ja seega tõhusamaks on mängustamine (ingl *gamification*), mis tähendab mänguliste elementide kasutamist mittemängulistes tegevustes (Deterding jt 2011: 10). Hariduses on mängustamist senini kõige rohkem kasutatud digitaalsel kujul, kuid seda saab edukalt teha ka ilma digitaalsete vahenditeta (vt Arnold 2014; Vlad 2021; Qiao jt 2022). Suur osa õpetajaid küll mängustamist ei kasuta,

põhjendades seda ajapuuduse ja suurte õpperühmadega (Watson jt 2016). Teise keele tundides rakendatakse suhtlusmänge ja suhtluspõhist mängustamist siiski üsna palju, eriti inglise keeles (DiGiacomo 2018).

Eesti keele kui teise keele õppes on mängustatud meetodeid viimasel ajal kasutama hakatud lisaks nooremate õpilaste õppele ka gümnaasiumitundides ja täiskasvanute kursustel. On ilmunud mängustatud õppekomplekte (Kitsnik 2019b; Kitsnik 2020; Ilves, Kingisepp 2020; Kitsnik, Kingisepp 2021a, 2021b). Mare Kitsnik on koos Aleksei Raziniga loonud täiskasvanute eesti keele B1-taseme mängustatud suhtluskeelekursuse „Juhan“ ja seda kuus aastat suure eduga läbi viinud (vt Kitsnik 2019a). Uuringud on näidanud, et mängustamine sobib hästi eesti keele kui teise keele õppijate haaratuse suurendamiseks ja õppimise tõhustamiseks nii põhikoolis (Kitsnik, Hallas 2020; Kitsnik, Melnikova 2023) kui ka täiskasvanuõppes (Kitsnik 2019a).

Mängulised elemendid on nt põnevad ja turvalised väljakutsed, ettearvamatus, improvisatsiooniline suhtlemine ja koostöö, tugevad emotsioonid. Põnevad ja turvalised väljakutsed on ülesanded, mis nõuavad mõistatamist, millegi loomist, ressursside kogumist, osavust, otsuste tegemist, riskimist vmt, kuid milles on võimalik ka läbi kukkuda, ilma et see tooks kaasa tegelikke halbu tagajärgi (Lee, Hammer 2011). Ettearvamatus tähendab, et õppijad ei tea, mis täpselt juhtuma hakkab, ning peavad olukorrale kohe spontaanselt reageerima (Lobman, Lundquist 2007). Mängustamine võimaldab kaaslastega palju suhelda ja koostööd teha ning see toimub improvisatsiooniliselt ehk sünnib kohapeal. Mängustamine võimaldab õppijail kogeda tugevaid emotsioone, mis aitavad õpitaval paremini meelde jääda ning soodustavad ka hästi toimiva õpperühma kujunemist (Lobman, Lundquist 2007). Mängustamine sobib kõigile vanuseastmetele, tekitab õppijais õppimisrõõmu ja -motivatsiooni, annab energiat õpitavaga korduvalt ja sügavuti tegeleda ning võimaldab luua õpitavale tegeliku tähenduse (Lobman, Lundquist 2007; Lee, Hammer 2011: 1; Sillaots 2016: 13–14).

Keeletundides saab teha mängustatud soojendustegevusi, lingvistilisi tegevusi ja suhtluspõhiseid tegevusi (Ketterlinus 2017). Soojendustegevused on kiired, lühikesed ja lihtsad ning sageli seotud liikumisega (vt Kitsnik 2019a: 48). Lingvistilised tegevused aitavad harjutada sõnavara ja grammatilisi vorme, mida on vaja palju korrata (Macedonia 2005). Suhtluspõhistes tegevustes lahendavad õppijad autentselaadseid

suhtlusülesandeid ja kasutavad seejuures kõiki keelelisi ressursse, mis neil olemas on (Abigail 2015: 2). Siinses artiklis kirjeldatud uuringus katsetati eesti keele kui teise keele tundides end positiivselt tõestanud mängustatud õppetegevusi ka eesti keele kui emakeele tundides.

4. Uurimisküsimused, -materjal ja -meetod

Uuringus püstitati kolm uurimisküsimust.

1. Kuidas mõjuvad eesti keele kui emakeele mängustatud tunnid täiskasvanud õppijate haaratusele?
2. Kui hästi sobib täiskasvanud õppijate arvates mängustamine eesti keele kui emakeele tundidesse?
3. Kuidas erineb õpetaja arvates eesti keele kui emakeele mängustatud tunni pidamine tavatunni pidamisest?

Uurimisküsimustele vastuste leidmiseks korraldati tegevusuuring. Õpetaja pidas täiskasvanute gümnaasiumis viis tavapäraselt eesti keele tundi ühe 11. klassiga ja viis mängustatud tundi samal teemal teise 11. klassiga. Oma tähelepanekud tundide kohta kogus õpetaja õpetajapäevikusse. Kõik õppijad väljendasid oma hinnanguid ja arvamusi iga tunni järel täidetud lühiankeedis viiepallisel Likerti skaalal ning mängustatud tundides osalenud ka pikemas lõpuankeedis. Kogutud andmed analüüsiti ning võrreldi mängustatud ja tavatunde.

4.1. Õpperühmad ja õpetaja

Tavatunnid toimusid õhtupoole koolis käivas 11. klassis ja mängustatud tunnid hommikupoole koolis käivas 11. klassis (valiku aluseks oli selle klassi keskmiselt kõrgem osalus eesti keele tundides). Õpetaja informeeris õppijaid suuliselt, et nad osalevad tegevusuuringus ja neilt kogutakse anonüümset tagasisidet eesti keele tundide kohta ning anonüümselt analüüsitakse ka nende kontrolltöid. Sama info oli kirjas ka tagasisideankeetides. Tegevusuuringu parema õnnestumise nimel ei teatatud kummalegi klassile, et uuring toimub paralleelselt ka teises klassis, kus tunnid on teistmoodi üles ehitatud. Tegevusuuringu lõpus rääkis õpetaja õppijatele lähemalt uuringu eesmärkidest.

Mängustatud ja tavatundides osalejate hulgas oli kokku 14 meest ja 10 naist ning nad olid vanuses 16–38 aastat: üks 16-aastane, kaks 17-aastast,

kolm 18-aastast, kaksteist 20–22-aastast, kuus 29–38-aastast. 17 õppijat olid enne täiskasvanute gümnaasiumisse tulekut õppinud viimati koolis kuni viis aastat tagasi, kaks õppijat kuus kuni kümme aastat tagasi ja viis õppijat üle kümne aasta tagasi. Mängustatud tundidest võttis olenevalt päevast osa 13–14 õppijat ning tavatundidest 7–9 õppijat. Kolm alaealist õppijat osalesid mängustatud tundides, neist ühele andsid vanemad loa uuringus osalemiseks, teised kaks osalesid tundides, kuid nende tagasisidet ega kontrolltööde tulemusi ei ole uuringus käsitletud.

Õpetaja oli eesti keele ja kirjanduse õpetajana töötanud neli aastat ning varem olid tema eesti keele tunnid olnud pigem tavapärased. Näiteks ortograafiateemasid oli ta õpetanud põhiliselt töövihikutest pärit harjutuste abil, aktiivõppemeetodeid oli ta kasutanud eesti keele tekstiõpetuse teemade käsitlemisel, kirjanduse ning kõne ja väitluse kursusel (nt rühmatööd, slaidiesitluste koostamine, Kuldvillak, lauamängu tegemine, õppekäigud). Enamiku teadmisi aktiivõppemeetodite kohta oli õpetaja saanud magistrikoolituse ajal ülikoolis. Uuringus osalevaid õpilasi oli õpetaja õpetanud ka eelmisel aastal 10. klassis, viies kummagi rühmaga läbi kaks eesti keele kursust. Esimese kursuse tunnid olid seejuures olnud pigem traditsioonilised: õpetaja tutvustas teemat, õppijad lahendasid grammatikaharjutusi, seejärel kontrolliti harjutusi ja lõpuks tehti õpitu peale kontrolltöö. Teisel kursusel olid õppijad kursuse lõpu poole proovinud ka mõningaid mängustatud ülesandeid. Nimelt osales õpetaja sel ajal ülikoolis Mare Kitsniku kursusel „Mängustamine ja improvisatsioon keeleõppes“, mille kodutööna oli vaja õpitud mängustatud tegevusi ka oma õppijatega katsetada.

4.2. Tavatundide ja mängustatud tundide pidamine

Uuringu tunnid toimusid 2022. aasta septembrist novembrini. Kokku uuriti kummaski rühmas viit 75 minuti pikkust tundi. Tundide teemad lähtusid õppekavast, uurimiseks oli valitud viis eri tüüpi teemat. Tavatunnid toimusid üldjuhul samal viisil, nagu õpetaja neid varem oli pidanud: õpetaja seletas teemat, õppijad täitsid selle kohta harjutusi, koos kontrolliti vastuseid. Tavatundides ei olnud õpetaja ühe kursuse jooksul varem nii suures mahus aktiivõppemeetodeid kasutanud, sest enne ülikoolis läbitud kursust „Mängustamine ja improvisatsioon keeleõppes“ ei olnud õpetaja eesti keele kui emakeele õppel nii loovalt osanud läheneda. Mängustamist

polnud ta ise ka kunagi eesti keele tunnis kogenud. Mängustatud tunnid kavandas õpetaja koostöös juhendajaga ning neis olid kõik ülesanded mängustatud (soojendus, lingvistilised tegevused, suhtluspõhised tegevused), et proovida mängustamise terviklikku mõju (vt Kitsnik 2019a). Mängustatud meetodite valikul lähtuti mitmekesisusest (eesmärk oli katsetada eri tüüpi meetodeid) ning meetodi varasemast edukast läbiproovitusest eesti keele kui teise keele tundides (Kitsnik 2019a, 2019b, 2020; Kitsnik, Kingisepp 2021a, 2021b). Ülesanded kohandati eesti keele kui emakeele tunnis käsitletavate teemade jaoks sobivaks, selleks tuli mitut ülesannet vastavalt juhendaja soovitudele korduvalt ümber teha.

Esimese tunni teema oli võõrsõnade õigekiri ja tsitaatsõnade käänamine. Tavatunnis esitas õpetaja õppijatele kõigepealt võõrsõnade õigekirja reeglid, millega ühiselt tutvuti. Seejärel täideti traditsiooniline töövihikuharjutus ja kontrolliti vastused. Edasi andis õpetaja õppijatele kümme tsitaatsõna (nt *coca-cola*, *jazz*, *hacker*, *mozzarella*-juust) ning õppijad kirjutasid lauseid, milles kasutasid neid sõnu eri käändevormides. Lõpuks kontrolliti lauseid ühiselt. Mängustatud tund algas soojendusega, milles õppijad pidid tähtsaaval n-ö tippima võõr- (nt *anekdoot*, *efektne*) ja tsitaatsõnu, öeldes tähe ja tehes seejuures väikese hüppe nagu klaviatuuri klahv. Seejärel andis õpetaja lühiülevaate võõrsõnade õigekirja reeglitest. Järgnevalt joonistasid õppijad võõrsõnade kohta pildikesi, seletasid sõnu eri kaaslastele, kirjutasid äraarvatud sõna paberile ning kontrollisid kaaslaste kirjutatu õigsust. Viimaseks ülesandeks oli ühise improjutu kirjutamine väikses rühmas. Jutus tuli kasutada erinevaid tsitaatsõnu, mille õppijad endale etteantud sõnade hulgast juhuslikult tõmbasid.

Teise tunni teema oli tarbetekstid ja juhendi kirjutamine. Tavatunnis konspekteerisid õppijad kõigepealt õpikust tarbetekstide eesmärgi, tunnused ja konkreetsete tekstide, nt avalduse vormistamise reeglid, mida seejärel ühiselt kontrolliti. Teises ülesandes analüüsiiti õpikus olevat sülearvuti juhendit ja vastati küsimustele, nt *millistest osadest juhend koosneb? millisest osast leiad infot arvuti hooldamise kohta?* Vastused vaadati koos läbi ja õppijad panid kirja juhendi vormistamise põhimõtted. Mängustatud tunni soojendusülesandes näitasid õppijad pantomiimiga leiutisi (nt *juusturiiv*, *eskalaator*, *internet*) ja arvasid neid ära. Järgnes tarbetekstide lühike teoreetiline käsitlus. Tunni põhiosa moodustas fantaasialeiutise (nt *iselii kuv lamp*, *rääkiv seljakott*, *hirmuäratav kirjutuslaud*) juhendi kirjutamine.

Kolmandas tunnis õpiti lihtlauseid kirjavahemärgistama. Tavatunnis tuletati kõigepealt meelde, kuidas teha vahet liht- ja liitlausel, ning meenutati sidendeid, mis nõuavad koma. Veel meenutati koondlause, täiendi ja korduvate määruste kirjavahemärgistamist ning tehti vastavaid kirjalikke harjutusi. Seejärel kirjutasiid õppijad eri tüüpi komaga ja komata lauseid, lugesid neid ette ning arutasid vead koos õpetajaga läbi. Mängustatud tunnis tehti pantomiimpilte eri kohtade, nt *park* või *kohvik* kohta. Õpetaja ütles pildi kohta lauseid, nt „Pildil on põõsas, jalutaja ja prügikast“ ja „Pildil jalutab mees pargis“, ning õppijad pakkusid, kuidas lauset kirjavahemärgistada. Seejärel meenutati lihtlause kirjavahemärgistamise reegleid. Edasi mängiti jooksumängu, milles õppijad istusid ringis, üks õppija seisis ringi keskel ja õpetaja luges ette lihtlauseid. Kui õppijate arvates pidi lauses olema koma, vahetasid nad kiiresti istekohta. Õppija, kes jäi ilma kohata, seisis ringi keskele ja põhjendas lause komastamise vajadust. Viimases ülesandes kirjutasiid õppijad paberiribadele komaga ja komata lihtlauseid, ajasid need omavahel segi ning kasutasid seejärel improdialoogides juhuslikus järjekorras. Lõpuks vaadati kogu õpperühmaga kõik laused üle ja korrigeeriti vajaduse korral kirjavahemärgistust.

Neljanda tunni teema oli väitlus. Tavatunnis kasutati „Gümnaasiumi praktilise eesti keele kursuste metoodika õpikut“ (Ehala jt 2014), kohandades seda veidi konkreetse tunni jaoks. Õppijad lugesid Janek Mäggi artiklit „Mees, kel pole raha, pole mingi mees!“, täitsid selle kohta õpetaja koostatud väidete tabeli ning arutasid väiteid argumenteeritult. Mängustatud tunni soojenduseks esitasid õppijad üksteisele küsimusi, nt *kas sinine või roheline? kas mets või meri?*, ning liikusid vastavalt valikule vasakule või paremale. Seejärel käidi samade küsimustega klassis ringi, esitati küsimusi kaaslastele ja vastati neile. Järgnes lühike teooriaosa argumenti kohta. Tunni põhiosas harjutati väitlemist ja argumentide esitamist mõistujutu „Alligaatorite jõgi“ põhjal, mille viis tegelast tuli järjestada selle järgi, kui hästi või halvasti nad õppija hinnangul käitusid.

Viienda tunni teema oli tervikliku lõigu kirjutamine. Tavatunnis otsisid õppijad artiklist „Mees, kel pole raha, pole mingi mees!“ lõigu, kus olid kõik argumenti osad (väide, seletus, näide, järeldus) ja analüüsisid seda koos. Seejärel kirjutasi iga õppija 75–100-sõnalise kommentaari artikli kohta tervikliku lõigu kujul, vahetas selle kaaslasega ning andis kaaslastele tööle tagasisidet. Mängustatud tunni soojenduses jutustasiid õppijad endaga juhtunud huvitavaid lugusid ja illustreerisid neid pantomiimpiltidega.

Järgnes loovkirjutamisülesanne, milles lõpetati võrdlusi, nagu *nii ilus kui .. , nii vana kui ..* (nt *nii ilus kui päikesetõus, nii vana kui meie maailm*) ja seejärel tekitati võrdlustest uusi, ootamatuid kombinatsioone. Lõpuks kirjutas iga õppija ühe võrdluse põhjal tervikliku lõigu, mida õpilased said uue tsükli alguses enne kirjandi kirjutamist analüüsida.

4.3. Uurimismaterjali kogumine ja analüüs

Õpetaja täitis tegevusuuringu ajal uurijapäevikut, kuhu kirjutas enne tundi oma mõtteid eesmise tunniga seoses ja pärast tundi oma tähelepanekuid tunni õnnestumise kohta. Uurimispäevikut analüüsiti kvalitatiivse sisuanalüüsiga: leiti korduvad teemad ja moodustati nende põhjal kuus kategooriat: enne tundi ootused ja kahtlused ning pärast tundi õnnestumised, probleemid, üllatused ja tähelepanekud edaspidiseks.

Õppijad täitsid iga tunni lõpus anonüümse lühiankeedi, milles hindasid tunni huvitavust, raskust, kasulikkust ja oma aktiivsust tunnis viiepallisel Likerti skaalal. Kursuse lõpus täitsid mängustatud tundides osalenud õppijad kogu kursuse kohta pikema vabade vastustega lõpuankeedi, milles uuriti nende arvamust mängustatud tundide uudsuse ja meeldivuse, õppija enesetunde, mängustatud tundides õpitu, mängustamise sobivuse kohta täiskasvanute eesti keele tunni ja õppija soovi kohta edaspidi osaleda pigem tavapärasel või pigem mängustatud eesti keele tunnis. Likerti skaalal antud hinnangute põhjal on leitud rühmade hinnangute keskmised ja standardhälbed. Kõigi viie tunni põhjal tehtud kokkuvõtlike tulemuste erinevuste statistilise olulisuse hindamiseks on kasutatud T-testi. Erinevus on statistiliselt oluline, kui $p < 0,05$. Lõpuankeedi vastuseid on analüüsitud kvalitatiivse sisuanalüüsiga: leitud korduvad teemad ning moodustatud nende põhjal kategooriad. Esitatud on ka kategooriates esinenud vastuste arv ning toodud mõningaid näiteid õppijate tagasisidest.

Tegevusuuringu ajal toimus ka kaks kontrolltööd: esimene võõr- ja tsitaatsõnade õigekirja ja käänamise peale ning teine liht- ja liitlausete kirjavahemärkide peale. Kontrolltööde tulemusi võrreldi ülesannete eest saadud keskmiste punktisummade põhjal.

5. Uurimistulemused. Õpetaja ja õppijate hinnangud ja arvamused mängustatud emakeeletundide kohta

Uurimistulemused jagunevad kolmeks: õpetaja arvamused õpetajapäeviku analüüsi põhjal, õppijate hinnangud pärast igat tundi täidetud lühiankeedi põhjal ning mängustatud tundides osalenud õppijate arvamused mängustatud tundide kohta tervikuna.

5.1. Õpetaja arvamused

Õpetajapäevikusse enne tundi tehtud märkmetest kerkis esile kaks kategooriat: ootused ja kahtlused, mis olid enamasti seotud mängustatud tundidega. Õpetajat valdasid ootused, et mängustatud tegevused tekitavad üldiselt elevust, õppijad tulevad nendega kaasa ning need tunnid on tavatundidest erinevad, aga põnevad, sisukad ja õpetlikud. Samas kahtles õpetaja mängustatud tunde alustades, kas õppijad saavad mängulistest tegevustest aru, kas tegevused õnnestuvad ja kas tunni ajast piisab kõigi tegevuste läbitegemiseks. Kui esimesed tunnid olid need kahtlused üldiselt ümber lükanud, siis edaspidi oli õpetajal kahtlusi ainult mõne uudsema mängutüübi kohta. Näiteks kartis õpetaja enne kolmandat tundi, et juhendaja soovitatud jooksumäng lihtlause kirjavahemärgistamise õppimiseks võib ebaõnnestuda, ja enne viiendat tundi, et õppijad ei soovi teha klassi ees pantomiimi. Tavatundidega seoses kerkis esile üks peamine kahtlus enne neljandat tundi, mis oli seotud tunnis kasutatava intrigeeriva artikli sobivusega õppijaile.

Õpetajapäevikusse pärast tundi tehtud märkmetest tuli välja neli kategooriat: õnnestumised, probleemid, üllatused ja tähelepanekud edaspidiseks. Suurepäraselt õnnestusid mängustatud tundidest õpetaja hinnangul esimene (võõrsõnade õigekiri, tsitaatsõnade käänamine) ja kolmas tund (lihtlause kirjavahemärgistus). Ka teine tund (juhendi kirjutamine) õnnestus üldiselt väga hästi. Neljas ja viies tund (väitlus ja lõigu kirjutamine) õnnestusid hästi, kuid neis esines ka mõningaid probleemseid kohti. Neljandas tunnis ebaõnnestus soojendumäng: õppijad ei tulnud mingil põhjusel sellega hästi kaasa. Viiendas tunnis oli osal õppijaist raskusi enda kohta käiva huvitava loo jutustamisega, mis tõenäoliselt ongi soojenduseks liiga nõudlik ülesanne. Õppimise seisukohalt tundusid õpetajale kõige tõhusamad võõrsõnade joonistamise ülesanne esimeses tunnis, fantaasialeutise juhendi kirjutamine teises tunnis ja väitlus mõlemas neljandas

tunnis. Väiksemateks probleemideks võib veel pidada, et mängustatud tegevuste ajakulukuse tõttu ei jõutud alati läbi võtta kogu kavandatud materjali ning mõned loovamad tegevused olid õppijate jaoks ka veidi keerukad ega sujunud päris oodatult (nt kolmanda tunni improodialoog).

Üllatusena märkis õpetaja mängustatud tegevuste huvitavust ja kasulikkust (nt võõrsõnade joonistamine, seletamine, arvamine ja kirjutamine esimeses tunnis). Samuti oli õpetaja jaoks üllatav see, et mängustatud tunnis jõuti sageli läbida sama palju materjali kui tavatunnis. Õpetaja tegi ka mitmeid tähelepanekuid edaspidiseks. Näiteks märkas ta, et mängustatud tundide ettevalmistamine võtab rohkem aega kui tavatundide ettevalmistamine. Koostöö kogenud juhendajaga õpetas õpetajat paremini õppetegevusi valima ja järjestama. Õpetaja tajus ka soojendustegevuste olulisust õppimise käivitamisel ning mõistis enda kui õpetaja rolli tunni õnnestumisel. Veel sai õpetaja aru, et mängustatud ülesannete kasutegurit saab suurendada, vaadates õppijate loodud tekstid pärast mängu koos üle. Õpetajal tekkis ka mitu ideed, kuidas kasutada mängulisi ülesandeid tavatundides (nt juhendi kirjutamine fantaasialeiutise kohta, võõrsõnade tähenduse seletamine). Õpetaja õppis mängustatud tundidest ka seda, et ühes tunnis ei peaks käsitlema liiga palju eri teemasid (nt korraga liiga paljude lausetüüpide kirjavahemärgistamist), mis takistab keskendumist ega võimalda ühtki teemat piisavalt harjutada. Samuti märkas ta õppijatele omaette tegutsemise võimaluse ja aja andmise vajalikkust. Kokkuvõttes tõi mängustatud tundide õnnestumine ning õppijate rõõm ka õpetajale palju tööõõmu.

5.2. Õppijate hinnangud pärast igat tundi

Õppijate koguhinnangud viiele tavatunnile ja viiele mängustatud tunnile viiepallisel Likerti skaalal on esitatud tabelis 1.

Tabel 1. Õppijate koguhinnangud viiele tavatunnile ja viiele mängustatud tunnile viiepallisel skaalal

hinnang (1 – min, 5 – maks)	huvitavus		aktiivsus		kergus		kasulikkus	
	tava (n = 39)	mäng (n = 52)	tava (n = 39)	mäng (n = 52)	tava (n = 39)	mäng (n = 52)	tava (n = 39)	mäng (n = 52)
1	0	0	0	0	0	0	0	0
2	0	0	5	0	4	2	0	0
3	8	1	12	0	17	7	5	7
4	9	13	15	21	10	15	14	15
5	22	38	7	31	8	28	20	30
M	4,4	4,7	3,6	4,6	3,6	4,3	4,4	4,4
SD	0,8	0,5	0,9	0,5	0,9	0,8	0,7	0,7

Märkus. *n* on viie tunni vastuste koguarv, *M* on vastuste keskmine ja *SD* on vastuste standardhälve.

Mängustatud tundide huvitavuse keskmine koguhinnang ($M = 4,7$; $SD = 0,5$) on kõrgem kui tavatundide huvitavuse keskmine koguhinnang ($M = 4,4$; $SD = 0,8$) ning see erinevus on ka statistiliselt oluline ($t(89) = 2,6$; $p < 0,05$). Mängustatud tundide aktiivsuse keskmine hinnang ($M = 4,6$; $SD = 0,5$) on kõrgem kui tavatundide aktiivsus ($M = 3,6$; $SD = 0,9$) ning see erinevus on ka statistiliselt oluline ($t(89) = 6,5$; $p < 0,05$). Mängustatud tundide kerguse keskmine hinnang ($M = 4,3$; $SD = 0,8$) on kõrgem kui tavatundide kerguse keskmine hinnang ($M = 3,6$; $SD = 0,9$) ning see erinevus on ka statistiliselt oluline ($t(89) = 4,0$; $p < 0,05$). Mängustatud tundide keskmine kasulikkus ($M = 4,4$; $SD = 0,7$) on sama mis tavatundide kasulikkus ($M = 4,4$; $SD = 0,7$).

5.3. Õppijate arvamused mängustatud kursuse kohta tervikuna

Järgnevalt on esitatud õppijate lõpuankeedi kokkuvõtted küsimuste teemad kaupa. Lõpuankeedile vastas 11 õppijat.

Uudsus. Kuus õppijat töid uudsena välja mängustatud tundide lõbususe ja põnevuse ning neli õppijat kõigi õppijate koostegutsemise ja haaratuse. Kolm korda toodi uudsena esile mängides õppimise võimalikkus (näide 1) ning samuti kolm korda tundide tõhusus (2).

- (1) Uudseks oli see, et mängides annab ka aine teemat õpetada. Varasemad sellised kogemused puudusid. Tavatundides on rohkem nagu tuim tuupimine.
- (2) Tundus, et sedasi kinnistusid asjad kiiremini ja jäi kuidagi paremini meelde.

Kaks korda nimetati uudsenä mängustatud tundide praktilisust ning kaks korda tunni ajal liikumist.

Meeldivus. Seitse vastajat tõid meeldivana esile suhtlemise (3).

- (3) Ma arvan, et mulle meeldis kõige rohkem kui vabalt kõik omavahel suhtlesid. Kuna tavaliselt kõigil omavahel suhtlust eriti pole, kõik istuvad oma pingis, siis seda oli väga tore näha.

Viis korda nimetati mängustatud tundide lõbusust ja huvitavust (4) ning neli korda tundide tõhusust (5).

- (4) Rühmamängud olid hästi huvitavad, vahel sai ikka väga palju nalja ja naerda.
- (5) Rühmades töötades kinnistub ka asi paremini, sest kui sa ei saa aru, siis keegi ikka seletab sulle.

Veel mainiti meeldivana mängude erinevust, liikumist ja arutlemist.

Mittemeeldivuse kohta vastas kaks õppijat, et neile ei meeldinud kirjutamisega seotud osa, ühele õppijale ei meeldinud liikumisega seotud tegevused. Kolm õppijat nimetasid ka tavatunni eeliseid: töövihikust ülesannete täitmine, võimalus saada rohkem informatsiooni ja põhjalikumalt õppida.

Enesetunne. Seitse õppijat vastasid, et tundsid end mängustatud tunnis hästi ning tahtsid selles alati osaleda (6–8).

- (6) Tundsin ennast väga hästi ja vabalt. Kui tavaliselt tekitavad tundides olevad rühmatööd minus pigem ebamugavust, siis läbi mängu oli kõik lihtne ja pingevaba.
- (7) Hästi, see oli ainuke tund, milles tahtsin alati osaleda ja mis tegi meele heaks.
- (8) Aktiivsena, tuju oli kuidagi parem, äratas üles, tekitas motivatsiooni.

Neli õppijat vastasid, et alguses tekitas mängustatud tund neis veidi ärevust, kuid see möödus (9).

- (9) Pakun, et esimeses tunnis ehk natuke ebamugavalt. Oli vaja suhelda nendega, kellega tavaliselt ei suhtle. See aga oli esimese tunni ajal. Edasi juba ootasid neid tunde, sest need möödusid kahjuks suht kiiresti, aga alati lustakalt ning lõbusalt.

Õppimine. Viis õppijat kirjutasid, et mängu kaudu on mitmeid asju kergem ja kasulikum õppida, ning paaril korral nimetati koostöö õppimist.

Sobivus täiskasvanute eesti keele tundi. Kõik õppijad arvasid, et mängustamine sobib eesti keele tundi hästi. Põhjusteks peeti tunni huvitavamaks muutumist ja õpimotivatsiooni suurenemist (10), pingevaba ja lõbusat õhkkonda ning kaaslastega suhtlemist ja õpperühma ühtseks muutumist (11), teadmiste paremat omandamist (12).

- (10) Sobib, kuna annab tavalisele õppekavale veidike vürtsi juurde ning õpilane tuleb tunni motiveeritult ning hea tujuaga.
- (11) Sobib suurepäraselt. Ka täiskasvanud vajavad koolis pingevaba ja mängulist keskkonda, et rohkem avaneda, klassikaaslaste tundma õppida ja korraks argimuredest ja koolirutiinist vabaneda.
- (12) Sõna *mäng* ei käi ainult lastega kaasas, sest on väga palju mängulisi ja õpetlikke mängu, mida saab rakendada ka täiskasvanud inimeste/õpilaste peal, nii kinnistuvad asjad paremini, ei pea alati tuupima, seega hea vaheldus.

Tavapärase eesti keele tund või mängustatud tund? Neli õppijat vastasid, et nad osaleksid parema meelega mängustatud tunnis (13, 14).

- (13) Mängustatud tunnis, see õpetab rohkem ja pole sellist igavat passimist tunnis, kus sa pead kuulama ja konspekti täitma. Mängudega saab teema paremini selgeks.
- (14) Mängustatud eesti keele tunnis, sest seal oli täiesti pingevaba keskkond, sai koolipingist välja ja liikuda, huvitav oli uute inimestega suhelda, mida tavapäraselt klassis ei tehta. Kõik olid alati elevuses, mida järgmine tund endaga toob. Paberit määrime me igas tunnis, aga see oli midagi erilist.

Seitsme õppija arvates võiksid aga tavapärase eesti keele tunnid ja mängustatud tunnid olla tasakaalus (15).

- (15) Ma arvan, et parem oleks, kui need jääks omavahel tasakaalu. Kuna tavapärasel tunnis saab teatud teemade kohta rohkem teadmisi, kuid mängulises tunnis saaks seda kõike praktiseerida.

5.4. Kontrolltööd

Esimene kontrolltöö toimus tsitaatsõnade õigekirja ja käänamise ning võõrsõnade õigekirja ja tähenduse peale. Nii tavatunnis kui ka mängustatud tunnis osalenud õppijad sooritasid samasuguse kontrolltöö. Tsitaatsõnade osas vastati teoreetilistele küsimustele ja parandati valesti vormistatud tsitaatsõnu (võimalik saada kuni 6 punkti). Mängustatud tundides osalenute ($n = 11$) keskmine oli 3,6 ja tavatundides ($n = 7$) osalenutel 4,4 punkti. Võõrsõnade esimeses ülesandes parandati valesti kirjutatud võõrsõnu (võimalik saada kuni 5 punkti). Mängustatud tundides osalenute keskmine oli 3 ning tavatundides osalenutel 2,3 punkti. Võõrsõnade teises ülesandes tuli lisada võõrsõnade lünkadesse puuduvad tähed ning kirjutada võõrsõnaga lause, millest selguks sõna tähendus (võimalik saada kuni 5 punkti). Mängustatud tundides osalenute keskmine oli 2,7 ja tavatundides osalenutel 2,6 punkti. Kokku oli võõrsõnade osa eest seega võimalik saada 10 punkti. Mängustatud tundides osalenute keskmine oli 5,7 ja tavatundides osalenutel 4,9 punkti. Seega sooritasid tsitaatsõnade ülesanded paremini tavatunnis osalenud ning võõrsõnade ülesanded paremini mängustatud tundides osalenud.

Teine kontrolltöö toimus tavatunnis osalenutele liht- ja lihtlause kirjavahemärgistamise ning mängustatud tundides osalenutele ainult lihtlause kirjavahemärgistamise peale. Lihtlause ülesannete sisu oli seejuures sama. Artiklis võrreldakse ainult lihtlause osa. Esimeses ülesandes oli vaja lisada tekstis olevatele lihtlausele kirjavahemärgid (võimalik saada kuni 9 punkti). Teises ülesandes tuli õppijatel endil moodustada kaks eri tüüpi lihtlauseid (võimalik saada kuni 2 punkti). Kokku oli seega võimalik saada kuni 11 punkti. Mängustatud tundides osalenute ($n = 11$) keskmine oli 8,5 ja tavatundides ($n = 5$) 8,7 punkti. Seega sooritasid mõlemad klassid selle kontrolltöö ülesanded ligikaudu võrdselt, tavatundides osalenud veidi paremini.

6. Kokkuvõtlik arutelu

Artiklis kirjeldatud tegevusuuring oli esimene kord katsetada täiskasvanute gümnaasiumi eesti keele kui emakeele tundides mängustatud õppetegevusi. Peeti viis tavapärasest eesti keele tundi ühes 11. klassis ning viis mängustatud tundi samadel teemadel teises 11. klassis. Õpetaja kogus tundide

kohta andmeid tegevusuuringu käigus oma õpetajapäevikust ning õppijate ankeetküsitlustest. Andmeid analüüsi kvantitatiivselt ja kvalitatiivselt.

Mängustamine peaks teooria ja varasemate kogemuste põhjal eesti keele kui teise keele tundides võimaldama toetada õppijate haaratust õppetööst (Hiver jt 2021), mis aitab rahuldada õppijate kompetentsus-, seotus- ja autonoomiavajadust (Ryan, Deci 2000) ning toetab ennastjuhtivate õppijate arengut (Erss jt 2021). Uuringus oli püstitatud kolm uurimisküsimust, millele saadi vastused tegevusuuringu käigus.

Esimese uurimisküsimusega sooviti teada saada, kuidas mõjuvad eesti keele kui emakeele mängustatud tunnid täiskasvanud õppijate haaratusele. Haaratust suurendavad tundide huvitavus ja jõukohasus ning õppijate aktiivsus tundides (Hiver jt 2021: 5; Brophy 2014; Tomlinson 2010; Kitsnik 2019a). Siinse uuringu tulemused näitavad, et õppijate õppetöösse haaratus oli mängustatud tundides oluliselt suurem kui tavatundides. Kuigi ka tavatunnid olid õppijatele üsna huvitavad ja jõukohased, olid mängustatud tunnid märgatavalt huvitavamad ja jõukohasemad. Eriti suur erinevus ilmnis aktiivsuses, mis tavatundides oli keskmine, mängustatud tundides aga pigem kõrge. Kui varasemad uuringud (Kitsnik 2019a; Kitsnik, Hallas 2019; Kitsnik, Melnikova 2023) on näidanud, et mängustamine sobib hästi eesti keele kui teise keele õppijate haaramiseks, siis siinne uuring näitas samasugust mõju ka eesti keele kui emakeele õppes.

Teise küsimusega uuriti, kui hästi sobib mängustamine täiskasvanud õppijate arvates eesti keele kui emakeele tundidesse. Varasemad kogemused täiskasvanute eesti keele kui teise keele B1-taseme suhtluskursusega „Juhan“ olid näidanud hästi koostatud mängustatud programmi sobivust täiskasvanud õppijaile (Kitsnik 2019a). Siinse uuringus oli mängustamine kõigile õppijaile täiesti uudne kogemus, kuid kõik õppijad olid ühel meelel, et mängustamine sobib täiskasvanute eesti keele kui emakeele tundidesse väga hästi. Õppijad tundsid peamiselt õpimotivatsiooni ja õpirõõmu, kuid ka õpitulemuslikkuse tõusu ning soovisid eesti keele tundides varasemast rohkem osaleda. Kolmandik õppijaid oleksid soovinud võimaluse korral osaleda edaspidi ainult eesti keele mängustatud tundides. Kaks kolmandikku õppijatest aga arvasid, et tavatundides võiks õppida teooriat, mida seejärel mängustatud tundides saaks praktiliselt harjutada. Võib oletada, et kui mängustamine sobib üldiselt kõigile õppijaile, siis eriti vajalik on selline metoodika neile, kes muidu tavatundides õppida ei soovi. Õpetaja jagas samuti õppijate arvamust ning tunnetas mängustamise sobivust

täiskasvanute tundidesse. Kõik tema algsed kõhklused mõningate ülesannete keerukuse, õppijate passiivsuse jm kohta ei osutunud tõeks ning tunnid õnnestusid üldiselt väga hästi. Kontrolltööde tulemused olid lihtlausetel kirjavahemärgistamise osas üsna sarnased, tsitaatsõnade osas veidi paremad tavarühmal ning võõrsõnade osas veidi paremad mängustatud rühmal. Need tulemused ei kinnitanud õpetaja arvamust, et mängustatud tunnis ei jõua nii palju õppida ja tavatunnis osalenud õppijad teevad kontrolltöö paremini.

Kolmanda küsimusega uuriti, kuidas erineb õpetaja arvates eesti keele kui emakeele mängustatud tunni pidamine tavatunni pidamisest. Õpetaja ülesanne on luua õppimiseks soodne keskkond, pakkuda õppijatele õpituatsioone ning toetada neid õppeprotsessis (Schunk 2012). Õpetajapäeviku analüüs näitas, et mängustatud tundide ettevalmistamisele kulub alati rohkem aega kui tavatundide puhul ning kasuks tuli tundide ettevalmistamine koos mängustamises kogenud juhendajaga. Ehkki ka õpetaja tavatunnid ei olnud igavad ega rasked, õppis õpetaja mängustatud tunde ette valmistades ülesandeid endisest paremini valima ja kohandama. Tegevusuuringus kasutati neid ülesandetüüpe, mis olid end varem eesti keele kui teise keele tundides hästi õigustanud (Kitsnik 2019a, 2019b, 2020; Kitsnik, Kingisepp 2021a, 2021b), kuid neid kohandati eesti keele kui emakeele teemade jaoks, mis nõudis kohati üsna uudseid lähenemisi. Õpetaja õppis ka energiat andvate soojendustegevuste olulisust õppijate käivitamisel ning õppijatel omaette tegutseda laskmise vajalikkust õpitavate teemade harjutamisel (vt ka Kitsnik 2019a). Kasulikuks osutus õpetajale ka arusaam, et ühte tundi pole mõtet planeerida palju eri teemasid, vaid parem on harjutada üht teemat rahulikumalt. Tavatundidega võrreldes koges õpetaja mängustatud tundides oma rolli suuremat olulisust. Sama on märganud eesti keele kui teise keele mängustatud tundides (Kitsnik 2019a; Kitsnik, Hallas 2019; Kitsnik, Melnikova 2023). Siinses uuringus kerkis veel esile õpetaja töördõmu kasv seoses õppijate õppimisdõmu ja aktiivsuse kasvuga, mida eelnevates uuringutes polnud nii otseselt välja toodud.

Siinse uuringu piiranguks on mängustatud õppe katsetamine suhteliselt väikeses mahus. Esiteks toimus mängustamine ainult ühes klassis. Samas oli olemas ka võrdväärne kontrollgrupp, mis võimaldab mängustamise mõju objektiivsemalt uurida. Teiseks katsetati mängustamist ainult viies õppetunnis. Samas käsitleti igas tunnis ise teemat ning seega katsetati mängustamist küllalt mitmekülgset. Kolmandaks mõõdeti õppetulemusi

vaid pärast kaht tundi, sest teistes tundides ei olnud käsitletavate teemade eripära tõttu sobiv kontrolltööd kohe teha.

Kokkuvõttes täitis uuring oma eesmärgi. Mängustamine läheb hästi kokku tänapäevase konstruktivistliku õpikäsituse ning enesemääramisteooriaga: õpitakse endale huvitavat ning tehakse seda kaaslastega suheldes ja ise avastades. Mängustatud meetodid on aktiivõppe osa, kuid neid eristab tavalisest aktiivõppest veel „miski“, mis paneb proovile, tekitab põnevust, tugevaid emotsioone, energiat ja hasarti. Mängustamine peaks sobima kõigile õppijaile, näib aga, et eriti kasulik on see õppijaile, kes ei ole akadeemilise õpistiiliga ja kes on kogenud koolistressi. Mängustamine võib aidata neid õppetöösse haarata ehk olla aluseks, millele saab kogu edasise õppeprotsessi rajada.

Mängustatud tunnid nõuavad täpset ja oskuslikku kavandamist: on vaja valida sobivad ülesanded ja kohandada need targalt tunni teema ja õpivesmärgidega. Ka mängustatud tunni pidamine pole lihtne. Mängustamine on seotud improvisatsiooniga ja sellises tunnis ei ole kunagi täpselt teada, kuidas tegevused arenevad. Õpetaja peab olema võimeline tegevused selgelt ja motiveerivalt sisse juhatama, tunni käiku jälgima ning vastavalt sellele tegevusi suunama. Mängustatud tegevusteks peab õppijaile andma piisavalt aega ja ühte tundi ei tohiks planeerida liiga palju õppeteemasid.

Kontrolltöid tehti uuringu jooksul vaid kahe teema kohta ja nende tulemused olid suhteliselt võrdsed. Kontrolltööd toimusid väga lühikese õppeaja (ühe 75-minutilise õppetunni) järel ning nende tulemuste põhjal ei saa seega teha kaugeleulatuvaid järeldusi. Edaspidi oleks vaja uurida mängustatud õppe pikemaajalist mõju õppetulemustele.

Kokkuvõttes võiksid siinse uuringu tulemused julgustada ka teisi eesti keele kui emakeele õpetajaid mängustatud võtteid proovima, et õppijaid paremini õppimisse haarata. Edaspidi tasuks välja töötada rohkem eesti keele kui emakeele teemade õpetamiseks sobivaid mängustatud tunnikavasid, sh üksikuid ülesandeid vahelduseks tõsisematele ja rahulikumatele tegevustele, ning neid katsetada ja uurida suurema valimiga.

Kirjandus

Aava, Katrin 2007. Emakeeleõpetuse paradigmad. – Interdistiplinaarsus sotsiaalteadustes. I : Eesti sotsiaalteaduste VI aastakonverents: 4.–5. november 2005 Tallinna Ülikoolis: artiklite kogumik. Toim. ja koost. Aleksander Pulver. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 210–228.

- Abigail, Paul 2015.** Incorporating theatre techniques in the language classroom. – Scenario: A Journal of Performative Teaching, Learning, Research, IX (2), 115–124. <http://dx.doi.org/10.33178/scenario.9.2.8>.
- Allemann, Marleen, Kirsti Melesk, Mirjam Lehari, Eve Mägi 2023.** Täiskasvanute gümnaasiumide kutseõppeasutustega liitmise mõjuanalüüs. Tallinn: Poliitikauuringute Keskus Praxis. <https://www.praxis.ee/tood/taiskasvanute-gumnaasiumide-liitmise-mojuanaluuus/>.
- Arnold, Brian J. 2014.** Gamification in education. – Conference: annual American Society of Business and Behavioral Sciences (ASBBS) conference. https://www.researchgate.net/publication/295401531_Gamification_in_Education#fullTextFileContent.
- Aruvee, Merilin 2023.** Tekstikeskne aine- ja keeleõpetus: teoreetiline raamistik ja praktilised soovitused. (= Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste dissertatsioonid 75.) Tallinn: Tallinna Ülikool.
- Brohpy, Jere 2014.** Kuidas õpilasi motiveerida. Käsiraamat õpetajatele. [Tallinn]: Archimedes.
- Bubnov, Maia, Jaanika Hunt 2022.** III kooliastme õpilaste hinnangud ja arvamused eesti ning inglise keele tundide õppetegevuste kohta. Magistritöö. Tartu Ülikool.
- Chopra, Rita, Ranjana Gupta 2011.** Impact of constructivist approach on science achievement of 8th standard students. – International Journal of Education and Allied Sciences. Vol. 3, No. 2, 11–16.
- Cornelius-White, Jeffrey 2007.** Learner-centered teacher-student relationships are effective: A meta-analysis. – Review of Educational Research. Vol. 77, No. 1, 113–143.
- Deterding, Sebastian, Dan Dixon, Rilla Khaled, Lennart Nacke 2011.** From game design elements to gamefulness: Defining “gamification”. – Proceedings of the 15th International Academic MindTrek Conference: Envisioning Future Media Environments. <http://dx.doi.org/10.1145/2181037.2181040>.
- DiGiacomo, Michael 2018.** ESL Games for the Classroom: 101 Interactive Activities to Engage Your Students with Minimal Prep. Zephyros Press.
- Ehala, Martin 2010.** Lõimingust eesti keele õpetuses. – Lõiming. Lõiminguvõimalusi põhikooli õppekavas. Koost. ja toim. Juta Jaani, Liisa Aru. Tartu: Tartu Ülikooli haridusuuringute ja õppekavaarenduse keskus, 76–102.
- Ehala, Martin 2011.** Emakeeleõpetuse paradigmad, Eduard Vääri ja tema „Eesti keele õpik keskkoolile“. – Keeleteadlane Eduard Vääri. Artikleid ja bibliograafia. Toim. Reet Vääri, Krista Kerge. [Tallinn]: Tallinna Ülikool, 29–49.

- Ehala, Martin, Triinu Laar, Karin Soodla, Kadri Sõrmus, Maigi Vija 2014.** Gümnaasiumi praktilise eesti keele kursuste metoodika õpik. [Tartu]: Tartu Ülikooli Kirjastus. <https://dSPACE.ut.ee/server/api/core/bitstreams/f17a9ee8-71d3-4a7f-b3e3-c5f7b396fd17/content>.
- Erss, Maria, Marju Lauristin, Krista Loogma, Ene-Silvia Sarv, Leena Sirp 2021.** Teine koroonakevad õpilaste, õpetajate ja lastevanemate vaates. Eesti Haridusfoorumi distantsõppe jätku-uuring. Tallinn, Tartu: Eesti Haridusfoorum. https://haridusfoorum.ee/images/2021/EHF_distantsõppe_2021_uuring.pdf.
- HAR** = Hariduse ja kasvatuse sõnaraamat 2014. Eesti-inglise-saksa-soome-vene. Toim. Tiiu Erelt. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <https://www.eki.ee/dict/haridus/>.
- Hint, Helen, Anni Jürine, Ilona Tragel 2020.** Suhtluspädevus. – Üldpädevused gümnaasiumis. Koost. Margus Pedaste. Tartu: Tartu Ülikool, 133–154. https://haridus.ut.ee/sites/default/files/2022-01/uldpadevused_gumnaasiumis.pdf.
- Hiver, Phil, Ali H. Al-Hoorie, Joseph Vitta, Janice Wu 2021.** Engagement in language learning: A systematic review of 20 years of research methods and definitions. – Language Teaching Research 28 (1), 201–230. <http://dx.doi.org/10.1177/13621688211001289>.
- Ilves, Marju, Leelo Kingisepp 2020.** Keelekohvik – vaba suhtlus vabas õhkkonnas. Tallinn: Integratsiooni Sihtasutus. <https://integratsioon.ee/sites/default/files/kohvikujuhend.pdf>.
- Karm, Mari 2013.** Õppemeetodid kõrgkoolis. Tartu: Sihtasutus Archimedes. <https://epale.ec.europa.eu/sites/default/files/oppemeetodid.pdf>.
- Ketterlinus, Leila 2017.** Using Games in Teaching Foreign Languages. Magistritöö. United States Military Academy. West point. <https://docplayer.net/54452013-Using-games-in-teaching-foreign-languages-leila-ketterlinus.html>.
- Kitsnik, Mare 2019a.** Eesti keele kui teise keele õppimine: kas raske töö või kerge lõbu? – Keel ja Kirjandus 1–2, 39–56.
- Kitsnik, Mare 2019b.** Sõnajalaõis. B2.1. Gümnaasiumi eesti keele kui teise keele õpik. 1. osa. Tallinn: Koolibri.
- Kitsnik, Mare 2020.** Sõnajalaõis. B2.2. Gümnaasiumi eesti keele kui teise keele õpik. 2. osa. Tallinn: Koolibri.
- Kitsnik, Mare, Pürgita-Maarja Hallas 2020.** Mängustatud õppetegevuste mõju üheksanda klassi õpilaste suhtumisele eesti keele kui teise keele tundidesse. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 16. Estonian Papers in Applied Linguistics 16. Toim. Margit Langemets, Maria-Maren Linkgreim, Helle Metslang, David Ogren. Tallinn: Eesti Rakenduslingvistika Ühing, 77–94.

- Kitsnik, Mare, Leelo Kingisepp 2021a.** Naljaga ... Eesti keele õpik B1-tasemele. Esimene osa. Tallinn: Iduleht.
- Kitsnik, Mare, Leelo Kingisepp 2021b.** ... pooleks. Eesti keele õpik B1-tasemele. Teine osa. Tallinn: Iduleht.
- Kitsnik, Mare, Jelizaveta Kromberg 2022.** Kuidas õpetada eesti keele kui teise keele grammatikat põhikooli õpilastele? Juhtumianalüüs. – Lähivõrdlusi 32. Lähivertailuja 32. Peatoim. Annekatrin Kaivapalu. Tallinn: Eesti Rakenduslingvistika Ühing, 53–78. <http://dx.doi.org/10.5128/LV32.02>.
- Kitsnik, Mare, Svetlana Melnikova 2023.** Ilukirjanduse lugemine mängustatud aktiivõppe meetodite abil põhikooli eesti keele kui teise keele tundides. – Lähivõrdlusi 33. Lähivertailuja 33. Peatoim. Annekatrin Kaivapalu. Tallinn: Eesti Rakenduslingvistika Ühing, 47–81. <http://dx.doi.org/10.5128/LV33.02>.
- Lee, Joey J., Jessica Hammer 2011.** Gamification in Education: What, How, Why Bother? https://www.researchgate.net/publication/258697764_Gamification_in_Education_What_How_Why_Bother#fullTextFileContent.
- Lobman, Carrie, Matthew Lundquist 2007.** Unscripted Learning: Using Improv Activities Across the K-8 Curriculum. Teachers College Press.
- Macedonia, Manuela 2005.** Games and foreign language teaching. – Support for Learning 20 (3), 135–140.
- Pärn, Monika 2023.** Eesti keele tundide mängustamine täiskasvanute gümnaasiumis. Magistritöö. Tartu Ülikool.
- Qiao, Shen, Susanna Siu-sze Yeung, Zamzami Zainuddin, Davy Tsz Kit Ng, Samuel Kai Wah Chu 2022.** Examining the effects of mixed and non-digital gamification on students' learning performance, cognitive engagement and course satisfaction. – British Journal of Educational Technology 54 (1). <http://dx.doi.org/10.1111/bjet.13249>.
- Rumma, Kristi 2017.** Projekt „Õpikäsituse profiil“. Uuringutulemuste raport. Tallinn: Tallinna Ülikool. https://www.tlu.ee/sites/default/files/Instituudid/HTI/Blogimaterjalid/UuringutulemusteRaport_Rumma.pdf.
- Ryan, Richard M., Edward L. Deci 2000.** Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. – American Psychologist 55 (1), 68–78. <http://dx.doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.68>.
- Schunk, Dale H. 2012.** Learning Theories: An Educational Perspective. Pearson.
- Sillaots, Martin 2016.** Creating the Flow: The Gamification of Higher Education Courses. (= Dissertations on Social Sciences 107.) Tallinn: Tallinn University.
- Tomlinson, Brian 2010.** Principles of effective materials development. – English Language Teaching Materials: Theory and Practice. Ed. by Nigel Harwood. New York: Cambridge University Press, 81–108.

- Tynjälä, Päivi 1998.** Traditional studying for examination versus constructivist learning tasks: Do learning outcomes differ? – Studies in Higher Education. Vol. 23.
- Ur, Penny, Scott Thornbury 2024.** 100 Great Activities: The Best of the Cambridge Handbooks for Language Teachers. Cambridge University Press and Assessment.
- Vlad, Ciprian 2021.** Gamification – An Innovative Teaching Method. Galati University Press. https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/project-result-content/63bd8c6a-86c0-4a75-9196-7ac990770101/Gamification_book_Gamest.pdf.
- Watson, William R., Sha Yang, Dana Ruggiero 2016.** Games in Schools: Teachers' Perceptions of Barriers to Game-based Learning. Purdue University, Bath Spa University, 229–238.
- Õpikäsitus 2017 = Õpikäsitus: teooriad, uurimused, mõõtmise. Analüütiline ülevaade. Koost. ja toim. Mati Heidmets. Tallinna Ülikool. <https://dspace.ut.ee/server/api/core/bitstreams/e6801420-aed7-4278-b3a6-01e3e0d22316/content>.**

Mare Kitsnik
Tartu Ülikooli Narva kolledž
Raekoja plats 2
20307 Narva
mare.kitsnik@ut.ee

Moonika Pärn
eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Tartu Ülikool
Jakobi 2
50090 Tartu
moonikaparn@gmail.com

Possibilities of developing the learning of Estonian as a mother tongue with the help of gamified active learning tasks in an adult gymnasium

MARE KITSNIK, MOONIKA PÄRN

The article discusses action research where gamified active learning tasks were carried out in Estonian as a mother tongue classes in an adult gymnasium. The aim of the action research was to activate indifferent and passive learners and create an interest in learning through them.

During the action research, five different types of regular lessons were conducted with one 11th grade, and five gamified lessons on the same topics were conducted with another 11th grade. The students included 14 men and 10 women and were aged 16–38. On average, 13–14 students participated in the gamified lessons and 7–9 students in the regular lessons.

The length of the lesson was 75 minutes and the topics of the lessons were 1) spelling of foreign words and the spelling and conjugation of unadapted foreign words, 2) writing instructions, 3) punctuation of a simple sentence, 4) debate, 5) writing a complete paragraph. The gamified lessons used warm-up tasks and vocabulary, spelling, speaking and writing tasks.

The research material included notes in the teacher's diary, the answers of all students to the short questionnaire after each lesson, and the answers of those who participated in the gamified classes to a longer final questionnaire. The results of the study showed that gamification engaged the learners and activated them. According to the learners, it fit adult Estonian language lessons very well and taught the teacher several new skills.

Keywords: interest in learning activity, feasibility of learning activity, student activity level, teacher's role

MIDA, MIKS JA KUIDAS KIRJUTAB EESTI GÜMNAASIUMIÕPILANE

KATI KÄPP

Annotatsioon. Artiklis antakse ülevaade gümnaasiumiõpilaste kirjutamistee- malise küsitluse tulemustest: milliseid tekste õpilased kirjutavad ning millised on hoiakud kirjutamise suhtes. Küsitlusele vastas üle 500 õpilase ja uurimis- tulemustest selgub, et gümnaasiumis kõige enam kirjutatav tekst on kirjand, mille kirjutamise eesmärki ei oska paljud õpilased nimetada. Kirjutamise juures peavad õpilased ise kõige ebameeldivamaks igavaid teemasid ja liiga rangeid reegleid. Samas näitavad tulemused, et õpilased kirjutavad ka väljaspool kooli ning on tegevusi, mis neile kirjutamisel meeldivad – seda kõike saab koolis kirjutamisõpetuses ära kasutada, et parandada kirjutamisoskust ning suurendada selle oskuse rolli õppimisel.¹

Võtmesõnad: kirjalikud tööd gümnaasiumis, kirjand, protsessikeskne kirjutamine, tagasiside, kirjutamine kui õppimine

1. Sissejuhatus

Kool kui õppimisasutus suunab õpilast omandama uusi teadmisi ja oskusi. Üks sellistest oskustest, mida on vaja õpetada ja õppida, on kirjutamine: gümnaasiumi riikliku õppekava järgi kuulub see suhtluspädevuse osana aine- ja valdkonnaüleste üldpädevuste hulka (GRÕK). Selle järgi on kirjutamine gümnaasiumis ennekõike sotsiaalne tegevus, mis haakub ka rahvusvaheliselt levinud vaatega kirjutamisele kui suhtlemisele (nt Nystrand 1989). Ehkki igasugune keelekasutus väljendab meie suhteid teiste inimestega (Halliday 2004: 29–30), peetakse kirjutamist teiste keelekasutuse allsüsteemidega – nagu kuuldu mõistmine, kõnelemine ja lugemine – võrreldes kõige nõudlikumaks, sest tegemist on mitmest

¹ Artikli valmimist on toetanud Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudi Kadri, Nikolai ja Gerda Rõugu toetusfond.

osast koosneva kognitiivse protsessiga, mis nõuab püsivat intellektuaalset pingutust (Nunan 1999: 273).

Kirjutamine koosneb eri tegevustest (nt kavandamine, kirjutamine ja viimistlemine), mille tulemusel valmib konkreetne tekst. Seda valminud teksti kasutatakse sageli õpilase edasijõudmise hindamiseks. Kirjutamine on ka õpilaste teadmiste laiendamise ja süvendamise vahend, mille kaudu aineid õpitakse (Bangert-Drowns jt 2004: 49; Graham, Perin 2007: 20). Seega õpitakse koolis ühelt poolt ennast kirjutamise kaudu väljendama (*learning to write*), kuid teisalt kasutatakse kirjutamist meediumina sisuliste teadmiste omandamiseks (*writing to learn*) (Sedita 2013). Sisuliste teadmiste omandamise ulatus ja kasulikkus sõltub mh sellest, millised on õpilase kirjutamisharjumused ja -kogemused ning milline on ülesanne, mida õpilane kirjutades täitma peab. Kui kirjutamine on lihtsalt õpitavast kokkuvõtte tegemine ehk teadmiste näitamine (*knowledge-telling*), on kasu minimaalne; kui kirjutamine sisaldab aga keerukamaid kognitiivseid tegevusi, st uute teadmiste kujundamist (*knowledge transforming*), on õppimismoment suurem (Bereiter, Scardamalia 1987: 10–12). Seetõttu tuleks koolitöodes – ning eriti gümnaasiumiastmes – õpilasi teadlikult suunata teadmisi kujundava kirjutamise kui kõrgema taseme õpitegevuse juurde.

Ehkki Eesti haridust reguleerivad dokumendid (PGS; GRÕK) seavad kirjutamisoskusele suured ootused, puuduvad siiani põhjalikud uurimused selle kohta, mida ja kuidas õpilased päriselt kirjutavad. Siinse artikli aluseks olev küsitlusuuring püüab seda lünka täita ning paremini mõista gümnaasiumis domineerivaid tekste ja kirjutamispraktikaid. Eesmärk oli uurida, kui hästi teenivad reaalsed kirjutamistegevused õppekavas seatud eesmärgid, ning teha järeldusi selle kohta, missugust tuge õpilased ja õpetajad selles protsessis vajaksid. Selles artiklis analüüsin küsitlusest seda osa, mis käsitleb gümnaasiumiõpilaste kirjutatavaid tekste ja nende eesmärgid, tekstidele esitatavaid nõudmisi ning õpilaste hoiakuid koolis ja väljaspool kooli kirjutamise suhtes.

Uurimisküsimused, millele vastust otsin, on seega järgmised.

1. Millised on gümnaasiumiõpilaste hinnangul koolis kirjutatavate tekstide eesmärgid ja nõudmised?
2. Millised on gümnaasiumiõpilaste hoiakud kirjutamise suhtes koolis ja väljaspool kooli?

Gümnaasiumis kirjutamist on Eestis uurinud Helen Hint ja Anni Jürine (2021), kelle uuringu fookuses oli protsessikeskse tekstiloome

mõju õpilaste kirjutamisalastele hoiakutele ja praktikatele. Kirjandit kui keskset kooliteksti on lähemalt käsitlenud Kersti Lepajõe (2011), kes uuris kirjandikirjutajate keelelisi valikuid eesmärgiga selgitada välja, milline tekst on kirjand; Berit Puidet (2022) on vaadelnud protsessikeskse kirjandiõpetuse viimistlustetappi. Piret Soodla (2004) ja Hille Raja (2010) on kirjeldanud võimalusi põhikooliõpilaste kirjaliku eneseväljendusoskuse arendamiseks. Laiemalt on Merilin Aruvee (2023) uurinud keeleteadlikku aineõpetust ja metakeeleteadlikku eesti keele õpetamist põhikoolis. Käesolev uuring erineb eelnevatest käsitlustest uuritavate hulga, laiaulatusliku kvalitatiivse lähenemise ja deskriptiivse perspektiivi poolest – see kõik lubab teha üldistusi Eesti gümnaasiumiõpilaste kirjutamispraktikate kohta.

Artiklis annan esmalt ülevaate andmete kogumisest ja analüüsi meetoditest. Seejärel analüüsin seitsme küsimuse vastuseid, mis käsitlevad seda, mida, miks ja kuidas õpilased koolis kirjutavad. Analüüsi esimestes jaotistes keskendun tekstidele: missuguseid kirjutatavaid tekste on õpilased nimetanud, mida peetakse nende kirjutamise eesmärgiks ja missuguseid nõudeid sisaldavad kirjutamisülesannete juhised. Teistes jaotistes vaatlen seda, mis õpilastele koolitekstide puhul meeldib ja ei meeldi ning missuguseid tekste õpilased väljaspool kooli kirjutavad. Sellele järgneb kokkuvõttev arutelu, kus vaatlen tulemusi võrdluses kirjutamist käsitlevate uuringutega ning annan soovitusi, kuidas kirjutamise õpetamist Eesti gümnaasiumides kaasaegsemaks ja efektiivsemaks muuta.

2. Andmed ja meetodid

Järgnevalt tutvustan artikli aluseks olnud küsitlust, st andmete kogumist ning andmete analüüsimise meetodeid.

2.1. Andmed küsitluse ja vastajate kohta

Artikli andmestik pärineb küsitlusest „Õpilased ja kirjutamine“², mille sihtgrupp olid kõik Eesti gümnaasiumide ja kutsekeskharidust andvate

² Küsitlus tehti Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudi projekti „Protsessikeskne tekstiloome gümnaasiumis ja ülikoolis: tõenduspõhine teadmus ja praktikad“ raames. Projekti eesmärk on uurida gümnaasiumis ja ülikoolis kirjutatavaid tekste ning mis täpsemalt tekstiloomel raskusi valmistab, samuti koostada toetavaid materjale. Laiem eesmärk on protsessikeskse kirjutamise ja kaasõppija tagasiside

õppeasutuste õpilased. Küsitlus toimus Tartu Ülikooli küsitluskeskkonnas LimeSurvey 1. VI 2023 – 7. XI 2023.

Küsitluse alguses andis iga vastaja nõusoleku osalemiseks ja küsimustiku täitmise vabatahtlikkuse kinnituse. Küsitluses osalenud õpilased ei ole identifitseeritavad (nende andmed on anonüümsed, IP-aadresse ei kogutud). Küsimustikus ei esinenud tundlikke, potentsiaalselt traumeerivaid ega stigmatiseerivaid teemasid. Tartu Ülikooli hea teadustava nõustajaga konsulteerides jõuti järeldusele, et küsitluse tegemiseks ei ole eetikakomitee luba vaja. Küsitlust testiti kahes etapis: esmalt saadeti see täitmiseks viiele sihtgruppi kuuluvale testküsitletavale, kelle ettepanekute põhjal tehti parandused, seejärel testküsitleti veel kolme inimest, kelle tagasiside põhjal küsitlust samuti täiendati.

Kõigil sihtgruppi kuuluvatel õpilastel oli võrdne võimalus valimisse sattuda: küsimustikule vastamise kutse saadeti koolide üldmeilile palvega saata kiri edasi klassijuhatajatele, kes seda oma õpilastega jagaksid. Samal ajal levitati küsitlust Facebookis. Küsitluse täitmine eeldas ligipääsu arvutile, sest mobiilseadme ekraan oli mõne küsimuse vastusevariantidest tervikpildi saamiseks liiga väike. Kokku sisaldab küsitlus 55 küsimust, artiklis on analüüsitud 7 küsimuse vastuseid.

Tervele küsitlusele vastas 501 gümnaasiumi- ja kutseõppeasutuse õpilast. 2022/23. õppeaastal õppis Eestis gümnaasiumis 30 805³ ning kutsekeskharidust andvates õppeasutustes 10 966⁴ õpilast – kokku 41 771 õpilast. Küsitlusele vastajate hulk on esinduslik⁵, vastajaid on üle 380, mistõttu on tulemused üldistatavad kõigile keskharidust omandavatele õpilastele.

Vastajate käest koguti lisaks tabelis 1 olevatele taustaandmetele veel andmeid kooli õppekeele, emakeele, vanuse ja soo kohta, kuid neid käesolevas artiklis analüüsiga ei seostata.

kasutamise (sügavam) juurutamine nii gümnaasiumis kui ka ülikoolis. Projekti toetab Kadri, Nikolai ja Gerda Rõugu fond.

³ <https://www.haridussilm.ee/ee/tasemeharidus/oppetasemed/ylldharidus/opilased-ja-oppeasutused>.

⁴ <https://www.haridussilm.ee/ee/tasemeharidus/oppetasemed/kutseharidus/oppijad-ja-vastuvoetud>.

⁵ $n = (Z^{**2} * p * (1 - p)) / E^{**2}$; $n_{\text{corrected}} = n / (1 + (n - 1) / N)$ (Das jt 2016).

Tabel 1. Vastajate taustaandmed

Tunnus	Variandid	Vastanute arv
kool	gümnaasium/keskkool	453
	täiskasvanute gümnaasium	8
	kutseõppeasutus	21
	muu*	19
klass	X	79
	XI	244
	XII	140
	muu	38

* Nt vastajad, kes olid sügisel alustanud õpinguid ülikoolis, aga vastasid oma gümnaasiumikogemusele tuginedes.

2.2. Küsimuste analüüsi meetod

Tabelis 2 on esitatud ülevaade analüüsitud küsimustest. Enamik küsimusi (6) eeldas tekstilist vastust, st tegemist oli avatud vastusega, üks analüüsitud küsimus (tabelis küsimus 5) oli valikvastustega.

Tabel 2. Analüüsitud küsimused, vastuse tüübid ja vastajate arvud

Küsimus	Vastuse tüüp	Vastajate arv
1. Milliseid tekste oled kirjutanud emakeele ja teistel ainekursustel? Palun kirjelda iga teksti eraldi real, järgides formaati: teksti nimetus --- teksti maht (nt lk-de arv, sõnade arv vms) --- teksti eesmärk	valikuline avatud vastus	501
2. Millised kirjalikule tekstile esitatavad nõudmised on enamasti kirjas ülesannete juhistes, mille Sa õpetaja(te)lt saad?	kohustuslik avatud vastus	501

3. Palun kirjelda lühidalt, mis Sulle meeldib kooliülesannetena nõutud kirjalike tekstide loomisel?	kohustuslik avatud vastus	501
4. Palun kirjelda lühidalt, mis Sulle ei meeldi kooliülesannetena nõutud kirjalike tekstide loomisel?	kohustuslik avatud vastus	501
5. Kas Sa kirjutad lisaks kooliülesannetena nõutud tekstidele ka muid tekste (välja arvatud <i>chat</i> 'i-sõnumid jm sotsiaalmeediakanalites toimuv kirjalik suhtlus)?	kohustuslik valikvastused: „Ma ei kirjuta kooliülesannetele lisaks muid tekste“ „Peaa blogi“ „Peaa isiklikku päevikut“ „Teen kaastöid koolilehele või mõnele muule ajakirjanduslikule väljaandele“ „Kirjutan ilukirjanduslikke tekste (nt luuletusi, jutte, laulusõnu vm)“ „Muu“	501
6. Kui vastasid eelmisele küsimusele* „Muu“, siis täpsusta palun, milliseid muid tekste Sa kirjutad.	kohustuslik tingimusküsimus avatud vastus	35
7. Mis Sulle meeldib kooliväliste tekstide kirjutamisel?	kohustuslik tingimusküsimus** avatud vastus	220

* „Kas Sa kirjutad lisaks kooliülesannetena nõutud tekstidele ka muid tekste (välja arvatud *chat*'i-sõnumid jm sotsiaalmeediakanalites toimuv kirjalik suhtlus)?“

** See küsimus on küsimuse nr 5 tingimus, st sellele oli võimalus vastata siis, kui vastaja oli öelnud, et kirjutab väljaspool kooli midagi.

Esimese küsimuse vastuse soovituslik formaat oli küll ette antud, aga nii teksti nimetuse, mahu kui ka eesmärgi pidi iga vastaja ise tekstikastis sõnastama. Küsitluses kasutati tekstikasti, et mitte piirata vastajaid etteantud valikutega. Iga vastaja sai kirjutada kuni 10 teksti nimetust.

Vastuseid analüüsiti nii kvantitatiivselt kui ka kvalitatiivselt. Esiteks eraldati vastuste kolm osa: teksti nimetus, teksti maht ja teksti eesmärk.

Kuna uurimuse kavand nägi ette kolme osa eraldi analüüsi, moodustati seejärel kolme osa esimese 100 vastuse järgi kategooriad, lähtudes vastuse sõnastusest.

Vastuseid teksti nimetuse, mahu ja eesmärgi kohta analüüsis kolm inimest, kellest üks on artikli autor⁶. Töö oli jaotatud nii, et esmalt koostati kolmekesi koos kategooriad, seejärel jaotati vastused omavahel ära ja kodeeriti, mille järel kontrollisid kodeerijad üksteise tööd, et tagada ühtlane tulemus.

Originaalvastusele kõige lähemale jäid teksti mahu kategooriad, seal üldistusi ei tehtud. Kategooriad tekkisid selle järgi, mida (mis ühik, nt *lehekülj*) ja kuidas (nt *umbes 400 sõna*) vastajad olid teksti mahuna nimetanud, ning kokku moodustus üheksa kategooriat. Teksti mahu vastus võis kuuluda ka mitmesse kategooriasse, nt kui vastaja oli öelnud *1-2 lk (50 000 tähemärki)*, läks analüüsi kirja „lehekülj min (1)“, „lehekülj max (2)“, „tähemärk max (50 000)“.

Teksti nimetust puudutavatest vastustest liigitati samasse kategooriasse sõnastuselt lähedased nimetused, nt kategooriasse „kokkuvõte“ analüüsisiti *filmi kokkuvõte, raamatu kokkuvõte, artikli kokkuvõte*. Lisaks võisid ühe kategooria moodustada sünonüümid, nt *kontserdiarvustus* ja *filmiretsensioon* (= kategooria „arvustus/retsensioon“) või *arutelu* ja *arutlus* (= kategooria „arutlus“). Lisandusid kategooriad „muu tekst“ ja „muu loovtekst“, milles olevaid vastuseid nimetati vähem kui viis korda ja mille sõnastusel polnud ühist liigitusalust nendega, millest moodustusid eraldi kategooriad. Muu teksti kategooriasse kuulusid nt *arvestus, tutvustus*; muu loovteksti kategooriasse *stsenarium, draamatekst* – sellesse kategooriasse liigitamine otsustati üksnes juhul, kui ülejäänud vastusest ilmnis selgelt, et tekst oli loovkirjutamine. Kokku moodustus 36 kategooriat, üks teksti nimetus sai kuuluda vaid ühte kategooriasse.

Teksti eesmärgi kohta antud vastuste osad analüüsisiti nelja kategooriasse: 1) „sisuline“ (kõik õppimise ja arenemisega/arendamisega seotud tegevused, nt *õppida arutlema; arendada sõnavara ja argumenteerimisoskust*), 2) „tulemusele orienteeritud“ (kõik hindamise ja lõpptulemusega / valmis tekstiga seotud eesmärgid, nt *hinne, gümnaasium lõpetada*), 3) „muu“ (ei ole kumbki kahest eelnimetatust, nt *meelelahutuslik osa tunnis*), 4) „N/A⁷“ (ei ole nimetatud teksti eesmärki või on see eesmärgina

⁶ Eleriin Miilman ja Reena Roos, suur aitäh teile asjatundliku ja reipa koostöö eest!

⁷ Inglise keeles *not applicable*, eestikeelne tähendus *ei kehti*.

arusaamatu, nt *eesti keel*). Põhikategoriatele lisaks märgendati kõik vastused, kus oli nimetatud teema (see oli ka kategooria nimi): see esines alati kombinatsioonis põhikategooriaga, nt *kliimamuutuste tagajärjed* analüüsiti kui „N/A + teema“.

Peale teema võis üks vastus sisaldada ka muidu mitut kategooriat, nt vastuse *anda ülevaade ja hinnata loetud raamatut* esimene pool (*anda ülevaade*) on „sisuline“, teine (*hinnata loetud raamatut*) „tulemusele orienteeritud“.

Ülejäänud viie tabelis 2 toodud avatud küsimuse vastused sõnastasid vastajad tekstikastis ilma soovitusliku etteantud formaadita. Vastuseid analüüsiti kvalitatiivselt, st kõikide küsimuste puhul moodustati kategooriad lähtuvalt õpilaste vastustest. Igas küsimuses analüüsis kaks töörühma liiget 50% vastustest: üks alustas ja teine jätkas põhiliselt esimese loodud kategooriate järgi, aga lõi ka ise uusi kategooriaid. Pärast esmast analüüsi tehti kontrollanalüüs, et esialgset analüüsi korrigeerida. Ülevaate iga küsimuse vastuste peamistest kategooriatest annab peatükk 3.

Kõikide ülejäänud avatud küsimuste vastuste puhul võis ühe vastaja vastus sisaldada infot, mida sai liigitada mitmesse kategooriasse. Järgnev sisaldab lühikest näidet iga küsimuse analüüsi kohta. Küsimuses **kirjalike tööde nõudmiste** kohta analüüsiti vastus *Sõnade või lehekülgede arv, teema, õigekiri, vormistus vastavalt juhendile* nelja kategooriasse: „teksti pikkus“, „teema“, „õigekiri“ ja „vormistus“. Küsimuses selle kohta, **mis meeldib koolis kirjutatavates tekstides**, analüüsiti vastus *Eneseväljendus, arendab kirjutamisoskust, arendab keeleoskust* kahte kategooriasse: „enda mõtete ja arvamuse väljendamine“ ning „oskuste arendamine“. Küsimuses selle kohta, **mis ei meeldi koolis kirjutatavates tekstides**, analüüsiti vastus *Teema ei pruugi olla huvitav, stiili piirangud, tekstimaht peab olema piisav* kolme kategooriasse: „teema igav, ei kõneta“, „liiga palju reegleid, piiranguid“, „teksti maht“.

Vastuseid küsimusele **väljaspool kooli kirjutatavate tekstide kohta** analüüsiti kvantitatiivselt, st analüüsipeatükis on toodud iga vastusevariandi valinud vastajate hulk. Selle küsimuse viimast valikut „muu“ sai vastaja tekstikastis täpsustada. Seda võimalust kasutanud 35 vastaja antud vastuste kategoriseerimisel oli tööjaotus sama mis eelnevate avatud vastuste puhul, st vastustest moodustati kategooriad lähtuvalt vastaja sõnastusest. Analüüsi käigus kujunesid välja järgmised kategooriad: „loovtekst“, „tööga seotud“, „sotsiaalmeedia“, „huvialaga seotud tekstid“ ning „arvustus“.

Küsimuses selle kohta, mis **meeldib kooliväliste tekstide kirjutamisel**, analüüsiti vastus *Saab enda mõtted kirja panna ja vahel ka laiemale publikule jagada. Vahel mõjub nt luuletuste kirjutamine teraapiana, sest saab rääkida teemadel, millest muidu ei räägiks* kahte kategooriasse: „enda mõtete ja tunnete väljendamine“, „mõtete korrastamine, stressileevendus“.

Kuigi küsitluse avatekstis oli soovitus täita küsitlust arvutis, ei ole võimalik kontrollida, kas vastajad seda soovitus arvestasid. Kuna mobiilseadme ekraanil ei pruugi mõne küsimuse vastusevariantidest tervikpilti saada, võis väiksema ekraani vahendusel vastanute tulemus erineda, sest nad ei kaalunud kõiki vastusevariante. Teine mõttekoht seostub üldisemalt veebis täidetavate küsitlustega: küsitleja ei saa teada, kui tõsiselt vastajad oma ülesannet võtavad. Siin analüüsitud küsitluse avatud vastustest paistab siiski, et ebaadekvaatseid vastuseid oli väga vähe: analüüsi käigus eemaldati neid andmetest alla 2%.

3. Gümnaasiumiõpilaste kirjutatavate tekstide ning kirjutajate hoiakute analüüs

Esimistes alapeatükkides (3.1 ja 3.2) analüüsin küsitluse vastuste põhjal seda, milliseid tekste õpilased koolis kirjutavad ja milliseid nõudmisi kirjutatavatele tekstidele esitatakse. Järgmistest alapeatükkidest (3.3–3.6) selgub see, mis õpilastele kirjutamise juures meeldib ja mis ei meeldi ning kas ja mida kirjutatakse väljaspool kooli.

3.1. Milliseid tekste ja mis eesmärgil õpilased kirjutavad

Vastates küsimusele, **milliseid tekste** eri ainekursustel kirjutatakse, nimetasid õpilased kokku 1575 teksti, millest unikaalseid oli 219. Neist nimetustest moodustus 36 kategooriat (vt kategooriate moodustamise kohta alapeatükist 2.2).

Kõige rohkem oli nimetatud tekste, mis kategoriseerimise käigus ühendati nimetuse „kirjand“ alla (412), järgnesid „essee“ (164) ja „referraat“ (124). Kõikidest kategooriatest, mida nimetati üle 20 korra, ja nende osakaalust kõikide kirjutatavate tekstide hulgas annab ülevaate tabel 3. Järgmistesse kategooriatesse kuulus alla 20 nimetuse ja need on tabelis 3 „muu kategooria“ all: „lugemisülesanne“ ja „arvamuslugu“ (mõlemat

nimetati 14 korda), „muu loovtekst“ (13), „loovtekst“ (12), „uudis“ (11), „inglisekeelne raport (*report*)“, „protokoll“, „konspekt“ ning „ettekanne“ (kõiki 9 korda), „etteütlus“ (8), „CV“, „raport“ ja „ametlik kiri“ (kõiki 7 korda), „jutustus“ (6), „kaebekiri“ ja „kirjeldus“ (mõlemat 5 korda), „küsimuse/ülesande vastus“ ja „eksam“ (mõlemat 4 korda), „kontroll“ (3).

Tabel 3. Teksti nimetuste alusel moodustunud peamised kategooriad

Teksti kategooria	Nimetamiste arv	Osakaal %
kirjand	412	26
essee	164	10
referaat	124	8
arvustus/retsensioon	114	7
muu tekst	86	5
arutlus	74	5
luuletus	64	4
kõne	59	3
kokkuvõte	56	4
analüüs	45	3
UPT (uurimis- ja praktiline töö)	40	3
inglisekeelne essee (<i>essay</i>)	37	2
kiri	36	2
jutt	32	2
motivatsioonikiri	27	2
artikkel	26	2
uurimus	23	1
muu kategooria	156	10
Kokku	1575	100

Kirjandi nii suur osa kõigi teiste kirjutatavate tekstide hulgas on põhjendatav gümnaasiumi lõpus tehtava riigieksamiga, mille üks osa – kirjutamisülesanne – on arutleva kirjandi kirjutamine. Kirjandit nimetas 412 vastajat 501-st, s.o 82% vastanutest. Seega on kirjand nii kõige rohkem nimetatud tekst kui ka vastajati kõige laiemalt levinud tekst. Ehkki küsimuse vastus ei eeldanud, et vastaja nimetab, kui tihti ta mingit teksti kirjutab, meenuvad eeldatavalt siiski esimesena sellised tekstid, mida kirjutatakse sageli.

Seda kinnitab ka asjaolu, et kirjand moodustas 56% esimesena nimetatud teksti nimetustest.

Kirjutamise eesmärgi analüüsimisel oli vaatluse all 1766 eesmärki, 191 võrra rohkem, kui oli tekstinimetusi. Eesmarke on rohkem mitmel põhjusel: vastaja oli pannud kirja eesmärgi, aga mitte teksti nimetust, samuti oli osal tekstidest mitu eesmärki. Sisuline eesmärk selgus 775 teksti puhul (44% kõikidest nimetatud tekstidest). Sisulise alla liigitati kõik kirjutamisprotsessiga otseselt seotud tegevused, sh õppimine, harjutamine, aga ka kirjutamine, väljendamine jne (nt *eesmärk on arendada kirjaoskust ja mõtete selget väljendusviisi*), neist 14 oli samal ajal ka tulemusele orienteeritud (nt *enda arvamuse avaldamine ja silmaringi näitamine*) ja 37 juures oli lisaks kirjas ka teema (nt *arutleda surmanuhtlust*).

Tulemusele orienteeritud eesmarke omistati lisaks eelmises lõigus mainitud 14 tekstile veel 125 tekstile, mis teeb selle eesmärgi osakaaluks kõigis tekstides 8%. 10 teksti puhul, kus oli eesmärgiks märgitud tulemus, oli nimetatud ka teema, nt *Teemal mis on õnn⁸, et saada paremat eksamitulemust*. Tulemus ei ole praeguse analüüsi järgi ainult hinne, eksam või kontroll (nt *elulooraamatu lugemiskontroll*), vaid ka valmis kirjutatud tekst, kus eesmärgina ei tooda välja kirjutamisprotsessiga seotud tegevusi, nt *eesmärk kirjutada arutlev kirjand*.

Teksti eesmärki ei nimetata või polnud piisavalt infot, et eesmärki mõista, 831 juhul, seega ei selgu kirjutatava teksti eesmärk 47% vastuste puhul. Neist vastustest 38-s oli küll märgitud kirjutamisülesande teema (mis võis olla ka kirjutatava teksti pealkiri), nt *venitusharjutuste mõju harrastussportlasele*, kuid teksti kirjutamise eesmärk jäi siiski selgusetuks.

Kategooria „muu“ moodustas väikese osa kõikide tekstide eesmärkidest (21 – 1%), nt *eesti keele kasutamine igapäeva elus; endast rohkem teada saamine; proovida ajakirjaniku ametit; ettevalmistus eluks*. Need on vastused, kus eesmärgina nimetatu ei olnud seotud kirjutamisprotsessiga (st ei olnud sisuline), ka ei olnud vastus seotud konkreetse tulemusega, samuti ei olnud nimetatud teemat.

⁸ Alla on joonitud analüüsitava aspekti osa vastuses.

Tabel 4. Tekstide jaotus eesmärgi järgi

Eesmärk	Osakaal %
puudub	47
sisuline	44
tulemus	8
muu	1
Kokku	100

Neist 831 tekstist, mille kirjutamise eesmärki ei nimetatud, on kirjan-deid 213, mis on kõikidest ilma eesmärgita tekstidest veerand ehk 26%. Eesmärgita esseid (koos *essay*'ga) on 108 ehk kõikidest ilma eesmärgita tekstidest 13%. Ilma eesmärgita referaate nimetati 65 korral, mis moodustab 8% kõikidest eesmärgita tekstidest.

Tabel 5. Eesmärgita tekstid

Teksti nimetus	Nimetatud kokku	Osakaal %
kirjand	213	26
essee	108	13
referaat	65	8
muud eesmärgita tekstid	445	53
Kokku	831	100

Ligi pooled (44%) teksti eesmärgid on sisulised, st kirjutamine on vahend millegi arendamiseks, õppimiseks, harjutamiseks. See tähendab, et õpilane teadvustab kirjutamist tegevusena, mille käigus ta midagi omandab.

Teise suure osa (47%) moodustavad need tekstid, millel puudub eesmärk või mille eesmärk on arusaamatu. Sellel, miks eesmärki ei ole, võib olla mitu põhjust. Võimalik, et õpilase jaoks oli see liiga suur pingutus, sest eesmärgi sõnastamine võis erinevalt teksti nimetuse ja mahu kirjutamisest olla keerukam. Samas, kui õpilasel oleks olemas teadmine (õpetaja on selgitanud, juhendis on info kirjas vms), mis eesmärgil ta mingit teksti kirjutab, ei oleks seda ilmselt ka väga keeruline küsitluse vastusena kirja panna.

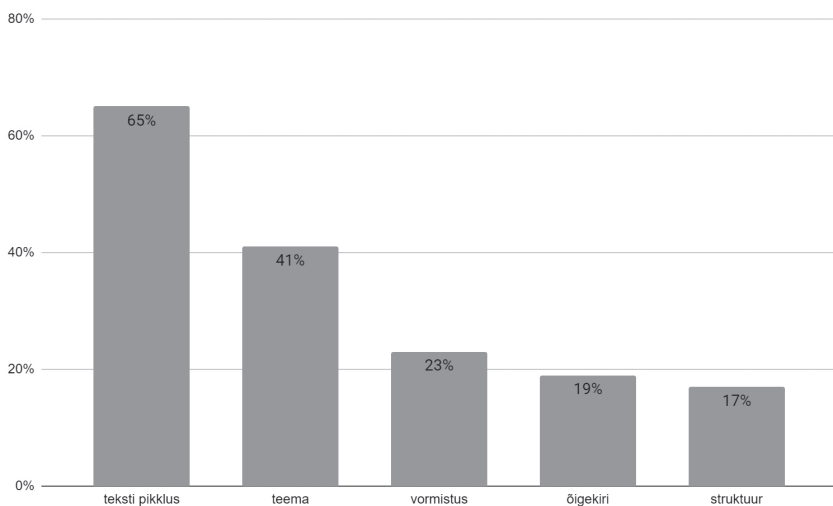
Vastustest selgub, et koolis kirjutatavatest tekstidest on ülekaalukalt kõige sagedasem kirjand. Samuti on see kõige ülekaalukam eesmärgita teksti kategoorias. See tulemus haakub riigieksamikirjandeid põhjalikult

uurinud Kersti Lepajõe tähelepanekuga⁹, et kirjandi „diskursiivne eesmärk on jäänud nii õpetajatele, hindajatele kui kirjutajatele suhteliselt ähmaseks“ (Lepajõe 2011: 122).

3.2. Nõudmised kirjalike ülesannete juhistes

Kirjalikele ülesannetele esitatavad nõudmised annavad infot ülesannete eesmärkide kohta, st need näitavad, kuidas õpilastele ülesandeid selgitatakse, mida peetakse oluliseks.

Küsimus ainekursuste kirjalike ülesannete nõudmiste kohta (vt joonis 1) näitas, et kõige rohkem sisaldavad juhised nõuet teksti pikkuse (65%) ja teema (41%) kohta, nt *kirjutada vähemalt mingi kindla arvu lausetega; sõnade arv, teema*. Nendele nõudmistele järgnesid teksti vormistus, nt fondi suurus vms (23%), õigekirja- (19%) ja struktuurinõuded (nii ühe lõigu kui ka terve teksti kohta) (17%), nt *times new roman, tähe suurus 12, reavahe 1,5; tuleb jälgida õigekirja, ülesehitust ning püsida teemas*.

Joonis 1. Viis enim nimetatud nõudmist kirjalike ülesannete juhistes

⁹ Lepajõe doktoritöö aluseks oli küll eelmine eksamivariant, kus kirjandit kirjutati etteantud pealkirjast lähtudes, praegu peab kirjutaja lähtuma ülesandest ning teksti ise pealkirjastama. Samas võib küsitluste tulemuste põhjal öelda, et vahepealse ajaga ei ole kirjandiga seotud probleemide osas muutusi toimunud.

Tekstide mahtu tõid vastajad välja sama küsimuse juures, kus oli palutud nimetada tekste, mida neile koolis kirjutada antakse, ja nende kirjutamise eesmärgid (vt jaotis 2.2). Kõige rohkem nimetati teksti mahtu sõnades (896 teksti puhul), sellele järgnesid leheküljed (390 teksti puhul) ning rida/värss (26). Alla 20 korra nimetati iga järgmist ühikut: tähemärgid, laused, minutid, salmid, lõigud. Tabelis 6 on näha enim kasutatud mahuühikute keskmisi. Need keskmised näitavad ilmselt kirjandi rolli gümnaasiumis kirjutatavate tekstide etalonina. Eesti keele riigieksamil on etteantud nõue kirjutada „umbes 400-sõnaline“ kirjand – sellesse suurusjärku jäävad ka vastustes toodud tekstimahud.

Tabel 6. Teksti maht

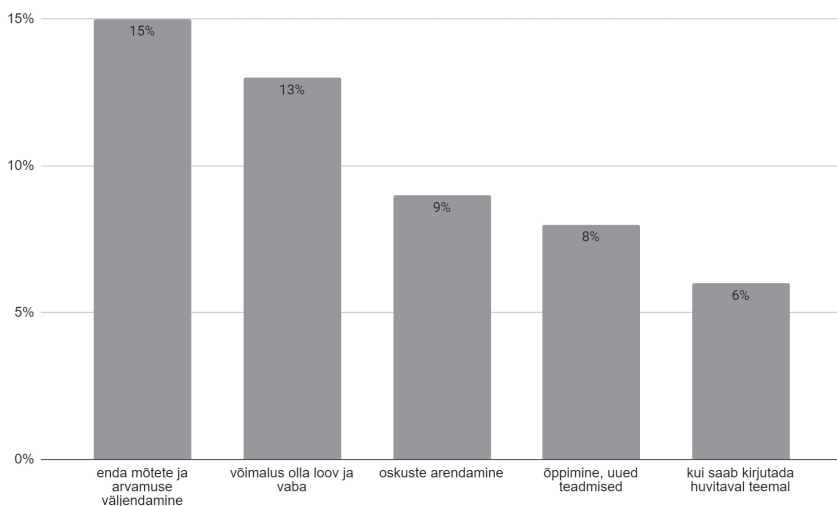
	Sõnu	Lehekülgi
Miinumum	306	3
Umbes	395	7
Maksimum	470	6

Nagu vastustest selgus, prevaleerib kirjutamisülesannetele seatud nõudmistest vorm sisu üle: nii sõnade arv, vormistus-, õigekirja- kui ka struktuurinõue on osa sellest, milline tekst lõppkokkuvõttes välja peab nägema. Ja kuigi 41% nõudmistest sisaldab ka teemat, mis on muude siin nimetatud nõudmistega võrreldes sisulisem, võib sellest üksinda jääda väheks, et jõuda kirjutamisprotsessi sisuni, sest nt kirjutamisülesande kavandamise kohta juhiseid ei anta. Lisaks võib liiga kitsalt piiritletud teema kirjutajat hoopis negatiivselt mõjutada (vt jaotis 3.4).

Selline lähenemine kirjutamisülesannetele võib õpilastes tekitada või kinnistada ekslikku arusaama, et kirjutamise eesmärk ongi vaid õiges pikkuses ja nõuetekohase vormistusega tekst, mitte lugejale edastatav sõnum ning kirjutamisprotsessis omandatavad teadmised ja oskused. See võib olla ka põhjus, miks ligi pooled vastused ei sisaldanud midagi sisulist tekstide eesmärkide kohta – õpilasele ei selgitata ülesannete juhistes sisulisi aspekte. Samuti ei arvesta tulemuskesksed juhised kirjutamise kui kognitiivse pingutusega: kui korrektne vormistus on saavutatav vaid paari hiireklõpsuga, siis teksti sisuline kavandamine ja kirjutamine eeldab kirjutajalt suurt kognitiivset pingutust, mis tähendaks ka õppimist.

3.3. Mis koolitekstide kirjutamises õpilastele meeldib

Koolitekstide kirjutamises meeldib õpilastele enim see, kui saab oma mõtteid ja arvamust väljendada: analüüsitud vastustest 15% puhul nimetati just seda, nt *enda seisukoha väljendamine loovalt ja põhjendatult ning ühte teemasse siivenemine*. 13% vastustes rõhutati loovust ja vabadust, nt *mulle meeldib, kui teksti kirjutamisel pole ranged nõuded. Kui tekstil peab olema väga kindel ülesehitus ning osad, läheb suurem osa ajast sellele, et hoida ennast nõ õigel rajal. Kui nõuded on vabamad, saan kasutada enda loovust ning kõik kulgeb üleüldiselt paremini*. 9% vastustes nimetati eneseväljenduse ja muude oskuste arendamist, nt *iga tekst, mida kirjutatan, edendab mu oskust ennast kirjalikult väljendada*. 8% vastustes nimetati õppimist, uute teadmiste omandamist (ka vormi osas), nt *arutleda huvitava teema üle või teada saada midagi uut ja põnevat*. Meeldib, kui saab kirjutada huvitaval teemal (6%), nt *meeldib ainult juhul kui saab teema valida või on teema mis puudutab ennast kuidagi*. Kokku kujunes 14 kategooriat, analüüsis on toodud välja suurimad, mis on näha joonisel 2. Kõik ülejäänud kategooriad jäid alla 5%.

Joonis 2. Mis koolitekstide kirjutamises õpilastele meeldib

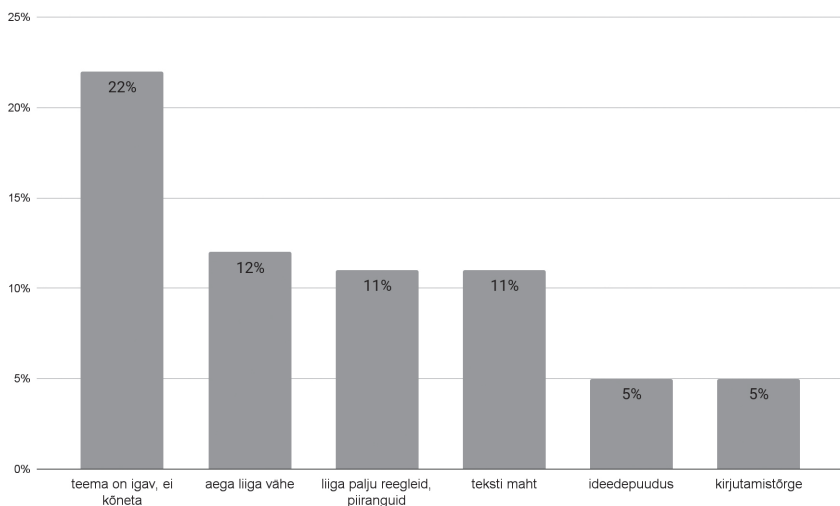
Niisiis meeldib õpilastele koolitekstide kirjutamises see, kui saab vabalt oma mõtteid ja arvamust väljendada. Oluliseks peetakse teemat, mis peab olema huvitav. Samuti väärtustavad õpilased kirjutamise käigus arendatavaid uusi teadmisi ning oskusi.

3.4. Mis koolitekstide kirjutamises õpilastele ei meeldi

Kõigist sellele küsimusele antud vastustest viiendikus (22%) ei meeldi teema: see on igav, st ei kõneta, nt *enamasti teemad millest kirjutame ei ole huvitavad ja tehakse lihtsalt tegemise pärast*. 12% vastustes ei olda rahul sellega, et aega teksti kirjutamiseks on liiga vähe. Ajaprobleemi puhul tuuakse välja ka võimalikke lahendusi, nt *palju parem oleks olnud, kui teksti oleksime alustanud tunnis ning saanud võimaluse lõpetada kodus, et tekst veel rahulikult üle vaadata ning vajadusel mõtteid lisada*. 11% vastustes ei meeldi see, et ülesannetes on liiga palju reegleid, piiranguid, nõudmisi, nt *ranged nõudmised teksti koostamisel, „šabloonid“ järgi kirjutamine, nagu robotid*. 11% vastustes on põhjuseks teksti maht (sõnade arv): on nii neid, kelle jaoks on nõutavad tekstid liiga pikad, nt *tihtipeale on keerukas antud sõnade arvu täis saada, väga suur maht ja mõttetu, rumalad teemad*, kui ka neid, kes tahaks kirjutada rohkem, nt *eesti keele kirjand on nii lühike ja mitte üldse loominguiline*. Ideede puudust nimetati 5% vastustes ning see on tihti seotud teemaga, nt *vahepeal on antud teema väga keeruline ja ma pean kirjutama asjadest, millest ma väga midagi ei tea või, mis on minu jaoks segaseks jäänud*. Kirjutamistõrge, pinge on probleemiks 5% vastustes, nt *mõte ei hakka kunagi liikuma, sest ei oska kuskilt peale hakata*. Kokku moodustus vastuste põhjal 13 kategooriat, millest joonisel 3 on esitatud 6 suurimat.

Kui koolitekstides meeldib see, et saab vabalt oma mõtteid ja arvamust väljendada, siis on üsna ootuspärane, et ei meeldi, kui tekstile esitatakse liiga palju reegleid, piiranguid, näiteks ka tekstile seatud sõnade arvu nõue või see, et aega kirjutamiseks on vähe. Kuna koolis harjutatakse mingile valdkonnale tüüpilisi suhtlusolukordi, suhteid ja mõttekäike, ka tähelepanu ja arutlemise vorme, mis muudavad meie maailmas tegutsemise ja ka kirjutamise viise, siis ilma piisava vabaduse ja ainult rangete piirangutega on loomulikult suhtlusolukorral raske kujuneda (Bazerman 2009: 135).

Kui kirjutajat teema kõnetab või seostub see tema olemasolevate teadmistega, on ta suurema tõenäosusega huvitatud ka kirjutamisest, sest see

Joonis 3. Mis koolitextide kirjutamises õpilastele ei meeldi

aitab olemasolevate teadmistega sügavamalt suhestuda ning tekitab samal ajal ka suurema huvi ülesande vastu (Wäschle jt 2015). Sellisel viisil omandab õpilane uusi teadmisi ja oskusi – see on ka vastuste järgi üks aspekt, mis koolitextide kirjutamisel meeldib. Õpetajal on võimalik kirjutamis-teemade ja -ülesannete valikuga suurendada õpilase motivatsiooni, mis on kirjutamisel – õppimisel üldisemalt – käivitav jõud. Õpilase huvidest ja teadmistest lähtuv kirjutamisülesanne võimaldab õpilasel teda huvitaval teemal arvamust väljendada ja mõtteid jagada. Kas ja kui palju õpilased seda praegu väljaspool kooli teevad, selgub järgmisest alapeatükist.

3.5. Kas ja mida õpilased väljaspool kooli kirjutavad

Küsimusele „Kas Sa kirjutad lisaks kooliülesannetena nõutud tekstidele ka muid tekste (välja arvatud *chat*’i-sõnumid jm sotsiaalmeedialkanalites toimuv kirjalik suhtlus)“ vastas 56%, et ei kirjuta väljaspool kooli muid tekste. Ülejäänud vastajad (219), kes kirjutavad väljaspool kooli, pidasid etteantud valikutest kõige populaarsemaks ilukirjanduslikke tekste (58%)¹⁰ ja päevikupidamist (57%), 10% teeb kaastööd koolilehele või mõnele muule ajakirjanduslikule väljaandele ning 4% peab blogi.

¹⁰ Vastaja sai valida mitu varianti.

Tabel 7. Väljaspool kooli kirjutatavad tekstid

Vastusevariant	Osakaal %
Kirjutan ilukirjanduslikke tekste (nt luuletusi, jutte, laulusõnu vm)	58
Pean isiklikku päevikut	57
Teen kaastöid koolilehele või mõnele muule ajakirjanduslikule väljaandele	10
Pean blogi	4
Muud	16

16% vastanutest kirjutab midagi muud, nimetati

- loovtekste, nt *koomiksitate jutumullide tekste; vahel kirjutan lugusid enda väljamõeldud tegelastega;*
- töoga seotud tekste, nt *töö juures hinnangud, tegevusplaanid, päevakavad, jne;*
- sotsiaalmeediat¹¹, nt *ma olen tiktokis influencer; kirjutan analüüsi oma treeningutele ja võistlustele, lisaks teen ka regulaarselt postitusi sotsiaalmeediasse oma sportlikest tegemistest;*
- huvialaga seotud tekste, nt *bioloogiaga seotud tekste, tuginedes teadusartiklitele ja videotele. Peamiselt suure isikliku huvi tõttu;*
- arvustusi, nt *olen kirjutanud ka arvustusi kontsertidest.*

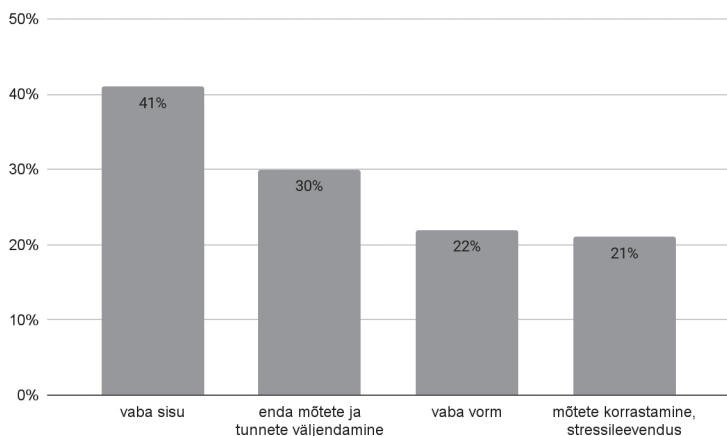
Vastused näitasid, et 44% õpilastest kirjutab väljaspool kooli mitmesuguseid tekste (ilukirjanduslikke, ajakirjanduslikke, analüüsi jm), mis lähtuvad nende huvidest ja oletatavasti suhtlussoovidest.

3.6. Mis õpilastele meeldib kooliväliste tekstide kirjutamises

Kooliväliste tekstide kirjutamises meeldib (vt joonis 4) võimalus, et saab kirjutada oma mõtted, tunded välja, saab ennast väljendada (30%), nt *saan oma mõtted kirja panna ning end analüüsida;* meeldib see, et kirjutatava sisu osas on vabadus, kõik on vabatahtlik (41%), samuti hinnatakse vaba vormi: et ei pea jälgima stiili, õigekirja, sõnade arvu vms (22%), nt *ei ole kasti, kuhu oleksin sisse surunud ja saan kirjutada kõigest millest ma tahan.* Oluliseks peetakse mõtete koondamise ja korrastamise võimalust,

¹¹ Kuigi küsimuses paluti loetleda väljaspool sotsiaalmeediatekanaleid kirjutatavaid muid tekste, vastas osa siiski ka sotsiaalmeedia kohta.

kirjutamist nähakse kui stressileevendajat, kui teraapiat (21%), nt *kirjutamisel on minu jaoks terapeutiline mõju. See aitab vabaneda ärevust tekitavatest mõtetest.*

Joonis 4. Mis kooliväliste tekstide kirjutamises õpilastele meeldib

Väljaspool kooli kirjutatavate tekstide nii nagu koolitekstidegi puhul hindab kirjutaja võimalust oma mõtteid väljendada. Oluline on vabadus nii sisus kui ka vormis, mis koolitekstide puhul avaldub selles, kui saab kirjutada teemal, mis on huvitav. Õpilastel on soov kirjutada, kui on, mida jagada, ja publik, kellele jagada. Suhtlussoov väljendub ka selles, et koolivälistes tekstides meeldib kirjutamine kui mõtete korrastamise ja teraapia vorm, mis koos valikvastuste ühe populaarseima vastusega (päevik) on märk autokommunikatsioonist ehk suhtlusest iseendaga (Lotman 1990: 21).

4. Kokkuvõttev arutelu

Küsitlusuuringuga otsisin vastust küsimustele, milliseid tekste ja miks kirjutavad Eesti gümnaasiumiõpilased nii koolis kui ka väljaspool kooli ning mis õpilastele kirjutamise juures meeldib ja ei meeldi. Küsitluse vastuste analüüsi põhilised tulemused on kokku võetud lisa asuvas tabelis (vt lisa).

Õpilaste vastustest selgub, et gümnaasiumis kirjutatakse mitmesuguseid tekste: õpilased nimetasid 17 tüüpi teksti enam kui 20 korda,

alla 20 korra nimetati veel 19 teksti. Kõigist nimetatud tekstidest veerandi (26%) moodustas kirjand – selle tõi välja 412 vastajat 501-st, kusjuures üle pooltel juhtudel oli see esimesena nimetatud tekst. Kuna gümnaasiumi eesti keele riigieksam sisaldab kirjandit, on mõistetav selle teksti keskne roll. Riigieksamikirjandi maht on umbes 400 sõna, mis kajastus ka õpilaste vastustes kirjutatavate tekstide keskmise mahu kohta: umbes 395 sõna.

Ligi poolte koolis kirjutatavate tekstide eesmärgiks peeti millegi õppimist, arendamist või harjutamist (44%). Vähem esines tekste, mille eesmärk oli tulemusele orienteeritud, seega kas valmistekst ise või selle eest saadav hinne (8%). Kõnekas on aga see, et 47% tekstide puhul ei nimetanud õpilased ühtegi eesmärki. Eesmärgi puudumine õpilaste vastustes viitab sellele, et õpilased ei mõista või ei teadvusta, miks nad koolis kirjutama peavad – nende jaoks ei ole tegemist sisuliselt mõtestatud õpitegevusega. Eesmärgita tekstidest 26% moodustab kirjand. Kahjuks ei ole kirjandil mingit muud funktsiooni peale eksami, sest kusagil mujal – ei hariduses ega tööelus – seda formaati ei kasutata (ning on juba omaette küsimus, kui mõttekas ja asjakohane praegune eesti keele riigieksam gümnaasiumihariduse ja ülikooliküpsuse mõõtmiseks üldse on). Sisuliselt tähendab see, et suur osa ajast, mis koolis kulutatakse kirjutamise harjutamisele, kulub tekstiliigile, mida õpilasel kunagi elus vaja ei lähe.

Kirjutamisülesannete pealiskaudsus ilmneb ka kirjatöödele seatud nõudmistest. Viis kõige sagedasemat nõudmiste kategooriat, mis õpilaste sõnul on kirjutamisülesannete juhistes ette antud, käsitlevad teksti pikkust (65% vastustest), teemat (41%), vormistust (23%), õigekirja (19%) ning struktuuri (17%). Ülesande teema annab küll infot selle kohta, milliseks teksti sisu peaks kujunema, kuid teema nimetamisest ei selgu kirjutamisprotsessi sisulised tegevused. Kõik ülejäänud kategooriad puudutavad valminud teksti vormilist poolt. Selline rõhuasetus kattub varasema uuringuga gümnaasiumide ja ülikoolide uurimistöde juhendite kohta, kus leiti, et vormistusnõuded jm formaalsed aspektid moodustavad juhendites üle kolmveerandi mahust, 78% (Komissarov jt 2024). Seega kulub kirjutamisülesannete juhistest proportsionaalselt kõige suurem osa kirjutamisprotsessi sellele etapile, mis on nii kognitiivselt kui ka ajaliselt kõige vähenõudlikum. Paratamatult mõjutab selline mõtestamata kirjutamine ka potentsiaalset kasu, mida õpilane kirjutamisülesannetest saab, sest kõik teksti vormilisele etapile eelnevad tegevused – eelkirjutamine, st mõtete kogumine ja info hankimine ning mustandite kirjutamine ja neisse

muudatuste tegemine (Sedita 2013) – on need, mis suunavad kirjutajat kirjutatava materjaliga sisuliselt tegelema.

See on loonud olukorra, kus Eesti koolides jäetakse praegu kasutamata kirjutamise kui õppimise ja uute teadmiste loomise tööriista potentsiaal ning keskendutakse vaid sellele, kuidas ühte arbitraarset vormimalli kontekstita ja läbimõtestamata sisuga täita, arvestamata sealjuures nii kirjutamise kognitiivsete kui ka sotsiaalsete aspektidega. Probleem pole sealjuures niivõrd kirjandis kui tekstiliigis, vaid viisis, kuidas selle kirjutamist õpetatakse. Ilmselt suuresti eesti keele riigieksami nõuetest lähtuvalt antakse õpilastele kirjutamisel ette väga konkreetne struktuur, teemad ja isegi valdkonnad, mille kohta nad näiteid tohivad tuua, selle asemel et lasta neil kirjutada enda jaoks huvitaval ja tähenduslikel teemadel, millest neil oleks midagi õppida ning mille kohta neil oleks midagi sisulist öelda (vt jaotised 3.3 ja 3.4).

Selline vaakumis kirjutamine – ilma sõnumita, mida väljendada, ning ilma lugejata, kellele seda väljendada – mõjub paratamatult ka seda, kuidas õpilased ise koolis kirjutamist mõtestavad. Vastused selle kohta, mis meeldib koolis ja väljaspool kooli kirjutatavates tekstides, näitasid, et õpilastel võib küll olla kirjutamise vastu huvi, kuid seda piiravad koolis etableerunud tavad ja normid: etteantud teemad, mis õpilasi ei kõneta, liigne vormiline piiratus ning ajasurve. See-eest väärtustavad õpilased olukordi, kui neile antakse võimalus ennast vabalt väljendada, olla loominguline või omandada kirjutamise kaudu uusi teadmisi ja oskusi.

Ka väljaspool kooli kirjutamist harrastavate vastajate osakaal, 44%, annab infot selle kohta, et praegused gümnaasiumiõpilased pole sugugi nii tekstikauged, nagu sageli arvatakse. 58% neist, kes kirjutab väljaspool kooli, kirjutab ilukirjanduslikke tekste, 57% peab päevikut ja 10% kirjutab ajakirjanduslikke tekste, 4% peab blogi ning 16% kirjutab muid tekste koomiksitest kontserdiarvustusteni. Analüüsitud vastustest on näha, et õpilased mõistavad kirjutamise olulisust ja eri funktsioone ning kirjutavad hea meelega ka vabatahtlikult, kui neil on selleks sisulist motivatsiooni. Küll aga on igati mõistetav, et seda motivatsiooni on keeruline leida, kui koolis kirjutatavatel tekstidel pole erilist seost nende tekstidega, mis õpilasi igapäevases elus ümbritsevad ning mida neil edaspidi haridusteel või karjääris on vaja kirjutada. Nagu üks õpilane oma vastuses kokku võttis: *kulutad energiat millegi kirjutamisele, mille õpetaja korra lihtsalt üle vaatab ja siis pole sellel loomingul enam mitte mingit mõtet.*

Kirjandi kui kooliteksti liigi efektiivsusega seotud probleemid olid teada juba 2010-ndatel. Ehkki eksamiformaati on vahepeal põhjalikult reformitud, ilmnevad nt Lepajõe (2011: 121–122) kirjeldatud kitsaskohad – vormiline piiratus ning olematu sisuline ja kommunikatiivne väärtus – peaaegu sõna-sõnalt ka praeguste gümnaasiumiõpilaste seas tehtud küsitlusest. See näitab, et järjekordset reformi ei vaja mitte kirjand ise, vaid hoopis viis, kuidas ja miks seda koolis kirjutatakse. Siin on võtmeroll õpetajatel, sest kui õpetajad mõistavad kirjutamise olemust ja selle rolli õppimisel, suureneb tõenäosus, et kirjutamisõpetus toetab teksti valmimise loomulikku protsessi (Murray 1972: 4). Üks võimalus nii kirjandite kui ka muude koolitekstide kirjutamise sisuliseks ümbermõtestamiseks oleks rahvusvaheliselt praktiseeritud ja teadusuuringutega toetatud protsessikeskne lähenemine tekstile: mõtestatud ja teadvustatud etappide kaupa kirjutamine koos kaasõppija tagasisidega.

Esiteks võimaldab see nii kirjutama õppimisega kui ka kirjutamise kaudu õppimisega mõtestatumalt tegeleda, sest ühe teksti kallal töötatakse pikemat aega ja eri tasanditel (nt mõtete kogumine ning allikate otsimine ja lugemine, seejärel mõtete organiseerimine, teksti kavandamine ja mustandite kirjutamine ning stiili ja keele viimistlemine, mis kõik jagunevad veel omakorda väiksemateks etappideks). Nii saab iga kirjutamisprotsessi etapp eraldi tähelepanu, kusjuures sisulised ja tehnilised tegevused on lahus, mis võimaldab kirjutamise sisuliste aspektidega rohkem süvitsi minna ning seeläbi kirjutatavad teemad põhjalikumalt läbi mõelda. (Flower, Hayes 1981) Selle kaudu suureneb õpilaste teadlikkus kirjutamistegevustest ning paranevad nende hoiakud kirjutamise suhtes (Hint, Jürine 2021).

Kaasõppija tagasiside kirjutamisprotsessi eri etappides annab õpilastele võimaluse oma teksti kaudu kaasõppijatega suhelda. Mitu lugejat annab parema publikutunnetuse (Keh 1990: 296), ka parandab mitu lugejat olukorda, kus koolis kirjutatavaid tekste loeb vaid üks inimene – õpetaja. Omaeliste kaasõppijatega on õpilastel üldjuhul rohkem ka ühiseid kogemusi ja huve, tänu millele võiks neil olla suurem motivatsioon oma mõtete jagamiseks. Samuti arendab nii tagasiside andmine kui ka saamine õpilaste kirjutamisoskusi: saadud tagasiside abil saab õpilane oma teksti jooksvalt täiendada ja oma vigadest õppida, tagasiside andmise kaudu õpib ta tekste kriitilise pilguga lugema (Zamel 1982; Lundstrom, Baker 2009).

Protsessikeskne kirjutamine koos kaasõppija tagasisidega võimaldaks niisiis leevendada koolis kirjutamise sisutust ja pealiskaudsust. See

probleem on eriti akuutne nüüd, kui õpilasel on lihtsa vaevaga võimalik lasta mõnel tekstirobotil oma koolitööd valmis „kirjutada“. See tähendab, et enam ei saa õpilasi sundida igavate kirjutamisülesannete kallal vaeva nägema, vaid tuleb leida viise, kuidas kirjutamine neile päriselt atraktiivseks muuta – luues neile ülesanded ja suhtlusolukorrad, kus neil oleks, mida ja kellele päriselt jagada.

Kirjandus

- Aruvee, Merilin 2023.** Tekstikeskne aine- ja keeleõpetus: teoreetiline raamistik ja praktilised soovitusel. (= Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste disertsatsioonid 75.) Tallinn: Tallinna Ülikool.
- Bangert-Drowns, Robert L., Marlene M. Hurley, Barbara Wilkinson 2004.** The effects of school-based writing-to-learn interventions on academic achievement: A meta-analysis. – *Review of Educational Research* 74 (1), 29–58.
- Bazerman, Charles 2009.** Genre and cognitive development: Beyond writing to learn. – *Pratiques*, 127–138. <https://doi.org/10.4000/pratiques.1419>.
- Bereiter, Carl, Marlene Scardamalia 1987.** The psychology of written composition. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates. <https://doi.org/10.4324/9780203812310>.
- Das, Sabyasachi, Koel Mitra, Mohanchandra Mandal 2016.** Sample size calculation: Basic principles. – *Indian Journal of Anaesthesia* 60 (9), 652–656. <https://doi.org/10.4103/0019-5049.190621>.
- Flower, Linda, John Richard Hayes 1981.** A cognitive process theory of writing. – *College Composition and Communication* 32 (4), 365–387. <https://doi.org/10.2307/356600>.
- Graham, Steve, Dolores Perin 2007.** Writing next. Effective strategies to improve writing of adolescents in middle and high schools. – A Report to Carnegie Corporation of New York. Washington: Alliance for Excellent Education.
- GRÕK** = Gümnaasiumi riiklik õppekava. Riigi Teataja I, 08.03.2023. <https://www.riigiteataja.ee/akt/108032023006?leiaKehtiv#para4>.
- Halliday, Michael A. K. 2004.** An Introduction to Functional Grammar. Third Edition. London: Hodder Arnold.
- Hint, Helen, Anni Jürine 2021.** Protsessikeskse kirjutamise kasulikkusest gümnaasiumiõpilaste kirjaliku tekstiloomes oskuse kui suhtluspädevuse ühe komponendi arendamisel. – *Eesti Haridusteaduste Ajakiri* 9 (1), 243–273. <https://doi.org/10.12697/eha.2021.9.1.10>.
- Keh, Claudia L. 1990.** Feedback in the writing process: A model and methods for implementation. – *ELT Journal* 44 (4), 294–304. <https://doi.org/10.1093/elt/44.4.294>.

- Komissarov, Liisa-Maria, Helena Lemendik, Eleriin Miilman, Nele Novek, Betti Marie Peterson, Reena Roos, Marri-Mariska Tammepõld, Nele Karolin Teiva, Iiona Tragel 2024.** Akadeemilise teksti kirjutamise juhend: TNR, 12, 1.5 ja valmis? – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 20. Estonian Papers in Applied Linguistics 20. Toim. Margit Langemets, Maria-Maren Linkgreim, Helle Metslang, David Ogren. Tallinn: Eesti Rakenduslingvistika Ühing, 63–82. <https://doi.org/10.5128/ERYa20.04>.
- Lepajõe, Kersti 2011.** Kirjand kui tekstiliik. Riigieksamikirjandite tekstuaalsed, retooilised ja diskursiivsed omadused. (= Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 31.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Lotman, Yuri M. 1990.** Universe of the mind. Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press.
- Lundstrom, Kristi, Wendy Baker 2009.** To give is better than to receive: The benefits of peer review to the reviewer's own writing. – Journal of Second Language Writing 18, 30–43.
- Murray, Donald 1972.** Teach writing as a process not product. – The Leaflet 71 (3), 11–14.
- Nunan, David 1999.** Second Language Teaching & Learning. Boston: Heinle & Heinle.
- Nystrand, Martin 1989.** A social-interactive model of writing. – Written Communication 6 (1), 66–85. <https://doi.org/10.1177/0741088389006001005>.
- PGS = Põhikooli- ja gümnaasiumiseadus.** Riigi Teataja I, 16.06.2020. <https://www.riigiteataja.ee/akt/116062020012>.
- Puidet, Berit 2022.** Toimetamismudeli rakendamine protsessikeskse kirjandiõpetuse kontekstis 10. klassi näitel. Magistritöö. Tallinna Ülikool.
- Raja, Hille 2010.** Põhikooli II kooliastme õpilaste kirjalik väljendusoskus. Magistritöö. Tartu Ülikool.
- Sedita, Joan 2013.** Learning to write and writing to learn. – Fundamentals of Literacy Instruction & Assessment 6–12. Ed. by Martha C. Hougen. Baltimore: Paul H. Brookes, 97–114.
- Soodla, Piret 2004.** Kirjaliku tekstiloome oskuste arendamine põhikooli keskastmes. Magistritöö. Tartu Ülikool.
- Zamel, Vivian 1982.** Writing: The process of discovering meaning. – TESOL Quarterly 16 (2), 195–209. <https://doi.org/10.2307/3586792>.
- Wäschle, Kristin, Anja Gebhardt, Eva-Maria Oberbusch, Matthias Nückles 2015.** Journal writing in science: Effects on comprehension, interest, and critical reflection. – Journal of Writing Research 7, 41–64. <https://doi.org/10.17239/jowr-2015.07.01.03>.

Lisa. Küsitluse vastuste analüüsi põhilised tulemused

Küsimus	
1. Milliseid tekste on õpilased ainekursustel kirjutanud (teksti nimetus, maht, eesmärk)?	
2. Millised nõuded on kirjas ülesannete juhistes?	
3. Mis õpilastele kooliülesannetena nõutud tekstide loomisel meeldib?	
4. Mis õpilastele kooliülesannetena nõutud tekstide loomisel ei meeldi?	
5. Kas ja milliseid tekste õpilased kooliväliselt kirjutavad (v.a sotsiaalmeediakanalites toimuv kirjalik suhtlus)?	
6. Milliseid muid tekste õpilased kooliväliselt kirjutavad?	
7. Mis õpilastele kooliväliste tekstide kirjutamisel meeldib?	

Põhilised tulemused			
Tekstide nimetamise peamised kategooriad ja esinemise osakaalud	kirjand 26%		
	essee 10%		
	referaat 8%		
Tekstide keskmised miinimum- ja maksimummahud		Miinimum	Maksimum
	sõnu	306	470
	lehekülgi	3	6
Teksti eesmärgi kategooriad ja esinemise osakaalud	puudub 47%		
	sisuline 44%		
	tulemus 8%		
	muu 1%		
Teksti pikkus 65%			
Teema 41%			
Vormistus, nt fondi suurus 23%			
Õigekiri 19%			
Struktuur (lõik, terviktekst) 17%			
Saab enda mõtteid ja arvamust väljendada (15%)			
Saab olla loov ja vaba (13%)			
Oskuste arendamine (9%)			
Saab õppida, uusi teadmisi (ka vormi osas) (8%)			
Saab kirjutada huvitava teemal (6%)			
Teema on igav, ei kõneta (22%)			
Aega kirjutamiseks on liiga vähe (12%)			
Ülesanne sisaldab liiga palju reegleid, piiranguid, nõudmisi (11%)			
Nõutava teksti maht on liiga suur või väike (11%)			
Ideedepuudus (5%)			
Kirjutamistõrge (5%)			
56% ei kirjuta			
44% neist, kes kirjutavad väljaspool kooli	58% kirjutab ilukirjanduslikke tekste		
	57% kirjutab päevikut		
	10% teeb kaastööd koolilehele või mõnele muule ajakirjanduslikule väljaandele		
	4% peab blogi		
	16% kirjutab midagi muud		
Õpilased kirjutavad veel loovtekste, töö või huvialaga seotud tekste, sotsiaalmeediatekste ning arvustusi			
Vabadus, kõik on vabatahtlik (41%)			
Saab kirjutada oma mõtted, tunded välja, saab ennast väljendada (30%)			
Vaba vorm: ei pea jälgima stiili, õigekirja, sõnade arvu vms (22%)			
Mõtete koondamise ja korrastamise võimalus, kirjutamine kui stressileevendaja, kui teraapia (21%)			

What, why and how an Estonian high school student writes

KATI KÄPP

The article looks into the texts that students write in Estonian high schools: what types of texts are written and why, what is emphasized in the writing tasks and what are the students' stances on writing in and outside school. The article is based on a survey that was conducted among Estonian high school students.

The analysis of the students' responses shows that writing in Estonian high schools is mostly oriented towards the preparation for the state exam in Estonian, with the exam format (essay) dictating what and how is written during the studies. In general, the teaching of writing seems to be mostly focused on the superficial aspects of texts. For nearly half of the texts the students said they were writing in school, they could not give a purpose why they were writing them. The guidelines that students are given for written assignments also primarily concern formal requirements.

Consequently, students find the writing tasks at school boring and uninspiring, and are discouraged by overly strict requirements and time pressure. On the other hand, the responses reveal that students appreciate being able to express their thoughts and acquire new knowledge through writing, and many of them also write outside school. Thus, high school students are willing and able to engage in meaningful writing if the writing assignments meet their interests and give them an opportunity to develop their skills. It is proposed that a wider implementation of process writing in high schools could help making writing tasks more useful and rewarding for students.

Keywords: writing in high school, expository essay, process writing, feedback, writing to learn

Kati Käpp
eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Tartu Ülikool
Jakobi 2
51005 Tartu
kati.kapp@ut.ee

EESTI KEELT ESIMESE JA TEISE KEELENA KÕNELEVATE LASTE SÕNAVARA PILDIKIRJELDUSKATSE PÕHJAL

ANDRA KÜTT-LEEDIS

Annotatsioon. Eestis ei ole palju andmeid üks- ja mitmekeelsete laste sõnavara erinevuse kohta ja on vähe ka vastavaid instrumente, millega sõnavara omandamist hinnata. Artiklis vaadeldakse 8–10-aastaste eesti keelt emakeelena ($n = 20$)¹ ja eesti keelt teise keelena ($n = 25$) kõnelevate laste sõnavara, täpsemalt nende sõnavara sõnaliigilist jaotumust pildikirjelduskatse põhjal. Samuti katsetatakse uue kindlate põhimõtete alusel välja töötatud pildikirjelduse sobivust andmekogumismeetodina. Tulemused näitavad, et eesti keelt esimese ja teise keelena kõnelevate laste sõnavara sõnaliigiline jaotumus on pildikirjelduses üsna sarnane ning sõnavara nimisõnakeskne. Erinevus on eelkõige sõnavara kvaliteedis, mitte niivõrd ulatuses. Nimisõnalekseemide hulk on eesti keelt esimese keelena kõnelevatel lastel pisut suurem ja sõnavara variatiivsem, tegevusi edasi andes kasutatakse eesti keelt teise keelena omandavatest lastest enam kognitiivseid protsesse tähistavaid verbe. Eesti keelt teise keelena kõnelevate laste tekstide sidusus on sidesõnade ja demonstratiivpronoomenite harvema kasutuse poolest pisut väiksem, aga emotsiooni- ja omadussõnavara seevastu rikkalikum. Pildikirjeldus on küll staatilisem kirjeldusülesanne kui mitme pildi põhine jutustamistest, kuid võimaldab kasutada dünaamilisi verbe ning annab spontaanse kõne andmetega sarnase pildi.²

Võtmesõnad: eesti keel esimese keelena, eesti keel teise keelena, pildikirjeldus, sõnavara, sõnaliigid, eesti keel

¹ Arutlust mõiste *emakeel* üle vt nt Ehala 2017, Argus jt 2021. Valimi aluseks on tingimus, et laste kodukeel on eesti keel ning õpitakse eesti õppekeeleaga koolis.

² Artikli aluseks olevate andmete kogumist on toetanud HTMi programm „Professionaalne eestikeelne õpetaja mitmekeelses klassis“.

1. Sissejuhatuseks

Sõnad mängivad tähtsat rolli nii esimese kui ka teise keele omandamisel (Singleton 1999: 4) ning grammatika omandamisel on oluline, et oleks piisavalt sõnu, mille põhjal moodustada eri vorme ja sõnakombinatsioone ning nende sõnadega seotud tähendusüksusi. Seega ei ole sõnavara ja grammatika omandamine selgelt eristatavad (Broccias 2012) ning on mõlemad olulised keelelise arengu näitajad.

Sõnade õppimine toimub juba väga varakult, nii on Erika Bergelson ja Daniel Swingley (2012, 2013, 2015) välja toonud, et juba kuue- kuni üheksakuused imikud teavad mõningaid nimi- ja tegusõnu. Laste varaste sõnade hulgas on mis tahes keele omandamise varasel staadiumil ülekaalus tavaliselt nimisõnad (Fenson jt 1994; Waxman jt 2013; Voeikova 2015), mis võib olla tingitud nimisõnade suuremast esinemissagedusest lapsele suunatud kõnes või ka põhjustest, et nimisõnad aitavad keelt kiiremini omandada (Gentner, Boroditsky 2001), sest tähistavad sageli kindlaid nähtavaid objekte ning lapsel on neid kergem ära õppida (Sandhofer jt 2000: 580). Sageli ilmuvad verbid lapse varasesse kõnesse pisut hiljem kui nimisõnad ja seda oma kognitiivselt suurema keerukuse tõttu. Sabine Stoll jt (2012: 316) väitel võib tegusõnade vähesus tuleneda eri kultuuridele omastest vestlusstrateegiatest, näiteks lastakse lastel tihti objekte nimetada. Samas on uuringud näidanud, et keeltes, kus lapsele suunatud kõne sisaldab rohkem tegusõnu (nt mandariini keel), on ka lapse varases kõnes enam just tegusõnu (vt nt Sandhofer jt 2000). Ka tegusõnade omandamise puhul on oluline lapsele suunatud keeles olevate keeleüksuste sagedus ja nii väidavadki Catherine M. Sandhofer jt (2000: 578), et kuigi verbe kasutatakse lapsele suunatud kõnes alguses vähe, korratakse iga lekseemi rohkemates vormides, mis aitab tuumverbe kiiresti omandada. Omadussõnu leidub mitmete uurimuste põhjal aga laste keeles kasinalt. Hanhong Li ja Alex C. Fang (2011) on leidnud, et lapsed kasutavad adverbe sagedamini kui adjektiive. Nii omadussõnade kui ka üldiselt eri sõnaliikide sõnade omandamise kohta eesti uurimusi napib.

Üldiselt arvatakse, et olenemata sellest, mis ja mitut keelt lapsed omandavad, sarnaneb laste eakohane keeleline areng mõlemas keeles ükskeelsete arenguga ning läbitakse samad olulised erapid (vt nt Thordardottir 2014; Stoll 2012). Seetõttu on oluline uurida, kas eesti keelt esimese ja teise keelena omandavate laste sõnavara areneb sarnaselt. Eesti keele kui

esimese keele andmed sõnavara sõnaliigilise jaotumise kohta pakuvad teise keele ehk sihtkeele õpetamisele aluse ning võimaldavad vajadusel keskenduda õpetamisel just neile sõnaliikidele, mille osakaal on õppija keeles võrreldes emakeelse lapsega oluliselt väiksem.

1.1. Sõnavara omandamine: uuringuid eesti keele kui emakeele ja kui teise keele kohta

Eesti keele kui esimese keele sõnavara omandamise kohta on uuringuid üsna rohkesti, seejuures on rohkem andmeid varase keeleomandamise kohta. Sõnavara, sh sõnaliikide omandamise kohta on MacArthuri-Batesi testi põhiseid uurimusi, mis on mõnel juhul kombineeritud ka spontaanse kõne andmetega (vt nt Urm 2010; Schults jt 2012; Urm 2012; Urm, Tulviste 2016). Astra Schults jt (2012: 678) on analüüsinud 0,8–1,4-aastaste eesti laste sõnavara ja leidnud, et kui lapse sõnavara koosneb rohkem kui 20 sõnast, hakkab suurenema nimisõnade hulk, ning üle 50-sõnalise sõnavara puhul domineerivad lapse kõnes nimisõnad (Schults jt 2012: 678).

Spontaanse kõne lindistuste põhjal on laste sõnaliikide jaotumist ja esinemissagedust vaadelnud Reili Argus ja Helen Kõrgesaar (2014) ning Argus ja Andra Kütt (2017). Argus ja Kõrgesaar on uurinud sõnaliikide jaotumist kahel väikelapsel (vanuses 1,3–2,3). Laste sõnavara koosnes vaatlusperioodi alguses suuresti ainult nimisõnadest, vaatlusperioodi lõpuks nimisõnade osakaal vähenes ning suurenes tegusõnade osakaal. Sageduselt järgnesid tegusõnadele määr- ja asesõnad. (2014: 39–41)

Arguse uurimustulemused (Argus 2009: 150) toovad esile, et laste varased verbiparadigmad on vormirohkemad kui nimisõnade omad. Materjalis esildub *tegema*-verb, mida kuuleb lapse ühes tunniajases lindistuses rohkelt. Kütt ja Argus on vaadelnud koolieelikute kõnet ja leidnud, et sõnade hulgas oli kõige rohkem määrsõnu (sh eriti kohasõnu *all*, *peal*, *otse* jne) ja tegusõnu, millele järgnesid peaaegu võrdselt asesõnad ja nimisõnad. Asesõnade kasutamine on ilmselt ka argivestlusele omane tunnus: kui vestlejad teavad, millele ja kellele viidatakse, võimaldab vestlus enam asesõnu kasutada. Enam asesõnu kasutanud laste kõnes esines rohkem ka demonstratiivpronoomeneid (*siuke*, *siukene*, *teistsugune*, *samasugune* jne). Lekseemides arvestatuna oli laste spontaanses kõnes kõige rohkem nimisõnu (163), määrsõnu (88), tegusõnu (84), muid elemente (39), sageduselt järgnesid omadussõnad (35), arvsõnad (9) ja sidesõnad (9).

Mida rohkem oli lapse kõnes nimisõnalekseeme, seda enam esines tema kõnes ka tegusõnalekseeme. Seega näitab Kütli ja Arguse uurimus kuueaastaste laste suhtelist verbi- ja adverbikesksust, mis vastandub väikelapse nimisõnakesksusele. Mõlemast uurimusest ilmneb, et kui laps kasutab rohkem tegusõnu, kasutab ta ka enam määr sõnu. Individuaalsed erinevused paistavad kõige ilmekamalt silma aga omadussõnalekseemide arvus (nt ühel lapsel 48 adjektiivilekseemi, teisel 26). (Kütt, Argus 2018)

Laste jutustamisoskust ja sealhulgas ka sõnavara mahtu (sõnedes) ning ulatust (lekseemides) analüüsib pildiseeria abil Andra Kütli uurimus (2018). Keskmiselt oli üks pildiseeria abil loodud jutustus 64 sõnet pikk ning ühes narratiivis kasutas laps 35,5 eri lekseemi. Tulemuste järgi oli parematel jutustajatel üldiselt ka rikkam sõnavara. Kõige rikkama sõnavaraga lapse loodud narratiivi ja kõige väiksema sõnavaraga lapse narratiivi vahe oli 38 lekseemi, mis näitab suurt varieeruvust. Rikkama sõnavaraga lapsed väljendasid oma jutustuses enam isikute sisemisi reaktsioone ja seisundeid³. (Kütt 2018: 105–109)

Uuringuid **eesti keelt teise keelena** omandavate laste sõnavara kohta on üksikuid. Mitmed varasemad tööd on juhtumiuuringud ning käsitlevad varast keelelist arengut (vt nt Vihman, Vija 2006; Hassinen 2002). Merit Hallap ja Marika Padrik (2019) on võrrelnud simultaanselt eesti ja vene keelt omandavate kolme- ja nelja-aastaste laste lauseloome ja sõnavormide kasutamise oskust eesti keeles sama vanade eesti ükskeelsete eakohase arenguga ja kõnehilistusega laste oskustega. Uurimuse järgi jäävad kakskeelsete laste oskused ükskeelsete eakohase arenguga laste oskustest maha, sarnanedes kõnehilistusega laste sooritustega.

Siinse uurimuse aluseks olevat pilti on eesti keelt teise keelena omandavate laste sõnavara ja konstruktsioonide hindamiseks pikiuuringuga kasutanud Reili Argus ja Tiina Rütmaa (2024)⁴. Uuriti 25 eesti keelt teise keelena omandavat last, kes kirjeldasid aastase vahega sama pilti. Uuringu järgi suurenes laste kirjeldustes aasta jooksul sõnavara ja seda eriti hoogsalt neil lastel, kelle keeleoskus oli aasta tagasi olnud väiksem.

³ Isiku sisemisi tundeid ja reaktsioone tähistavateks sõnadeks loetakse tajuverbe, füüsilist olekut märkivaid predikaate, teadvusele viitavaid sõnu, emotsioonisõnu, mentaalseid protsesse märkivaid verbe ning kõnelemist tähistavaid predikaate.

⁴ Pilootprojekti „Professionaalne eestikeelne õpetaja mitmekeelses klassis“ raames kasutati laste eesti keele oskuse seiramisel pildikirjeldusi esimest korda 2022. a kevadel ning teist korda 2023. a kevadel (vt Argus jt 2022; Argus jt 2023).

Jutustuste pikkus suurenes tekstisõnedes enam kui kaks korda (I aastal 43 ja II aastal 117 tekstisõnet), kuid varieerus lasteti palju nii esimesel kui ka teisel aastal (II aastal 11-st kuni 323 lekseemini); sõnavara ulatus kasvas ühe lapse kirjelduses keskmiselt 32 lekseemist 43 lekseemini. Autorid leidsid, et sõnavara ulatus tervikuna on seotud konstruktsioonide mitmekesisusega, samas ei saa väita, et mingi kindla sõnaliigi (nt verbi) suurem hulk oleks seotud konstruktsioonide kiirema arenguga. Tulemuste põhjal võib aga öelda, et üldjuhul oli lastel, kel oli rohkesti nimi- või tegusõnu, üleüldse suurem sõnavara. Sõnaliikide areng toimus aasta jooksul küllaltki võrdselt ning sõnaliikide sagedusjärjestus jäi aasta jooksul samaks. (Argus, Rüütmaa 2024)

Arguse ja Rüütmaa tulemuste põhjal moodustasid eesti keelt teise keelena omandavate laste pildikirjeldustes kõige suurema hulga lekseemidest nimisõnad (keskmiselt 18 lekseemi ühe kirjelduse kohta) ja kõige sagedamini kasutati neid sõnu, mis tähistasid pildil olevaid olendeid. Kui väikese sõnavaraga lapsed kasutasid pildi kirjeldamiseks kõige esilduvamaid olendeid ja objekte tähistavaid sõnu, siis rikka sõnavaraga lastel leidis ka väiksemate objektide (näiteks kehaosade) nimetusi. Järgnesid tegusõnad, mille kasutus aasta jooksul isegi pisut vähenes (keskmiselt 8,8 ja 2023. a 8,6 lekseemi), ning asesõnad, mille kasv oli hoogne – 2,7 asesõnast 4,8 asesõnani. Kõige sagedasemad asesõnad olid seejuures definiitne pronoomen *see* ja indefiniitsust markeeriv *üks*; isikulised asesõnad (*ta, ma*) ning enesekohased asesõnad (*enda, oma*) ilmusid lapse kõnesse alles teisel aastal. Lisandus ka määr- ja kaassõnu (kasv 2,7 lekseemist 5,3 lekseemini), sagedasemad *veel* ja *kõik*. Omadussõnade varieeruvus oli suur, kui laste sõnavara oli oluliselt rikastunud: 2022. aastal oli kõikide laste peale kokku 19 eri lekseemi, kuid aasta hiljem oli neid 37 ja keskmiselt 1,5 lekseemi ühes kirjelduses. Sidesõnu jäi ka teise aasta lõpuks alla kahe lekseemi ühe jutustuse kohta (sagedasemad *ja, et*). Võõrkeelseid sõnu oli laste jutustustes samuti alla kahe lekseemi ning kui esimesel aastal olid need peaaesjalikult venekeelsed sõnad, siis teisel aastal oli ka ingliskeelseid sõnu (*sand, umbrella*) (Argus, Rüütmaa 2024: 12). Kui vaadata korpuse⁵ andmeid, moodustab üsna suure osa (18,6%) ka kategooria „Muu“, kuhu alla kuuluvad nt üneemid (*mm, ee, aa*).

⁵ Lindistuste audio- ja tekstifailid moodustavad osa loodavast noorte õppijakeele korpusest. Korpus ei ole veel tervikuna avalikult kättesaadav.

Verbide semantiline analüüs tõi välja, et üksik pilt (ja mitte pildiseeria) kutsus lapsi siiski kasutama dünaamilisi verbe. Mõlemal katsekorral oli sagedasim tegusõna *olema*, mis esimesel aastal oligi mõne lapse jutustuses ainuke verb. Aasta hiljem ei olnud ühtki last, kes oleks kasutanud ainult *olema*-verbi. Sageduselt järgmised verbid olid *lugema*, *istuma* ja *mängima*. Kognitiivseid protsesse tähistavaid tegusõnu, nt *mäletama*, *teadma*, *ütleva*, *meeldima*, ja seisundiverbe, nt *puhkama*, *oskama*, leidis pikemates kirjeldustes ja need ilmusid alles teisel lindistuskorral. Eesti keelt teise keelena omandavate laste pildikirjelduste puhul tõi aga autorid välja selle, et kuna testi ei ole läbi tehtud eesti keelt esimese keelena omandavate lastega, on keeruline öelda, mis võiks olla üldse sihttase ehk sõnavara suurus ja koostis, mille poole õppija liigub. (Argus, Rüütmaa 2024)

Selle uurimuse peamine eesmärk ongi kirjeldada, milline on eesti keelt esimese keelena omandavate I kooliastme laste pildikirjelduse sõnavara (ehk teisisõnu: noore keeleõppija jaoks sihttase) ning kas ja kui võrd see erineb sama andmekogumismeetodiga (tuginetakse Arguse ja Rüütmaa 2024. a andmetele) kogutud kakskeelsete laste andmetest. Pildikirjeldust ei ole eesti keelt esimese keelena omandavate laste sõnavara uurimiseks varem kasutatud ning kindlate põhimõtete alusel välja töötatud pildikirjelduse abil saadud esmased andmed eesti keelt emakeelena kasutavate laste kohta on saadud selles uurimuses. Analüüsitakse pildikirjelduse sobivust sõnavara hindamiseks ning võrreldakse ka tulemusi varem teiste meetoditega (näiteks spontaanne kõne, jutustamistest) kogutud keelematerjaliga. On püstitatud järgmised uurimisküsimused.

1. Kas ja kui võrd erineb eesti keelt esimese ja teise keelena omandavate laste pildikirjelduses kasutatud sõnavara? Täpsemalt vaadatakse pildikirjelduse pikkust (sõnedes) ning sõnavara ulatust (eri lekseeme).
2. Kas eesti keelt emakeelena omandava lapse pildikirjelduses kasutatud lekseemide sõnaliigiline jaotumine erineb eesti keelt teise keelena omandavate laste pildikirjelduse tulemustest?
3. Kui võrd sobib pildikirjelduskatse sõnavara uurimiseks? Kas meetod tingib laste pildikirjeldustes näiteks nimisõnade ülekaalu või mitte? Kas on mõni sõnaliigirühm, mille kasutust pildikirjeldus esile ei kutsu? Kui võrd võimaldab pildikirjeldus kui staatilisemat laadi andmekogumismeetod lastel verbe kasutada ja millised on need verbid täpsemalt?

2. Meetod ja materjal

Uurimuse andmekogumismeetodi aluseks on siinse artikli autori välja töötatud standardsetel põhimõtetel loodud pildid⁶, mis võimaldavad hõlpsalt hinnata nii üks- kui ka mitmekeelsete laste sõnavara (sama pildiga saab testi teha mis tahes keeles). Pildid on üles ehitatud nii, et igal illustratsioonil on kujutatud äratuntav aastaaeg. Siinse uurimuse jaoks on valitud suve pilt (vt joonis 1), et tulemusi oleks võimalik võrrelda eesti keelt teise keelena omandavate laste keelematerjaliga, mis on kogutud sama pildi põhjal (Argus, Rüütmaa 2024).

Joonis 1. Uurimuses kasutatud pilt

Detailirohke pildi abil suunatakse last toimuvat kirjeldama. Pildi esi- ja tagaplaanil on mitu tegelast (nii loomad, linnud kui ka inimesed). Eri suuruses ja värvi detailidega pildil on üks peategelane, kelle emotsiooni (rõõmus, üllatunud, mures vms) on proovitud kujutada esilduvalt. Suvepildil on kujutatud naisterahvast, kes on murelik, sest on saanud päikesepõletuse. Pildi esiplaanil olevate tegelaste tegevust saab iseloomustada eri verbidega. Tagaplaanil on sama tegevust sooritavad tegelased (lapsed mängivad ja ujuvad), kaks juhuslikumat tegelast (ujuvad ja seisavad) ning loomad (koer, kaks kajakat) ning mitmeid eri värvi, mustri, suuruse ja kujuga objekte. Pilt võimaldab muu hulgas väljendada eri kohasuhteid ja

⁶ Pildid on joonistanud illustraator Tuulike Kivestu-Rotella.

tegevusi, emotsioone, kasutada aja- ja viisimäärsõnu, ainsust ja mitmust, omadussõnu ja nende võrdlusastmeid.

Pildikirjeldused tehti lastega individuaalselt. Arvutiekraanile kuvati pilt ning katse juhutati sisse lausega (pildi töökäsk) „Räägi mulle, mida sa pildil näed“. Testija peab juhendi järgi andma kirjeldamise ajal minimaalselt tagasisidet, nii positiivset kui ka negatiivset (nt „Väga hea“, „Räägi veel“, „Kas kõik on räägitud?“). Kõne lindistati ning transkribeeriti *chat*-formaati programmis Clan (MacWhinney 2000)⁷.

Pildikirjelduste analüüsiks vaadeldi nii kirjelduse pikkust (sõnedes) kui ka sõnavara ulatust (lekseemides). Clani poolautomaatselt tekita-tava sõnasagedusloendi sõnavormid lemmatiseeriti ning määrati käsitsi transkriptsioonile toetudes nende sõnaliik ning vaadeldi eri sõnaliikide lekseemide hulka ja osakaalu lapse sõnavaras. Sõnaliikide jaotus põhineb traditsioonilisel jaotusel (Eesti grammatika 2024). Kaas- ja määrsõnad on ühendatud ühte kategooriasse ning kategooriasse „Muu“ on paigutatud üneemid, arusaamatud sõnad ja suulisele kõnele omased vastuspartiklid, nt *no*, *mhm*⁸. Eraldi on analüüsitud verbe, vaadeldes nende semantilisi tunnuseid (st kuidas jaotuvad verbid staatilisuse-dünaamilisuse skaalal).

Uurimuse keelematerjal on kogutud ühe Tallinna kooli 2. klassi lastelt (n = 20)⁹, kes olid katse ajal 8–9-aastased ja kõnelevad eesti keelt emakeelena. Tulemusi on võrreldud Arguse ja Rüütmaa tulemustega, mis esitavad pilootprojekti „Professionaalne eestikeelne õpetaja mitmekeelses klassis“ andmeid (vt projekti seireraporti kohta Argus jt 2021, Argus jt 2022, Argus jt 2023), analüüsi aluseks on 25 eesti keelt teise keelena omandava esimese kooliastme lapse andmed. Arguse ja Rüütmaa uuri-muse valimi lapsed õpivad Eesti eri koolides (peamiselt Tallinnas ja Ida-Virumaal, nii eesti kui ka osaliselt vene õppekeele-ga koolides, tegemist ei ole keelekümlusklassi õpilastega). Arguse ja Rüütmaa artikli aluseks on pikiuuringuga kogutud andmed (Argus, Rüütmaa 2024). Analüüsiks on võetud andmeid ka noorte õppijakeele korpusest ehk kasutatud on lisaandmeid, kui Arguse ja Rüütmaa artikkel neid andmeid ei esita.

⁷ Lindistuste audio- ja tekstifailid moodustavad osa loodavast noorte õppijakeele korpusest, praeguses etapis on tekstifailid märgendamata ning korpus tervikuna avalikult veel kättesaadav ei ole.

⁸ Eesti-vene andmete analüüsis on eraldi kategooria loodud ka koodivahelduse käigus kasutatud ehk võõrkeelsete sõnade jaoks.

⁹ Andmed on kogunud ning transkribeerinud artikli autor.

3. Pildikirjelduskatse sõnavara

Tulemused esitatakse kõigepealt eesti keelt esimese keelena omandavate laste kohta, mille järel võrreldakse neid eesti keelt teise keelena omandavate laste andmetega.

3.1. Pildikirjelduste sõnavara: kirjelduse pikkus ja sõnavara rikkus

Eesti keelt emakeelena omandavate laste pildikirjelduste pikkus varieerub küllaltki palju, ulatudes 23 sõnest 259 sõneni (vt tabel 1). Keskmiselt on ühe lapse pildikirjelduses 69 sõnet. Kõige lühemas pildikirjelduses (laps 4) kasutab laps enim nimisõnalekseeme, teistest sõnaliikidest esineb vaid üks-kaks lekseemi ning määr-, kaas-, omadus- ja arvsõnad puuduvad sootuks. Kõige lühemas kirjelduses kordab laps seejuures aga vaid üht lekseemi (sidesõna *ja*), iga kirjeldatud objekt ja isik on eraldi lekseem ning vaatamata jutu lühidusele on kasutatud nimisõnade ulatus lai. Kõige pikemas kirjelduses (laps 3) on esindatud kõik sõnaliigid, enim esineb nimisõnalekseeme ning võrreldes teiste lastega ka enim omadussõna- (12) ning asesõnalekseeme (10).

Sõnavara ulatuse varieeruvus on laste kirjeldustes väiksem kui kirjelduste pikkus, ulatudes 17 lekseemist 95 eri lekseemini. Keskmiselt on ühes kirjelduses 39,5 lekseemi. Kõige kasinamalt eri lekseeme esinenud kirjelduses (laps 14) on seejuures olemas nii esilduvad kui ka tagaplaanil olevad objektid ja olendid (vt täpsemalt osa 4.1), seejuures on peaaegu võrdselt nimi- ning tegusõnu, olemas on ka määr- ja kaassõnad, kuid puuduvad omadus-, arv-, ase- ja sidesõnad. Sõnavaralt kõige rikkamas kirjelduses (laps 3) on olemas kõik sõnaliigid. Kõige ohtramalt on kasutatud nimisõnalekseeme (42 lekseemi), võrdselt aga tegu-, omadus- ning määr- ja kaassõnu (12 lekseemi), millele järgnevad asesõnad (10 lekseemi).

Kui võrrelda eesti keelt emakeelena omandavate laste andmeid eesti keelt teise keelena omandavate laste pildikirjeldustega, on eesti keelt teise keelena omandavate laste tulemustes näha ka aasta jooksul toimunud arengut, sest sama pildi järgi said lapsed jutustada aastase vahega kaks korda. Teisel aastal olid eesti keelt teise keelena omandavate laste kirjeldused 48 sõne võrra pikemad kui siinse uurimuse järgi eesti keelt emakeelena kõnelevatel lastel ning kirjeldused ulatusid 117 tekstisõneni. Samas toovad Argus ja Rüütmaa välja (2024), et pildikirjelduste pikkus tekstisõnedes

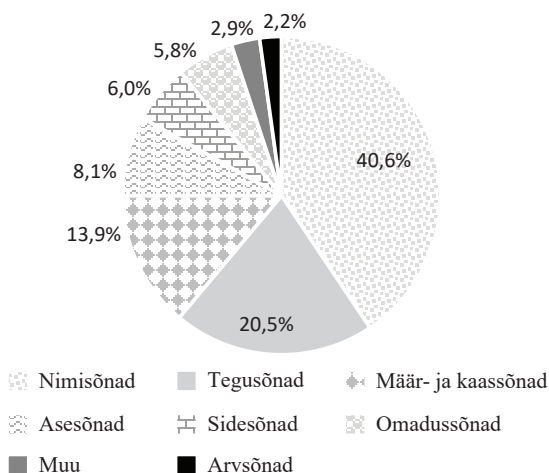
Tabel 1. Eesti keelt emakeelena kõnelevate laste kirjeldustes esinenud sõnavara jaotumine sõnaliigiti, sõnavara ulatus ning kirjelduste pikkus

	Nimisõnad	Tegusõnad	Omadus- sõnad	Määr- ja kaasõnad	Sidesõnad	Arvsõnad	Asesõnad	Muu	Kokku lekseeme	Kokku sõnesid
Laps1	16	8	0	4	3	0	2	2	35	64
Laps2	14	14	1	8	5	0	3	1	46	70
Laps3	42	12	12	12	4	1	10	2	95	259
Laps4	17	2	0	0	1	0	1	1	22	23
Laps5	20	9	3	9	3	1	6	2	53	108
Laps6	8	6	1	5	1	0	2	1	24	28
Laps7	6	10	0	4	2	0	4	0	26	37
Laps8	9	8	0	6	2	2	6	3	36	69
Laps9	16	11	1	7	4	0	5	0	44	93
Laps10	26	10	6	7	2	1	3	1	56	86
Laps11	13	12	1	3	3	1	3	1	37	44
Laps12	22	2	1	1	3	0	2	2	33	53
Laps13	11	9	1	4	1	2	3	3	34	45
Laps14	7	5	0	2	3	0	0	0	17	27
Laps15	10	5	1	1	2	1	1	0	21	36
Laps16	12	5	3	3	2	1	2	2	30	42
Laps17	23	8	6	9	2	4	3	1	56	96
Laps18	12	5	1	4	1	2	0	1	26	38
Laps19	26	17	6	16	3	1	8	0	77	118
Laps20	10	4	2	5	0	0	0	0	21	30
KOKKU	320	162	46	110	47	17	64	23	789	1366

varieerus lapseti olulisel määral nii esimesel kui ka teisel lindistuskorral (11-st kuni 323 tekstisõneni). Kui eesti keelt esimese keelena omandavate laste lühemad jutustused sisaldasid nii esilduvaid kui ka kõrvalisi objekte ning isikuid, siis eesti keelt teise keelena omandavate laste kõige lühemad pildikirjeldused koosnesid pelgalt objektide nimetamistest. Pikemad kirjeldused sisaldasid sarnaselt eesti keelt emakeelena omandavate laste tulemustega eri objekte ja isikuid ning enam lekseeme.

4. Pildikirjelduskatsetes kasutatud sõnavara sõnaliigiline jaotumus eesti keelt emakeelena kõnelevate laste ja eesti keelt teise keelena kõnelevate laste võrdluses

Eesti keelt emakeelena kõnelevate laste pildikirjeldustes oli kõige enam nimisõnalekseeme (16)¹⁰, millele järgnesid tegusõnalekseemid (8,1), määr- ja kaassõnalekseemid (5,5), asesõna- (3,2), sidesõna- (2,4), omadussõna- (2,3), kategooria „Muu“ lekseemid (1,1) ning arvsõnalekseemid (0,8). Joonis 2 annab ülevaate sõnade jaotumisest sõnaliigiti.

Joonis 2. Eesti keelt esimese keelena kõnelevate laste pildikirjeldustes kasutatud sõnad sõnaliigiti (lekseemides)

Eesti keelt esimese keelena kõnelevate laste laste pildikirjeldused on nimisõnakesksemad kui näiteks pisut nooremate laste spontaanse kõne vestlused (Kütt, Argus 2018). See on ka ootuspärane, sest kirjelduse puhul ei edastata tihti sidusat narratiivi. Samas näitab kirjelduse sidusust ja terviklikkust tegu- ning asesõnade üsna sage kasutus. Kirjeldustes on seejuures kasutatud rohkem omadussõnu, kui seda on tehtud spontaanses kõnes (Kütt, Argus 2018) ja pildiseeria alusel jutustamisel (Kütt 2018), kus emotsioonisõnavara on kasutatud vähesel määral ja eelkõige sõnavaralt

¹⁰ Sulgudes on esitatud eesti keelt esimese keelena kõnelevate laste valimi (n = 20) keskmine lekseemide arv ühe kirjelduse kohta.

rikkamates jutustustes. Kuigi pilt pakub võimaluse objekte loendades kasutada ka arvsõnu, on eesti laste kirjeldustes neid vähem kui sõnaliigikategooriat „Muu“, mis sisaldab eelkõige mõttepause tähistavaid üneeme (*ee, ää* jms).

Eesti keelt teise keelena kõnelevate laste pildikirjeldustes moodustasid samuti kõige suurema osa nimisõna- ja tegusõnalekseemid, mida kasutati peaaegu võrdväärselt eesti keelt esimese keelena omandavate lastega: ühes kirjelduses oli keskmiselt 17,7 nimisõnalekseemi ja 8,6 verbilekseemi. Sageduselt järgmised olid – sama moodi nagu eesti keelt esimese keelena kõnelevatel lastel – määr- ja kaassõnad, mida kasutati küll mõnevõrra vähem, kui tegid seda eesti keelt esimese keelena kõnelevad lapsed. Pisut rohkem (enam kui ühe lekseemi võrra, keskmiselt 4,8 lekseemi ühes kirjelduses) esineb eesti keelt teise keelena omandavate laste kirjeldustes asesõnu. Samuti on kirjeldustes enam omadussõnalekseeme: eesti keelt esimese keelena omandavatel lastel keskmiselt 2,3 ja eesti keelt teise keelena omandavatel lastel 3,8 lekseemi ühes kirjelduses. Arvsõnalekseeme on kirjeldustes peaaegu võrdväärselt. Suurim erinevus seisneb kategoorias „Muu“, mille osakaal jääb eesti keelt teise keelena omandavate laste puhul kõrgeks: kui eesti keelt emakeelena omandavad lapsed kasutasid neid lekseeme kokku vaid 23 korral, siis eesti keelt teise keelena omandavad lapsed 504 korral. Kuigi Arguse ja Rüütmaa analüüsis ei ole seda eraldi välja toodud, on nende sõnade kasutus väga sage. See näitab eesti keelt teise keelena omandavate laste kirjelduste väiksemat sujuvust, sest rohkem on mõttepause, mida täidetakse üneemidega. Eraldi olid mitmekeelsete laste kirjeldustes välja toodud ka võörkeelsed sõnad (keskmiselt 1,1 lekseemi), esines nii vene- (nt *zontik*) kui ka ingliskeelseid sõnu (nt *sand, umbrella*). (Argus, Rüütmaa 2024: 12)

Järgnevalt on esitatud pildikirjelduse sõnavara detailsem analüüs lekseemide sõnaliigilise jaotumuse järgi.

4.1. Nimisõnalekseemid

Eesti keelt esimese keelena kõnelevate laste kirjeldustes nimetati olenditest võrdselt üldnimetust *inimesed* (20) ning lekseemi *koer* (20), rohkelt kasutati ka lekseeme *laps* (17), *mees* (11), võrdselt ehk kümnel korral lekseeme *naine, kajakas* ning kaheksal korral lekseeme *lind* ja *tädi*. Sageduselt järgnesid lekseemid *tüdruk* (7), *poiss* (5), *pere* (4) ning *loom*,

tuvi ja *isa*, mida kasutati kõiki kahel korral. Olendite kohta leidis ka lekseeme, mida kasutati vaid kord: *isakajakas*, *merineitsi*, *onu*, *vanaema*, *võõrad*. Kõige rohkem kasutati eri lekseeme aga objektide tähistamiseks: sagedasim nimisõnalekseem oli *pall* (21), järgnesid *vesi* (18), *purjekad* (16), *raamat* (12), *päikesekreem* (11), *tool* (11), *meri* (10), *rand* (8), *kauss* (8). Teised objekte tähistavad nimisõnalekseemid esinesid kahel kuni seitsmel korral. Leidis ka objekte tähistavaid lekseeme, mis esinesid vaid ühe lapse jutustuses, nt *asi*, *praht*, *joogikauss*, *käsi*, *marjad*, *ruudud*, *pilv*, *õlu*, *piknikuasjad* jt. Seega võib öelda, et lapsed pöörasid tähelepanu nii inimestele ja seejuures pigem üldnimetustele (*inimesed*, *lapsed*) kui ka objektidele, kuid sõnavara ulatus oli kõige laiem objekte tähistavate lekseemide puhul.

Nimisõnalekseemide hulgas on ohtralt liitnimisõnu: kõikide laste kirjeldustes kokku kasutati 51 liitnimisõnalekseemi, mis moodustab nimisõnalekseemidest tervelt 16%. Kõige enam esineb liitnimisõna *päikesekreem* (11). Palju leidub üksikuid liitnimisõnalekseeme: *isakajakas*, *vanaema*, *koerakauss*, *joogikauss*, *saiapäts*, *rannalina*, *söögilaud*, *suveilm*, *piknikuasjad*, *aluspüksid*, *vihmavari*, *merineitsi*. Ühe objekti kohta kasutatakse mitmeid sünonüümseid liitnimisõnu: *päikesevari* (6), *päevavari*; *piknikutekk* (2), *piknikulina* (3), *rannalina*; *mängupart* (2), *kummipart*, *mängukummipart*; *lamamistool* (3), *tugitool* (2). Samade liitsõnade kohta on kasutusel ka liitnimisõnalekseemid: *kreem*, *sall*, *part* (6), *tool* (11).

Eesti keelt teise keelena omandavate laste pildikirjeldustes olid sagedasemad pildil olevate olendite nimetused (*koer*, kokku 22, *ema* 19, *isa* ja *tüdruk* 18 lapsel). Objektide tähistavaid sõnu kasutati veidi vähem, sagedasimad olid *raamat* ja *pall* (16 lapsel). Teise aasta kirjeldustes olid samuti kõige sagedasemad nimisõnad pildil olevaid olendeid tähistavad sõnad, nagu *koer* (21 lapsel), *ema*, *tüdruk* (20), *isa* (19), *poiss* (16), *lind* (15). Objektide tähistavatest nimisõnadest sagedasim oli *raamat* (15 lapsel). (Argus, Rüütmaa 2024: 11)

Liitsõnade kohta on teada, et eesti keelt teise keelena omandavad lapsed on samas pildikirjelduskatses kasutanud keskmiselt 1,16 liitsõnalekseemi (Argus, Rüütmaa 2024: 13), eraldi sõnaliigilisi andmeid liitsõnalekseemide puhul esitatud ei ole, kuigi näiteks toodud sõnad on kas nimi- või omadussõnad. Eesti keelt esimese keelena kõnelevad õpilased kasutasid liitsõnu üle kahe korra sagadamini (keskmiselt 2,55 liitsõnalekseemi ühes kirjelduses).

Seega kirjeldati nii pildil olevaid tegelasi kui ka objekte, kuid eesti keelt esimese keelena kõnelevad lapsed pöörasid enam tähelepanu pigem objektidele, eesti keelt teise keelena kõnelevad lapsed aga isikutele ning eristasid ka pildil esilduvat tegelast (päikesepõletuse saanud naist) selgemalt.

4.2. Tegusõnalekseemid

Eesti keelt emakeelena kõnelevate laste tegusõnalekseemid hõlmavad kokku 38 eri verbilekseemi 240 kasutuskorral (keskmiselt 8,1 verbilekseemi ühel lapsel). Kõige sagedasem oli verb *olema* (98 kasutust), järgnesid verbid *ujuma* (19), *nägema* (17), *mängima* (14), *lugema* (13), *sõitma* (10), *vaatama*, *magama* (5), *päevitama*, *seisma* (4). Teised verbilekseemid esinesid üks kuni kolm korda. Verbe, mida oli kasutatud vaid üks kord, oli tervelt 20 (sh nt verbid *hulpima*, *vahtima*, *kõrvetama*, *pikutama*, *tähendama*, *purjetama*, *seadma*, *minema*). Esiplaani tegevusi (*lugema*, *kreemitama*) on lapsed katnud eri määral, mistõttu ei saa väita, et enamasti kirjeldavad lapsed esiplaani tegelaste tegevusi.

Kõige vähem sisaldas ühe lapse verbisõnavara 2 lekseemi ja kõige enam 17 eri lekseemi (vt tabel 1, lapsed 4 ja 19). Kõige rohkem verbe kasutanud lapse kirjelduses esines ka kõige hulgalisemalt adverbide, mis ühtib Küti ja Arguse varasema tulemusega (2017: 89), et sagedam verbikasutus tingib ka sagedasema adverbikasutuse.

Verbidest 34 on olemuselt dünaamilised ja 3 staatilised (*olema*, *tähendama*, *oskama*). Seejuures on esindatud 7 liikumisverbi (*panema*, *sõitma*, *tegema*, *purjetama*, *hulpima*, *minema*, *seadma*), 6 kognitiivset protsessi väljendavat verbi (*nägema*, *vaatama*, *vahtima*, *ütleva*, *teadma*, *arvama*), 3 modaalverbi (*tahtma*, *saama*, *pidama*) ning vaid üks emotsiooni tähistav verb (*lõbutsema*).

Eesti keelt teise keelena omandavate laste tegusõnalekseeme oli teisel aastal keskmiselt 8,6. Seega jääb keskmine verbilekseemi kasutus eesti emakeelega laste kasutuse sarnaseks (poole lekseemi võrra sagedasemaks). Kõige sagedasem verb oli sarnaselt eesti keelt esimese keelena omandavate lastega *olema* (24 lapsel). Teised sagedased tegusõnad olid *lugema* (22 lapsel), *istuma* (16) ja *mängima* (15). (Argus, Rüütmaa 2024: 12) Seega võib öelda, et üht esiplaani tegelast (lugevat meest) märkasid eesti keelt teise keelena kõnelevad lapsed isegi paremini, sest olid eesti keelt esimese keelena kõnelevatest lastest enam kasutanud verbe *lugema* ja *istuma*.

Eesti keelt teise keelena omandavate laste kirjeldused sisaldasid seevastu vähem kognitiivseid protsesse tähistavaid verbe. Näiteks leidus verbe *mäletama*, *teadma*, *ütleva*, *meeldima* vaid pikemates kirjeldustes (Argus, Rüütmaa 2024: 12). Seevastu oli eesti keelt emakeelena omandavatel lastel näiteks *nägema*-verb sagedamate seas.

4.3. Määr- ja kaassõnalekseemid

Eesti keelt esimese keelena kõnelevate laste kirjeldustes esines keskmiselt 5,5 määr- ja kaassõnalekseemi ning vaid ühe lapse kirjelduses (laps 4, vt tabel 1) ei esinenud ühtegi määr- ega kaassõnalekseemi. Samas on varieeruvus selle sõnaliigi kasutuses suur, ulatudes 1 lekseemist 16 lekseemini. Kõige sagedasemad lekseemid olid kirjeldustes *siin* (26), *seal* (22), *peal* (19), *all* (12), *sees* (9), *veel* (8), *kõrval* (5), *niisama* (5), *juures* (4). Teiste määr- ja kaassõnade kasutus oli harvem. Sagedased määr- ja kaassõnad väljendavad seega enamjaolt asukohta. Tervelt 26 lekseemi esinesid vaid ühel korral ning olid väga erineva tähendusega, sagedasemad siiski kohta väljendavad lekseemid, samas leidus nii viisi- kui ka ajamäärsõnu (*rahulikult*, *aeg-ajalt*, *niisama*, *koos*, *praegu*, *vahel* jne). Eesti keelt emakeelena omandavate laste sagedast määr- ja kaassõnade kasutust kinnitavad ka koolieelikute spontaanse kõne andmed (Kütt, Argus 2018), kus samuti leidus kõige enam kohasuhteid väljendavaid lekseeme.

Eesti keelt teise keelena omandavatel lastel oli teisel lindistuskorral kaas- ja määrsõnade kasutus eesti keelt emakeelena omandavate lastega võrreldes hulga poolest sama (keskmiselt 5,5 määr- ja kaassõnalekseemi) ning kõige sagedasemad olid määrsõnad *veel* ja *kõik* (mõlemad 12 lapsel) (Argus, Rüütmaa 2024: 12). Eesti keelt esimese keelena omandavate laste lekseemide hulgas oli *kõik* esindatud seejuures vaid ühel korral.

4.4. Omadussõnalekseemid

Eesti keelt esimese keelena kõnelevad lapsed kasutasid oma kirjeldustes keskmiselt 2,2 omadussõnalekseemi, kõikide laste peale on kokku 46 eri lekseemi. Kasutus varieerub palju: on viis last, kes ei kasutanud oma kirjelduses ühtegi omadussõna, teistes kirjeldustes varieerub omadussõnakasutus 1 lekseemist 12 lekseemini. Kõige enam omadussõnu kasutanud lapse kirjeldus (laps 3, vt tabel 1) on kõige pikem ning sisaldab

ka kõige rohkem kõikide teiste sõnaliikide lekseeme. Need lapsed, kes kasutasid enam omadussõnu (6 lekseemi, teistel jääb vahemikku 1–3), olid ka rikkama tegusõna- ja nimisõnalekseemide kasutusega.

Kõige sagedamini esines värvust tähistavaid lekseeme *punane* (12), *sinine* (10), samuti mustreid väljendavaid omadussõnu *triibuline* (9), *ruuduline* (3), *täpiline* (3). Esines üks liitomadussõnalekseem (*valgekirju*). Kahel või kolmel korral esines ka suurusi väljendavaid lekseeme *väike*, *kauge*, *lühike*, *suur*. Teised omadussõnalekseemid esinesid vaid ühel korral (mh *puhas*, *pilvine*, *kaunis*, *parim*). Ükski laps ei kasutanud pildil kujutatud esilduva tegelase jaoks sobivat emotsioonisõna (*murelik*, *mures*, *kurb*).

Eesti keelt teise keelena omandavate laste kirjeldustes oli omadussõnade osakaal peaaegu sama mis eesti keelt esimese keelena omandavate laste kirjeldustes (mõlemal ligi 6%). Sama moodi leidis neidki lapsi, kes ei kasutanud ühtegi omadussõna (7 last), ning oli omadussõnu, mida oli kasutanud vaid üks laps (nt *vana*, *soe*, *selge*, *kuum*). Kõige sagedasemad omadussõnad olid samuti värvi väljendavad *punane*, *sinine* (mõlemad 14 lapse lindistuses) ja *valge* (8 lapsel), seejuures esines värvisõnavaras liitomadussõnu (nt *tumepruun*, *helepruun*). Leidis ka hulk omadussõnu, mida oli kasutanud ainult üks laps (nt *vana*, *väike*, *soe*, *selge*, *kuum*, *täpiline*, *kurb*, *väsinud*). (Argus, Rüütmaa 2024: 12)

Seega jääb omadussõnade kasutus nii eesti keelt esimese kui ka teise keelena omandavatel lastel pigem väikseks, mis kattub ka varasemate tulemustega nii eesti kui ka inglise laste kohta (Argus, Kõrgesaar 2014; Kütt, Argus 2018; Li, Fang 2011). Eesti keelt teise keelena omandavate laste omadussõnavara on siiski laiem, sest lisaks värvisõnadele esineb ka emotsioonisõnu.

4.5. Sidesõnalekseemid

Eesti keelt esimese keelena omandavate laste kirjeldustes on keskmiselt 2,4 sidesõnalekseemi (kokku 47 eri lekseemi) – seda on umbes sama palju kui kirjeldustes olevaid omadussõnu. Vaid üks laps ei kasutanud oma kirjelduses sidesõnu (laps 10, vt tabel 1). Tema jutustuses on keskmisest vähem ka nimi- ning tegusõnu ning jutustus on lühike (30 sõnet pikk, laste kirjelduste keskmine 68,5 sõnet).

Sagedasemad sidesõnad olid *ja* (133 kasutuskorda), *siis* (34 kasutuskorda), *et* (14 kasutuskorda). Veel kasutati sidesõnu *nagu* (4 kasutuskorda),

sest, vði (mõlemat 2 korral) ning ühel kasutuskorral sidesõna *ega*. Sidesõna *ja* oli kõige sagedasem ning neljal lapsel ka ainuke kirjelduses esinenud sidesõna.

Kui võrrelda pildikirjelduskatse tulemusi spontaanse kõne andmetega (Kütt, Argus 2018: 89), ilmneb, et sidesõnade kasutus on pildikirjeldustes sage, sest spontaanse kõnes jäi sidesõnade osakaal üle kahe korra väiksemaks (1–2%). Seega on ükskeelsete laste kirjeldused sidusad, mitte pelgalt üksikute isikute ja objektide kirjeldused.

Eesti keelt teise keelena omandavad lapsed kasutasid sidesõnu vähem (esimesel lindistuskorral keskmiselt 1,4 lekseemi, aasta hiljem 1,9 lekseemi ühe kirjelduse kohta). Sama moodi nagu ükskeelsetel lastel olid siingi sagedasimad sidesõnad *ja* ja *et* (11 lapsel). Veel esines sidesõnu *aga, sest ja nagu*. (Argus, Rüütmaa 2024: 12) Seega oli mitmekeelsete laste kirjeldustes sidesõnalekseeimide valik väiksem ning esinemus harvem.

4.6. Asesõnalekseeimid

Eesti keelt esimese keelena kõnelevate laste kirjeldused sisaldavad keskmiselt 3,2 asesõnalekseeimi (osakaal 8,1%). Kõige sagedasemad asesõnad on *see* (53 kasutuskorda), *ma* (23), *ta* (20), *kes* (8), *endale* (7), *nad* (5), *oma* (5). Kirjeldustes on kasutatud veel asesõnu *mõned, teised, ühed*. Asesõnade kasutus ühtib Arguse ja Küti tulemustega (2022), mille järgi kasutavad kuue-seitsmeaastased eesti lapsed oma narratiivides eesti keelele omaseid viitevahendeid.

Eesti keelt teise keelena omandavatel lastel leidis asesõnu pisut enam kui eesti keelt esimese keelena kõnelevate laste kirjeldustes (keskmiselt 4,8 lekseemi). Sama moodi nagu ükskeelsetel oli kõige sagedasem definiitne pronomeni *see* (12 lapsel), kuid eristus indefiniitsust markeeriv *üks*, mida eesti keelt esimese keelena kõnelevad lapsed ei kasutanud kordagi. Sageli kasutati ka demonstratiivpronomeni *see* (14). Isikulistest asesõnadest esinesid veel *ta* (12 lapsel) ja *ma* (10 lapsel). Asesõnakasutuse silmatorkavaim muutus aasta jooksul oligi isikuliste (*tema, me, nemad*) ja enesekohaste asesõnade (*enda, oma*) kasutus (Argus, Rüütmaa 2024: 19)

Andmetest järeldub, et nii eesti keelt esimese kui ka teise keelena kõnelevate laste kirjeldused on asesõnade sagedase kasutuse tõttu sidusad.

4.7. Arvsõnalekseemid

Eesti keelt emakeelena kõnelevate laste kirjeldustes esines arvsõnu vähe – keskmiselt alla ühe arvsõnalekseemi ühes kirjelduses. Peaaegu pooled lapsed (9 last) ei kasutanud oma kirjelduses ühtegi arvsõna. Kuigi pilt pakub võimaluse eri tegelasi ja objekte ka loendada, ei ole eesti keelt emakeelena kõnelevad lapsed seda kirjelduses sageli teinud. Esinevad arvsõnad *üks, kaks, kolm, neli*, neist sagedasim *üks* (22 kasutuskorral).

Eesti keelt teise keelena omandavad lapsed kasutasid pildikirjeldustes võrreldes ükskeelsetega arvsõnu vähem (keskmiselt alla ühe lekseemi). Sama moodi nagu eesti keelt esimese keelena omandavatel lastel oli sagedasim arvsõna *üks*. (Argus, Rütümaa 2024: 11)

4.8. Sõnavarakategooria „Muu“

Eesti keelt esimese keelena kõnelevate laste kirjeldustes jäi arvsõnadest isegi enam lekseeme (kokku 23 lekseemi, keskmiselt ühes kirjelduses 1,1 lekseemi) kategooriasse „Muu“, peamiselt olid need mõttepause tähistavad üneemid (näiteks *mm, ee, ää*).

Eesti keelt teise keelena omandavate laste pildikirjelduste analüüsis pole kategooriat „Muu“ analüüsitud, kuid andmetest loodava korpuse põhjal kasutavad mitmekeelsed lapsed üneeme rohkelt. Teistest lekseemidest on üneemide osakaal 10%. See tulemus näitab, et eesti keelt teise keelena omandavate laste kirjeldustes on enam mõttepause.

5. Arutelu ja kokkuvõte

Pildikirjeldusega saadud tulemused andsid ülevaate eesti keelt esimese ja teise keelena omandava, I kooliastmel õppiva 45 lapse sõnavarast.

Eesti keelt esimese keelena kõnelevate laste pildikirjelduste pikkus varieerus palju (vahemikus 23–259 sõnet), kuid siiski vähem kui eesti keelt teise keelena omandavate laste pildikirjelduste puhul (varieeruvus vahemikus 11–323 sõnet). Eesti keelt teise keelena omandavate laste jutustused olid keskmiselt pikemad (117 sõnet), samas oli varieeruvus laste vahel endiselt suurem kui eesti keelt esimese keelena omandavatel lastel. Keskmiselt olid nii eesti keelt esimese kui ka teise keelena omandavate

laste kirjeldused pikemad kui näiteks koolieelses eas lastelt pildiseeria abil kogutud jutustused (Kütt 2018).

Pildistiimuli kirjeldamisel kasutatud sõnavara ulatus (eri lekseemide kasutus) oli lai nii eesti keelt esimese kui ka teise keelena kõnelevatel lastel ning varieerub vähem kui tekstide üldine pikkus. Kõige enam lekseeme esines eesti keelt esimese keelena kõneleval lapsel (ühes kirjelduses kokku 95 eri lekseemi). Seejuures oli kõige rikkama sõnavaraga lapse kirjelduses üsna võrdselt nii nimi-, tegu- kui ka määr- ja kaassõnalekseeme. Eesti keelt teise keelena omandavate laste kõige pikemad kirjeldused sisaldasid kokku üle 80 eri lekseemi. Eesti keelt esimese keelena kõnelevate laste kirjeldustes oli keskmiselt 39,5 lekseemi, eesti keelt teise keelena kõnelevatel lastel 43 lekseemi.

Teine uurimisküsimus käsitles eesti keelt emakeelena omandava lapse pildikirjelduses kasutatud sõnade sõnaliigilist jaotumist. Uurimuse järgi jaotub eesti keelt esimese ja teise keelena omandavate laste sõnavara üsna sarnaselt, kuid eri sõnaliikide sees on siiski erinevusi.

Nii eesti keelt esimese kui ka teise keelena omandavad lapsed kasutasid oma pildikirjeldustes kõige arvukamalt nimisõnalekseeme (eesti keelt esimese keelena omandavad lapsed keskmiselt 16 eri lekseemi, teise keelena omandavad lapsed 17,7 eri lekseemi). Eesti keelt esimese keelena omandavad lapsed nimetasid seejuures kirjelduses enam nii objekte kui ka isikuid. Nende nimisõnavara oli rikas ja vormiliselt keerukas – esines nii liht- kui ka liitsõnu (nt kolmest osisest koosnev nimisõnalekseem *mängukummipart*). Eesti keelt teise keelena omandavad lapsed nimetasid enam aga isikuid ning kui eesti keelt esimese keelena omandavad lapsed piirdusid üldnimetusega *inimesed*, siis eesti keelt teise keelena omandavad lapsed kasutasid sagedamini eraldi lekseeme kõikide pildil olevate isikute kohta (*ema, lapsed, mees, koer* jne). Samuti kirjeldasid eesti keelt teise keelena omandavad lapsed enam pildil esilduvat tegelast (*ema*).

Verbide kasutus on eesti keelt esimese ja teise keelena kasutataval lastel peaaegu võrdne (keskmiselt vastavalt 8,1 ja 8,6 eri lekseemi). Kõige sagedasem verb oli mõlemal rühmal *olema*. Esiplaani tegevusi katsid lapsed erinevalt, kuid eristub siiski verbide kognitiivne keerukus. Kui eesti keelt teise keelena kõnelevate laste kirjeldustesse tulid nt kognitiivsed verbid alles teisel aastal (Argus, Rüütmaa 2024), siis eesti keelt esimese keelena omandataval lastel olid esindatud 6 erinevat kognitiivset verbi ja ka liikumisverbid. Ühtviisi vähe kasutasid lapsed emotsiooniverbe (eesti keelt

esimese keelena omandavad lapsed seejuures vaid ühel korral – lekseem *lõbutsema*, eesti keelt teise keelena omandavad lapsed kahel korral). Seega on verbide hulk ja ka ulatus lastel sarnane, kuid kognitiivselt keerukamaid verbe kasutavad enam eesti keelt esimese keelena omandavad lapsed.

Määr- ja kaassõnade varieeruvus oli lastel üsna suur ning enam kasutasid määr- ja kaassõnu eesti keelt esimese keelena omandavad lapsed (keskmiselt 5,5 eri lekseemi, eesti keelt teise keelena omandavad lapsed 5,3 lekseemi). Kõige suurem erinevus oli kahe rühma vahel aga määr- sõnade valikus. Eesti keelt esimese keelena omandavad lapsed kasutasid arvukalt kohasuhteid väljendavaid määr sõnu, samal ajal kui eesti keelt teise keelena omandavatel lastel esinesid enim sõnad *kõik* ja *veel*, mida eesti keelt esimese keelena omandavad lapsed ei kasutanud üheski kirjelduses. Ilmselt võib see näidata ka erinevat lähenemist ülesandele: kui eesti keelt teise keelena omandav laps kasutab pilti kirjeldades näiteks fraasi „Veel on seal ema“ või kui lugu on kirjeldatud „Kõik“, siis eesti keelt emakeelena omandavad lapsed keskenduvad rohkem sellele, mis on pildil. Oleks huvitav edasi uurida, miks see nii on. Eesti keelt esimese keelena omandavate laste määr sõnakasutus oli lai, sisaldas nii viisi-, koha- kui ka ajamäär sõnu. See tulemus läheb kokku spontaanse kõne andmetega (Kütt, Argus 2018), mille järgi on ükskeelsete eesti koolieelikute kõne adverbi- ja verbirohke.

Omadussõnade kasutus jäi lastel kasinaks, mis ühtib varasemate andmetega eesti koolieelikute spontaanse kõne kohta (Argus, Kõrgesaar 2014; Kütt, Argus 2018). Samasugused tulemused on saadud ka ingliskeelsete laste kohta (Li, Fang 2011). Rikkam omadussõnade kasutus oli seotud ka rikkama sõnavaraga (st nt nimisõna- ja verbilekseemide ulatusega). Enim kasutasid eesti lapsed värvinimetusi. Eesti keelt teise keelena omandavad lapsed märkasid sagedamini esiplaanil oleva tegelase emotsiooni ning kasutasid ka emotsioone tähistavaid sõnu veidi enam. See on kahtlemata huvitav tulemus, sest mitmed varasemad uurimused on nii üks- kui ka mitmekeelsete laste puhul rõhutanud vähest omadus- ja emotsioonisõnade kasutust.

Sidesõnade kasutus oli sagedasem eesti keelt esimese keelena omandavatel lastel (seejuures eriti lekseemide *ja*, *siis* kasutus). Ka eesti keelt teise keelena omandavad lapsed kasutasid kõige sagedamini lekseemi *ja*, kuid sidesõnu oli vähem ning ka nende ulatus oli väiksem. Samas oli nii eesti keelt esimese kui ka teise keelena omandavate laste sidesõnade kasutus

suurem, kui on ilmnunud näiteks varasematest ükskeelsete laste spontaanse kõne uurimustest (Kütt, Argus 2018). See näitab, et pildikirjeldused on sidusad tervikud ehk mõttetervikud on sidesõnade abil seotud.

Asesõnu kasutasid eesti keelt teise keelena omandavad lapsed teisel lindistuskorral isegi rohkem – see on ka sõnavararühm, kus aastaga lisanud enam kui poole võrra lekseeme, seejuures demonstratiivpronoomeneid. Definiitne pronoomen *see* oli laste kõnes kõige sagedasem. Indefiniitsust markeeriv asesõna *üks* esines vaid eesti keelt teise keelena omandavate laste keelematerjalis. Asesõnade lai kasutus näitab lugude sidusust ning ka viitevahendite kasutamist kirjelduses.

Kuigi pilt pakkus võimaluse isikuid ja objekte loetleda, oli arvsõnade kasutus harv nii üks- kui ka mitmekeelsete laste kirjeldustes. Samuti, kui pildil olevad objektid on kirjeldatud, antud juhul siis loetletud, on sõnavara n-ö ammandunud, mida tõdevad ka Argus ja Rüütmaa oma tulemustes (2024: 19).

Kõige suurem erinevus laste tulemustes oli kategoorias „Muu“. Eesti keelt teise keelena omandavad lapsed kasutasid rohkem üneeme ning see näitab, et eesti keelt teise keelena omandaval lapsel esineb teksti loomisel enam pause ja katkestusi.

Üldiselt võib aga öelda, et keeleoskuse kasvades on sõnavara areng sõnaliigiti üks- ja mitmekeelsetel lastel sarnane. Eesti keelt esimese ja teise keelena omandavate laste sõnavara erineb eelkõige kvaliteedilt: eesti keelt emakeelena omandavatel lastel on rohkem liitsõnu ja üht objekti võidakse tähistada mitme eri lekseemiga, samuti kasutatakse enam kognitiivverbe.

Seega näitab ka eri sõnaliikide analüüs, et pildikirjeldus kui andmekogumismeetod sobib nii eesti keelt esimese kui ka teise keelena omandavate laste sõnavara hindamiseks. Esmane katse eesti keelt esimese ja teise keelena omandavatel lastel pildikirjelduse abil saadud tulemusi võrrelda tõi esile, et laste pildikirjeldustes esines kõige enam substantiive, kuid samas oli ka rohkelt verbe ja nende hulgas dünaamilisi verbe. Seega kutsus pildikirjeldus kui staatilisemat laadi andmekogumismeetod lapsi siiski kasutama eri liiki tegusõnalekseeme. Nii eesti keelt esimese kui ka teise keelena kõnelevad lapsed kasutasid sagedamini verbi *olema*, eesti keelt esimese keelena omandavad lapsed kasutasid kirjelduses eesti keelt teise keelena omandavatest lastest enam kognitiivseid protsesse märkivaid verbe.

Materjal sobib sõnavara hindamiseks hästi ning annab spontaanse kõnega üsna sarnase pildi keeleomandaja sõnavarast. Selgelt eristusid

tulemustes rikkama ja kitsama sõnavaraga lapsed. Pildikirjeldused olid nimisõnakesksemad kui näiteks nooremate laste spontaansed vestlused (Kütt, Argus 2018). Kirjelduse sidusust ning terviklikkust näitas aga tegu- ning asesõnade üsna sage kasutus. Kirjeldustes oli kasutatud rohkem omadussõnu, kui seda on tehtud spontaanses kõnes (Kütt, Argus 2018) ja pildiseeria alusel jutustamisel (Kütt 2018), kus emotsioonisõnavara oli kasutatud vähesel määral ja eelkõige sõnavaralt rikkamates jutustustes.

Kirjandus

- Argus, Reili, Piret Baird, Merylyn Meristo, Tiina Rüütmaa 2023.** Pilootprojekti „Professionaalne eestikeelne õpetaja haridusasutuses“ laste keelelise arengu hindamise tulemused. Piiratud valimiga hindamine. Kevad 2023. Tallinn: Tallinna Ülikool, Haridus- ja Teadusministeerium.
- Argus, Reili, Piret Baird, Merylyn Meristo, Karin Zurbuchen, Helen Hint 2022.** Pilootprojekti „Professionaalne eestikeelne õpetaja mitmekeelses klassis“ laste keelelise arengu hindamise tulemused. Piiratud valimiga hindamine. Tallinn: Tallinna Ülikool, Haridus- ja Teadusministeerium.
- Argus, Reili, Helen Kõrgesaar 2014.** Sõnaliigid eesti lapse kõnes ja lapsele suunatud kõnes. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 10. Estonian Papers in Applied Linguistics 10. Toim. Helle Metslang, Margit Langemets, Maria-Maren Sepper. Tallinn: Eesti Rakenduslingvistika Ühing, 37–53.
- Argus, Reili, Andra Kütt 2022.** Acquisition of referentiality in elicited narratives of Estonian-speaking children. – Open Linguistics 8, 1, 133–157.
- Argus, Reili, Tiina Rüütmaa 2024.** Sõnavara ja konstruktsioonide areng eesti keelt teise keelena omandava noore õppija kõnes aasta jooksul. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 20. Estonian Papers in Applied Linguistics 20. Toim. Margit Langemets, Maria-Maren Linkgreim, Helle Metslang, David Ogren. Tallinn: Eesti Rakenduslingvistika Ühing, 5–24.
- Argus, Reili, Tiina Rüütmaa, Anna Verschik, Piret Baird 2021.** Mitmekeelsus, esimese ja teise keele omandamine. Peamistest teooriatest, uuringutulemustest ja õpetamise meetoditest. Tartu: Haridus- ja Teadusministeerium, Tallinna Ülikool.
- Bergelson, Elika, Daniel Swingley 2012.** At 6–9 months, human infants know the meanings of many common nouns. Proc. Natl. Acad. Sci. U.S.A. 109, 3253–3258. DOI: 10.1073/pnas.1113380109.
- Bergelson, Elika, Daniel Swingley 2013.** The acquisition of abstract words by young infants. – Cognition 127, 391–397. DOI: 10.1016/j.cognition.2013.02.011.

- Bergelson, Erika, Daniel Swingley 2015.** Early word comprehension in infants: Replication and extension. – *Language Learning and Development* 11 (4), 369–380. DOI: 10.1080/15475441.2014.979387.
- Broccias, Cristiano 2012.** The syntax-lexicon continuum. – *The Oxford Handbook of the History of English*. Ed. by Terttu Nevalainen, Elizabeth C. Traugott. Oxford: Oxford University Press.
- Eesti grammatika 2024** = Helle Metslang, Mati Ereht, Külli Habicht, Tiit Henno, Reet Kasik, Pire Teras, Annika Viht, Eva Liina Asu, Liina Lindström, Pärtel Lippus, Renate Pajusalu, Helen Plado, Andriela Rääbis, Ann Veismann 2024. *Eesti grammatika*. Peatoim. Helle Metslang. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Fenson, Larry, Philip S. Dale, J. Steven Reznick, Elisabeth Bates, Donna J. Thal, Stephen J. Pethick, Michael Tomasello, Carolyn B. Mervis, Joan Stiles 1994.** Variability in early communicative development. – *Monographs of the Society for Research of Child Development* 59, 5, 1–173.
- Gentner, Dedre, Lera Boroditsky 2001.** Individuation, and early word learning. – *Language Acquisition and Conceptual Development*. Ed. by Melissa Bowerman, Stephen C. Levinson. New York: Cambridge University Press, 215–256.
- Hallap, Merit, Marika Padrik 2019.** Simultaanse kakskeelsusega 3- ja 4-aastaste laste grammatilised oskused eesti keeles. – *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 15. Estonian Papers in Applied Linguistics 15*. Toim. Margit Langemets, Maria-Maren Linkgreim, Helle Metslang, David Ogren. Tallinn: Eesti Rakenduslingvistika Ühing, 35–52. DOI: 10.5128/ERYa15.03.
- Hassinen, Sirje 2002.** Simultaaninen kaksikielisyys. Läheiset sukukielet viro ja suomi rinnakkain. Oulu: Oulu University Press.
- Kütt, Andra 2018.** MAIN-testi kasutamine eesti laste jutustamisoskuse hindamiseks. – *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 14. Estonian Papers in Applied Linguistics 14*. Toim. Margit Langemets, Maria-Maren Linkgreim, Helle Metslang, David Ogren. Tallinn: Eesti Rakenduslingvistika Ühing, 95–115.
- Kütt, Andra, Reili Argus 2018.** Eesti keelt emakeelena omandavate kuueaastaste laste sõnavara seosed emade sõnavaraga. – *Emakeele Seltsi aastaraamat 63 (2017)*. Peatoim. Mati Ereht. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Kirjastus, 77–101.
- Li, Hanhong, Alex C. Fang 2011.** Word frequency of the CHILDES corpus: Another perspective of child language features. – *ICAME Journal* 35, 95–116.
- MacWhinney, Brian 2000.** *The CHILDES Project: Tools for Analyzing Talk*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.

- Sandhofer, Catherine M., Linda B. Smith, Jun Luo 2000.** Counting nouns and verbs in the input: Differential frequencies, different kinds of learning. – *Journal of Child Language* 27 (3), 561–585.
- Schults, Astra, Tiia Tulviste, Kenn Konstabel 2012.** Early vocabulary and gestures in Estonian children. – *Journal of Child Language* 39 (3), 664–686. <http://dx.doi.org/10.1017/S0305000911000225>.
- Singleton, David 1999.** *Exploring the Second Language Mental Lexicon*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stoll, Sabine, Benjamin Biskel, Elena Lieven, Goma Banjade, Toya N. Bhatta, Martin Gaenszle, Netra P. Paudyal, Judith Pettigrew, Ichchha Purna Rai, Manoj Rai, Novel Kishore Rai 2012.** Nouns and verbs in Chintang: Children’s usage and surrounding adult speech. – *Journal of Child Language* 39 (2), 284–321.
- Thordardottir, Elin 2014.** The typical development of simultaneous bilinguals: Vocabulary, morphosyntax and language processing in two age groups of Montreal preschoolers. – *Input and Experience in Bilingual Development. Trends in Language Acquisition Research* 13. Ed. by Theres Grüter, Johanne Paradis. John Benjamins, 141–160.
- Urm, Ada 2010.** Eesti laste sõnavara areng ja sellega seotud tegurid. Seminaritöö. Tartu Ülikool.
- Urm, Ada, Tiia Tulviste 2016.** Sources of individual variation in Estonian toddlers’ expressive vocabulary. – *First Language* 36, 6, 580–600.
- Vihman, Marilyn, Maigi Vija 2006.** The acquisition of verbal inflection in Estonian. – *The Acquisition of Verbs and their Grammar: The Effect of Particular Languages*. (= *Studies in Theoretical Psycholinguistics* 33.) Ed. by Natalia Gagarina, Insa Gülzow. Dordrecht: Springer, 263–295.
- Voeikova Maria 2015.** Introduction. Adjectives acquisition across languages. – *Semantics and Morphology of Early Adjectives in First Language Acquisition*. Ed. by Elena Tribushinina, Maria Voeikova, Sabrina Noccetti. Cambridge Scholars Publishing, 1–23.
- Waxman, Sandra, Xiaolan Fu, Sudha Arunachalam, Erin Leddon, Katleen Geraghty, Joo-Hyun Song 2013.** Are nouns learned before verbs? Infants provide insight into a longstanding debate. – *Child Development Perspectives* 7, 3, 155–159.

Vocabulary of children acquiring Estonian as their first and second language relying on a picture description vocabulary test

ANDRA KÜTT-LEEDIS

The aim of the article was to analyze the word class distribution of the vocabulary of 8-10-year-old children speaking Estonian as their first language ($n = 20$) and Estonian as their second language ($n = 25$), relying on a picture description test. Picture description has not been previously used for investigating the vocabulary of children acquiring Estonian as their first language.

The results indicate that the word class distribution of the vocabulary of children speaking Estonian as their first and second language is quite similar in picture description, and children's vocabulary in the picture description test is noun-centric. The difference lies mainly in the quality of vocabulary rather than the extent.

The number of nouns is slightly higher among children speaking Estonian as their first language, and the vocabulary is more varied. When conveying actions, children acquiring Estonian as a second language use more verbs indicating cognitive processes. The coherence of texts by children speaking Estonian as their second language is slightly lower due to the less frequent use of conjunctions and demonstrative pronouns, but their vocabulary of emotional words and adjectives is richer.

Picture description is suitable for assessing children's vocabulary because it allows children to use dynamic verbs and provides a fairly similar distribution of children's vocabulary compared to spontaneous speech data.

Keywords: Estonian as the first language, Estonian as the second language, picture description, vocabulary, word class, Estonian

Andra Kütt-Leedis
humanitaarteaduste instituut
Tallinna Ülikool
Narva mnt 25
10120 Tallinn
andra.kutt@tlu.ee

GRAMMATILISED KONTSEPTSIOONID EESTI TEKSTIURIMUSTES: SÜSTEMAATILINE KIRJANDUSE ÜLEVAADE

KATARIN LEPPIK

Annotatsioon. Artikkel annab süstemaatilise kirjandusülevaate viimase 23 aasta tekstiurimustes esinenud grammatilistest kontseptsioonidest. Ülevaade keskendub grammatilistele kontseptsioonidele, mis on tekstiurimustes enim esinenud ning mida seetõttu võib pidada tähenduslikeks. Uuringuks on kasutatud süstemaatilise kirjanduse ülevaate meetodit. Siinse ülevaate valimisse jäi 44 tekstiurimust. Ülevaatest selgus, et tähenduslikemaks võib pidada isiku väljendamist, modaalsust ja nominalisatsiooni. Samuti tuli esile grammatiliste vahendite žanriülene seotus: kuigi grammatilised vahendid olid tekstiliigiti erinevad, oli selge kattuvus nende kasutamise eesmärkides.

Võtmesõnad: tekstiurimus, nominalisatsioon, modaalsus, isiku väljendamine

1. Sissejuhatus

Keelt õpitakse seda kasutades ning keel ei esine isoleerituna ülejäänud kontekstist: kultuurist ja suhtlusolukorrast (sh suhtluses osalejatest). Keel on ühtaegu nii abstraktsioon ehk keelesüsteem, valik erinevaid keelevahendeid, mis keelt kasutades ajju talletuvad, samal ajal on keel ka konkreetne nähtus. (Halliday 2004) Konkreetse nähtusena avaldub keel tekstides ehk tekst on kasutusel olev keel (Kasik 2007a). Keelesüsteemi kasutatakse vastavalt suhtlusolukorrale: tehakse keelelisi valikuid, et jõuda suhtlusega soovitud eesmärgini. Need valikud aga ei piirdu leksikaalse tasandiga, sest grammatikat ja leksikat ei saa teineteisest lahutada: leksika annab sõnadele tähenduse, grammatika lisab funktsiooni. Nende kahe tasandi koostoimel moodustub tervik tähendus, seega on keelevelik leksikogrammatiline valik. (Halliday 2004; Puksand, Kerge 2012) Keelevelikud on tihti spontaansed

ja automatiseerunud, sest tuginevad eelnevale suhtluskogemusele, kuid eesmärgipäraseks keelekasutuseks on vaja mõista, kuidas valik loodavat tähendust kujundab. Seega, teksti kui tähendusüksuse loome ja vastuvõtt sõltub leksikaalsete ja grammatiliste valikute kombinatsioonist.

Tekstiuurimisega alustati Eestis 1990. aastatel, kuid selge suund võeti 2000. aastate algul eeskätt Reet Kasiku ja Krista Kerge juhtimisel (Hennoste 2003). Mõlemad oma juhendatavatega lähtusid eelkõige Halliday (2004) süsteemifunktsionaalsest lingvistikast, mille aluseks ongi keel kui süsteemaatiliste valikute kogum. Praeguseks on selline lähenemine keeleteaduses tavapärane, kuid kõik uuringud keskenduvad konkreetsetele tekstiliikidele, sidumata neid teistes žanrites esinevate keelevalikutega. Artikli eesmärk on anda ülevaade grammatilistest kontseptsioonidest, mis on tekstiuurimustes enim esinenud ning mida võib seega pidada tähenduslikeks kogu žanri- maastikul. Artiklis kirjeldatakse kontseptsioone, mitte mõisteid või termineid, sest kontseptsioone mõistetakse laiaulatuslikumatena. Ühe grammatilise kontseptsiooni taga võib peituda mitu grammatikaterminit, näiteks nominalisatsioon hõlmaks termineid *nimisõna*, *nimisõnafraas*, *verb*, *tuletis* jne. Tähenduslikeks kontseptsioonideks peetaksegi kõige enam esinenud kontseptsioone, sest mida rohkem on kontseptsioon eri tekstiuurimustes esinenud, seda olulisemaks võib seda tekstianalüüsi seisukohalt pidada. Ülevaate koostamiseks kasutatakse kirjanduse süsteemaatilise ülevaate meetodit, mida kirjeldatakse järgmises peatükis.

2. Tekstivaliku protsess

Süsteemaatiline kirjanduse ülevaade (*systematic literature review*) on kvalitatiivne uuring, mis annab ülevaate varasematest uuringutest ning teeb seda selgelt sõnastatud uurimisküsimus(t)e toel. Kuigi on võimalik kirjutada ka üldiseid teoreetilisi ülevaateid või meta-analüütilisi ülevaateid, mis keskenduvad eelkõige statistilistele andmetele, siis süsteemaatilise kirjanduse ülevaate eeliseks on selle rangus (*rigor*) ja läbipaistvus meetoodikas. (Okoli, Schabram 2012) Erinevalt traditsioonilisest ülevaatest on vaja anda täpne kirjeldus, mis protseduure meetoodika hõlmab (Li, Wang 2018: 125). Ülevaate loomine koosneb järgmistest sammudest: ülevaate eesmärgi sõnastamine; otsistrateegia seadmine; allikate sõelumine kaasamis- ja välistamiskriteeriumide põhjal; allikate kvaliteedi hindamine; andmeanalüüs ja andmete süntees (Okoli, Schabram 2012).

Ülevaate koostamiseks püstitati üks uurimisküsimus: millised grammatilised kontseptsioonid on Eesti tekstiuurimustes enim esindatud ja seega tähenduslikud? Sellest johtuvalt olid uuringu keskmeks tekstiuurimused ning allikatele seati järgmised kriteeriumid:

- 1) allika ilmumisaeg peab jääma vahemikku 2000–2023, sest tekstiuurimisega hakati aktiivsemalt tegelema 2000. aastate alguses (Hennoste 2003);
- 2) andmeanalüüsimeetod peab vastama tekstiuurimustele (st žanrianalüüs, lingvistiline tekstianalüüs, kriitiline diskursuseanalüüs);
- 3) analüüsitava tekstide žanr peab olema kirjeldatud (välja jäetud suulise kõne korpuse uuringud, sest need sisaldavad mitmeid žanre ja ei ole tekstiuurimused);
- 4) tulemustes on keskendunud grammatilistele kontseptsioonidele.

Allikate kvaliteedi tagamiseks lähtuti ETISe klassifikaatoritest ning kaasati allikad, mis:

- 1) vastasid kategooriale 1.1 (teadusartiklid, mis on kajastatud Web of Science'i andmebaasides) või 1.2 (teadusartiklid teistes rahvusvahelistes väljaannetes, millel on rahvusvaheline toimetuse eelretsenseerimine jne);
- 2) vastasid kategooriale 3.1 või 3.2 (kogumikud).

Kriteeriumide põhjal jäid valimisse üks ajakiri ja kaks aastaraamatut: Keel ja Kirjandus, Emakeele Seltsi aastaraamat ning Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat; kaks kogumikku: „Tekstid ja taustad“ (2002–2011) ja „Eesti keele allkeeled“ (2000).¹ Välja jäeti ülikooli lõputööd, sest retsensioonid ja lõputööde hinded ei ole kättesaadavad. Viimase 23 aasta jooksul on lõputööde nõuded muutunud ning oleks ebasalduväärne hinnata kõik tööd sama kvaliteetseks. Samuti olid mitmete uurijate magistri- ja doktoritööde tulemused kajastatud ka artikli kujul, mistõttu oleks algmaterjal korduma hakanud ning ülevaade poleks kehtiv. Eelnimetatud kriteeriumide põhjal jäi valimisse 44 allikat (vt tabel 1).

¹ Ülevaate koostamiseks analüüsiti kõiki ajakirju alates 2000. aastast, kuid tabelis on välja toodud lõpliku valimi andmed, st enne tabelis toodud aastat ei olnud ajakirja väljaannetes tekstiuurimust, mis oleks vastanud seatud kriteeriumidele.

Tabel 1. Tekstivalim

Kogumikud	„Eesti keele allkeeled“ (2000)	1 artikkel
	„Tekstid ja taustad“ (I–V) (2002–2005)	16 artiklit
Ajakirjaartiklid	Keel ja Kirjandus (2002–2017)	4 artiklit
	Emakeele Seltsi aastaraamat (2005–2021)	14 artiklit
	Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat (2007–2023)	9 artiklit

Allikate analüüsiks loodi Excelisse ülevaattetabel, mis sisaldas allikakirjet, metoodikat (eesmärk, meetod, tekstivalim: suuline/kirjalik, žanr), tulemusi (grammatilised kontseptsioonid). Grammatiline kontseptsioon kaasati analüüsi juhul, kui see oli artiklis selgelt seotud tulemustega: st ei olnud mainitud ainult teoorias ning oli selgitatud, mis eesmärgil oli kontseptsiooni analüüsitud teksti(de)s kasutatud (nt käsu edastamine, ametlikkuse rõhutamine). Grammatiliste kontseptsioonide esinemissagedust selgitatakse kirjeldava statistika abil ning siinsesse uurimusse jäeti kolm enim esinenud ja seega tähenduslikku grammatilist kontseptsiooni: isiku väljendamine, modaalsus ja nominalisatsioon (vt tabel 2).

Tabel 2. Grammatilised kontseptsioonid

Grammatiline kontseptsioon	Esinemisjuhud
Isiku väljendamine	19
Modaalsus	17
Nominalisatsioon	10
Agentsus	6
Protsessid	6
Viisakusvormelid	5

Grammatiline kontseptsioon jäeti ülevaatest välja, kui see esines üksikutele kordadel (< 5). Nende kontseptsioonide põhjal jäi lõplikku valimisse 32 uurimust, millest antakse ülevaade (vt tabel 3). Isiku väljendamise kategooriasse hõlmati järgmised: umbisikuline tegumood, isikuline tegumood (pöörded), isikulised asesõnad (nt *meie*-vormi kasutus) ja muud vahendid (nt metafoorne isik). Modaalsuse alla arvestati kõik allikad, mis kirjeldavad modaalverbe, -adverbe vms ning kõneviise. Nominalisatsiooni kategooriasse liigitati allikad, mis analüüsivad nominalisatsiooni, aga

seovad selle ka teksti(kirjutaja) eesmärgiga. Kolm välja jäetud grammatilist kontseptsiooni esinesid võrreldes teistega liiga vähe, kuid neid kirjeldatakse ülevaates mõnel korral teise grammatilise kontseptsiooniga seoses (nt viisakusvormel ja käskiv kõneviis).

3. Grammatilised kontseptsioonid

Igas alapeatükis selgitatakse grammatilist kontseptsiooni ning defineeritakse olulisimad terminid. Sellele järgneb ülevaade, milliseid analüüsitulemusi on nende kohta Eesti tekstiuurimustes esitatud (vt tabel 3). Struktureerituma ülevaate huvides on tekstiuurimusi käsitletud allikates uuritud tekstiliikide kaupa: ajakirjandustekstid, ametitekstid, õpi- ja sooritustekstid², sh üliõpilastööd.

Tabel 3. Ülevaates esindatud allikad

Isiku väljendamine	Modaalsus	Nominalisatsioon
Kasik (2007b)	Janson (2020)	Kasik (2006a)
Koreinik (2011)	Kasik (2003)	Kasik (2006b)
Kukk (2000)	Kasik (2007b)	Kerge (2002)
Kukk (2002)	Kukk (2003)	Kerge (2005)
Kukk (2003)	Kuldnook (2002)	Koreinik (2011)
Kuldnook (2002)	Kuldnook (2007)	Lepajõe jt (2013)
Kuldnook (2007)	Lepajõe (2002)	Reinsalu (2013)
Kuldnook (2008)	Lepajõe (2012)	Reinsalu (2016)
Lemendik (2022)	Lepajõe jt (2013)	Reinsalu (2018a)
Lepajõe (2004)	Mandra (2008)	Rääk (2002)
Lepajõe jt (2013)	Reinsalu (2013)	
Mandra (2008)	Reinsalu (2016)	
Reinsalu (2016)	Reinsalu (2018a)	
Reinsalu (2017a)	Reinsalu (2018b)	
Reinsalu (2017b)	Sarapuu (2003)	
Reinsalu (2018a)	Sarapuu (2008)	
Reinsalu (2018b)	Tragel (2023)	
Rääk (2002)		
Sarapuu (2008)		

² Õpitekstid ja sooritustekstid on seotud õpidiskursusega (vt Rose 2021). Õpitekstide eesmärk on anda infot, selliste tekstide kaudu omandatakse teadmisi. Sooritustekstide eesmärk on omandatud teadmisi näidata.

3.1. Isiku väljendamine

Eesti keeles eristatakse isikulist ja umbisikulist tegumoodi. Isikuline tegumood on markeerimata, kuid väljendab pöördekategooriat. Pöördekategooriatega on seotud isikulised asesõnad (*ma, sa, te* jne). Siinses töös on vastavalt tekstiuurimustele kasutatud vormile viitamiseks eri viise, nt *meie*-deiktik, *me(ie)*-vorm ja mitmuse 1. pööre. Umbisikulise tegumoe ehk impersonaali puhul on tegemist umbisikuga ning umbisikulise tegumoe tunnusel on seitse kuju: *takse, dakse, akse, t, d, ta, da*, nt *ela/takse* (EKK 2020: 241).

Inga Kukk (2000) on uurinud poliitilisele diskursusele omast *meie-nemad*-vastandust valimisreklaamides. *meie*-rühmale antakse positiivseid tähendusi, samas *nemad* (nt teised erakonnad) on valimisreklaamides seotud negatiivsega või jäetud tagaplaanile. Samuti kasutatakse poliitilistes tekstides *meie-nemad*-vastandust, et rõhutada rahvuse erinevust. *meie*-vormiga seostuvad eestlased ning venelasi on esitatud negatiivselt ja *nendena*. (Kukk 2000: 132) Karen Kuldnokk (2008) on toonud välja rahvuspõhise vastanduse 2008. aastal pronkssõduriga seotud ajakirjandustekstides. *meie-nemad*-vastandus on esmajoones jällegi kahe rahvuse põhine: eestlased ja venelased. Kuigi enamasti keskendub autor leksiikaalsele tasandile, on analüüsis ka pöörete ja isikuliste asesõnade kaudu viitamist: „Head inimesed, tahaksin *neile* öelda (kuigi *nad* seda ei loe).“ (Kuldnokk 2008: 83) Teisalt kasutatakse *meie*-vormi ka ühtsustunde loomiseks: pöörduetakse kõigi Eestis elavate inimeste poole, hoolimata nende rahvusest. Sarnaselt Inga Kuke (2000) ja Karen Kuldnokaga (2008) on Kristjan Rääk (2002: 122–123) toonud poliitiliste programmide analüüsis välja rahvuspõhise vastanduse, kuid lisanud ka võimudiskursuse.

Poliitiliste programmide analüüsis ilmneb *meie-nemad*-vastandust, milles *nemad* on vastaserakonnad või võimulolijad ja *meie* on sõnavõttev erakond. Samas, kui erakond selgitab oma vaateid, tuleb välja teistlaadi *meie*-vormi kasutus. Selmet sõnastada erakonna seisukoht selgelt ainult enda vaatepunktist, kirjutatakse see *meie*-vormis, sest selliste lausungitega on inimesel kergem suhestuda, eriti kui tegemist on lihtsakoeliste ja abstraktsete loosungitega: „Peame tähtsaks vastastikusel austusel põhinevat sidet erinevate põlvkondade vahel.“ (Rääk 2002: 122) Ka poliitikute arvamustekste uurinud Katrin Mandra (2008) on kirjeldanud poliitiliste tekstide autorite kalduvust kasutada *meie*-vormi: kirjutaja teeb end alati

osaks mõnest kollektiivist. Kuid tema andmetes leidub ka *mina*-vormi, milles seatakse end autoriteediks: „*Riigipeana* lasub *mul* kohustus ja vastutus toetada oma rahva usku, mida *saan* teha kõige paremini siis, kui olen sellel päeval koos oma rahvaga“ (Mandra 2008: 188).

Ajakirjandustekstides, täpsemini ajalehtede juhtkirjades on *meie*-vormi kasutamist analüüsinud veel Kathy Sarapuu (2008) ning kõige suurema rühma moodustab samuti *meie* sidumine eestlaste või Eestiga. Mõnel juhul on kasutatud ka *meie*-vormi, et viidata ühistele teadmistele ja minevikule, mis kirjutajal lugejaga on, kuid konkreetsem määratlus puudub. Lisaks on Sarapuu (2008: 177) leidnud, et *mina*-deiksise asemel kasutatakse *meie*-deiksist subjektiivse arvamuse avaldamiseks, sest juhtkiri ei ole ainult ühe inimese, vaid kogu toimetuse arvamus.

2000. aastate algusega liikusid meediatekstid suures osas veebiavarustusesse, mis tõi uusi žanre nagu kommentaarid. Delfi artiklite kommentaare on uurinud Kuldnokk (2002) ja kirjeldanud isiku väljendamist solvamise aspektist. Kui inimesest kirjutatakse negatiivselt, kuid seda tehakse veel kolmanda isiku kaudu, näitab autor oma üleolekut ning objektifitseerib inimese: „*Mõni inimene* on ilmselt loodud poolpeeretajaks. [...] Või on *temasuguseid* veel portaali imbunud?“ (Kuldnokk 2002: 73) Samuti on Kuldnokk (2002: 84) peatunud lühidalt iroonilisuse väljendamisel. Kuigi tavaliselt seostub *teie*-vorm viisakusvormelitega, leidub tema andmetes ka iroonilist eesmärki: „Naised võtke natuke hoogu maha, ka teie tädi Liina.“ *sina*-vormi on ta toonud välja omamehelikkuse esindajana: kuigi kommenteerijad võivad olla täiesti võõrad inimesed, siis artikli autori sinatamisega vähendavad nad omavahelist distantssi. (Kuldnokk 2002: 84) Distantssi loomiseks aga saab kasutada umbisikulist tegumoodi. Ajakirjandustekstides kasutatakse impersonaali, et peita isikuid, kes on probleemide eest vastutavad. Seejuures ei pea need olema konkreetset isikud, vaid enamasti on tegemist rühmadega (nt haridustöötajad). Kuigi kontekstipõhiselt võib aru saada, millistele inimestele on viidatud, siis grammatiline vorm seda ei näita: „Seda keelesuretamist *harrastati* paljudes Lõuna-Eesti koolides eriti 1950–60ndatel aastatel.“ (Koreinik 2011: 87)

Kuigi ajakirjandustekstide eesmärgid on varieeruvad ja seega on seda ka keelevalikud, peaksid ametlikud tekstid olema selged ja neutraalsed. Ametlikes tekstides eeldatakse viisakusstrateegiatega kasutamist, näiteks „Kui *teil* ei ole võimalik ..“, ning asutused kasutavadki *teie*-vormi eelkõige viisakusvormelina tekstides, mis oma olemuselt on korralduslikud (Kasik

2007b: 172). Teksti kirjutaja ise jääb pigem tagaplaanile ning *mina-* ja *meie-*vormis saaja poole ei pöördu. Siinkohal on tegemist eelkõige võimu näitamisega: institutsioonil on võim ja tavakodanik peab sellele alluma, seega kasutatakse *teie-*vormi pigem pealiskaudse viisakusvõttena, mitte isiklikkust rõhutava pöördumisena. (Kasik 2007b)

Riina Reinsalu (2016: 227) on uurinud vallavolikogu haldusakte ning leidnud, et ainsuse 3. pööret kasutatakse korraldustes ja otsustes, näitamaks institutsiooni otsust: „Vallavalitsus otsustab.“ Samas eelistatakse käskkirjades 1. isikus sõnastust, sest kindel käskija (vallavanem) on olemas. Sama tendents, kuid teisel eesmärgil avaldub kodaniku suhtluses ametiasutusega: teabenõuetes kasutatakse pigem *mina-*vormi, et esitada soove ja palveid: „*Soovin* saada X dokumendi koopiat; *palun* saatke mulle X dokumendi koopia“ (Reinsalu 2018b: 178). Sama moodi esineb *mina-* ja *meie-*vormi vallavalitsusele esitatud avaldustes: kuigi tegemist on ametliku tekstiga, esitatakse avaldus kellegi nimel, olgu selleks üks isik või mitu isikut. Samas kipub avalduse autor jätma tegijat välja või kasutama umbisikulist tegumoodi, et kirjeldada vallavalitsuse tegusid. (Reinsalu 2017a: 74) Ka Tartu linnale esitatud veebikaebustes eelistatakse ainsuse ja mitmuse 1. pööret, et selgitada probleemi mõju inimesele endale või kogukonnale. Samas kasutatakse pöördumiseks isikulist asesõna *teie/te*, kuid Reinsalu (2018a) ei pea seda viisakuseks, vaid toob põhjenduseks veebipõhisuse: veebis kaebe esitamisel ei olda kindel, kes teksti vastuvõtja on. Erinevalt avaldustest ei kasutata kaebenõuetes institutsioonist rääkides umbisikulist tegumoodi, vaid sõna *teised*, mis loob selge vastanduse kaebuse esitaja(te) ja vastuvõtja(te) vahel. (Reinsalu 2018a: 212–213) Vastanduste loomine on samuti üks viis eespool kirjeldatud võimusuhte näitamiseks: ametkondadel on võim ja tavakodanik on madalamal astmel. Kui enamasti sellist asetust ka järgitakse, siis Kukk (2002: 52) on uurinud blankette ning tõlgendanud neis ainsuse 1. pöörde kasutamist pehmendava keelevelikuna (*kinnitan elukohateatel esitatud andmete õigsust*), millega ametkond püüab hierarhilist suhet ähmastada.

Lisaks on Kukk (2003) uurinud Haridus- ja Teadusministeeriumile esitatud teabenõudeid ning ka neile saadud vastuseid. Uurimuses on ülekaalus neutraalses stiilis ja umbisikulised või 3. isikus esitatud teabenõuded, kuid leidub ka *mina-*vormi, mida uurija on pidanud kõnekeelsemaks. Ametnikud vastasid kodanikule enamasti 3. isikus, sest tegemist oli uurivate ja ebamugavate küsimustega (õppelaenu, koolide sulgemine

jne). Positiivsete teabenõuete puhul, kus kodanik avaldas tänu vms, andis ametnik ka isiklikuma vastuse ning kasutas *mina*- ja *meie*-vormi: „Loodan, et tabel vastab Teie ootustele, kui jääb veel midagi vajaka, *oleme* nõus teid ikka aitama“ (Kukk 2003: 99–100).

Sarnaselt ametlike tekstidega on neutraalsuse nõue teadustekstides, kuid valdkonniti avaldub see erinevalt. Reinsalu (2017b) magistritööde uuringust selgub, et humanitaarteadustes kasutatakse pigem *mina*-vormi ja umbisikulist tegumoodi. Eesti kirjanduse erialal on *mina*-vorm selgelt ülekaalus ning eesti keele ja muusikapedagoogika erialal on tavapärane *mina*-isiku kasutus oma teemavaliku põhjendamiseks. Samas eelistatakse ajaloo erialal ainsuse 1. pööret arvamuse avaldamiseks ja kommentaarideks. Umbisikuline tegumood käib tihti käsikäes metafoorse isikuga (*töö uurib, peatükk kirjeldab* jne), kui kirjeldatakse töö ülesehitust. Sellise võtte eesmärk on vältida *mina*-vormi. Sotsiaalteaduste valdkonnas on humanitaariaga sarnane tendents, kuid selles rühmas eristub selgelt õigusteaduse eriala, milles kasutatakse ainult umbisikulist tegumoodi ja 3. isikut (*autor*). Umbisikulise tegumoe kasutamine ning oma isiku taandamine on mõistetav, sest teadusteksti püütakse hoida neutraalsena. Meditsiini-, reaali- ja loodusteadustes on *mina*-vorm haruldane ning domineerib umbisikuline tegumood. Teistest valdkondadest eristuvad need eelkõige *meie*-vormi kasutamise poolest. *meie*-vormi taga peitub sarnaselt ajakirjandustekstidega kollektiiv: töörühm või projektirühm, kuhu autor kuulub, kuid selline võtte ei ole ainult kuuluvuse näitamiseks, vaid ka vastutuse hajutamiseks. (Reinsalu 2017b: 840–843) Helena Lemendik (2022) on teinud samasuguse uuringu ning täheldanud samuti tugevat *mina*-vormi kasutust humanitaar-, sotsiaal- ja ühiskonnateaduste magistritöödes, kuid enamasti ei ole kasutatud asesõna, vaid pöördelist verbivormi. Sarnaselt Reinsaluga (2017b) on Lemendik (2022) kirjeldanud umbisiku laialdast levikut, kuid enamasti on kirjutajad valinud *mina*-vormi või umbisikulise tegumoe, et kinni pidada stiilinõuetest. 3. isikus kirjutamist esines selles uuringus väga vähe. Lemendik (2022) on analüüsinud ka töö struktuuri ja isiku väljendamise seoseid ning toonud välja, et magistritööde esimeses pooles väljendatakse isikut eksplitsiitsemalt, sest tegemist on töö (teemavalik, meetodika jms) kirjeldamisega, mitte argumentatsiooniga.

Argumenteerivates tekstides on tavapärane retooriline võtte *meie*-deiksis. Kersti Lepajõe (2004) on leidnud, et kirjandis kui argumenteerivas tekstis kasutatakse enamasti *meie*-vormi, et luua ühist identiteeti kirjutaja

ja lugeja vahel. Kõige enam kasutavad õpilased *meie*-vormi jällegi rahvus- põhiselt ehk *meie* = *eestlased*, aga ka poliitilisel tasandil *meie* = *Eesti*, kui räägitakse riigi olukorrast ja tulevikust. Samuti on *meie*-vormiga viidatud *meile* kui kõikidele inimestele ning üksikutel juhtudel tähistab *meie* autori põlvkonda. Harva lisab kirjandi autor *meie*-viitealasse ainult kirjutaja ja lugeja ning täpsemat ühisosa ei selgu. (Lepajõe 2004) *mina*-vormiga näidatakse, et tegemist on kirjutaja isikliku positsiooniga, eriti teeb seda pika pronoomeni eelistamine lühikesele (*mina* pro *ma*) (Lepajõe 2011). Kuldnokk (2007) on kirjeldanud autoripositsiooni kaitseväälaste kutsevalikuesseedes ning ka neis kasutatakse *mina*-vormi, et rääkida oma subjektiivsetest kogemustest ja asetada end seeläbi teadja rolli. Samas seab autor end arvajaks ehk 1. isik seostub mõtlemise, uskumise ja arvamisega (*minu arvates*, *ma arvan* jne). *mina*-vormiga võetakse selgelt vastutus oma sõnade eest. Sarnaselt kirjandite uuringuga on Kuldnokk (2007: 81) leidnud, et ka esseedes kasutatakse *meie*-vormi lugejaga ühtsustunde loomiseks: „Sõda, nagu *me teame*, ei ole kunagi lihtne ega kerge.“ Seejuures on oluline roll ka *meie*-viiteala ulatusel: „Mõnikord on meie viiteala sõnaselgelt nimetatud (*meie*, *tulevane ohvitserkond*; *meie*, *põhjamaalased*), sagedamini aga teksti põhjal tõlgendatav.“ (Kuldnokk 2007: 82)

Teistest eraldiseisva tekstiliigina saab välja tuua õpikud, mis oma olemuselt seostuvad teadustekstidega. Loodusteaduste õpikutes on kasutatud üldjuhul ainsuse 3. pööret või umbisikulist vormi, sest edastatakse teaduslikke seisukohti. Teksti autor võtab endale teadja rolli, edastades fakte ning jäädes isikuna tekstist välja. (Lepajõe jt 2013)

3.2. Modaalusus

Modaalusus on kõneleja hinnang lausungi staatusele ning jaguneb kolmeks. Episteemiline modaalusus seostub situatsiooni tõenäosus- või usutavusastmega. Dünaamiline modaalusus näitab osaleja võimelisust või sisemist sundi. Deontiliseks nimetatakse modaalusust, mis on osalejaväline: midagi lubatakse teha või kohustatakse tegema. Modaalususe väljendamiseks on mitmeid võimalusi, grammatilised valikud on näiteks tingiv ja käskiv kõneviis ning modaalverbid. (Erelt 2017: 142–143)

Mandra (2008) on uurinud poliitikute arvamustekste ning nendes on selgelt ülekaalus deontilise modaalususe kasutamine. Kohustuslikkust väljendatakse enim verbiga *pidama*, millele järgneb *tulema* ning märgatavalt

harvem kasutatakse lubatavuse väljendamiseks verbe *võima*, *saama* ja *tohtima*. *Pidama* ja *tulema* domineerivad jaatavas kõnes, kuid modaalide esinemine erineb agentsuse poolest. *Pidama*-verb toob tegutsejat esile: „Ühiskond ei pea selle tõttu kannatama“, kuid *tulema*-verbi puhul on see taandatud: „*Valida tuleb* üks eesmärk ja sellele kõik muu allutada.“ (Mandra 2008: 185) Ka Sarapuu (2003) on tõdenud *pidama*-verbi tihedat kasutust ajalehtede juhtkirjades, kuid episteemilise modaalsuse näitajana. Konditsionaali kasutatakse juhtkirjades kolmel eesmärgil: tõenäosuse väljendamine, soovitamine ja kritiseerimine. Tuleviku sündmusi kirjeldades kasutatakse tingivat kõneviisi lisamaks subjektiivsust, pehmemdamaks väite tugevust ning sedakaudu ka teadja rolli, millesse autor end asetab. Soovitamise puhul võtab autor endale õpetaja rolli ning kasutab konditsionaali direktiivsuse vähendamiseks: kirjeldatakse soovitavaid tegutsemisviise, tuleviku muudatusi jms. (Sarapuu 2003) Sellegipoolest on õpetaja rolli puhul ülekaalus indikatiiv, sest otseseid käskke ei jagata ning seega ei tunta vajadust modaalverbide (*pidama*, *tulema*) pehmemdamiseks (Sarapuu 2008). Viimaseks põhifunktsiooniks toob Sarapuu (2008) mineviku sündmuste kritiseerimise. Kritiseeritakse sündmusi, mis on toimunud või oleks võinud aset leida. Sellisel juhul kasutatakse lisaks tingivale kõneviisile ka *pidama*- ja *võima*-verbe, et rõhutada võimalikkust: „Ohvrite seas *oleks võinud* kergesti olla ka mõni teispool lahte külas viibiv eestlane.“ (Sarapuu 2003: 145)

Kuigi Sarapuu (2008) analüüsis on imperatiiv tagaplaanil, siis Janson (2020) on uurinud meediaväljaande Elu24 pealkirju ning leidnud, et käsklausete osakaal on 2008. aasta 0%-lt tõusnud 2018. aastaks 31,5%-le. Käskiva kõneviisi tõusu seostatakse eelkõige (audio)visuaalse info tulekuga. Ainsuse 2. pöördes käsk (*vaata*, *kuula*) mõjub tugevalt ning lugejaid haarab võimalus saada teavet kirjaliku teksti asemel piltidelt või videotest. Olenevalt tekstiosast ja selle eesmärgist võib imperatiivi kasutamine ajakirjandustekstides olla seega tõhus ja mõjuda kutsuva, mitte kohustavana.

Kasik (2003: 54–56) on toonud välja, et uudistekstides kasutatakse tuleviku sündmustes kindlat kõneviisi ilma teiste modaalisteta, näitamaks neid kui vältimatuid fakte. Samas taunib ta sellist käitumisviisi, sest uudistekstid peaksid olema neutraalsed ja tõesed. Näitena toob ta võrdluse kahe pealkirja vahel: „Kohustuslik elektrikontroll *läheb* lähiajal odavamaks“ on sõnastatud faktina, kuid lugeja seisukohalt oleks tõepärasem „Kohustuslik

elektrikontroll *võib* tulevikus *minna* odavamaks“, sest teisel juhul ei võta ajakirjanik tänu modaalsusele endale teadja, vaid vahendaja rolli.

Teadja roll on tihti tugevam tarbetekstides, kuid ka neis püütakse vastavalt olukorrale kasutada pehmemdavaid modaale. Koroonasilte uurinud Tragel (2023) on leidnud, et imperatiivivorme tajutaksegi kõige tugevalt, samas peetakse ainsuse 2. pöördes antud käsku agressiivsemaks kui mitmuse 2. pöördes antut (vrd *kanna maski* ja *kandke maski*). Veelgi enam pehmedab direktiivi vastuvõttu kindla kõneviisi ja *meie*-vormi kasutamine (*kanname maski*), sest käskija teeb end osaks kogukonnast, kus kõik juba käituvad samamoodi, mitte ei alusta seda käsust suunatuna. Pehmendava vahendina saab kasutada ka viisakusvormeleid, mis on tavaliselt lisatud imperatiivivormile (Reinsalu 2018b). Ametiasutuse suhtluses imperatiivi juurde lisatud *paluma*-verb on Kasiku (2007b: 172) analüüsis pigem formaalsus, mitte palve, sest lausung on siiski selge korraldus, näiteks „*Palun maksta* kassasse“.

Ka lepingutes ja haldusaktides kasutatakse modaalsust, kuid eesmärgid on teised, sest leping kui tekstiliik seab kohustusi ning pehmemdamist ei eeldata. Reinsalu (2013: 230) on leidnud, et enim kasutatakse lepingutes deontilis-modaalseid verbe *kohustuma* ja *kohustama*, kuid sellele lisaks ka modaalverbi *pidama*, millega välditakse kohustatava nimetamist: „Kõigi ülalmainitud infovahetuste puhul *peavad* lähetised *olema saadetud* allpool nimetatud või hiljem määratud teistele täievolilistele esindajatele.“ Samas kasutatakse haldusaktides ka teisi modaalseid sõnu, nt *otsustab* ja *korraldab* (Reinsalu 2016). Käskiva kõneviisi vältimise ja deontiliste modaalide eelistamise põhjus ei seisne direktiivsuse vähendamises, vaid lepingu kui suhtlusakti vormis: sel puudub otsene adressaat. Modaalverbidega *võima* ja *tohtima* kasutatakse *da*-infinitiivi, et anda luba. *tohtima* kasutus on tihti seotud eitusega ehk midagi ei tohi teha – luba ei ole. Modaalverbi *saama* kasutatakse harva ning ainult võimalikkuse väljendajana. (Reinsalu 2016) Nii Reinsalu (2018a: 209) kui ka Kuke (2003) uuritud tekstides, mis keskendusid ametkonna suhtlusele, tuli välja modaalverbide *võima*, *võimalik olema*, *pidama* ja *saama* kasutus, kuid kaebuste korral tõusis dominantsena esile tingiv kõneviis, millega püüti negatiivse sisuga teksti pehmemdada.

Konditsionaaliga lisatakse modaalsust ka kirjanditesse, seda nii iseisvalt kui ka koos teiste modaalsuse vahenditega. Lepajõe (2012) toob välja, et kirjandites kasutatakse tingivat kõneviisi koos *võima*-verbiga, kirjeldamaks, mida tuleks teha, kuid üritades oma seisukohta pehmemdada:

„Riik võiks ette võtta ka järgmise sammu: tagada tasuta lasteaiakohad ja seeläbi ka suurem kindlustunne tulevikus.“ (Lepajõe 2012: 133) Tingivat kõneviisi leidub ka möönduste tegemisel. Tüüpilisi modaalverbe (*pidama, saama, võima* jne) kasutatakse kirjandites eelkõige näitamaks, mida võib tulevik tuua, kui mõne probleemiga ei tegeleta. Imperatiivi eesmärk kirjandites on teha üleskutseid ja pöörduda lugejate poole. Kuigi kirjalikus tekstis ei ole võimalust tagada käsu täitmist, antakse käske siiski, et suunata lugejat tegudele. (Lepajõe 2012) Teisalt on sellised juhud pigem erandlikud ning mõnel juhul kasutatakse direktiivide sõnastamiseks teisi vahendeid. Näiteks peab Lepajõe (2002: 272) lauset „Vigadest *tuleb* õppida“ lugejat tegutsema kutsuvaks, kuigi tegemist on kindla kõneviisiga. Ehkki indikatiiv võib toimida direktiivide esitajana, kasutatakse kindlat kõneviisi argumenteerivates tekstides pigem väidete sõnastamiseks, et lugeja võtaks neid üldkehtivate tõdedena. (Lepajõe 2012)

Kindla kõneviisiga kaasneb õpitekstides modaalide vähesus: loodusteaduste õpikutes on neid minimaalselt. Kuigi on esitatud ka küsi- ja käsklauseid, et lugejat mõtlema panna, on ülekaalus kindel kõneviis, sest esitatakse teaduspõhiseid fakte, mida peetakse enamasti muutumatuks. Samuti jäetakse seeläbi lugeja passiivsesse rolli, oodates talt ainult info vastuvõttu. Selline keelevalik on tüüpiline õpitekstidele üleüldiselt. (Lepajõe jt 2013)

3.3. Nominalisatsioon

Nominalisatsioon on nimisõnafraas, mille peasõnaks on teonimi. Kõige tüüpilisem on teonimeliide *-mine*, kuid võimalikud on ka muud tuletusliited, mis muudavad verbi nimisõnaks (*-us, -e, -u* jne). Sellised konstruktsioonid on näiteks *mäletab sündmuste kulgu; majanduse areng aeglustus, hindade tõus kiirenes* jne. Viimaste kasutus on piiratud, sest mitmed neist on leksikaliseerunud ning väljendavad piiritletud tegevust (nt *löökk autolt*). (Erelt 2017: 831–832) Ehkki nominalisatsioon võib teha tekstid tihedaks ja raskesti mõistetavaks, on nominalisatsioonil eri eesmärgid vastavalt suhtlusolukorrale. (Kerge 2002: 34–35)

Ajakirjandustekstides kasutatakse nominalisatsiooni argumenteerimisevõttena, misjuures ei jäeta kõrvale ainult tegijat, vaid ka lugeja. Probleemid sõnastatakse üldistavate väidetena ning lugeja jäetakse tagaplaanile, et ta ei tunneks end süüdlase või vastutavana: „Hoopis suuremaks mureks on

võru keele segunemine eesti keelega“ (Koreinik 2011: 84). Nominalisatsioon aitab sõnastada tegevusi iseenesest toimuvate sündmustena ning vältida nendes osalejate nimetamist. Ka Kasik (2006a) on toonud esile, et uudistekstide nominaliseeritud protsessides, eelkõige transitiivsetes ehk tegevuse objektile sihitutes, jäetakse tegija välja: „Lepingu sõlmijad on veendunud, et *teenuse pakkumine* jätkub ka projekti lõppemisel“, „Küll väärib märkimist, et hoogustunud on *fondide vahetamine*“ (Kasik 2006a: 29). Siinkohal seab kirjutaja esiplaanile tulemuse, mitte tegevusprotsessi enda, ning seeläbi kaob ka tegija. Kuid kui tegija kaob või on jäetud taustale, muutub sisu mõistmine keerulisemaks. Teisalt võib tegija puududa, kuid olla mõistetav taustainfost: „Need parteid on mõlemad Pakistanis keelustatud, kuid jätkavad asjatundjate arvates *tegutsemist* teiste nimede all.“ (Kasik 2006a: 34) Kasik (2006a: 32) kirjeldab ka tegija mitmeti- tõlgendatavust, näiteks järgmises lauses võib see olla linnavalitsus, aga ei pruugi: „Alles pärast müüri langemist 1989. a hakkas *linnavalitsus* kavandama *kiriku taastamist*.“ Samuti selgitab Kasik kollektiveerumist: kuigi kirjutaja on üks, esitatakse tegijatena nominaliseeritud protsessides kollektiiv.

Meediatekstides on ka tavapärase viidata teate allikale nominalisatsiooniga: *sõnul*, *hinnangul*, *kinnitusel* jne. Samas tõdeb Kasik (2006b: 127): „See funktsioon puudutab eeskätt lühemaid ja osaliselt grammatikaliseerumas olevaid deverbaale, *mine*-tuletistel sellist tarvitust ei ole.“ Samas ei tähenda see allikale viitamisel alati nominalisatsiooni mitte- esinemist, sest infot edastatakse *mine*-tarindiga, kuid verbaalsele allikale viidatakse põhisõnaga: „Ministeerium põhjendab *piirmäära vabastamist* sellega, et ..“ (Kasik 2006b: 131).

Nominalisatsioonid tõstavad teksti abstraktsioonitaset ning teevad selle keerulisemaks (Kasik 2007a). Rääk (2002) on uurinud poliitilisi programme ning leidnud, et nominalisatsioonide esinemissagedus on sarnane seaduskeele omaga (vastavalt 6,4% ja 6,8% sõnedest). Ühest küljest peab uurija seda mõistetavaks, poliitikud on seadusandliku võimu esindajad, kuid teisalt peaksid poliitilised programmid olema valijatele võimalikult arusaadavad ning nominalisatsioon seda ei toeta. Rääk (2002) toob välja nominalisatsiooni seose tegevuste ähmasusega: verbid eeldavad kindlaid tegusid, kuid *mine*-tuletistega saab sõnastada abstraktseid lubadusi, millest hiljem taganetakse. Ka Kasik (2005; 2006) on uudistekstide näitel leidnud, et nominalisatsiooni kasutatakse pigem abstraktsete protsesside

näitamiseks, mitte reaalse tulemusega füüsilisteks tegudeks: „Postimehele teadaolevalt on Keskerakonnaga Tallinnas *võimu jagamise* vastu Reformierakonna juhtpoliitikud.“ (Kasik 2006a: 25) Sellisel viisil saab hajutada piiri konkreetsete tegevuste ning abstraktsete toimingute vahel, sest lugejale jääb arusaamatuks, kuidas tegevus füüsiliselt väljendub: „AE sõnul on *ravikvaliteedi mõõtmine* vajalik“ (Kasik 2006a: 28).

Ajakirjandustekstid, eriti uudised, peavad edasi andma väga palju detaile asjaolude kohta, seega kasutatakse pikki nominalisatsioone. Nominalisatsiooni eesmärgiks on ka info tähtsustamine. Üldjuhul on nominaliseeritud tegevus varem juba mainitud või vähem oluline: „Suklese esimene valik *pärast valimistulemuste selgumist* oli Keskerakond.“ (Kasik 2006b: 130) Sisutasandil kasutatakse nominalisatsiooni põhjuse-tagajärje seoste näitamiseks, nominaliseeritud tegevus on tulevikus toimuv: „Haapsalus püsis kuni viimase hetkeni õhus kahtlus, kas kolme erakonna *võimule saamise nimel loodud* liit püsib.“ (Kasik 2006b) Kuigi nominalisatsioon võib tekstis esineda juskui tegijana (Reinsalu 2018a), põhjustajana vms (*rahvaliitlaste puudumine oleks andnud*), siis on meediatekstides passiivne roll tavapärasem (Kasik 2006a: 32). Huvitaval kombel on Kasik (2006: 133) leidnud vaid üksikuid juhte, kus nominalisatsioon on põhjendamatu ja n-ö halva stiili esindaja: „Hindade täpsustamine toimub vastavuses elektrituruseaduse nõudega.“

Põhjendamatu nominalisatsiooni võib seostada ametlike tekstide ja kantseliidiga. Lepingutes on nominaalfraasid tihti pikad ning neid on lauses rohkem kui üks: „Käsundisaajal on õigus nõuda ehitusettevõtjalt *kasutatud ehitustoodete ja paigaldatud seadmete vastavusdeklaratsioonide ja/või -sertifikaatide (tunnistuste) ja muude vajalike dokumentide, nagu näiteks garantiikirjad, hooldus- või kasutusjuhendid, originaalide või koopiate esitamist*“ (Reinsalu 2013: 238). Lisaks on lepingutes asjaosalised tegelikult teada, sest leping eeldab kaht osapoolt: „Käesolev Leping jõustub *allakirjutamise momendist* ja kehtib kuni tööde *nõuetekohase teostamiseni*“ (Reinsalu 2013: 239). Seega ei ole nominalisatsiooni eesmärk niivõrd tegija väljajätt, kui võrd tegevuse rõhutamine. Ka haldusaktides on *mine*-tarind tavapärane, sest korraldused ja otsused eeldavad, et midagi saab tehtud. (Reinsalu 2016)

Kerge (2002: 40; 2005) on uurinud kirjakeele kasutamise valdkondi ning tõdenud, et kuigi õigus- ja teaduskeelele on omane nominalisatsioon, mis teeb teksti raskesti mõistetavaks, on see kohati hädavajalik, et

kujundada temaatilist sõnavara ja erialast mõistemaastikku. Teisalt on see valdkonniti varieeruv ning näiteks lingvistikas on verbilisus nominalisatsioonis tugevam, st tegemist on konkreetsemalt tajutava tegevusega (vrd *haldusõigusrikkumiste koodeks* kui abstraktne ja *häälikute tuvastamine* kui konkreetne). Nagu teadustekstides nii on nominalisatsioonil oma roll ka õpitekstides. Loodusteaduste õpikutes leidub palju nominalisatsiooni, sest eesmärk on selgitada nähtusi ning hoida neid staatilisena ehk ajas püsivana, seega sõnastatakse laused ilma tegijata: „*maakide ettevalmistamine metallide redutseerimiseks; raua redutseerumine toimub kõrgahjus; soo arenemine algab madalsooga*“ (Lepajõe jt 2013: 132). Selliste tekstide puhul on nominalisatsioon paratamatu.

Siinsest ülevaatest selgus, et nii isiku väljendamiseks kui ka modaalsuse lisamiseks kasutatakse eri grammatikavahendeid, mis kõik aitavad täita teksti eesmärki. Isiku väljendamiseks kasutatakse mitmeid viise: *mina*-vormi autori kohalolu ja subjektiivsuse rõhutamiseks; *meie*-vormi lugejaga ühisosa loomiseks ja *teie*-vormi viisakusstrateegiana, aga ka ametlikkuse või iroonia rõhutamiseks. Modaalsus väljendub küll adverbide ja kindlate verbide kaudu (*pidama, lubama* jne), kuid oluline roll on ka kõneviisidel. Käskivat kõneviisi püütakse vältida, et direktiivid tunduksid pehmemad, ning eelistatakse tingivat kõneviisi, mis asetab väited tõenäosuse skaalale: miski on rohkem või vähem tõenäoline. Modaalsusevähesus tuleb esile teadustekstides, milles on tavapärase ka nominalisatsioon. Nominalisatsiooni eesmärk on teksti tihendada, kirjeldada nähtusi ja väljendada abstraktseid arusaamu. Ametlikes ja ajakirjandustekstides on nominalisatsiooni funktsioon tõsta esile tegevust ja jätta tegija tagaplaanile.

4. Kokkuvõttev arutelu

Artikli eesmärk oli anda ülevaade viimase 23 aasta Eesti tekstiuurimustes enim esinenud grammatilistest kontseptsioonidest. Süstemaatilises ülevaates peeti tähenduslikeks kõige enam esinenud kontseptsioone, mida oli kolm: isiku väljendamine, modaalsus ja nominalisatsioon. Artikli põhiosa liigendati tekstiliigiti, et näidata grammatiliste valikute funktsioone vastavalt žanritele.

Ajakirjandustekstides, eriti poliitilisse diskursusesse kuuluvates, on tavapärase luua *meie-nemad*-vastandust nii rahvuspõhiselt kui ka võimule

viitavalt (*nemad* ehk võimul olijad). *meie*-vormi kasutatakse ka rühma eest rääkimisel. Kui tegemist on juhtkirja või erakonna seisukohavõtuga, välditakse *mina*-vormi, sest esindatakse kogu rühma arvamust. Arvamus-tekstides on ülekaalus deontiline modaalsus ja seetõttu ka *pidama*-verb, mis kohustab tegudele. Samas kasutatakse ka konditsionaali, et vähendada direktiivsust: soovitatakse tegutsemisviise, muudatusi tulevikuks. Käsklused tulevad esile imperatiivi esinemisega veebitekstide pealkirjades, kuid need mõjuvad kutsuvalt, viidates piltidele ja videotele, mis täiendavad kirjalikku teksti. Ajakirjandustekstides on tavapärane ka nominalisatsioon, millega saab tegijat välja jätta ning peita asjaosalisi; muuta nii tegija kui ka lugeja passiivseks osaliseks; näidata tulevikus toimuvat, sõnastada abstraktseid tegevusi jne. Uudistekstides on see tavapärane, sest esile tõstetakse tulemusi, kuid nominalisatsiooni eesmärgiks võib olla info tähtsustamine: nominaliseeritud tegevus on enamasti juba varem tekstis mainitud või vähem tähtis. Kuigi nominalisatsioonil on selged retoorilised eesmärgid, tekitab see ka probleeme: poliitilistes programmides on *mine*-tuletistega sõnastatud tegevused ähmased; esitatakse abstraktseid lubadusi, millest on hiljem lihtne taganeda.

Ametlikes tekstides peab keelekasutus olema selge ja neutraalne, mistõttu on mitmed keelevalikud seotud viisakusstrateegiatega. *teie*-vorm on kultuuritavast tulenevalt tüüpiline viisakuse väljendaja, kuid tihti jäetakse autori enda kohalolu tagaplaanile. Korralduslikes tekstides *mina*- või *meie*-vormi ei kasutata, saaja poole pöörduakse isikut väljendamata, et luua selge võimupolaarsus: institutsioonil ehk saatjal on võim ja tavakodaniku ülesanne on sellele alluda. Kui tegemist on haldusaktidega, kasutatakse 3. isikut, kuid käskkirjades 1. isikut, sest sellised žanrid eeldavad kindlat tegijat, kes otsustab või käsib. Kodaniku suhtlusel ametiasutusega kasutatakse rohkem *mina*- ja *meie*-vormi, et näidata selgelt, kes on pöörduja ning millist mõju avaldavad kirjeldatavad probleemid pöördujale või kogukonnale, kelle eest räägitakse. Kui kodaniku teksti eesmärk on väljendada tänu, muutub ka vastuvõtja isiku väljendus: positiivsetele tekstidele vastavad ametnikud isiklikumalt ning eelistavad *mina*- ja *meie*-vormi. Negatiivsete tekstide puhul, nagu kaebused, kasutatakse tingivat kõneviisi, mis aitab ametkonna seisukohti pehmenendada. Teisalt ei eelda leping kui žanr pehmendusi, vaid modaaliidega väljendatakse kohustusi, mida leping seab. Ametlike tekstidega seostatakse ka nominalisatsiooni, mis võimaldab rõhutada tegevusi, sest kõikide korralduste ja otsuste puhul peaks väljund

olema tegevus. Kuigi nominalisatsioon muudab seadustekstid keeruliseks ning on vahel põhjendamatu, siis on selle täielik vältimine võimatu, sest nominalisatsioon aitab luua temaatilist sõnavara: erialane sõnavara eeldab nimisõnalisust.

Teadustekstid on neutraalsusnõudelt ametlike tekstidega sarnased, kuid isiku väljendamine varieerub valdkonniti. Humanitaar- ja sotsiaalvaldkonnas kiputakse kasutama *mina*-vormi või umbisikulist tegumoodi, kuid reaalteadustes on 1. isikus kirjutamine harv. Umbisikulise tegumoe ja muude autori peitmist võimaldavate võtete kasutamine on eeldatav, sest esikohal peaks olema teadustöö ja selle tulemused. *mina*-vormi kasutus tõuseb esile ainult kindlates töösades, kus põhjendatakse teemavalikut ja meetodikat. Teadustekstidega on sarnased õpikutekstid, mis on samuti kirjutatud umbisikulises tegumoes või 3. isikus, sest eesmärk on selgitada nähtusi teadja vaatenurgast. Seetõttu on õpikutekstid ka modaalivahesed: esitatakse kindlas kõneviisis fakte ja lugeja peab neid tõesena võtma. Nähtuste ja faktide sõnastamisega kaasneb ka nominalisatsioon. Teadus- ja õpiketekstides on tarvis kasutada erialast sõnavara ning selgitada nähtusi staatiliste ja muutumatutena.

Argumenteerivates tekstides on *meie*-vorm retooriline võte, millega luakse sild kirjutaja ja lugeja vahel; ühisosa, mis muudab lugeja teksti autori mõtetele vastuvõtlikumaks. *mina*-vormi ja ainsuse 1. pöördega võtab kirjutaja vastutuse oma sõnade eest; räägib selgelt enda seisukohalt; rõhutab subjektiivset arvamust ning vähendab distantsi enda ja lugeja vahel. Isikliku arvamuse pehmemdamiseks kasutatakse kirjandites tingivat kõneviisi koos *võima*-verbiga. Võimendavatest grammatikavahenditest esineb indikatiiv, millega sõnastatakse tugevaid väiteid, samas ka selliseid, mis on tegelikult oma olemuselt käsud ja üleskutsed.

Ülevaates tuli selgelt välja grammatiliste vahendite seotus žanriüleselt: kuigi grammatilised vahendid võivad tekstiliigiti erineda, on nende eesmärkides selge kattuvus. Vähem esinenud kontseptsioonid jäeti ülevaatest välja, kuid need esinesid siiski koos teistega. Artiklis püüti keskenduda grammatikale, kuid nii mõnelgi korral oli kontseptsioon tihedalt leksikaalsete tähendustega seotud, mis jällegi näitab leksiko-grammatilise tasandi olulisust. Grammatikat ja leksikat ei saa üksteisest lahutada: üheskoos luuakse terviklik tähendus ning mõjutatakse lugejat. Mõjutusvõtted ja retoorilised eesmärgid võivad olla žanriüleselt sarnased, kuid see ei vähenda tekstianalüüside vajadust. Žanrid ei ole staatilised,

vaid muutuvad koos maailma ja keelekasutajatega, seega on ka edaspidi tarvis tekstiliigiurimusi, milles tuleks esile grammatikavahendid ja nende funktsioonid vastavalt konkreetsetele žanritele.

Kirjandus

EKK 2020 = Mati Erelt, Tiiu Erelt, Kristiina Ross 2020. Eesti keele käsiraamat. Uuendatud väljaanne. Tallinn: Eesti Keele Instituut, EKSA.

Erelt, Mati 2017. Kindel kõneviis. – Eesti keele süntaks. (= Eesti keele varamu III.) Toim. Mati Erelt, Helle Metslang. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

ETIS = Eesti Teadusinfosüsteem. Klassifikaatorid. <https://www.etis.ee/Portal/Classifiers/Index/28?>

Halliday, Michael A. 2004. An Introduction to Functional Grammar. Hodder Arnold.

Hennoste, Tiit 2003. Keelekasutuse uurimine. – Emakeele Seltsi aastaraamat 48 (2002). Peatoim. Mati Erelt. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 217–262.

Janson, Kairi 2020. Klõpsama peibutavad lünkpealkirjad veebimeedias. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 16. Estonian Papers in Applied Linguistics 16. Toim. Margit Langemets, Maria-Maren Linkgreim, Helle Metslang, David Ogren. Tallinn: Eesti Rakenduslingvistika Ühing, 43–58.

Kasik, Reet 2003. Uudistekstide hoiakud. – Tekstid ja taustad II. Tekstianalüüsi vaatepunkte. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 26.) Toim. Reet Kasik. Tartu, 44–58.

Kasik, Reet 2006a. Nominaliseeritud protsessi agent meediauudistes. – Emakeele Seltsi aastaraamat 51 (2005). Peatoim. Mati Erelt. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 21–37.

Kasik, Reet 2006b. Nominalisatsioon meediauudiste tekstimoodustusvõttena. – Keel ja Kirjandus 2, 122–134.

Kasik, Reet 2007a. Sissejuhatus tekstiõpetusse. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Kasik, Reet 2007b. Võimu keel: asutus suhtleb kodanikuga. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 3. Estonian Papers in Applied Linguistics 3. Toim. Helle Metslang, Margit Langemets, Maria-Maren Sepper. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 167–176.

Kerge, Krista 2002. Kirjakeele kasutusvaldkondade süntaktiline keerukus. – Tekstid ja taustad. Artikleid tekstianalüüsist. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 23.) Toim. Reet Kasik. Tartu, 29–46.

Kerge, Krista 2003. Eesti süntaks keeleõppe praktikule. Käsiraamat. Tallinn: TEA kirjastus.

- Kerge, Krista 2005.** Viga ja loovus tekstis. Sõnaloome ja loov sõnakasutus aja-
kirjanduslikus essees. – Tekstid ja taustad IV. Tekstiliigivaatlusi. (= Tartu
Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 29.) Tartu, 37–52.
- Koreinik, Kadri 2011.** Agency lost in the discourse of language endangerment:
Nominalisation in discourse about South Estonian. – Eesti Rakendusling-
vistika Ühingu aastaraamat 7. Estonian Papers in Applied Linguistics 7.
Toim. Helle Metslang, Margit Langemets, Maria-Maren Sepper. Tallinn:
Eesti Rakenduslingvistika Ühing, 77–94.
- Kukk, Inga 2000.** Poliitilise teksti tunnused ja analüüsivõimalused. – Eesti keele
allkeeled. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 16.) Toim.
Tiit Hennoste. Tartu: Tartu Ülikool.
- Kukk, Inga 2002.** Blankett suhtluses. – Tekstid ja taustad. Artikleid tekstiana-
lüüsisist. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 23.) Toim.
Reet Kasik. Tartu, 47–63.
- Kukk, Inga 2003.** Asutus suhtleb kodanikuga – teabenõuete ja vastuste analüüs. –
Tekstid ja taustad II. Tekstianalüüsi vaatepunkte. (= Tartu Ülikooli eesti
keele õppetooli toimetised 26.) Toim. Reet Kasik. Tartu, 90–101.
- Kuldnohk, Karen 2002.** Interpersonaalseid suhteid kujundavad tegurid võr-
guvestlustes. – Tekstid ja taustad. Artikleid tekstianalüüsisist. (= Tartu
Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 23.) Toim. Reet Kasik. Tartu,
47–63.
- Kuldnohk, Karen 2007.** Kaitsevälase kutsevalikut põhjendavad argumendid. –
Emakeele Seltsi aastaraamat 53 (2006). Peatoim. Mati Ereht. Tallinn:
Teaduste Akadeemia Kirjastus, 64–86.
- Kuldnohk, Karen 2008.** Suhtumise kujundamine päevalehtede arvamustekstides.
Pronkssõduri-diskursuse osalised. – Tekstid ja taustad V. Meediatek-
stide keelekasutus ja selle sotsiokultuurilised taustad. Toim. Reet Kasik.
Tartu, 64–99.
- Lemendik, Helena 2022.** *Siinne töö uurib* ehk Kuivõrd ja kuidas näitab end eesti
teadusteksti autor. – Emakeele Seltsi aastaraamat 67 (2021). Peatoim.
Reili Argus. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Kirjastus, 48–71.
- Lepajõe, Kersti 2002.** Argumenteerimisoskusest eksamikirjandite põhjal. – Keel
ja Kirjandus 4, 269–274.
- Lepajõe, Kersti 2004.** Isikudeiksis õpilastekstides. – Tekstid ja taustad III. Ling-
vistiline tekstianalüüs. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised
28.) Tartu, 74–89.
- Lepajõe, Kersti 2011.** Kirjand kui tekstiliik. Riigieksamikirjandite tekstuaalsed,
retoorilised ja diskursiivsed omadused. (= Dissertationes Philologiae
Estonicae Universitatis Tartuensis 31.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Lepajõe, Kersti 2012.** Argumenteerimisvõtted riigieksamikirjandites. – Eesti
Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 8. Estonian Papers in Applied

- Linguistics 8. Toim. Helle Metslang, Margit Langemets, Maria-Maren Sepper. Tallinn: Eesti Rakenduslingvistika Ühing, 123–138.
- Lepajõe, Kersti, Kärt Talsi, Liisa Lepp 2013.** Loodusteaduste õpikute keelest. – Emakeele Seltsi aastaraamat 58 (2012). Peatoim. Mati Erelt. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 126–147.
- Li, Shaofeng, Hong Wang 2018.** Traditional literature review and research synthesis. – The Palgrave Handbook of Applied Linguistics Research Methodology. Ed. by Aek Phatiki, Peter De Costa, Luke Plonsky, Sue Starfield. London: Palgrave Macmillan, 123–144.
- Mandra, Katrin 2008.** Deontiline modaalsus poliitikute arvamused artiklites. – Keel ja Kirjandus 3, 178–193.
- Okoli, Chitu, Kira Schabram 2012.** A guide to conducting a systematic literature review of information systems research. – Sprouts: Working Papers on Information Systems, 10, 26, 1–49. <http://sprouts.aisnet.org/10-26>.
- Puksand, Helin, Krista Kerge 2012.** Õpiteksti analüüs kirjaoskuse omandamise kontekstis. – Emakeele Seltsi aastaraamat 57 (2011). Peatoim. Mati Erelt. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 162–217. <https://doi.org/10.3176/esa57.09>.
- Reinsalu, Riina 2013.** Sisestatud tarindid lepingute tekstimoodustusvõttena. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 9. Estonian Papers in Applied Linguistics 9. Toim. Helle Metslang, Margit Langemets, Maria-Maren Sepper. Tallinn: Eesti Rakenduslingvistika Ühing, 227–244.
- Reinsalu, Riina 2016.** Juhiste esitamine haldusaktides. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 12. Estonian Papers in Applied Linguistics 12. Toim. Helle Metslang, Margit Langemets, Maria-Maren Sepper. Tallinn: Eesti Rakenduslingvistika Ühing, 219–236.
- Reinsalu, Riina 2017a.** Avalduste tekstistrateegiad. – Emakeele Seltsi aastaraamat 62 (2016). Peatoim. Mati Erelt. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 167–184.
- Reinsalu, Riina 2017b.** Osutamine iseendale teadustekstis. Kas kunst vältida mina-vormi? – Keel ja Kirjandus 11, 829–845.
- Reinsalu, Riina 2018a.** *Tule taevas appi, tulge ometi Raekoja platsist kaugemale ka:* kodanike tekstistrateegilised valikud ametiasutuse poole pöördumisel. – Emakeele Seltsi aastaraamat 63 (2017). Peatoim. Mati Erelt. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 201–220.
- Reinsalu, Riina 2018b.** Kodaniku suhtlus ametiasutusega teabenõude vahendusel. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 14. Estonian Papers in Applied Linguistics 14. Toim. Margit Langemets, Maria-Maren Linkgreim, Helle Metslang, David Ogren. Tallinn: Eesti Rakenduslingvistika Ühing, 171–183.

- Rose, David 2021.** Reading metaphor: Symbolising, connoting and abducing meanings. – *Linguistics and Education* 64.
- Rääk, Kristjan 2002.** Poliitiliste programmide keel. – *Tekstid ja taustad. Artikleid tekstianalüüsisist.* (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 23.) Toim. Reet Kasik. Tartu, 115–127.
- Sarapuu, Kathy 2003.** Konditsionaali modaalsed funktsioonid juhtkirjades. – *Tekstid ja taustad II. Tekstianalüüsi vaatepunkte.* (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 26.) Toim. Reet Kasik. Tartu, 136–149.
- Sarapuu, Kathy 2008.** Suhtlustasandi tähendused ajalehtede juhtkirjades. – *Tekstid ja taustad V. Meediatekstide keelekasutus ja selle sotsiokultuurilised taustad.* Toim. Reet Kasik. Tartu, 99–188.
- Tragel, Iona 2023.** Keelelised valikud kriisikommunikatsioonis: koroonasilt keeleteadlase töölaual. – *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 19. Estonian Papers in Applied Linguistics 19.* Toim. Margit Langemets, Maria-Maren Linkgreim, Helle Metslang, David Ogren. Tallinn: Eesti Rakenduslingvistika Ühing, 195–223.

Grammatical concepts in Estonian text studies: systematic literature review

KATARIN LEPPIK

This article gives a systematic literature review of the main grammar concepts in Estonian text studies from 2000–2023. The review’s goal is to bring forth main grammar concepts and their functions by genre, but also show the overlapping of writers’ goals when making grammatical choices across different genres.

The main grammar concepts were identified by the frequency by which they appeared in the sample. The current analysis revealed three main grammar concepts: expressing the person; modality and nominalization. All of the concepts were clearly connected with other grammatical and lexical choices and they cannot be separated: lexical meanings get their function in the text from grammar. As the language choices are influenced by the text genre, the review explains every main concept within the following genres: media texts, formal texts and curriculum texts (essays, study books etc). In every genre, the use of the main concepts differed because of the text goals, e.g. media texts used modal verbs to say how something should be done, but science study books have little to no modality as they explain abstract phenomena.

The review gives a variety of examples of a grammar concept analysed within its context and associated with the writer’s goals. The discussion suggests that more text studies are needed. Genres are dynamic and changing as are the grammatical choices made in specific genres.

Keywords: text studies, nominalization, modality, expression of the person

Katarin Leppik
Tallinna Ülikool
Narva mnt 25
10120 Tallinn
katarin.leppik@tlu.ee

DEMINUTIIVSETE NIMI- JA OMADUSSÕNADE TÄHENDUSED EESTI ILUKIRJANDUSTEKSTIDES

LOVIISA MÄND

Annotatsioon. Artiklis annan ilukirjandustekstide põhjal ülevaate eesti deminutiivsete nimi- ja omadussõnade tähendustest. Näitan Daniel Jurafsky (1996) deminutiivtähenduste liigitusele toetudes, milliste tähenduste väljendamiseks kasutatakse deminutiive ning milliseid suhtluseesmärke nendega saab seostada. Lisaks grammatikakirjeldustes mainitud vähendavale, hellitlevale ja halvustavale tähendusele väljendavad eesti deminutiivid ka selliseid tähenduskategoriaid, nagu KAASTUNNE, LEEVENDUS, IMITATSIOON, SEOTUS ALUSMÕISTEGA, VÄIKEST TÜÜPI, INTENSIIVSUS, APROKSIMATIIV ja OSA HULGAST. Ehkki ühelgi deminutiiviliitel ei ole oma kindlat funktsiooni, paistavad silma *u*-liite seos hellitleva tähendusega ja füüsilise väiksuse seos *ke(ne)*-liitega. Töö tulemused võimaldavad väita, et eesti deminutiivituletuse vahenditel on rohkem funktsioone kui kaks-kolm keelekirjeldustes esitatut.

Võtmesõnad: deminutiivituletus, sõnamoodustus, semantika, pragmaatika, eesti keel

1. Sissejuhatus

Deminutiivituletus on mitmekesine, kuid eesti keeles ehk liiga kasinalt tähelepanu pälvinud kategooria. Eesti keele käsiraamatutes, sõnastikes ja akadeemilises grammatikas (EKK; EKSS; Kasik 2015; EKG) on deminutiiviliiteid muude tuletusliidete hulgas käsitletud vaid põgusalt ning peale põhilise ehk hellitleva-vähendava tähenduse mõnel pool seostatud ka halvustava tähendusega. Arvatakse, et eesti keeles kasutatakse deminutiive – siinkohal ei peeta silmas leksikaliseerunuid – haruharva või peaaegu mitte üldse (Vare 1994; Õim 2003). Näiteks pühendab Silvi Vare raamatus „Nimi- ja omadussõnamoodustus tänapäeva eesti kirjakeeles“ (1994) *ke(ne)*-liitele vaid ühe lõigu – *u*-liidet isegi ei mainita –, milles ei

selgita ei liite kasutust ega tähendust, kogu teemakäsitus piirdub järgneva lühikese avaldusega:

„*ke(ne)*-liiteliste deminutiivide moodustamine on nii vormi kui ka tähenduse poolest täiesti regulaarne. Sellest hoolimata on tuletiste esinemissagedus siiski suhteliselt tagasihoidlik. Eestlase üldiselt kainele väljenduslaadile ei näi deminutiivide kasutamine eriti omane olevat. Nii objektiivse, mõõtmelise väiksuse märkimiseks kui ka subjektiivse suhtumise, hinnangu väljendamiseks on keeles muidki võimalusi.“ (Vare 1994: 12)

Mitmed uurimused on aga tõestanud, et deminutiividega väljendatavate tähenduste hulk on seni kirjeldatust mitmekesisem (Jurafsky 1996; Ponsonnet 2018; Kehayov, Blokland 2007 jt). Kui võrrelda eesti deminutiivide uurimise seisuga Daniel Jurafsky (1996) keelteülese uurimuse tulemustega, mis kinnitavad, et deminutiiviliitel vm -tuletusvahendil võib olla vähemalt 16 alussõna tähendust muutvat funktsiooni, on selge, et eesti keeleteaduses on deminutiivitähendusi puudutavas uurimislünk. Jurafsky tulemused näitavad, et enamikus keeltes ei piirdu deminutiivide tähendused vaid väiksusega ega suhtlusemärgid lembuse ja halvustuse väljendamisega. Jurafsky liigitusele toetudes näitan seitsme ilukirjandusteksti põhjal, et ka eesti deminutiivid võivad väljendada selliseid deminutiivsõnadele omistatavaid tähenduskategooriaid, nagu imitatsioon, tüübiline väiksus, intensiivsus, leevendus jpt. Kirjeldan ka, kas mõni neist on seotud ühe (või mitme) konkreetse tuletusvahendiga, st kas – nagu paljudes muudes keeltes (Ponsonnet 2018: 28–29) – on mõnel tuletusvahendil oma kindel funktsioon.

2. Deminutiiv eesti keeles ja grammatikakirjeldustes

Eesti keeles kasutatakse kaht deminutiiviliidet: *-u* ja *-ke(ne)*. *u*-deminutiiviliide esineb iseseisva tuletuselemendina vaid piiratud hulgas nimisõnades, nt *poju*, *poisu*, *kutsu* – st igale tüvele seda liita ei saa –, ning võib ka moodustada seotud tüvekuju nii nimi- kui ka omadussõnade *kene*-liite ees (Kasik 2015: 251). Formaalsed keelekirjeldused omistavad deminutiividele kaht liiki tähendust: esiteks tähistavad deminutiivid mõõtmelist väiksust, teisena on välja toodud meelitlev ja hellitlev tähendus. „Eesti keele grammatikas“ (EKG I 1995: 501) on lisaks mainitud halvustavat ja „Eesti keele seletavas sõnaraamatus“ (EKSS 2009) pilavat tähendusvarjundit.

Uuem, „Eesti keele varamu“ sarja kuuluv „Sõnamoodustus“ (Kasik 2015) käsitleb mõnevõrra põhjalikumalt nii *u-* ja *ke(ne)*-liiteliste deminutiivide vormi kui ka tähendust. Reet Kasiku (2015: 240–241) väitel märgib elutu asja nimetusest moodustatud deminutiivtuletis harilikult füüsilist väiksust, millega võib kaasneda afektiivne pisendav suhtumine (nt *majake* ehk väike – ja võib-olla ka armas – maja); elusolendit tähistav deminutiivtuletis aga esmajoonel subjektiivset positiivset suhtumist (*pojake*, *Mardikene*). Põhiliselt keskendubki „Sõnamoodustus“ suhtumist väljendavate deminutiivide puhul positiivsele ehk meelitavale-hellitavale suhtumisele. Negatiivse konnotatsiooniga deminutiivide kohta on toodud vaid üks näide: leksikaliseerunud tähendusega afektiivsed tuletised, nagu *mehike*, *vennike*, ning mõnes kontekstis ka *võsuke* (Kasik 2015: 241). Lisaks eelnimetatule on eesti keeles hulk liiteta deminutiivtuletuse vahendeid, mida on põhjalikult uurinud Andrus Saareste (1938; 1940) ning hiljem Petar Kehayov ja Rogier Blokland (2007). Eesti keele liiteta deminutiivtuletuse vahendid on *i*-hääliku sisestamine tüvesse (*vasikas* > *vissi*), tüve ja liite vahele (*mees* > *meheke* > *mehike*) ja liite sisse (leksikaliseerunud *nis*-liide, mis algselt olevat tähendanud midagi ilusat, nagu sõnades *kaunis*, *sulnis*); peenenduseta konsonandi asendus *ś*-foneemiga (*Juhan*, *Juku* > *Juśś*); desufiksatsioon (*hobune* > *hobu*); omastavavormi leksikaliseerimine (*poeg* > *poja*) ja geminatsioon (*ema* > *emme*) (Kehayov, Blokland 2007).

Eesti keeleteaduses on deminutiive vaadeldud peamiselt vormilisest aspektist, st muutmissüsteemi ja sõnamoodustuse osana. Viimase kahe aastakümne jooksul on siiski hakatud tähelepanu pöörama ka deminutiivide tähendusele ja kasutusele. Tähenduslikust küljest on deminutiive uurinud Kehayov ja Blokland (2007), kes on aga keskendunud peamiselt sellistele vormidele, mida tänapäeval enam deminutiivsena ei tajuta, nt *kilu* (vrd 'kala'). Madis Arukask ja Eva Saar (2021) on vaadelnud deminutiivide kasutamise seost animistliku maailmavaatega, Sirje Kupp-Sazonov (2019) vene deminutiivide tõlkimist eesti keelde.

Funktsioonipõhiste uurimuste hulgast väärivad eraldi esiletõstmist Silja Orusalu (1996), Asta Õimu (2003), Reili Arguse (2008), Victoria Kazakovskaya ja Reili Arguse (2021) ning Arguse ja Kazakovskaya (2023) lastekeele deminutiividele pühendatud uurimused. Eriti jõudsalt on hakatud deminutiivide funktsionaalsust uurima aga paari viimase aasta jooksul: Eva Saare ja Triin Todeski (2023) artikkel seto deminutiividest käsitleb muu hulgas deminutiivide tähendusi ja kasutus konteksti, üliõpilastöödes

on vaadeldud *ke-* ja *kene-*liitelisi deminutiive suulises argisuhtluses (Liivak 2023) ja deminutiive hüüdnimedes (Kooser 2023). Siinse artikli aluseks on minu uurimus deminutiivsete nimi- ja omadussõnade tähendustest ja suhtluseesmärkidest eesti ilukirjanduses (Mänd 2023), mis tugineb Jurafsky (1996) deminutiivitähenduste liigitusele.

3. Jurafsky (1996) deminutiivitähendustest

Jurafsky (1996) liigitus (vt tabel 1) kirjeldab, milliseid tähendusi deminutiivituletusvahendid alussõnale lisavad. Jurafsky järgi on deminutiivitähendused tuletatavad ühestainsast põhitähendusest LAPS. Põhitähendusega LAPS seotub 15 tähendust, millest osa kuulub semantikkasse (seotud suurusega), osa pragmaatikasse (seotud suhtluseesmärkidega) ja osa nende piirimaile. Semantikkasse kuuluvad tähendused VÄIKE, VÄIKEST TÜÜPI, IMITATSIOON, LIIGE, SEOTUS ALUSMÕISTEGA, INTENSIIVSUS, OSA HULGAST, APROKSIMATIIV, NAINE ja pragmaatikasse LEEVENDUS, PÕLGUS, KAASTUNNE, LEMMIKLOOM, LEMBUS ja INTIIMSUS (tabelist puudub näide, kuna INTIIMSUSE kohta Jurafsky näiteid ei too)¹. Kuna semantika ja pragmaatika vahele on üsna raske piiri tõmmata (Pajusalu 2009: 11), on ka Jurafsky deminutiivitähenduste jaotus tinglik. Kui vaadata tabeli 1 näidet intensiivsuse kohta, mille väljendamist loeb Jurafsky deminutiivituletuse semantiliselt funktsiooniks (st et deminutiiviliide tugevdab alussõnaga väljendatud omadust), on lihtne ette kujutada olukordi, kus sel kombel väiksuse rõhutamisel võib olla pragmaatiline eesmärk.

Jurafsky liigitust on rakendatud mitme keele deminutiivide kirjeldamisel ning harilikult on selgunud, et vaadeldava keele deminutiividel ei ole kõiki Jurafsky esitatud tähendusi. Samuti on uurijad tavaliselt pidanud vajalikuks kohandada kategooriaid vastavalt uuritava keele eripäradele (vt nt Appah, Amfo 2011; Nikitina 2019). Näiteks on Lääne-Aafrikas kõneldavaid kagu-mande keeli uurinud tüpoloog Tatiana Nikitina (2019) tuvastanud mande keelte deminutiividel enamiku Jurafsky esitatud tähendustest, kuid pakkunud neile lisaks tähendused NOOR, VANA, HILJUTI LIHKMEKS SAANUD, kuna need on uuritud keeles silmapaistvalt levinud deminutiivitähendused. Ka seto deminutiive Jurafsky liigitusse sobitanud Saar ja Todesk (2023) tõdevad, et Jurafsky kategooriad ei suuda kirjeldada

¹ Kategooriate eestikeelsed nimetused Kehayovilt ja Bloklandilt (2007), v.a minu tõlkevasted SEOTUS ALUSMÕISTEGA, VÄIKEST TÜÜPI ja KAASTUNNE.

Tabel 1. Jurafsky (1996) deminutiivitähendused

Tähendus	Alussõna	Deminutiiv	Keel
LAPS	<i>dom</i> 'karu'	<i>dom-bu</i> 'karupoeg'	tiibeti
VÄIKE	<i>di mil</i> 'veski'	<i>dos milexl</i> 'väike veski'	jidiši
VÄIKEST TÜÜPI	<i>woon</i> 'kauss'	<i>woon-dzai</i> 'riisikauss'	kantoni
IMITATSIOON	<i>zhu</i> 'pärl'	<i>fo zhur</i> 'palvehelmed'	mandariini
LIIGE	<i>tu(me)</i> 'küla'	<i>tumevi</i> 'külaelanik'	eve
SEOTUS ALUS-MÕISTEGA	<i>árbha-s</i> 'väike, noor'	<i>árbha-ga-s</i> 'nooruslik'	sanskriti
INTENSIIVSUS	<i>parvus</i> 'väike'	<i>parvulus</i> 'väga väike'	ladina
OSA HULGAST	<i>der zamd</i> 'liiv'	<i>dos zemdl</i> 'liivatera'	jidiši
APROKSIMATIIV	<i>ksinos</i> 'hapu'	<i>ksinutsikos</i> 'hapukas'	kreeka
NAINE	<i>axyan</i> 'õe-/vennapoeg'	<i>axyanit</i> 'õe-/vennatütar'	heebrea
LEEVENDUS	<i>uur</i> 'tund'	<i>uurtje</i> 'tunnike'	hollandi
PÕLGUS	<i>nui</i> 'naine'	<i>sek nui</i> 'frigiidne naine'	kantoni
LEMMIKLOOM	<i>vásus</i> 'hea'	<i>vásukas</i> 'kodulooma nimi'	sanskriti
LEMBUS	<i>apa</i> 'isa'	<i>apika</i> 'isake'	ungari
KAASTUNNE	<i>wan</i> 'mina'	<i>wan-yaen</i> 'mina + DEM'	awtuw'

kõiki seto deminutiivide kasutamise viise, eriti neid, mis puudutavad suhtluseesmärke ja kultuurispetsiifilisi tähendusi. Ilmselt kehtib sama ka muude keelte kohta: Jurafsky liigitus on äärmiselt üldistav, mis ühest küljest võimaldab seda kõigile keeltele kohandada, kuid kuna keeled on omanäolised, ei ole põhjust oodata, et Jurafsky mudeli järgi saab kirjeldada iga keele kõiki deminutiivitähendusi.

4. Uurimismaterjal

Uurimuse keelematerjal pärineb seitsmest tänapäeva eesti ilukirjandusteostest (vt jaotis „Materjali allikad“). Valisin ilukirjandustekstid allikmaterjaliks seetõttu, et need pakuvad piisavalt konteksti ning seega on deminutiivide suhtluseesmärgi määramine lihtsam kui nt suulise või kirjaliku kõne korpusega töötades. See tähendab, et enamasti on ilukirjandusteksti tegelas- jm suhted lugejale selgeks tehtud, mistõttu on lausungite täpset pragmaatilist funktsiooni lihtsam määrata. Teoste valimisel lähtusin järgmistest kriteeriumidest: a) et saada võimalikult ajakohased andmed, kaasasin valimisse vaid nüüdisaegset eesti algupärast kirjandust (välja antud vahemikus 2018–2022); b) et saada võimalikult loomulikku keelekasutust peegeldavaid andmeid, püüdsin analüüsimiseks valida teosed, mille temaatika on enam-vähem argine ning tegevusaeg tänapäev; c) et analüüsitava keel oleks võimalikult loomulik, sisaldab uurimismaterjal vaid proosatekste².

Otsisin materjalist käsitsi välja seal leiduvad nimi- ja omadussõnade deminutiivsed vormid ning jagasin need kontekstist järeldatud tähenduste järgi kategooriatesse, toetudes Jurafsky (1996) liigitusele. Kokku leidsin 401 deminutiivset nimi- või omadussõna sisaldavat lauset, neist 380 juhul oli deminutiiv nimi- ja 21 juhul omadussõna. Erinevaid deminutiivsõnu leidis 401 esinemisjuhu seas 165. Mitmed neist kordusid, sageli aga eri funktsioonides (nt võib *pojuke* mõnes olukorras väljendada lembust, kuid teisel põlgust), seega analüüsisin iga esinemisjuhtu eraldi. Analüüsitavate tuletiste hulka ei kuulu deminutiivid, mis on niivõrd leksikaliseerunud, et alussõna ei ole enam eraldiseisvana tajutav (nt *päike*, *väike*, *lühike*), või mis on saanud meie leksikoni nii tavapäraseks osaks, et deminutiivsel vormil puudub igasugune markeeritus (nt *õhuke*, *peenike*, *ainuke*).

Uuritud deminutiivide seas leidub kaheksa erineva tuletusmeetodiga moodustatud vorme. Need on 1) *ke(ne)*-liide (*pardikene*); 2) *u*-liide (*poisu*); 3) *-u* ja *-ke(ne)* liittuletis (*lapsuke*); 4) *-i*- ja *-ke(ne)* liittuletis (*vennike*); 5) *s*-hääliku lisamine lühenenud tüvele (*paps*); 6) geminatsioon (*emme*); 7) omastavavormi kasutamine (*venna*) ja 8) liitekadu (*kalli*). Neli esimest

² Uurimismaterjali moodustavatest teostest neli on kirjutatud täiskasvanutele: Johannes Kivipõllu „*Deus ex machina*“ (2022), Tiina Laanemi „Õised hääled“ (2021), Olav Osolini „Kus lendab part“ (2021), Katrin Pautsi „Tallinna tume“ (2021); kaks noortele: Häli Kivisilla „Saskia läheb metsa“ (2021) ja Marje Ernitsa „Kauge lähedus“ (2022); üks lastele: Eva Roosi „Teistmoodi mööblipood“ (2018).

neist, *-ke(ne)*, *-u*, *-uke(ne)* ja *-ike(ne)*, on eesti keeles üsna sageli esinevad deminutiiviliite tüübid. *s*-häälikuga moodustatud tuletisi käsitlen deminutiividena seetõttu, et need sarnanevad Kehayovi ja Bloklandi mainitud afrikaadiliste meelitusnimedega *Jants* (vrd *Jaan*), *Pets* (vrd *Peeter*), *vants* 'vanamees', *sõbrants* 'sõbranna' (Kehayov, Blokland 2007: 97). Geminatsiooni, deminutiivituletusmeetodi abil, mida Mägiste (1928: 19) nimetab afektiivseks geminatsiooniks, on moodustatud sellised deminutiivid nagu *emme* ja *issi*. Omastavakujulise vormi leksikaliseerumine on neutraalse tähendusega sõna genitiivivormi muutumine deminutiivseks lekseemiks – nt *venna* (vrd *vend*), *poja* (vrd *poeg*) – ning see on Kehayovi ja Bloklandi (2007: 99) sõnul üks eesti keele eriomasemaid deminutiivituletusmeetodeid. Liitekao, üsna marginaalse deminutiivituletusvahendi all pean silmas aluse-tuletise paare, milles morfoloogiliselt markeerimata vorm on deminutiivne, markeeritud vorm aga neutraalne (nt *pääsu* – *pääsuke*). Minu materjalis esineb see vaid ühe vormiga: *kalli* (lastekeelne *kallistus*).

5. Deminutiivtäendusd eesti ilukirjandustekstides

Uuritud deminutiivide tähendusd kattuvad Jurafsky (1996) liigitusega vaid osaliselt. Siinse analüüsi deminutiive saab seostada 11 Jurafsky pakutud tähenduskategooriaga: deminutiivituletusvahendite semantilised funktsioonid on väljendada tähendusi VÄIKE, VÄIKEST TÜÜPI, IMITATSIOON, SEOTUS ALUSMÕISTEGA, OSA HULGAST, APROKSIMATIIV ja INTENSIIVSUS ning pragmaatilised funktsioonid väljendavad LEEVENDUST, PILGET, LEMBUST ja KAASTUNNET. Tähendusi LAPS, NAINI ja LIIGE analüüsitud tuletiste hulgas ei esine. Kohandasin Jurafsky liigitust selle võrra, et koondasin LEMBUSE, INTIIMSUSE ja LEMMIKLOOMA ühise nimetuse LEMBUST alla. Uurimismaterjali põhjal ei näi INTIIMSUS ja LEMMIKLOOM olevat eraldi tähendusd, vaid äärmisel juhul LEMBUSE alaliigid, sest enamik nende tähendustega deminutiive väljendab ka lembust. Teiseks kasutan PÕLGUSE (Jurafsky *contempt*) asemel nimetust PILGE, et sellesse kategooriasse mahuksid ka ironiseeriva ja tõgava tähendusega deminutiivid. Eesti deminutiivide tähendusd Jurafsky liigituse järgi (minu kohandustega) on esitatud tabelis 2. Tähendusd on varustatud näidetega, mille järele on sulgudes lisatud katkendi autori nimetähed ja näitelause järjekorranumber (vt jaotist „Materjali allikad“).

Tabel 2. Deminutiivide tähendused eesti ilukirjanduses

Tähendus	Deminutiiv	Deminutiiv kontekstis
LAPS	–	
VÄIKE	<i>kausike</i>	Jõllitan vesiniku- ja blondeerimispulbri kausikest tema käes – ta segab parajasti värvilaari. (KP56)
VÄIKEST TÜÜPI	<i>kelluke</i>	Koerale seoti saba külge nõör, mille teises otsas oli kelluke. (ER84)
IMITATSIOON	<i>rakuke</i>	Samuti annab [organisatsiooni] raku-kestesse jaotamine võimalusi uusi inimesi kontrollida. (JK8)
SEOTUS ALUSMÕIS-TEGA	<i>märjuke</i>	Märjukest rüüpav mees oligi kaadrisesse püütud. (TL11)
LIIGE	–	
INTENSIIVSUS	<i>haprake</i>	Ta on nii haprake ja nunnuke .. (KP21)
OSA HULGAST	<i>sammuke</i>	„Aga ta on sellele juba sammukese lähemal.“ (TL5)
APROKSIMATIIV	<i>pehmeke</i>	„Ära unusta, et meie väike punt siin võib tunduda pehmeke, aga tegelikult on meid üle maailma sadu.“ (JK1)
NAINE	–	
LEEVENDUS	<i>probleemike</i>	„Jah. Meil on siin tõsine probleemike. Õigemini küll teil,“ alustas Sapiste ääri-veeri. (OO11)
PILGE	<i>pojuke</i>	Sapiste kiidulaul oma pojukese imetabaste võimete kohta ajas mind muigama, sest ma sain aru, et tegu oli puhta juhusega. (OO48)
LEMBUS	<i>emme</i>	„Oota kullake, emme räägib praegu.“ (ER63)
KAASTUNNE	<i>vaeseke</i>	„Kahju seda vaesekest pealt vaadata, valus kohe. Jummel, iga päev niimoodi.“

VÄIKE. Füüsilise väiksuse tähendus on ligi 18%-l analüüsitud deminutiividest ning selle puhul rõhutab deminutiiviilide peamiselt väikest suurust või ka hulka. Väiksust rõhutavad deminutiivid on enamasti moodustatud elutuid objekte tähistavatest sõnadest (*asjake, kujuke, kausike*). Ka Kasik (2015: 240–241) on täheldanud, et kui elusolendit tähistavatest sõnadest moodustatud *ke(ne)*-tuletised märgivad harilikult subjektiivset positiivset suhtumist, hellitust, siis elutu asja nimetustest moodustatud *ke(ne)*-tuletised tähistavad lihtsalt füüsilist väiksust. Siinse materjali põhjal võib väita (nende vormide põhjal, mis on ainsuse nimetavas käändes), et väiksust üksi väljendavad peamiselt *ke*-lõpulised tuletised. Ligi pooltel juhtudel on väiksus kahekordselt markeeritud: lisaks *ke*-liitele on tuletise ees sõna *väike* või *pisike*. Näiteks lause (1) *pildike* juba tähendabki 'väikest pilti', ilma lisatähendusteta.

- (1) Koguni väike *pildike* ilmub iga päev nime kõrval. (KP60)

VÄIKEST TÜÜPI väljendab 3,5% kogu materjali deminutiividest. Kuna VÄIKEST TÜÜPI tähistavad deminutiivid on otse välja kujunenud füüsilist väiksust väljendavatest deminutiividest, on peaaegu kõik deminutiiviga tähistatud objektid või olendid ka suuruselt väiksemad alussõnaga tähistatust. Hollandi keeles on 'kook' *koek*, selle sõna deminutiivvorm *koekie* tähendab aga 'küpsist'. Kui algselt tähistas tuletis 'väikest kooki', siis aja jooksul hakati seda kasutama ainult teatud tüüpi väikestele kookidele ehk küpsistele viitamiseks, kuni see lõpuks küpsise tähistajana kinnistus (vt Jurafsky 1996: 552–553). Nii on ka nt *tuluke* (2) enamasti väiksem kui *tuli*. Mis aga eristab VÄIKEST TÜÜPI väljendavaid deminutiive füüsilise väiksuse tähendusega deminutiividest, on asjaolu, et VÄIKEST TÜÜPI väljendava deminutiiviga tähistatav objekt või olend ei ole sama mis alussõnaga tähistatu väiksem versioon (Jurafsky 1996: 552): *saiakese* (3) sees on (harilikult) täidis, EKSSi (2009) järgi on *saiake* ka magus – seega ei erine *saiake* saiast mitte suuruse, vaid ka tüübi poolest. Erinevalt füüsilist väiksust tähistavatest deminutiividest väljendavad siinses materjalis tüübilist väiksust eelkõige *uke*- ja ka *ike*-lõpulised deminutiivid.

- (2) Suure ruumi keskel oli merekonteinerite ebakorrapärane virm, millest turritasid välja juhtmed ja kaablid ning mille sees vilkusid elektroonika *tulukesed*. (JK79)
- (3) .. ja kui kõik see on ära söödud, asud viinerite, peekoni ja ubade juurde, enne kui saabub finaalkas väikeste pannkookide või *šokolaadisaiakeste* näol koos puuviljakompoti ja vahutava *cappuccino*'ga. (OO63)

VÄIKEST TÜÜPI väljendavad deminutiivid moodustavad seega tähendusrühma, mis eristub selgelt füüsilist väiksust väljendavatest deminutiividest. Peamiselt eristab neid viimastest see, et VÄIKEST TÜÜPI väljendavaid deminutiive võib ka sõnastikest leida, st tegemist on leksikaliseerunud ehk eritähendusega sõnadega. *Mehike, tuluke, saiake, kelluke* jne on ÕSis eraldi kirjetena esindatud.

IMITATSIOONI tähendus on ligi 7,5%-l uuritud deminutiividest. Jurafsky (1996: 553) määratluse järgi tähistavad imitatsiooni tähendusega deminutiivid objekte või olendeid, mida nähakse mõne loodusliku objekti imitatsiooni või koopiana; neid moodustatakse enamasti inimese, looma või nende kehaosadega seotud nimetustest. Huvitaval kombel on eesti keele näited vastupidised: inimest või tema kehaosa tähistavate deminutiivide alussõnaks on looma- või objektinimetus. Näitelause (4) tähistab hiire, ara ja silmapaistmatu väikelooma nimetusest moodustatud deminutiiv samasuguse välimuse ja iseloomuga naisterahvast ning näitelause (5) võrreldakse lapsi noorte taimedega. Mõnikord aga kasutatakse inimesele või ta kehaosale viitamiseks ebamäärase tähendusega elutu objekti nime-tust. Selline on näitelause (6), kus imikut nimetatakse *tombukeseks*: *tomp* tähendab '(ebamäärase kujuga) tükki, klompi, kämpu, känktrat, mütsakut' (EKSS 2009).

- (4) Ja talle ei meeldi *hiirekesed*, vaid iseloomuga naised. (KP2)
- (5) Samuti kujutas ta endale ette, kuidas needsamad külaelanikud Liina surmast teada saades oma *võsukesed* ritta sättisid ning pidasid neile loengu uppumissurmast. (HK2)
- (6) *Tombukese* pealael võbelesid Aneti punakad udemed, tal olid kõrge kaarega kulmud, samasugused täidlased huuled. (KP3)

Näitelause (7) deminutiiv *rakuke* sobib aga tõepoolest Jurafsky näidetega olukorrast, kus inimese või looma kehaosa tähistab mõnd muud objekti: *rakk* on organismi kõige väiksem talitluslik üksus ning siinses kontekstis tähistab *rakuke* mitme tuhande liikmega organisatsiooni mõneliikmelist eriülesandega üksust.

- (7) Pühapäeval tuleb ju meie *rakukese* kohtumine. (JK11)

Mõnel juhul tähistab loomanimetusest moodustatud deminutiiv mõnd muud looma (näitelause 8 mesilast) või objekti (9).

- (8) *Linnukesi* tuli tunda ja nendega läbi saada, mitte neid kosmonaudi kombel sisse pakituna suitsuga rünnata. (TL1)
- (9) „Nad küsitlevad sind, teevad *linnukesi* oma ankeetidesse ja ütlevad siis, et sa pole veel valmis Paleest lahkuma.“ (HK1)

SEOTUST ALUSMÕISTEGA väljendab 5% materjalist. Sellesse kategooriasse kuuluvad deminutiivid, millel on tähenduslik seos alussõnaga tähistatava mõistega. Jurafsky (1996: 566) toob näiteks sanskriti *árbha-s* 'väike, noor' ja selle deminutiivse vormi *árbha-ga-s*, mis tähistab kedagi, kes on noor – vrd eesti *vanake* (10). Deminutiivide puhul, mille alussõna tähistab abstraktset mõistet, nt *armuke* (11) ja *taibu* (12), on seos alusmõistega üsna selgelt tajutav. Esimene on tuletis sõnast *arm*, mis tähendab 'armastust, kiindumust' (EKSS 2009), ning deminutiiviliite abil saab abstraktsest mõistest *arm* konkreetne füüsiline objekt, elusolend. *Taibu* on tuletis sõnast *taip* ehk 'aru, mõistus, arusaamine, nupukus' (EKSS 2009) – samuti abstraktne mõiste, mis muutub deminutiiviliite lisamisega millekski (kellekski) käegakatsutavaks. Selle näite puhul on seos alussõna ja tuletise vahel eelmisest kindlam ja tähenduses suurt nihet ei ole: *taibu* on taiplik, nutikas inimene.

- (10) Siis on selge, sõnas *vanake*. (ME19)
- (11) Jaanuaris sai ema teada, et boss lõi uue töökoha – sekretär – kelleks palgati isa *armuke*. (HK18)
- (12) Tundub, et sa tead antud teemavaldkonnast rohkem kui meie riiklik *taibu*. (JK43)

Mõnevõrra kaudsem seos alusmõistega on sellistel deminutiividel nagu *tudike* (13) ja *märjuke* (14). *Tudike* ehk vana ja nõder inimene tuleb ilmselt sõnast *tudisema*, mis EKSSi järgi on 'vanadusest, nõtrusest, erutusest vm värisema, vabisema'. Tuletise seos alussõnaga on neil puhkudel üsna kaudne, st nende deminutiivide tähendus ei ole automaatselt tuletatav. Ilmselt on see nii seetõttu, et mõlemal juhul väljendab alussõna vaid mingit omadust, mis ei pruugi olla tuletisega tähistatava objekti ainus või määrav omadus – vanadusnõder inimene teeb ka muud peale tudisemise ja joogilgi on muid omadusi peale märguse – või ei pruugi olla tähistatavale ainuomane, sest tudiseda võib ka nt lambatall ja märg on ka muu vedelik.

- (13) Samas ei tekitanud ka üheksakümne tuuris *tudikesed* Evaldis mingit imetlust, pigem vastupidi. (TL17)
- (14) *Märjukest* rüüpav mees oligi kaadrisse püütud. (TL11)

Deminutiivitähendus SEOTUS ALUSMÕISTEGA on ainulaadne selle poolest, et deminutiiviliide võib muuta abstraktse mõiste käegakatsutavaks füüsiliseks objektiks või elusolendiks. Abstraktse mõiste baasil saadud deminutiiv võib olla läbipaistvama tähendusega, kuna väljendab alussõnaga tähistatava abstraktse nähtuse kehastust füüsilises maailmas; konkreetsema tähendusega alussõnast moodustatud deminutiivi tähendus aga ei pruugi olla automaatselt tajutav, kuna selline deminutiiv annab pigem edasi mõnd omadust või tegevust, mis on deminutiiviga tähistatavale muu hulgas omane, kuid võib samas kuuluda ka paljudele muudele objektidele või elusolenditele.

APROKSIMATIIVI tähendust esineb vaid 5 sõnaga (u 1% materjalist): need on *nooruke*, *pehmeke*, *õbluke*, *kleenuke* ja *kiitsuke*. See tähendus ongi just harilikult omadussõnade deminutiivsetel vormidel ning märgib alussõnaga väljendatud omadussõna marginaalsust omas kategoorias (Jurafsky 1996: 549). Nende kasutamine on ajendatud kõneleja soovist vältida mingi omadussõna markeerimata vormi kui liialt intensiivset (mistõttu võib aproksimatiivsust pidada pooleldi pragmaatiliseks funktsiooniks). Mitme sõna puhul ei ole üheselt selge, kas nendega väljendatakse aproksimatiivsust või hoopis intensiivsust, olgugi et need on tähenduslikult teineteise vastandid (INTENSIIVSUS, vastupidiselt APROKSIMATIIVILE, intensiivstab alussõna tähendust). Kui vaadata sõnu *pehmeke* ja *nooruke* näitelausestes (16), (17) ja (18), tekib küsimus, kas deminutiiviga on mõeldud pehmevõitu ja noorepoolseid (APROKSIMATIIV) või hoopis ülipehmeid, verinoori inimesi (INTENSIIVSUS).

- (15) „Ära unusta, et meie väike punt siin võib tunda *pehmeke*, aga tegelikult on meid üle maailma sadu.“ (JK1)
- (16) *Nooruke* ajakirjanik on mulle küll juba paar korda helistanud, tal nimelt on unistus, kuidas nende väljaanne kuulsa kirjaniku Reginald Mõniste esimest korda tema vennaga silma vastu istuma ja suud puhtaks rääkima meelitab. (KP1)
- (17) *Noorukese* ärinaisena oli ta veendunud, et armastust kui sellist võis edasi lükata ja seksist tekkis vaid probleeme. (ME36)

INTENSIIVSUSE tähenduse tuvastasin 7 tuletisel (1,7% materjalist). Küsimus, kas deminutiiviliite funktsioon on väljendada intensiivsust või aproksimatiivsust, tekkis taas selliste vormide puhul nagu näitelausest (18). *Haprake* võib – olenevalt hindajast – tunda nii 'hapravõitu' kui ka 'väga habras'. Siin otsustasin INTENSIIVSUSE kasuks

rõhumääruse *nii* tõttu, mida ilmselt omadust vähendavate vormide ees ei kasutataks.

- (18) Ta on nii *haprake* ja nunnuke, tema sulgkergetest puudutustest võrsunud erutus võitleb minus pakitseva rahuldamata emainstinktiga. (KP50)

Muud INTENSIIVSUSE tähendusega tuletised on millegi puudumist rõhutavad deminutiivid – näitelause (19) *sõnakestki* mõjub oma kontekstis intensiivsemana, kui mõjukuks *sõnagi* – või leksikaliseerunud *ke*-liitega deminutiividest moodustatud *kene*-vormid (20).

- (19) Paraku ei toonud see miskit edu, sest kuigi Kärn seisis meie ees nagu peksasaanud känguru, ei lausunud ta enda kaitseks *sõnakestki*. (OO7)
(20) Võib-olla olin ma siis liiga *väikene*, et seda kohta täpsemalt mäletada. (ME1)

Arvatavasti võib liigitusraskusi seletada sellega, et eesti keeles on deminutiiviliiteid suhteliselt vähe ja eri tähenduste rõhutamiseks kasutatakse samu vahendeid. Mõnes muus keeles on eri tähenduste jaoks sageli olemas eri liited: nt hispaania keeles tähistavad APROKSIMATIIVI ja INTENSIIVSUST vastavalt *-illo/-illa* ja *-ito/-ita* (Mendoza 2011: 140–141), mis on kasulik, kuna APROKSIMATIIVI ja INTENSIIVSUSE tähendus lisandub üldiselt samadele alussõnadele.

OSA HULGAST väljendavad deminutiivid, mida Jurafsky (1996: 536) nimetab ka individualiseerivateks või jaotavateks deminutiivideks, eraldavad, nagu nimi ütleb, ühe osakese mingisugusest hulgast või massist. Deminutiivi ühikut eraldavat funktsiooni on grammatiseerumise vaatepunktist kirjeldanud juba Bernd Heine jt (1991: 84) ning Leonard Talmy (1978: 17), kes leiavad, et sellised deminutiivid võivad kas a) muuta loendamatu nimisõna loendatavaks või b) tähistada mingit (väikest) kogust ainet või asju mingist suuremast kogusest ainetest või asjadest. Minu materjalis leidub selliseid sõnu vaid kolm. Need on *sõnake* ehk 'natuke (juttu)', *sammukese* ehk 'natuke maad' (21) ja *kohuke* ehk 'väikepakendis kohupiim' (loendamatu nimisõna on muutunud loendatavaks).

- (21) „Aga ta on sellele juba *sammukese* lähedal.“ (TL5)

LEEVENDUST väljendab 8% analüüsitud vormidest. Tähendus on enamasti deminutiividel, millega tahetakse mingit ajavahemikku või kogust tühisemana näidata – mitte väiksemana, sest LEEVENDUST esineb tavaliselt aja- või mahuühikutega, millel on muutumatu suurus. Näites (22) on leevendust

lausa sõna-sõnalt väljendatud ehk on tekkinud omamoodi topeltleevendus: kui võrd fraas *polnud hullu* on juba iseenesest leevendava funktsiooniga, siis *kuukene* lihtsalt kordab seda. Sõnades võiks deminutiivitunnusega *-kene* edasi antav tähendus kõlada nii: *kuu aega ei ole kuigi pikk aeg*. Ajavahemiku pikkuse tähtsust kahandavad sõnad on veel *minutike*, *tunnike*, *nädalake*, *viivuke* jne. Tegelikult ei muutu perioodi pikkus, seega on leevenduse puhul tajutav pragmaatiline eesmärk oma suhtumist näidata või kedagi mõjutada.

- (22) Kuid auto siiski käivitus, pööras, kiirendas ja liikus, nii et polnud hullu kuskil *kuukene* seda ära kannatada. (JK24)

Üsna samasuguse tähendusega rühma moodustavad alkoholikogust pisen-davad deminutiivid. Selliste vormide eesmärk on näidata, et ühe teatava ühiku (klaasi, pitsi) alkoholi tarbimine ei ole eriti halb ega tähenda alkoholi-probleemi (23, 24), või luua alkoholitarbimise ümber hubane atmosfäär (25). Näites (23) on LEEVENDUST jällegi kahekordselt markeeritud: *sutsuke* annab täpselt edasi lause teises pooles sõnadega väljendatud tähendust *ega seda palju polnud*.

- (23) Pärastlõunal *sutsuke* konjakit ja õhtul paar õlut, ega seda palju polnud. (TL6)
(24) Milleks end enam kammitseda ja endale *pitsikest* keelata, küsis Evald. (TL7)
(25) Kärn lubas minna asja uurima ja pakkus mulle seni *klaasikese* šotlast. (OO12)

Leidub ka olukordi, milles LEEVENDUSE funktsiooniga deminutiiviilide ei ole lisatud hulgasõnale, vaid asja või nähtust märkivale sõnale endale. Sellised on näitelause (26) ja (27) *teene* ja *probleem*: mõlemad kipuvad olema pigem suured (tõsised) ning nende puhul on näha kõneleja soovi seda tõsidust kuidagi vähendada. Et tegemist on tõepoolest pehmendusega, näitab ka lause (27) saatelause viisimäärus *ääri-veeri*: probleemist tehakse juttu keerutades, ümber nurga, tahtmata otse välja öelda, et tegelikult on asjad väga halvasti. Samasugune tühisemaks muutmise funktsioon on pigem kergele suhtele viitaval deminutiivil *paarike* (28).

- (26) Nii lajatas ka selle *teenekese* kättemaks Örrõpile ootamatult ja valusalt otse silmade vahele. (ER53)
(27) „Jah. Meil on siin tõsine *probleemike*. Õigemini küll teil,“ alustas Sapiste *ääri-veeri*. (OO11)

- (28) „Kas kõiki külalisi ei pea kirja panema?“ uuris Sapiste, mille peale Kärn manas ette virila näo. „Teoreetiliselt nagu peaksime, aga *paarikeste* puhul me pole seda nõudnud.“ (OO5)

LEEVENDUSE tähendusega deminutiive kasutatakse niisiis a) millelegi kuluva aja tähtsuse vähendamiseks ehk veenmiseks, et kuluv aeg ei ole tegelikult nii pikk; b) (pigem väikese koguse) alkoholi tarbimise õigustamiseks või ilustamiseks ja c) olemuselt tõsise asja ebaolulisemana esitamiseks.

PILGET väljendab 18,5% kogu materjalist. Pilget või puhuti lausa põlgust väljendavatest deminutiividest peaaegu kolmandik on moodustatud sugulussõnadest (29, 30). Kui kellelegi viidates või kellegi poole pöördu- des kasutab sugulussõna deminutiivset vormi mittesugulane, on suhtumine enamasti negatiivne, üleolev (vt Schneider 2003: 14). Sellised sõnad on näiteks *vennike* (vrd *vend*), *poju*, *pojuke* (vrd *poeg*) ja *tädike* (vrd *tädi*).

- (29) Sapiste kiidulaul oma *pojukese* imetabaste võimete kohta ajas mind muigama, sest ma sain aru, et tegu oli puhta juhusega. (OO48)

- (30) „Oled ju oma isa *tütreste* ja mina sinu eest manguma ei hakka.“ (ME26)

Teise suurema rühma moodustavad leksikaliseerunud väljendid, millega halvustatakse kedagi tema väiksemate vaimsete võimete või nõrga ise- loomu pärast (31). Sellesse rühma kuuluvad näiteks *äpu*, *ullike*, *tossike*, *möku*, *tohmuke*, *jobu*. Peale vaimsete iseärasuste kutsuvad põlglikku suhtumist näitama ka kehalised puudujäägid (32). Viimastena nähakse nt paksust (*paksuke*), nõrkust (*nõrguke*) ja nõtrust (*tudike*). Ülejäänud **PILGET** väljendavate deminutiivide hulka kuuluvad sageli esinevad *mehike* ja *armuke*, loomanimetustest tuletatud vormid *hiireke*, *ussike*, *kiisu*, *tibi* (vrd *tibu*) ja isikunimest moodustatud pejoratiivsed hüüdnimed.

- (31) „See on täpselt niisugune pehmode koht, et omast arust ollakse kõvad mehed, aga tegelikkuses *tossikesed*.“ (JK46)

- (32) Kaks küpses eas *paksukest*, kirjeldaks ninakas sekretär neid ilmselt tagaselja. (TL14)

PILKE tähendusega deminutiivide ees on tihti täiend *armas* või *kallis* (33): *kallis kadunuke*, *armas pruudike*, *kallis tütreke*.

- (33) Jah, minna Veriallika baari oli minu idee, kuid ta oli plaani ise heaks kiitnud ja mina polnud ju selles süüdi, et minu äraolekul *kallis kadunuke* sisse vehiti. (OO9)

PILGET väljendavad tuletised on moodustatud enamasti kas a) sugulusterminitest, kuid neid ei kasutata sugulaste kohta; b) sõnadest, mis viitavad puudulikele vaimsetele võimetele või nõrgale iseloomule; c) sõnadest, mis viitavad kehalistele puudujääkidele või iseärasustele või d) väiksemat ja nõrgemat sorti loomade nimetustest. Sageli on need moodustatud sõnadest, mis tavaolukorras väljendavad lembust või kaastunnet.

LEMBUSE tähendusega deminutiivid moodustavad enam kui kolmandiku analüüsitavatest keelenditest. Suurim osa selle rühma vormidest sisaldavad *u*-liidet (*poisu, lapsuke*); *ke(ne)*-deminutiive (*tüdrukuke, krantsikene*) on alla kolmandiku ning ülejäänud jaguneb peamiselt *s*-lõpuliste (*mamps, paps*) ja gemineerunud tuletiste (*emme, issi*) vahel. Ootuspäraselt väljendavad **LEMBUST** peamiselt hellitussõnad ja -nimed, mida kasutatakse lähedase poole pöördudes. Liigitasin siia ka hellitusnimed, mille kasutuskontekst ei ole otseselt hellitav (neutraalsed olukorrad, kus kedagi deminutiivset hellitusnime pidi mainitakse).

Suurim osa **LEMBUST** väljendavatest vormidest on pärisnimedel põhinevad deminutiivid (34), suuruselt järgmise rühma moodustavad sõnade *kuld* ja *kallis* vormid ning neil põhinevad väljendid (35). Viimaks moodustub veel eraldi rühm lähisugulasi tähistavate sõnade deminutiivvormidest: *emme, issi, õeke, mamps, lapsuke* (36). Mõni deminutiiv põhineb aga sootuks negatiivse tähendusega tüvel (37): *totuke, rumaluke* (alussõnad tähistavad piiratud mõistust, väheseid vaimuandeid), *penike* (kirjakeeles pigem halvustav sõna koera kohta), *krantsike, Pätü* (vrd *pätt*).

(34) „Ma lausa armastan sind, *Peetrike!*“ (KP9)

(35) „*Kullapaike*, ma igatsen sind nii väga!“ (JK40)

(36) „Kas *issi* on meile täna juba helistanud?“ küsis Reimo viimaks. (HK5)

(37) „*Rumaluke*, ega me siis kihutama ei hakka.“ (ME10)

Enamik **LEMBUST** väljendavaid tuletisi on kasutuses lähedaste inimeste (pereliikmete, kallimate, sõprade) vahel olukordades, kus püütakse kedagi mõjutada, nt üritatakse kedagi veenda, noomida, manitseda, palvet pehmendada (38), vabandust paluda (39) või ebaseaduslikke uudiseid pehmendada (40).

(38) „*Kullakene*,“ palus ema uuesti. (JK34)

(39) „Anna mulle andeks, *õeke!*“ (HK8)

(40) „Sigrid, *kallike*, ega keegi ju ütle, et see käsikiri on halb. See on, ee, ää, teistsugune.“ (KP23)

LEMBUSE kategooria deminutiivide sagedasim tuletustüüp on *u*-liide, millest võib järeldada, et hellitus on *u*-liitele eriomane funktsioon – eriti kui arvesse võtta, et *u*-deminutiiviliide ei ole kuigi produktiivne ning igale tüvele seda liita ei saa (nt ei ole võimalik moodustada *u*-tuletist sõnadest *ema* või *kodu*).

Tüveainese järgi võib LEMBUSE kategooria deminutiivid jagada nelja suuremasse rühma: a) pärisnimedest moodustatud deminutiivid, b) sõnadest *kuld* ja *kallis* moodustatud vormid ja liitsõnad, c) lähisugulasi tähistavate sõnade deminutiivsed vormid ja d) negatiivse tähendusega tüvedel põhinevad hellitussõnad.

KAASTUNNET väljendab kokku 9 deminutiivi (2,2% materjalist). Seda tähendust kannab enamasti sõna *vaeseke* (41), kuid on ka muid omadussõnadest moodustatud tuletisi, nagu *vaprake*, *haprake*, *hulluke* (42).

(41) „Ilus poiss oli ja kui andekas, aga seda õnne ei olnud tal kauaks, suri *vaeseke* noorelt.“ (ME16)

(42) Sugulased pidasid Kerti tööpoolest *hullukeseks* ja arvasid kaastundlikult, et tal on midagi viga. (TL22)

Muu. Jurafsky tähendustega ei sobinud tugevat emotsiooni väljendavad hüüatused *appike*, *appikene*, *Jeesuke* ja *issapojuke*. Kõigi mainitute kasutuskontekst on hämmastus. Kuna neid sõnu oli materjalis vaid neli, ei lisanud ma eraldi sellenimelist kategooriat.

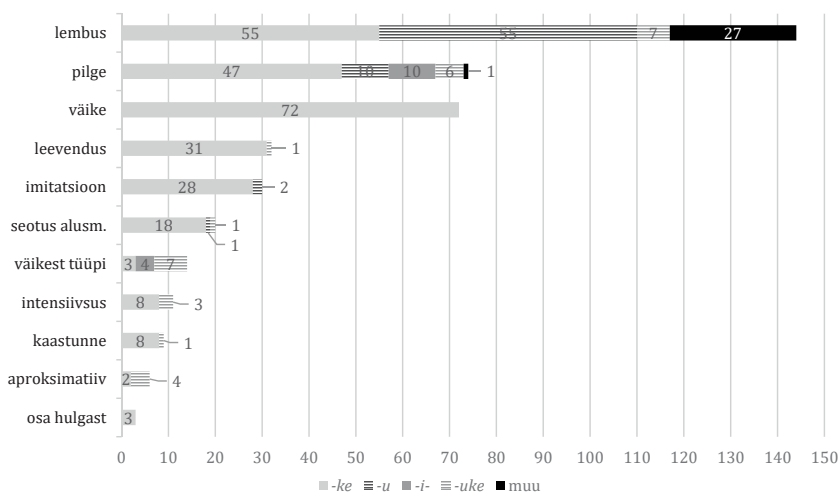
6. Vormi ja tähenduse seostest

Moodustusmallidest domineerib materjalis selgelt *ke(ne)*-liide: *ke(ne)*-liitelised on kõik kategooria VÄIKE deminutiivid, peaaegu sama suur osakaal on *ke(ne)*-vormidel LEEVENDUSE ja IMITATSIOONI kategoorias ning ka enamikus teistes kategooriates on *ke(ne)*-liide arvulises ülekaalus. Erandid on LEMBUS, VÄIKEST TÜÜPI ja APROKSIMATIIV, tähendused, mille põhiline väljendusvahend on *-u* või liitliide *-uke*. *u*-liide näibki kandvat just nimelt afektiivset funktsiooni – et liidet ka PILKE kategoorias leidub, on seletatav sellega, et ironia muudab positiivse tähendusega keelendi negatiivseks. Ka geminatsiooni esineb vaid LEMBUSE kategoorias (põhivormid *emme*, *issi*), mis kinnitab Saareste (1938) hinnangut geminatsiooni kui lastekeelest pärineva deminutiivtuletusvahendi kohta. Suurima hulga *i*-häälikulisi deminutiive võib leida PILKE kategooriast: *i*-deminutiivid (*vennike*, *mehike*)

näivadki kuuluvat pigem pejoratiivsuse väljendamise vahendite hulka (Kasik 2015: 241; Kehayov, Blokland 2007: 94).

Selgus huvitav tõik *u-* ja *ke*-liite koosmõju kohta: kui *u*-liite ülesanne on edastada pragmaatilisi funktsioone – semantilisi väljendab see liide üliharva, siinses materjalis vaid kahel juhul –, siis liitliide *-uke* esineb ka semantilise funktsiooniga deminutiiviliitena, näiteks on ligi pool VÄIKEST TÜÜPI väljendavatest deminutiividest *uke*-tuletised, neid leidub ka APROKSIMATIIVI tähendusrühmas (*kitsuke*, *kleenuke*, *kiitsuke*).

Võib järeldada, et a) kõige sagedasem deminutiiviliide on *-ke(ne)* ja järgmine *-u*; b) füüsilist väiksust väljendatakse vaid *ke(ne)*-liiteliste deminutiividega; c) *u*-liite põhifunktsioon on LEMBUS; d) kui *u*-liitel on harilikult pragmaatiline funktsioon, siis liitliite *-uke* funktsioonid on sageli ka semantilised. Vormi ja tähenduse seosed on kujutatud joonisel 1.

Joonis 1. Deminutiivide moodustusmeetodid tähenduste kaupa. Vertikaalteljel Jurafsky (1996) deminutiivitähendused ja horisontaalteljel deminutiivide esinemisjuhtude arv ilukirjandustekstides

7. Kokkuvõtteks

Deminutiivide esinemisjuhte oli analüüsitud materjalis kokku 401, nende hulgas erinevaid sõnu 165. Sageli korduvad deminutiivid on nt *kullake*, *kallike*, *armuke*, *kadunuke*, *paarike*, *mamps*, *emme* ja pärisnimedest moodustatud deminutiivsed hüüdnimed. Deminutiivid väljendavad tähendusi VÄIKE (*tükike* ehk 'väike tükk'), VÄIKEST TÜÜPI (*saiake* ehk 'väikest tüüpi sai'), IMITATSIOON (*linnuke* ehk kirjamärk √), APROKSIMATIIV (*pehmeke* ehk 'pehmevõitu'), INTENSIIVSUS (*nooruke* ehk 'verinoor'), OSA HULGAST (*sõnake* ehk 'natuke (juttu)'), SEOTUS ALUSMÕISTEGA (*märjuke* ehk '(harilikult alkohoolne) jook'), LEEVENDUST (*tunnike* ehk 'ainult tund'), PILGET (*vennike*), LEMBUST (*emme*) ja KAASTUNNET (*vaeseke*). Jurafsky tähendused, millele analüüsimaterjali hulgast vasteid ei leidunud, on LAPS, NAINE ja LIIGE.

Ilukirjandustekstide analüüsi tulemused lubavad väita, et deminutiivikasutuse eesmärgid on enamasti pragmaatilised. Kaalukaim osa – üle kolmandiku analüüsitud vormidest – väljendab LEMBUST; 18,5% PILGET, tähendus VÄIKE on aga vaid 18%-l analüüsitud deminutiividest. Keskmise esindatusega on LEEVENDUS, IMITATSIOON ja SEOTUS ALUSMÕISTEGA, neile järgnevad VÄIKEST TÜÜPI, INTENSIIVSUS ja KAASTUNNE ning kõige harvemini esinevad funktsioonid APROKSIMATIIV ja OSA HULGAST.

Ehkki ühelgi deminutiiviliitel ei ole oma kindlat funktsiooni, on selliseid funktsiooni ja liite paare, mille vahel on võimalik seost märgata. Võib väita, et füüsilise väiksuse tähendust väljendab vaid *ke(ne)*-liide: *ke(ne)*-lõpulised deminutiivid moodustavad 100% kategooria VÄIKE deminutiividest. Samuti tõuseb esile *u*-liite seos LEMBUSEGA, kuna selles tähenduskategoorias domineerivad *u*- ja *uke*-liitelised vormid. Väljendusviiside poolest mitmekesisem tähendus on LEMBUS. Ainuke siin käsitletud tuletusmall, mida lembuse tähendusega deminutiivide seas ei leidu, on *-i*. *i*-liite põhifunktsioon on väljendada pejoratiivsust (Kasik 2015: 241) ning enamiku siinsegi materjali *i*-tuletistest võib leida PILKE kategooria deminutiivide hulgast.

Kui formaalsed eesti keele kirjeldused (nt EKG 1995) omistavad deminutiividele vaid kaht tähendust, mõõtmelist väiksust ja hellitust (lisaks mainitakse mõnel pool negatiivse konnotatsioonina halvustust), siis siinse töö tulemusi arvestades võib väita, et deminutiividel on siiski rohkem tähendusi ja suhtlusesmärke. Seega oleks deminutiiviliidete muude semantiliste ja pragmaatiliste funktsioonide lisamine keelekirjeldustesse

igati tervitatav. Saadud tulemused võimaldavad vastu vaielda Vare (1994: 12) väitele, et eestlaste kainele väljenduslaadile ei ole deminutiivide kasutamine omane – kui mitte analüüsitud deminutiivide hulk, siis vähemalt nende tähenduslik vaheldusrikkus näitab, et deminutiivid on üsna tavaline viis mitmesuguste semantiliste ja pragmaatiliste tähenduste markeerimiseks. Tuleb ka märkida, et ilukirjandusteostest leitud deminutiivide kasutus kontekstid ei mõju kuidagi kunstlike liialdustena, pigem näivad kasutatud tekstid andvat üsnagi tõepärase pildi eestlaste keelekasutusest.

Kirjandus

- Appah, Clement, Nana Amfo 2011.** The morphopragmatics of the diminutive morpheme (*-ba/-wa*) in Akan. – Lexis 6, 85–103. 10.4000/lexis.437.
- Argus, Reili 2008.** Eesti keele muutemorfoloogia omandamine. (= Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste dissertatsioonid 19.) Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Argus, Reili, Victoria Kazakovskaya 2023.** Acquisition of diminutives in Russian and Estonian from a typological perspective. – Diminutives across Languages, Theoretical Frameworks and Linguistic Domains. Berlin: Walter de Gruyter GmbH, 305–333. DOI: 9783110792874-013.
- Arukask, Madis, Eva Saar 2021.** Deminutiivid idapoolsete läänemeresoome rahvaste animistlikus keelekasutuses – Emakeele Seltsi aastaraamat 66 (2020). Peatoim. Mati Erelt. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 9–37.
- EKG I 1995** = Mati Erelt, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare 1995. Eesti keele grammatika I. Morfoloogia. Sõnamoodustus. Trükki toimetanud Mati Erelt peatoimetajana, Tiiu Erelt, Henn Saari, Ülle Viks. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut.
- EKK 2007** = Mati Erelt, Tiiu Erelt, Kristiina Ross 2007. Eesti keele käsiraamat. Kolmas, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- EKSS 2009** = Eesti keele seletav sõnaraamat 1–6, 2009. „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu“ 2., täiendatud ja parandatud tr. Toim. Margit Langemets, Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veskis, Ülle Viks, Piret Voll. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <http://www.eki.ee/dict/ekss/>.
- Heine, Bernd, Ulrike Claudi, Friederike Hunnemeyer 1991.** Grammaticalization. Chicago: University of Chicago Press.
- Jurafsky, Daniel 1996.** Universal tendencies in the semantics of the diminutive. – Language 72 (3), 533–578.

- Kasik, Reet 2015.** Sõnamoodustus. (= Eesti keele varamu I.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kazakovskaya, Victoria, Reili Argus 2021.** Acquisition of diminutives in typologically different languages: Evidence from Russian and Estonian. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 17. Estonian Papers in Applied Linguistics 17. Toim. Margit Langemets, Maria-Maren Linkgreim, Helle Metslang, David Ogren. Tallinn: Eesti Rakenduslingvistika Ühing, 81–97. <http://dx.doi.org/10.5128/ERYa17.05>.
- Kehayov, Petar, Rogier Blokland 2007.** Mittesufiksaalne deminutiivitus eesti keeles. – Emakeele Seltsi aastaraamat 52 (2006). Peatoim. Mati Erelt. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 87–124.
- Kooser, Margit 2023.** Deminutiivsufiksids hüüdnimedes. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool.
- Kupp-Sazonov, Sirje 2019.** Deminutiivsete noomenite funktsionaalsusest vene ja eesti keeles mõningate Tšehhovi jutustuste ning nende tõlgete näitel. – Lähivõrdlusi 29. Lähivertailuja 29. Peatoim. Annekatrin Kaivapalu. Tallinn: Eesti Rakenduslingvistika Ühing, 113–140.
- Liivak, Mirjam 2023.** *ke(ne)*-liitelised deminutiivid eesti suulises argisuhtluses. Magistritöö. Tartu Ülikool.
- Mendoza, Martha 2011.** Size matters: Grammaticalization, metaphor, and the Spanish diminutive. – Estudios de Lingüística Aplicada 54, 135–157.
- Mägiste, Julius 1928.** *oi-*, *ei-*deminutiivid läänemeresoome keelis. Läänemeresoome nominaaltuletus. I. (= Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis) B XII, 2.) Tartu.
- Mänd, Loviisa 2023.** Deminutiivsete nimi- ja omadussõnade funktsioonid eesti ilukirjanduses. Magistritöö. Tallinna Ülikool.
- Nikitina, Tatiana 2019.** Diminutives derived from terms for children: Comparative evidence from Southeastern Mande. – Linguistics 57 (1), 1–28. <https://doi.org/10.1515/ling-2018-0029>.
- Orusalu, Silja 1996.** Lastega suhtlemise erisõnavara. Diplomitöö. Tartu Ülikool.
- Pajusalu, Renate 2009.** Sõna ja tähendus. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Ponsonnet, Maia 2018.** A preliminary typology of emotional connotations in morphological diminutives and augmentatives. – Studies in Language 42, 17–50. 10.1075/SL.00002.PON.
- Saar, Eva, Triin Todesk 2023.** Seto deminutiivid. – Emakeele Seltsi aastaraamat 68 (2022). Peatoim. Reili Argus. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Kirjastus, 138–165.
- Saareste, Andrus 1938.** Konsonantide afektiivsest geminatsioonist Eestis. – Õpetatud Eesti Seltsi toimetised XXX (2). Tartu, 614–632.
- Saareste, Andrus 1940.** Sõna *kilu* algupärasest sisetunnusest *i-st*. – Eesti Keel 5, 86–105.

- Schneider, Klaus 2003.** Diminutives in English. Berlin: Max Niemeyer Verlag GmbH. <https://doi.org/10.1515/9783110929553>.
- Talmy, Leonard 1978.** The relation of grammar to cognition – A synopsis. – Theoretical Issues in Natural Language Processing. Coordinated Science Laboratory, University of Illinois, 12–24.
- Vainik, Ene 2012.** Eesti keele sõnavara afektikalduvus ja mis sellega peale hakata. – Keel ja Kirjandus 8–9, 644–657.
- Vare, Silvi 1994.** Nimi- ja omadussõnatuletus tänapäeva eesti kirjakeeles. (= Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 6.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Õim, Asta 2003.** Kuidas vanasti lapsi hellitati. – Oma Keel 1, 38–41.

Materjali allikad

- ME** = Marje Ernits 2022. Kauge lähedus. Tallinn: Eesti Raamat.
- JK** = Johannes Kivipõld 2022. Deus ex machina. Tallinn: Eesti Raamat.
- HK** = Häli Kivisild 2021. Saskia läheb metsa. Tartu: Fantaasia.
- TL** = Tiina Laanem 2021. Öised hääled. Tallinn: Pegasus.
- OO** = Olav Osolin 2021. Kus lendab part. Tallinn: Varrak.
- KP** = Katrin Pauts 2021. Tallinna tume. Tallinn: Varrak.
- ER** = Eva Roos 2018. Teistmoodi mööblipood. Tallinn: Varrak.

Loviisa Mänd
humanitaarteaduste instituut
Tallinna Ülikool
Narva mnt 25
10120 Tallinn
loviisa.mand@tlu.ee

Diminutive meanings in Estonian literary texts

LOVIISA MÄND

This paper aims to map the semantic and pragmatic senses of Estonian diminutive nouns and adjectives, based on Jurafsky's (1996) model of diminutive meanings. The objectives are to demonstrate that apart from the usual connotations associated with diminutives, such as smallness, affection, and disdain, Estonian diminutives can express a wide range of other semantic and pragmatic senses, such as imitation, intensity, small type, etc; and to find out if any of these senses are linked to a specific diminutive suffix. The results show that Estonian diminutives do indeed convey more meanings than the three mentioned above. The diminutives from the analysed Estonian fiction data express the semantic senses SMALL (*tükike* 'piece+DIM – a little piece'), SMALL-TYPE (*saiake* 'bread+DIM – a small pastry'), IMITATION (*linnuke* 'bird+DIM – check mark \surd '), APPROXIMATION (*pehmeke*, 'soft+DIM – softish'), INTENSITY (*nooruke*, 'young+DIM+DIM – very young'), RELATED-TO (*märjuke* 'wet+DIM+DIM – a beer') and PARTITIVE (*sõnake* 'word+DIM – a few words'), and the pragmatic senses HEDGES (*tunnike* 'hour+DIM – just an hour'), SCOFF (*vennike* 'brother+DIM+DIM – a worthless, pitiful person'), AFFECTION (*emme* 'mother+DIM – mommy') and SYMPATHY (*vaeseke* 'poor+DIM – poor thing'). The most common sense of the Estonian diminutive appears to be AFFECTION, a meaning that is expressed by 36% of the entire data, while SMALL is only present in 18% of the analysed diminutives. While none of the diminutive suffixes has a specific function, the diminutive suffix *-u* seems to encode affection as its main value and *-ke* – although it can convey other meanings as well – appears to be the only suffix for expressing a small size. While the formal grammar descriptions only attribute three meanings to diminutives – physical smallness, affection and contempt – the results of this study suggest that the range of meanings expressed by diminutives is more diverse than previously assumed and is not limited to only two or three prototypical meanings.

Keywords: diminutive derivation, word formation, semantics, pragmatics, Estonian

VARIEERUVA VÄLTEGA SÕNADE TAJU JA AKUSTIKA

LIISI PIITS, MEELIS MIHKLA

Annotatsioon. Artikli eesmärk on välja selgitada, kui palju esineb väldete tajumisel varieerumist, millest varieerumine sõltub ja kuidas väldete taju akustiliste tunnustega korreleerub. Selle eesmärgi täitmiseks korraldasime tajukatse, milles 216 osalejat hindasid kümne nn varieeruva vältega sõna väldet. Varieeruva vältega sõnadeks nimetame sõnu, mille puhul on täheldatud nii teise- kui ka kolmandaväلتeliste paralleelvormide esinemist, st nende sõnade välde varieerub isikuti. Iga sõna oli loetud nelja erineva inimhääle ja viie erineva sünteeshäälega ning sama hääldusjuhu väldet paluti määrata nii lausekontekstis kui ka sellest väljalõigatuna. Vältemäärang on isikuti varieeruv ja ka kuulaja ise muutis sageli vältemäärangut olenevalt sellest, kas ta kuulis väldet lauses või üksiksõnana. Kuulaja enda välte-eelistus ei mõjuta lausekontekstis kuuldud hääldusjuhu määramist rohkem kui kontekstita kuuldud hääldusjuhu määramist. Kontekstis kuulduna tajutakse sõna sagedamini kolmandavälteliseks kui kontekstita kuulduna. Kuulajate murdetäust võib mõnel juhul osutada väldete tajumisel oluliseks. Inimhäälega kõnes varieerusid akustiliste tunnuste väärtused suurel määral, põhilise vältetunnuse, kestussuhte keskmised väärtused olid pigem kolmandale vältele omased. Sünteeshäälega kõnes olid hinnangud enam väldete akustiliste tunnustega kooskõlas. Diskriminantanalüüsi põhjal jäi akustiliste tunnuste alusel väldete klassifikatsioonivõime mõõdukale tasemele.

Võtmesõnad: eesti keel, vältetaju, põhitoon, tajukatse, inimkõne, sünteeskõne

1. Sissejuhatus

Vältevastandusel on eesti keeles täita tähtis roll nii leksikaalsete tähenduste kui ka muutevormide eristamisel, mistõttu on üldjuhul sõnal või sõnavormil kindel välde. Siiski leidub mingi hulk sõnu, mille puhul on paralleelselt kasutusel nii teise- kui ka kolmandavältelised variandid. Sageli on sellisele varieerumisele aldis just tuletised, mille puhul võib

eeldada, et tuletusalusele omane välde ei pruugi tuletusliite lisandumisel enam samaks jääda, kuna sõna silbistruktuuri muutus hakkab tingima ka välte muutusi. Nt sõna *teaduslik* tuletusalus *teadus* on küll kolmandas vältes, aga tuletisena hakkab välde mõjutama seaduspära, mille järgi kolmesilbilistes noomenites saab teise silbi kinnisuse puhul esimene pikk silp enamasti teise välte (vt Päll 1986: 39). Seega on sellistel juhtudel märgata, et kolmandavälteelised tuletusalused *teadus*, *keiser*, *nõidus* võivad tuletisi *teaduslik*, *keiserlik* ja *nõiduslik* moodustades muutuda ka teisevälteeliseks või vähemalt tekitada teisevälteelisi paralleelvariante.

Mati Hint on juba 1968. aastal kirjutanud, et kui morfoloogilises süsteemis võib teise ja kolmanda välte kontrast funktsionaalselt neutraliseeruda (st sõna vältest ei sõltu morfoloogia), siis see ei avaldu teise ja kolmanda välte vahepealse hääldusena, vaid teise- ja kolmandavälteeliste paralleelvormide esinemisena (Hint 1968: 70). Viimases ilmunud õigekeelsussõnaraamatus „Eesti keele õigekeelsussõnaraamat ÕS 2018“ esineb u 400 märksõna, millel on sõnastikus olemas ka ainult välte poolest erinev paralleelvorm. Alustasime 2015. aastal selliste nn varieeruva vältega sõnade uurimist, et kindlaks teha nende sõnade hääldustava ehk kummas vältes neid sõnu enamasti hääldatakse. Tegime kolme aasta jooksul üle Eesti lugemiseksperimente: kokku ligi 200 inimest Eesti eri piirkondadest luges ette 56 lauset, kus esines 51 varieeruva vältega sõna (vt Piits, Kalvik 2021; Kalvik, Piits 2021). Kogutud keeleandmete analüüsil oli vältetava väljaselgitamiseks vaja kindlaks teha, kummas vältes on sõna hääldatud. Selleks kasutasime akustilise analüüsi kõrval ka kuuldelist määramist. Iga hääldusjuhu hindamiseks kasutasime enamasti kolme vältemäärajat. Selgus kaks tõsiasja: esiteks võisid eri kuulajad sama hääldusjuhtu erinevalt määrata ja teiseks võis ka sama kuulaja sama hääldusjuhtu uuesti kuulates oma otsust muuta (Kalvik, Piits 2017). Esimesel juhul tekib küsimus, kuidas välde kui tähendust eristav keelenähtus saab nii palju isikuti varieeruda, ja teisel juhul küsimus, mis tingimustel kuulaja enda vältetaju muutub.

Siinse artikli esimene eesmärk on välja selgitada, kui palju esineb välde tajumisel isikutevahelist varieerumist ja millest selline varieerumine sõltub. Juba varasem uurimus näitas, et välte määramisel esines kahel vältemäärajal erimeelsusi 15% juhtudel (Kalvik, Piits 2017: 95). Siinses uurimuses oleme määratavaid hääldusjuhte vähendanud, aga vältemäärajate hulka suurendanud, et teada saada, kas ja kuidas isikutevahelised

erinevused välte määramisel säilivad. Erinevused võivad tuleneda inimese enda välte-eelistustest, st võiks oletada, et kuulamisel mõjutab määraja otsust see, mis vältes ta ise sõna hääldaks. Samuti võib varieerumine sõltuda määraja päritolupiirkonnast, sest varasemad uurimused (Lippus, Pajusalu 2009; Kalvik 2005) on näidanud seost inimese murdetasta ja vältetaju vahel. Nt sõltub päritolupiirkonnast see, kas põhitoonikontuuri kui üht vältetunnust tajutakse ja kasutatakse väldete eristamisel või mitte. Seega, kui hääldusjuhu hindamisel osutub oluliseks põhitoon, aga osa katseisikutest põhitoonikontuuri muutust ei taju, võibki erinevus olla põhjustatud sellest. Peale inimkõne uurime ka sünteeshäältega loodud kõnet, et teada saada, kuidas iseõppivad kõnesüntesaatorid õpivad välteid genereerima ja kas süntesaatorid genereerivad kontrastsemaid välteid kui inimesed.

Uurimisküsimusi:

1. Kui suur on tajutestis osalenute üksmeel vältemäärangutes?
2. Millised erinevused on inim- ja sünteeshäältega ettelõetud näidete tajus?
3. Kas testis osalejate päritolupiirkond mõjutab nende vältetaju?
4. Kas häälduseelistused sõltuvad inimeste vanusest?

Teine eesmärk on teada saada, kas vältetaju võib sõltuda lausekonteksti olemasolust või puudumisest ja kuidas see korreleerub hääldusjuhu akustiliste vältetunnustega (rõhulise silbiriimi ja rõhuta silbi tuuma kestussuhe, põhitooni- ja intensiivsuskontuuri maksimumi asend rõhulises silbis). Soov on välja selgitada põhjused, miks vältemääraja ise sageli oma otsust muutis. Varasemas uurimuses paluti lahknevate vältemäärangute puhul väldet uuesti hinnata ja keskmiselt pooltel juhtudest muutis vältemääraja oma esialgset otsust (Kalvik, Piits 2017: 95). Välte määramisel said vältemäärajad kuulata kas ainult määratavat sõna või pikemat osa lausest, kus sõna esines. Võimalik, et vältemäärang sõltub sellest, kas kuulaja kuulab ainult määratavat sõna või pikemat lõiku lausest. Seejuures tuleb rõhutada, et uuritavate sõnade ja lausete puhul ei ole tegu juhtudega, kus kontekst aitaks oma semantilise sisuga vältemääramisele kaasa, nagu võiks olla juhtudel *armastan koera* vs. *armastan koera peremeest*. Uuritavates sõnades ei esine välde grammatilisi tähendusi eristavas funktsioonis, mida saaks konteksti põhjal ennustada. Eeldame lihtsalt, et kontekstist väljalõigatud sõna kuulates keskendutakse ainult määratava sõna akustikale, samal ajal kui kontekstis kuulduna hakkavad taju mõjutama nii kuulaja enda

välte-eelistused kui ka kogu lauseprosoodia. Paljudes Uurali keeltes on täheldatud, et sõna- ja lausetasandi prosoodilised üksused on omavahel tihedalt seotud ja mõjutavad üksteist (Pajusalu 2022: 874). Spontaanset kõnet uurides on leitud, et nii sõna asend fraasis kui ka lauserõhuline või -rõhutu positsioon lauses võib mõjutada vältetunnuste esinemist kõnes (Asu jt 2009: 8). Meie uurimismaterjalis jäi sõna esinemiskontekst muutumatuks, st kõik ühe sõna esinemisjuhud olid võetud samast lausekontekstist, need olid lauserõhulises positsioonis ning neil oli sama asend fraasis. Niisiis keskendume sellele, kuidas samas lausekontekstis sama inimese loetud hääldusjuhtu tajutakse olenevalt sellest, kas kontekst on eemaldatud või mitte.

Uurimisküsimusi:

1. Kas vältetaju sõltub lausekonteksti olemasolust või puudumisest?
2. Kas lausekontekstis kuulnud hääldusjuhtu tajutakse oma välte-eelistustele sarnasemalt kui kontekstist väljalõigatud juhtu?
3. Milliste akustiliste tunnuste väärtus võib mõjutada samale hääldusjuhule antavaid erinevaid vältehinnanguid?
4. Kas hääldusjuhtude vältehinnangud korreleeruvad inim- ja sünteeshääles samade akustiliste parameetritega?

2. Materjal ja tajukatse

Uurimisküsimustele vastuste leidmiseks korraldasime tajukatse, kus palusime katseisikutel määrata kuulnud sõnade vältet. Katsesse valisime varasemast lugemiseksperimentidist (vt Piits, Kalvik 2021) välja 10 varieeruva vältega sõna, mille välte määramisel oli varem eriarvamusi tekkinud: *eile*, *hirmus*, *ilmetu*, *kaitsetu*, *keiserlik*, *meetod*, *nõiduslik*, *teaduslikes*, *ungarlane* ja *ümbrikus*. Iga sõna kohta võtsime katsesse 4 erineva lugeja loetud hääldusjuhtu, pidades silmas, et esindatud oleks nii need juhud, mida enamasti teisevälteliseks määrati, kui ka need juhud, mida tajuti rohkem kolmandavältelisena. Kokku oli erinevaid hääldusjuhte 40 (neist 24 nais- ja 16 meeshäälega loetud). Iga hääldusjuht esitati kuulajale nii lausekontekstis kui ka kontekstist väljalõigatuna. Laused olid vabatahtlike poolt sisse loetud helistuudios või muus vaiksese siseruumis, kasutades Neumann TLM 102, Beyerdynamic MC 930 või Zoom H4 mikrofone (vt salvestusprotsessi täpsemat kirjeldust Piits, Kalvik 2021: 181).

Uuritavad sõnad lausekontekstis:

*Seal on mingi **hirmus** hais ja ebameeldiv foon, mis segab.*

*Mool on mõõtühik, mida **teaduslikes** tekstides on ammu kasutatud.*

*Jaanuar on plaanitud selleks, et välja mõelda uurimuse tees ja **meetod** ning valida materjal.*

***Keiserlik** käsk kõlas nõnda, et rood sõdureid kaitsku homme paleed.*

*Tallinlane on **kaitsetu**, kui ta hilja õhtul pimedas ringi kõnnib.*

***Eile** oli **ümbrikus** veel jaapani jeen koos mõne euroga.*

*Kas mullu oli meie rühmas **ungarlane** või hindu?*

*Üks raat kükitab puu ladvas, välimuselt **ilmetu**, ent laul on tal harras.*

*Õng käes kõndisin mere poole, kui mulle lõi vastu soolane hõng ning **nõiduslik** hingus.*

Lisaks loomulikule kõnele sünteesisime iga sõna koos lausekontekstiga viie erineva sünteeshäälega. Selleks kasutasime kolme iseõppivat kõnesünteesi süsteemi: Ossiani, Ossiani koos Merlini tööriistadega ja DeepVoice'i. Ossiani kõnesünteesi süsteemis kasutatakse Markovi peitmudeleid, milles kõnesignaali esitatakse Markovi protsessi olekute jadana, kestuste ja põhi-tooni kõneprosoodia mudelid on realiseeritud otsustuspuudena (Vainio jt 2014). Täiendades Ossiani süsteemi Merlini tööriistakomplektiga, saame kõnesünteesisüsteemi, kus on kombineeritud nii Markovi peitmudeleid kui ka sügavaid närvivõrke. Kolmas süntesaator, mida kasutasime, oli Tartu Ülikoolis eesti keelele kohandatud rekurrentsetel närvivõrkudel baseeruv kõnesüntesaator Deep Voice 3 (Ping jt 2017). Sünteeshäälte treenimiseks on nende kolme masinõppe süsteemi sisendisse antud eestikeelset teksti ja teksti alusel salvestatud keelejuhtide kõnet. Kahe esimese sünteesisüsteemi treenimiseks on kasutatud neutraalse kõne korpusi (suurusega u 2000 lauset ja 2 tundi), kolmanda sünteesisüsteemi treenimiseks ilukirjanduskorpus (suurusega u 5000 lauset ja 6 tundi). Kõik kõnesünteesisüsteemid olid grafeemipõhised, st juhendatud hääldus puudus.

Jagasime saadud materjali kahte tajukatsesse, et määratavaid üksusi ei oleks ühes katses liiga palju. Testid tegime veebikeskkonnas, kaasates vabatahtlikke katseisikuid ja kutsudes osalejaid ka sotsiaalmeediakanalite kaudu. Sissejuhatavas osas küsisime osalejate vanust, sugu, emakeelt ja päritolupiirkonda (elukohta põhikooliõpingute ajal). Katseisikud olid vanuses 15–75, keskmine vanus 47 aastat. Mehi oli osalejate seas 35 ja

naisi 195. Murretest olid esindatud kuus piirkonda ja üle poole katseisikutest olid pärit keskmurde alalt (vt täpsemaid arve ptk 3.4). Kuna uurimuse peamine eesmärk ei olnud murdetausta mõju uurida, ei pööranud me lisatähelepanu sellele, et kõik murdepiirkonnad oleks ühtlaselt kaetud.

Osalejatel paluti kasutada kõrvaklappe, stiimulite kuulamiskordi ei piiratud, liikuda sai ka tagasi eelmiste vastuste juurde. Alustuseks tuli määrata kontrollsõnade välde. Järgmisena paluti määrata inimhäälega loetud hääldusjuhtude välde lausekontekstis, millele järgnesid lausekontekstis nii inimhäälega kui ka sünteeshäälega loetud stiimulid. Stiimulite hindamisel tuli sundvalikuna valida II ja III välte vahel, muid võimalusi ei pakutud. Viimasena küsiti katseisiku välte-eelistust: paluti öelda, kummas vältes inimene ise seda sõna antud lausekontekstis hääldaks.

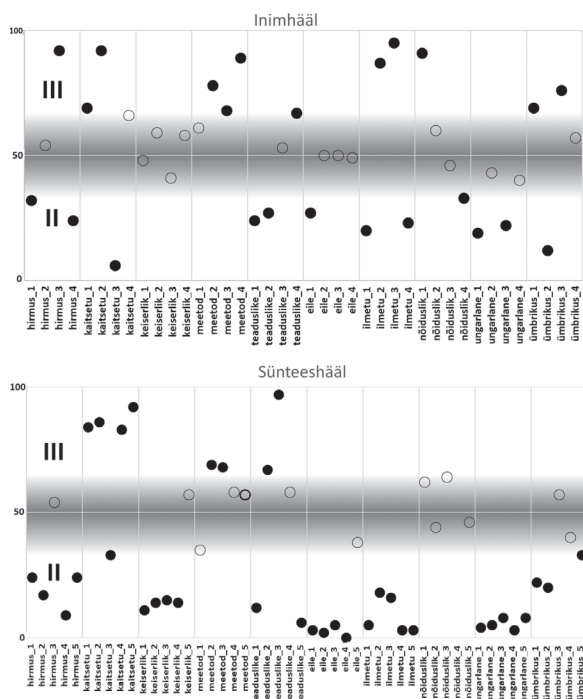
Mõlemas tajukatses tuli määrata viie varieeruva vältega sõna nelja erineva hääldusjuhu välde lausekontekstis, samade hääldusjuhtude välde kontekstist väljalõigatuna ning iga uuritava sõna välde ka viie sünteeshäälega loetuna (ainult lausekontekstis).

Kokku oli kummaski tajukatses **65** määratavat üksust ja **6** kontrollsõna. Kontrollsõnadeks olid sõnade *mets, kann, tass, nali, vill* ja *konn* omastava või osastava käände vormid loetuna isoleeritult teises või kolmandas vältes. Nende katsesse võtmise eesmärk oli eemaldada tulemuste hulgast nende osalejate vältemäärangud, kes ei soovinud või ei suutnud väldeid määrata. Keeleliste auditiivsete stiimulite puhul peab alati arvestama, et lisaks stiimuli akustilistele parameetritele mõjutavad taju ka kuulaja teadmised keele fonoloogilistest kategooriatest. Nt on värske uuring näidanud, et kui jaapanlastele on eesti keele esimese ja teise välte eristamine lihtsam, kuna jaapani keeles on nii vokaalidel kui ka konsonantidel selline vastandus olemas, siis teise ja kolmanda välte eristamine on neile raskem (Lee jt 2023). Samuti on vene emakeelega kõnelejate puhul leitud, et teise ja kolmanda välte eristamine kuulduliselt on raske ülesanne, sest nende emakeele fonoloogilises süsteemis ei ole analoogiat, millele toetuda (Meister 2011; Meister, Meister 2012). Kahe katse peale oli 14 inimest, kes eksisid kontrollsõnade vältemääranguga, nende seas olid kõik need neli osalejat, kes olid märkinud, et eesti keel ei ole nende emakeel. Pärast nende tulemuste eemaldamist, kes kontrollsõnade määramisel eksisid, jäid esimesest katsesest järele 87 ja teisest katsesest 129 osaleja tulemused.

3. Tulemused

3.1. Vältemäärangute ühtsus

Lähtudes ideest, et vältel on tähtis roll leksikaalsete ja grammatiliste tähenduste eristamisel, võiks eeldada, et keele kõnelejad tajuvad vältet ühtviisi ja ühe hääldusjuhu vältemäärangud langevad suures osas kokku. Seda on selgelt näha meie katsesse võetud 6 kontrollisõna vältte määramisel. Veel enne nende 14 inimese tulemuste eemaldamist, kes kontrollisõnade vältte määramisel eksisid, oli kõigi katses osalenute üksmeel 6 kontrollisõna vältte määramisel keskmiselt 99%. Ometi on varieeruva välttega sõnade 40 inimhäälega loetud hääldusjuhu ja 50 sünteeshäälega loetud hääldusjuhu määramisel üksmeel palju väiksem.

Joonis 1. Lausekontekstis kuulnud inim- ja sünteeshäälega loetud hääldusjuhtudele antud keskmised hinnangud. Mustad täpid tähistavad hääldusjuhte, mida vähemalt kaks kolmandikku hindajatest tajus samasse vältesse kuuluvaks. Sõõrid hallis alas tähistavad hääldusjuhte, mille puhul vähem kui kaks kolmandikku vältemäärarajatest olid samal arvamusel.

Joonisel 1 on tajutestide põhjal koostatud hinnangute ruum inim- ja sünteeshäälega loetud hääldusjuhtude kohta (iga testsõna loeti lauses nelja keelejuhi esituses ja sünteesiti viie sünteeshäälega). Hinnangute ruum on jagatud kaheks: allpool keskjoont on toodud need hinnangud, mille korral üle poole vähemäärjatest arvas, et hääldusjuht on hääldatud teises vältes, ja ülalpool joont need hinnangud, mille korral üle poole vähemäärjatest arvas, et hääldusjuht on hääldatud kolmandas vältes. Mida kaugemal keskjoonest täpp asub, seda suurem on olnud vähemäärjate üksmeel, et hääldusjuht kuulub ühte või teise vältesse. Jooniselt 1 on näha, et inimehäälega loetud hääldusjuhtude puhul on vaid üksikutel juhtudel üksmeel kontrollsõnade keskmisega (99%) võrreldav, nt *kaitsetu* üks hääldusjuht on 94% kuulajate arvates teisevältiline ja *ilmetu* üks hääldusjuht 96% kuulajate arvates kolmandavältiline. Ülejäänud sõnade puhul läksid määrjate arvamused sageli lahku ja 16 inimehäälega loetud hääldusjuhu välte tajumisel olid vähem kui kaks kolmandikku vähemäärjatest samal arvamusel (vt hallil alal olevad ringid joonisel 1): nt sõna *eile* kolm hääldusjuhtu jäävad keskjoonele, st pooled kuulajatest on määranud hääldusjuhu kolmandavältiliseks ja pooled teisevältiliseks. Seega võib öelda, et kõigist inimehäälega loetud hääldusjuhtudest vaid 57% olid sellised, mille puhul vähemalt kaks kolmandikku vähemäärjatest olid samal arvamusel. Samasugust mustrit on näha ka sünteeshäälega loetud hääldusjuhtude hindamisel, kus keskjoone lähedale jääb 15 hääldusjuhtu, mille puhul üksmeelt vähemäärjangus ei saavutatud. Sünteeshäälte hindamisel oli mõne hääldusjuhu puhul siiski ka suuremat üksmeelt näha, nt sõnade *eile*, *ilmetu* ja *ungarlane* mitme hääldusjuhu puhul arvas üle 95% hindajatest, et need on teisevältilised, samuti hinnati sõna *teaduslik* üks hääldusjuht 97% hindajate poolt teisevältiliseks. Ka üldiselt olid sünteesitud sõnadele antud hinnangud ühtsemad, 70% hääldusjuhtudest olid sellised, mille puhul vähemalt kaks kolmandikku vähemäärjatest olid samal arvamusel.

Ühe sõna erinevate hääldusjuhtude vähemäärjangud paiknevad joonisel 1 hajusalt. Inimehäälega loetud näidetes on vaid kõik sõna *meetod* hääldused hinnatud kolmandavältiliseks ja sõna *ungarlane* hääldusjuhud teisevältiliseks. Ülejäänud sõnade puhul on hääldusjuhte määratud nii teise- kui ka kolmandavältiliseks. Kõik sünteeshäältega loetud sõnade *eile*, *ilmetu* ja *ungarlane* hääldusjuhud on hinnatud teisevältiliseks. Jooniselt 1 on näha, et sünteeshäälega loetud näidete hinnangud on ühtsemad, inimehäälega loetud näited on enam hajusad ja varieeruvad. Seda

kinnitab ka hinnangute variatsioonikordaja¹, mis inimkõnes on 51,1% ja sünteeskõnes 42,9%. Selliseid inimhäälega loetud näidetele antud hinnanguid võiski eeldada, sest tegemist on sõnadega, mille puhul hääldus varieerubki, ja tajukatsesse oli püütud valida lugemiseksperimendist just neid hääldusjuhte, mille puhul ka varasemad hinnangud olid lahknenu. Sünteeshäälele antud hinnangute kobaratesse koondumine näitab, et iseõppivad tekst-kõne-sünteesi tehnikad on kõnematerjali ja sellele vastava teksti pealt teinud ühesuguseid järeldusi. Jooniselt 1 võib peaaegu iga sõna kohta näha, et viie süntesaatori loodud hääldusnäidete hinnangutest vähemalt nelja puhul on vältemäärang sama. Sõna *nõiduslik* kõigi hääldusjuhtude paiknemine keskjoone lähedal näitab, et eri süntesaatorid ongi kõigil juhtudel genereerinud midagi, mis jääb teise ja kolmanda välte piirialale.

3.2. Lausekontekstis ja -kontekstita kuulnud vältemäärangud

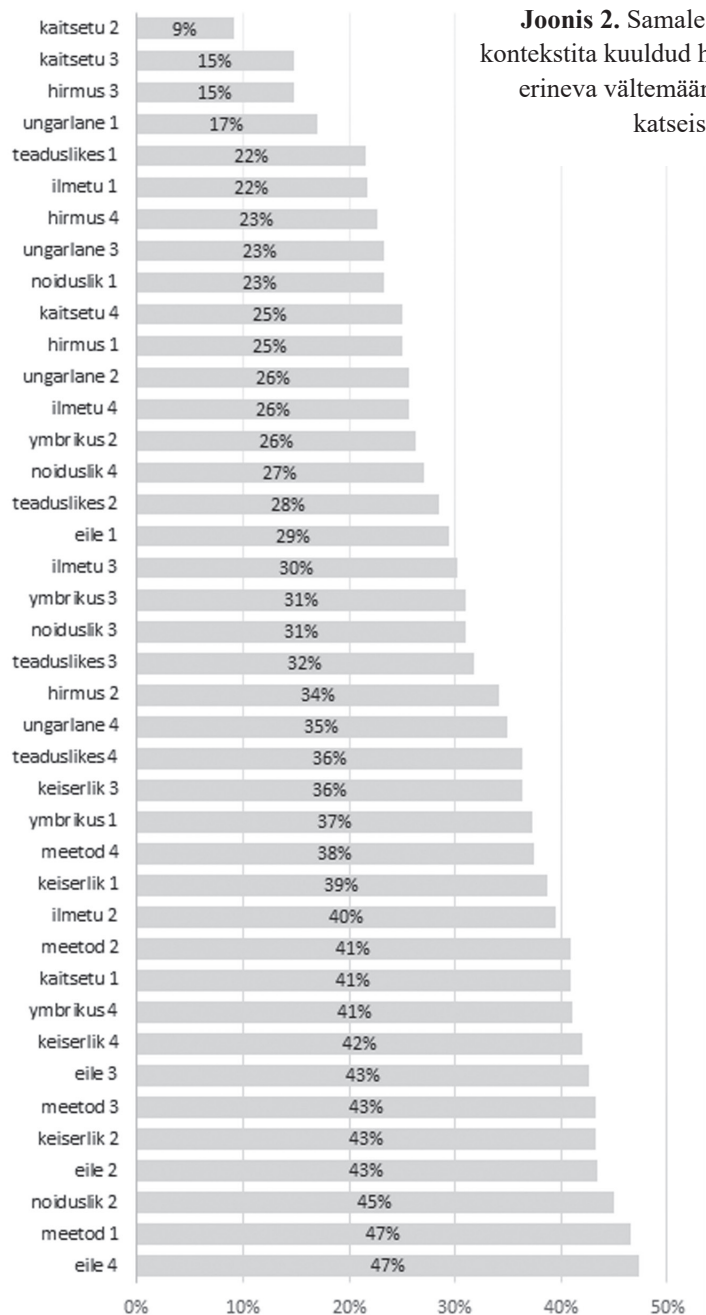
Lisaks sellele, et erinevad testis osalejad andsid samadele hääldusjuhtudele vastandlikke vältemääranguid, eeldasime, et sama testis osaleja võis sama hääldusjuhtu erinevalt määrata olenevalt sellest, kas kuulis hääldusjuhtu lausekontekstis või sellest väljalõigatuna. Selguski, et sageli hindas vältemääraja sama hääldusjuhtu erinevalt. Jooniselt 2 on näha, mitu protsenti inimestest muutis oma vältemäärangut sama hääldusjuhtu uuesti hinnates.

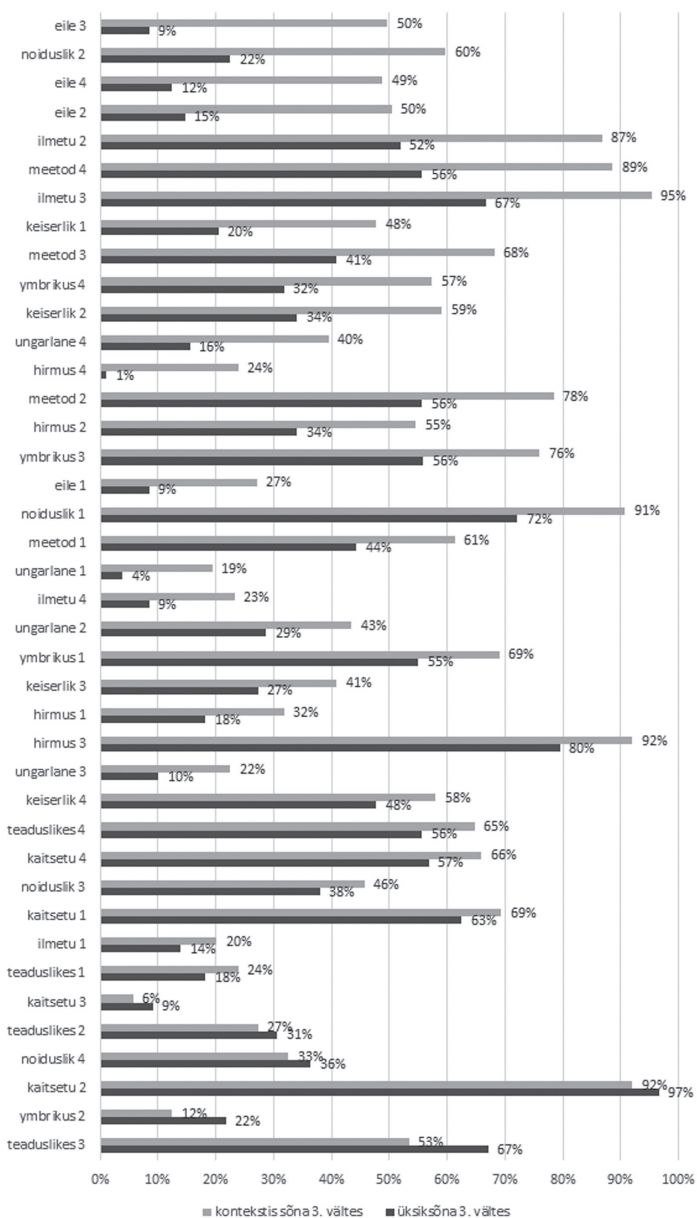
Kõige vähem muudeti arvamust hääldusjuhu *kaitsetu* 2 puhul: vaid 9% vältemäärajatest muutis oma otsust olenevalt sellest, kas ta kuulis sõna kontekstis või sellest väljalõigatuna. Seevastu nii hääldusjuhtude *meetod 1* kui ka *eile 4* puhul muutsid oma hääldusjuhule antud hinnangut ligi pooled kuulajatest ehk 47%. Kokkuvõttes võib öelda, et keskmiselt 32% hääldusjuhtude hindamisel muutis vältemääraja oma arvamust olenevalt sellest, kas kuulis sõna kontekstis või kontekstita. Võrreldes joonistel 2 ja 3 esitatud andmeid, paistab välja, et vältemääraja muutis oma otsust rohkem just nende hääldusjuhtude hindamisel, mis joonisel 1 jäävad rohkem keskjoone lähedale ehk on saanud ka eri vältemäärajatelt erinevaid hinnanguid.

Ootamatu lisatulemusena selgus, et peaaegu kõigi hääldusjuhtude puhul hinnati kontekstis kuulnud hääldusjuhtu kolmandavältiliseks sagedamini kui sama hääldusjuhtu kontekstita kuulates. Jooniselt 3 on näha, et 40 hääldusjuhust vaid 6 viimase puhul oli tendents vastupidine.

¹ Variatsioonikordaja on standardhälbe ja aritmeetilise keskmise suhe protsentides.

Joonis 2. Samale kontekstis ja kontekstita kuulnud häädusjuhule erineva vältemäärangu andnud katseisikute osakaal

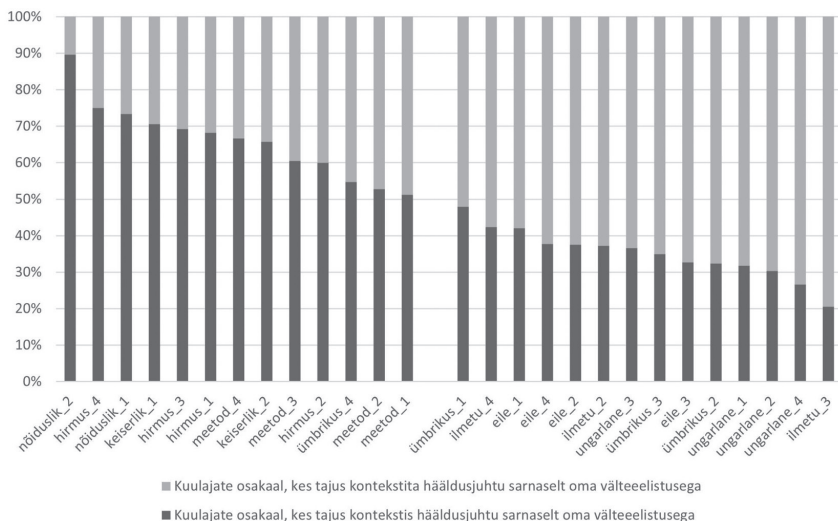

Joonis 3. Kolmandas vältel tajutud häädusjuhtude osakaal kontekstis kuuldud ja kontekstita kuuldud juhtudest. Eespool on häädusjuhud, mida kontekstis kuulduna hinnati sagedamini kolmandavälteliseks

3.3. Välte-eelistuse ja vältemäärangute seosed

Edasi tahtsime teada, kas välte määramisel lähtub inimene ka sellest, mis vältes ta ise sõna hääldaks. Lähtusime oletusest, et kui inimene muutis samale hääldusjuhule antud vältemäärangut olenevalt sellest, kas ta kuulis seda kontekstis või kontekstita, siis võis üheks põhjuseks olla, et lausekontekstiga koos hajub inimese tähelepanu määratava sõna akustilistelt tunnustelt ja vältetaju hakkavad mõjutama tema enda eelistused. Selle oletuse uurimiseks palusimegi katseisikutel katse lõpus teada anda, mis vältes nad ise neid sõnu samas lausekontekstis hääldaksid. Sõnu *ungarlane*, *eile*, *teaduslik*, *ilmetu* ja *keiserlik* peab suurem osa katseisikutest teisevälteliseks ja sõnu *ümbrikus*, *meetod*, *kaitsetu*, *hirmus* ning *nõiduslik* pigem kolmandavälteliseks. Kontrollisime, kas mõne testsõna häälduseelistused on aja jooksul muutunud. Selleks jagasime katseisikud kolme vanuserühma: noored (34 katseisikut vanuses 15–34 aastat), varajane keskiga (84 katseisikut vanuses 35–49 aastat) ja hiliskeskiga (99 katseisikut vanuses 50–75 aastat). χ^2 -test näitas vanusest sõltuvat olulist häälduseelistust vaid testsõna *eile* puhul. Kuigi kõigis vanuserühmades oli ülekaalukalt eelistatud teisevälteline hääldus, siis üha enam noori hääldaks sõna *eile* ka kolmandas vältes: alla 35-aastastel oli *eile* kolmanda välte häälduseelistus 43%-l testitavatest, üle 35-aastastel aga vaid 12%-l. Samuti osutus logistilisel regressioonanalüüsil vanuse tunnus oluliseks vaid testsõna *eile* puhul: võrreldes vanemate rühmadega on 2,14 korda tõenäolisem, et noored inimesed hääldaks sõna *eile* kolmandas vältes.

Tajutestis osaleja välte-eelistuse ja tema määrangute võrdluses ei arvestatud küll seda, mida enamik eelistas, vaid iga osaleja välte-eelistust võrreldi tema vältemäärangutega, et saada teada, milline on seos. Kolmandiku hääldusjuhtude puhul selgus χ^2 -testi kasutades, et kontekstis ja kontekstita kuulnud hääldusjuhtude ja välte-eelistuse seosed ei osutunud oluliseks ($p > 0,05$). Ülejäänud kaks kolmandikku hääldusjuhtudest, kus erinevus osutus oluliseks, jagunesid peaaegu võrdselt kaheks: 13 hääldusjuhu puhul hindas suurem osa vältemäärajatest sõna just kontekstis kuulduna oma välte-eelistusega sarnasemalt (vt joonis 4 vasakpoolsed tulbad) ja 14 hääldusjuhu puhul hindas suurem osa vältemäärajatest sõna kontekstita kuulduna oma välte-eelistusega sarnasemalt. Seega ei leidnud kinnitust eeldus, et kuulajad hindaks kontekstis kuulnud hääldusjuhu vältet sarnasemalt oma välte-eelistustele kui kontekstist väljalõigatud hääldusjuhu vältet.

Joonis 4. Kuulajate välteeelistuste seos hääldusjuhu vältemääranguga olenevalt sellest, kas hääldusjuhtu kuulati kontekstis või mitte

3.4. Vältemäärajate murdetausta mõju vältetajule

Kas testis osalejate murdetaust võis mõjutada nende vältetaju? Selle kontrollimiseks kasutasime Pearsoni χ^2 -testi.

Tabel 1. Murdepiirkonnad, kust pärit inimesed tajusid varieeruva vältega sõnu erinevalt

Sõnad	Esitusviisid		
	üksiksõnana	lauses	sünteeshäälega lauses
<i>hirmus</i>		lääne, saarte, Tartu	
<i>keiserlik</i>	saarte, Võru		
<i>meetod</i>			saarte, Võru
<i>teaduslikes</i>			kirderanniku, Võru
<i>eile</i>	Tartu	kirderanniku, Tartu, Võru	kirderanniku, Tartu, Võru
<i>ilmetu</i>	kirderanniku		
<i>nõiduslik</i>		kirderanniku, Võru	
<i>ungarlane</i>		Võru	
<i>ümbrikus</i>	kirderanniku		

Tajutestides osales 216 inimest kuuest Eesti murdepiirkonnast: 125 oli keskmurde alalt, 28 Tartu, 25 läänemurde, 11 Võru murde, 10 saarte murde ja 7 kirderannikumurde alalt. Mulgi murde ja idamurde piirkonnast pärit inimesi testis ei osalenud ning 10 osalejat ei osanud või soovinud oma päritolupiirkonda täpsustada. Iga erinevas kontekstis esitatud testsõna vältehinnangute kohta tehti χ^2 -test, et tuvastada katseisikute võimalikku seost murdetaustaga, st kas mingist murdepiirkonnast pärit inimesed tajuvad varieeruva vältega sõnu teistest erinevalt. Tabelis 1 on näha, et peaaegu kõigi sõnade vältehinnanguis on eri esitusviiside korral murdetausta mõju märgatav. Testsõna *eile* puhul mängib murdetaust rolli kõigil juhtudel. Sõltumatus χ^2 -test näitab, et mõne murdeala inimesed tajusid testsõnade välteid teisiti kui muudest piirkondadest pärit osalejad, nt lauses esitatud sõna *hirmus* hääldusjuhte tajusid lääne-, saarte ja Tartu murde taustaga inimesed teistest oluliselt erinevalt. Kuna umbes pool testis osalejatest oli pärit keskmurde alalt, siis toimus võrdlus suures osas keskmurde tulemustega. Sõltumatus χ^2 -test ei näita murdealade sarnasust, nt üksiksõnana esitatud sõna *keiserlik* hääldusjuhtude välteid tajusid saarte ja Võru murde taustaga testitavad teistest erinevalt, aga nad võisid eelistada ka erinevaid välteid. Kõige enam eristusid teiste osalejate määrangutest Võru murde (7 juhtu) ja kirderannikumurde (6 juhtu) piirkonnast pärit inimeste vältehinnangud. Põhiosa erinevusi seisnes selles, et Võru murde ja kirderannikumurde taustaga inimesed eelistasid hääldusjuhtude hinnangutes enam kolmandat vältet.

3.5. Hääldusjuhtude akustiline analüüs ja seosed tajutesti hinnangutega

Akustilise analüüsi eesmärgiks oli hinnata, millised akustilised tunnused on hääldusjuhtude vältete eristamisel olulised ja millised neist korreleeruvad tajutesti tulemustega. Akustiline analüüs tehti vokaalikeskse vältemalliga (*keiserlik*, *teaduslik*, *eile*, *nõiduslik*) ja konsonandikeskse vältemalliga (*hirmus*, *kaitsetu*, *meetod*, *ilmetu*, *ungarlane*, *ümbrikus*) hääldusjuhtudele eraldi. Vältevastanduse akustiliste tunnustena valiti välja kolm potentsiaalset akustilist parameetrit:

- a) rõhulise silbiriimi ja rõhuta silbi tuuma kestussuhe²;

² Testsõnad olid diftongikesksed struktuuridega [C]VVCV vs. [C]VV:CV ja konsonantühendi- või geminaadikesksed struktuuridega [C]V[V]CCV vs. [C]V[V]CCV

- b) põhitooni kontuuri tipu asukoht pearõhulises silbis³;
- c) intensiivsuse kontuuri tipu asukoht pearõhulises silbis⁴.

Esimesed kaks parameetrit on klassikalised vältede eristamise tunnused. Intensiivsuse kontuuri iseloomustamiseks kaasati analüüsi parameetriks intensiivsuse maksimumi asend pearõhulises silbis. Ehkki intensiivsust on vältede kontekstis peetud ka põhitooni varieerumise kaasnähtuseks, näitas hiljutine intensiivsuse uurimus, et sõnatasandil sõltuvad välteastmete eristamisel intensiivsuse parameetrid põhitoonist vähe (Sahkai, Mihkla 2019), mistõttu kaasati intensiivsuse parameeter lisaks.

Kõnesüntesaatorite väljundkõne ja keelejuhtide loetud laused segmenteeriti automaatselt, kasutades veebiteenust WebMAUS Basic (Schiel 2015), aga testsõnade häälikupiire kontrolliti käsitsi Praati keskkonnas (Boersma, Weenink 2018). Kõigi kolme parameetri väärtused mõõdeti ja arvutati Praati skripti alusel. Statistiliseks analüüsiks kasutati statistika-programmi SYSTAT 13.

3.6. Lausekontekstis ja -kontekstita hääldusjuhtude taju ja selle seosed akustiliste tunnustega

Keelejuhtide ettelõetud 40 erinevat hääldusjuhtu esitati kuulajatele kahel viisil: lausekontekstis ja lausest väljalõigatuna. Tajutestidel saadi kokku 4340 vältehinnangut lausekontekstis hääldusjuhtude ja sama palju kontekstita hääldusjuhtude kohta.

Lausekontekstis ja kontekstita kuuludud hääldusjuhtude vältehinnangud jagunevad nelja rühma:

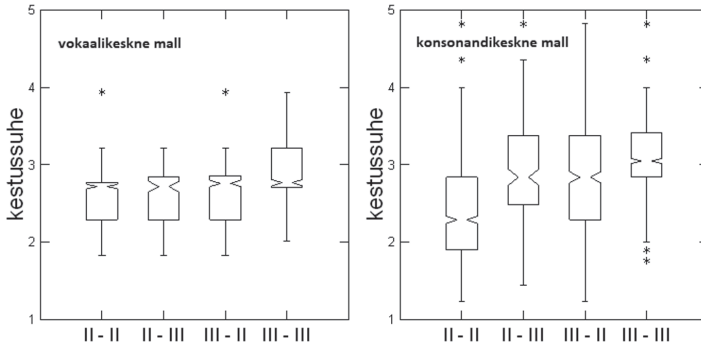
- a) II-II: nii lauses kui ka üksiksõnana tajuti hääldusjuhtu teises vältes 1786 korral ehk 41% juhtudel;
- b) II-III: lauses tajuti hääldusjuhtu teises vältes, aga üksiksõnana kolmandas vältes 329 korral ehk 8% juhtudel;

ning häälikusegmentide kestustega C1, V11, V12, C21, C22 ja V2. Kestussuhe (KS) arutati diftongikeskse malliga testsõnades $KS = (V11 + V12) / V2$ ning konsonantühendi- või geminaadikeskse malliga testsõnades $KS = (V11 + V12 + C21) / V2$.

³ Põhitooni tipu asukoht esitati protsendina rõhulise silbi kestusest, st (tipu asukoht silbi algusest / silbi kestus) × 100.

⁴ Intensiivsuse tipu asukoht esitati protsendina rõhulise silbi kestusest, st (tipu asukoht silbi algusest / silbi kestus) × 100.

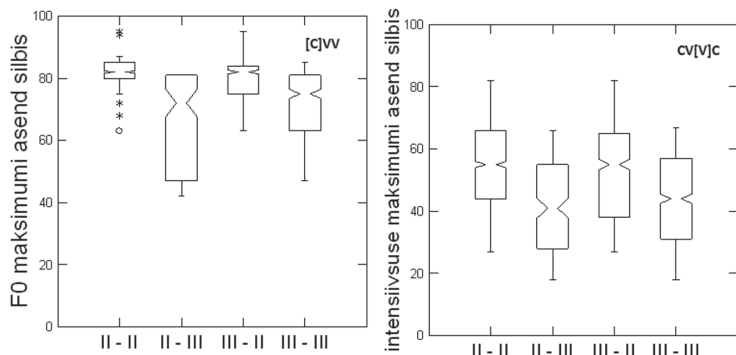
- c) III-II: lauses tajuti hääldusjuhtu kolmandas vältes, aga üksiksõnana teises vältes 1057 korral ehk 24% juhtudel;
- d) III-III: nii lauses kui ka üksiksõnana tajuti hääldusjuhtu kolmandas vältes 1168 korral ehk 27% juhtudel.

Joonis 5. Kestussuhted vokaali- ja konsonandikeskse malliga hääldusjuhtudes (II-II hääldusjuhte tajuti nii lauses kui ka üksiksõnana 2. vältes, II-III hääldusjuhte tajuti lauses 2. vältes ja üksiksõnana 3. vältes, III-II hääldusjuhte tajuti lauses 3. vältes ja üksiksõnana 2. vältes, III-III hääldusjuhte tajuti nii lauses kui ka üksiksõnana 3. vältes)

Lauses väljalõigatud hääldusjuhte kuulates kontekst puudub ja vältetaju peaks mõjutama vaid sõna akustilised parameetrid. Joonisel 5 on toodud hääldusjuhtude kestussuhte karpdiagrammid tajutestide hinnangute põhjal (hääldusjuhu komplekshinnang lauses ning üksiksõnana). Jooniselt 5 näeme, et vokaalikeskse malliga hääldusjuhtude esimese kolme liigituse jaotuste kestussuhted erinevad üksteisest minimaalselt (keskmised: II-II – 2,62; II-III – 2,65; III-II – 2,72; III-III – 2,89). Põhjus, miks ligi neljandik vokaalikeskse malliga hääldusjuhte hinnati lauses kolmandavälteliseks, aga üksiksõnade tajutestides teisevälteliseks, võib peituda kestussuhte III-II ja III-III olulises erinevuses ($F[1, 850] = 24,5; p < 0,0005$), st III-II liigitusega hääldusjuhtudes on kestussuhe pigem II-II rühma sarnane. Lauses teisevältelisena tajutud hääldusjuhtude, aga üksiksõnade tajutestil kolmandasse vältesse hinnatud vokaalikeskse malliga hääldusjuhtude erinevus pole kestussuhte põhjal II-II ja II-III rühma vahel oluline ($F[1, 882] = 0,925; p = 0,3374$). Konsonandikeskse malliga hääldusjuhtude põhivältekestussuhte väärtused on tajutesti hinnangute liigituse

põhjal rohkem erinevad (keskmised vastavalt: II-II – 2,38; II-III – 2,89; III-II – 2,90; III-III – 3,25). Mõlemas huvipakkavas liigituspaaris on hääldusjuhtude kestussuhete erinevused statistiliselt olulised: II-II vs. II-III ($F[1, 1229] = 70,7$; $p < 0,0005$) ja III-II vs. III-III ($F[1, 1371] = 67,9$; $p < 0,0005$).

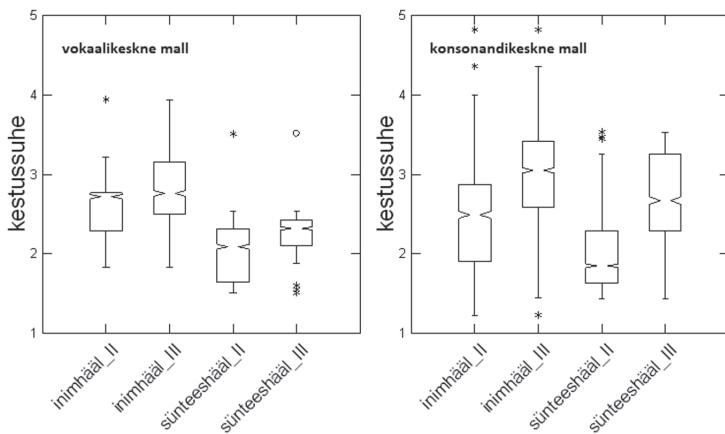

Joonis 6. Põhitooni- ja intensiivsuskontuuri maksimumi suhtelised asendid protsentides (0% – maksimum on silbi alguses, 100% – maksimum on silbi lõpus) hääldusjuhtude [C]VV- ja CV[V]C-struktuuriga pearõhulistes silpides. Hääldusjuhtude liigitus tajutestide hinnangute põhjal (II-II hääldusjuhte tajuti nii lauses kui ka üksiksõnana 2. vältes, II-III hääldusjuhte tajuti lauses 2. vältes ja üksiksõnana 3. vältes, III-II hääldusjuhte tajuti lauses 3. vältes ja üksiksõnana 2. vältes, III-III hääldusjuhte tajuti nii lauses kui ka üksiksõnana 3. vältes).

Kestussuhetele lisaks olid tajutesti hinnangute liigituses akustilistest tunnustest olulised põhitooni maksimumi asend hääldusjuhu pearõhulises silbis vokaalikeskse malliga sõnades ja intensiivsuse maksimumi asend hääldusjuhu pearõhulises silbis konsonandikeskse malliga sõnades. F0 maksimumi asendite erinevused CV[V]C-silbistruktuuris ja intensiivsuse maksimumi asendite erinevused [C]VV-silbis olid olulised vaid II-II ja III-III vältehinnangute rühma vahel, aga mitte II-II ja II-III rühma ning III-III ja III-II rühma vahel, mis võiks selgitada vältehinnangute muutust. Joonisel 6 on toodud põhitooni ja intensiivsuse maksimumi asendi karpdiagrammid [C]VV- ja CV[V]C-silbistruktuurides, põhitooni tipu asendi keskmised väärtused rõhulises silbis jäävad kõigil juhtudel silbi teise poolde: II-II – 82%, II-III – 64%, III-II – 80%, III-III – 73%, aga teises

vältes (II-II ja III-II) on nad hilisemad kui kolmandas vältes (III-III ja III-II). Vokaalikeskse malliga üksiksõnade hinnangutes tajutud välte muutust toetas põhitooni asendi paiknemise väärtuste oluline erinevus: II-II vs. II-III ($F[1, 882] = 422,7; p < 0,0005$) ja III-II vs. III-III ($F[1, 850] = 135,0; p < 0,0005$), st teisevältelisena tajutud üksiksõnades oli põhitooni maksimumi asend silbi viimases veerandis ja kolmandavältelisena tajutud hääldusjuhtudes silbi kolmandas veerandis. Sama tendentsi võib täheldada ka intensiivsuse maksimumi asendi paiknemise puhul pearõhulises silbis konsonandikeskse malliga hääldusjuhtudes. Intensiivsuse maksimumi asendid paiknesid silbi keskosa ümbruses, keskmiste väärtustega II-II – 55%, II-III – 42%, III-II – 51%, III-III – 45%. Jällegi oli teisevältelisena tajutud üksiksõnades maksimumi asend enam silbi teises pooles ja kolmandavältelisena tajutud testsõnades enam pearõhulise silbi esimeses pooles, oluliste erinevustega asendi väärtustes: II-II vs. II-III ($F[1, 1229] = 119,6; p < 0,0005$) ja III-II vs. III-III ($F[1, 1371] = 49,8; p < 0,0005$).

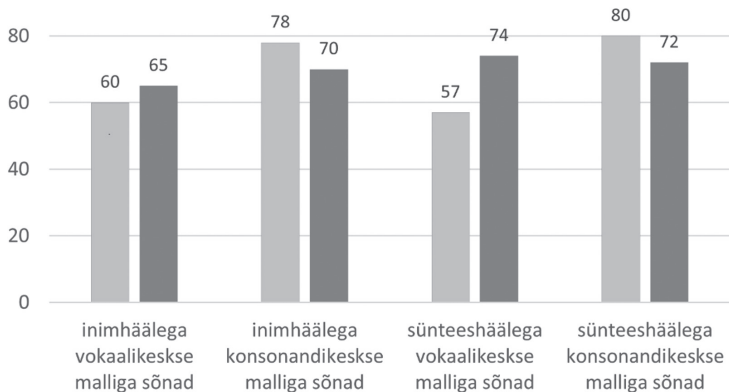
3.7. Inim- ja sünteeshäälega ette loetud hääldusjuhtudele antud vältetähtsuste seosed akustiliste tunnustega

Joonis 7. Kestussuhted inim- ja sünteeshäälega kõnes varieeruva vältega vokaali- ja konsonandikeskse malliga sõnades tajutestide vältetähtsuste põhjal

Joonisel 7 on inim- ja sünteeshäälega loetud hääldusjuhtude vältehinnangute põhjal teise- ja kolmandavältiliseks jaotatud kestussuhete karpdiagrammid. Näeme, et üldiselt on sünteeshäälega kõnes hääldusjuhtude rõhulise silbiriimi ja rõhuta silbi tuuma kestussuhete väärtused väiksemad kui inimehäälega kõnes. Kui vokaalikesksete sõnade hääldusjuhtudes on inimehääle korral vältehinnangutes teise välte keskmine kestussuhete väärtus 2,62 ja kolmandas vältes 2,78 olulisuse erinevusega ($F[1, 1734] = 52,4$; $p < 0,0005$), siis sünteeskõnes on vastavad väärtused teises vältes 2,04 ja kolmandas vältes 2,39 ($F[1, 2168] = 418,3$; $p < 0,0005$). Konsonandikeskse malliga testsõnades on inimehääles kestussuhete keskmised teises vältes 2,46 ja kolmandas vältes 3,09 ($F[1, 2602] = 427,5$; $p < 0,0005$) ja sünteeshääles on keskmised kestussuhted teises vältes 2,03 ja kolmandas vältes 2,71 ($F[1, 3253] = 1134,0$; $p < 0,0005$). Ehkki sünteeshääles tunduvad kestussuhete jaotused kompaktsemad (nt vokaalikeskse malliga sõnades kolmanda välte jaotused) ja on pisut väiksema standardhälvega (nt inimehäälega kõnes on kolmandas vältes standardhälve 0,43 vs. sünteeshäälega kõnes 0,33), siis variatiivsuskordajate väärtustes inim- ja sünteeshäälega kõnes olulisi erinevusi ei ole, kestussuhete kordajate väärtused jäävad vahemikku 16,4–19,2%.

Millist rolli mängisid akustilised parameetrid inim- ja sünteeskõne tajutesti vältehinnangute klassifitseerimisvõimes, on toodud joonisel 8.

Joonis 8. Klassikalisel diskriminantanalüüsil väldete klassifikatsioonivõimed (helehall tulp – II välde, tumehall tulp – III välde) akustiliste parameetrite alusel inim- ja sünteeshäälega kõnes vokaali- ja konsonandikeskse malliga sõnades

Üldise tendentsina konsonandikeskse malliga sõnade hääldusjuhtude klassifitseerimisel olid akustilised parameetrid olulisemad kui vokaalikeskse malliga sõnades, klassifitseerimisvõime vastavalt 70–80% vs. 57–74%. Diskriminantanalüüsil oli üldine klassifitseerimistäpsus inimhäälega kõnes vahemikus 62–74% ja sünteeshäälega kõnes 66–77%. Vokaalikeskse malliga sõnades eristati akustiliste tunnustega pisut paremini kolmandat vältet teisest (65% vs. 60% ja 74% vs. 57%), konsonandikeskse malliga sõnades eristus diskriminantanalüüsil aga teine vältet kolmandast paremini (78% vs. 70% ja 80% vs. 72%). Kokkuvõtvalt võib varieeruva välttega sõnade akustiliste tunnuste alusel klassifitseerimisvõimet hinnata mõõdukaks, see jääb vahemikku 57–80%.

4. Järeldused ja arutelu

Esiteks leiti, et tajustes osalejate vältemäärangud ei olnud ühtsed. Kõigist inimhäälega loetud hääldusjuhtudest vaid 57% ja sünteeshäälega loetud hääldusjuhtudest 70% olid sellised, mille puhul vähemalt kaks kolmandikku vältemäärangutest ehk 67% olid samal arvamusel. Võrdluseks olgu lisatud, et isoleeritult üksiksõnana hääldatud kontrollsõnade vältet määramisel oli ühtsus 99%. Osaliselt võis varieeruvate vältemäärangute põhjuseks olla see, et valides lugemiseksperimendist tajukatsesse hääldusjuhte, eelistati juba selliseid, mille algsel määramisel oli tekkinud raskusi, st mida kaks vältemäärangut olid erinevalt määratud (vt Kalvik, Piits 2017). Siiski ei saa see olla peamine põhjus, sest ka sünteeskõne hinnangutes saavutati üksmeel vaid 70% hääldusjuhtude puhul ning sünteeskõne näidete hulka ei olnud ambivalentsemaid hääldusjuhte eraldi valitud.

Peamine põhjus, miks kontrollsõnade vältemäärangud ollakse ühtsed, aga uuritavate sõnade vältemäärangud mitte, on aga arvatavasti see, et kontrollsõnad olid hääldatud üksikute sõnavormidena, aga varieeruva välttega sõnad hääldati lausekontekstis. Kui üksiksõnana hääldades on välttevastandus kontrastsem, siis loomulikumas lausekontekstis ei pruugi vältetunnused nii iseloomulikult avalduda. Näiteks spontaanse kõne põhjal tehtud vältteuringust (Asu jt 2009) on selgunud, et vältet realiseerumist mõjutavad nii sõna positsioon lauses, selle rõhulisus kui ka lause intonatsioon.

Teiseks, iga sõna erinevatele hääldusjuhtudele antud hinnangud võrreldes selgus, et sünteeshäälega loetud sõnadele antud hinnangud

olid ühtsemad (viiest hääldusjuhust neli hinnati enamasti samasse vältesse kuuluvaks), aga inimhäälega loetud sõnadele antud hinnangud olid varieeruvamad (iga sõna mõni hääldusjuht oli kolmandas ja mõni teises vältes). Seda võiski eeldada, sest kõik katsesse võetud sõnad olid sellised, mille puhul hääldus varieerubki isikuti. Sünteeshäälele antud hinnangute kobaratesse koondumine näitab, et iseõppivad tekst-kõne-sünteesi tehnikad õpivad välteid sarnaselt genereerima.

Kolmandaks, testis osalejate häälduseelistuste ja osalejate vanuse vahel ilmnis seos vaid sõna *eile* puhul, üle kolmandiku noori hääldaks sõna *eile* kolmandas vältes, üle 35-aastaste hulgas eelistas kolmandavälteist hääldust vaid iga kaheksas testis osaleja. Teiste sõnade puhul vanuse ja häälduseelistuse vahel seost ei ilmnenu, mistõttu ei saa öelda, et teiste uuritud sõnade puhul oleks näha muutumistrendi.

Neljandaks, murdetaust mõjutas sõnade hääldusjuhtude vältetaju mõõdukal määral. Kõige rohkem eristusid Võru murde ja kirderannikumurde piirkonnast pärit inimeste vältehinnangud, nemad eelistasid osa sõnade hääldusjuhtude hinnangutes enam kolmandat välde. Kirderannikumurde taustaga keelejuhtide eristuvate tulemuste taga võib olla murdele iseloomulik kolme välte kontrasti puudumine (Asu jt 2016: 13). Teise ja kolmanda välte vaheline hääldus on üks selle murde elujõulisemaid tunnusooneid (vt Kalvik 2005), mis võib esineda ka tänapäeval ning mõjutada vältetaju. Võru murdealalt pärit inimeste kohta on varem selgunud, et nad enamasti ei kasuta väldete eristamisel põhitoonikontuuri (Lippus, Pajusalu 2009), mis võib olla üheks põhjuseks, miks nad välteid teisiti tajusid.

Viiendaks, kontekstis ja kontekstita kuulnud hääldusjuhte tajuti erinevalt. Selgus tendents, et kui hääldusjuhtu kuulati kontekstis, siis hinnati ta sagedamini kolmandavälteiseks kui sama sõna kontekstita kuuldes. Ligi neljandik hääldusjuhtudest hinnati lauses kuulduna kolmandavälteiseks, aga üksiksõnana kuuldes tajuti neid teisevälteiseks, kujuures keelesuhete väärtused (diftongikesksetes sõnades 2,72 ja konsonantühendiga sõnades 2,90) olid neil sõnadel eri välteuurimuste andmete põhjal (Asu jt 2016:136) pigem kolmandale vältele omased. Diana Krulli (1998) tehtud katsed spontaanselt kõnest eraldatud sõnadega, mille tähendus muutub vältega, näitasid, et kuulajatel oli raskusi just kolmanda välte äratundmisel, kui puudus kontekst. Seega võikski arvata, et pigem oli tegu kolmandavälteist hääldusjuhtudega, mida hindajad ilma kontekstita pidasid ka teisevälteiseks. Krulli sõnul võib kontekst välte määramisel pakkuda nii

semantilist tuge (nt vältevahelduslike sõnade puhul aitab kontekst määrata, kummas vältes sõnavormi mõeldakse) kui ka foneetilist abi, st lause üldine kõnetempo aitab paremini määrata ka uuritud sõna vädet (Knull 2006). Üksiksõnade vältehinnangu muutust võis lisaks lause konteksti puudumisele mõjutada ka põhitoonitipu asend silbis, mis jääb küll mõlemas vältes rõhulise silbi teise poolde, aga teises vältes on see hilisem kui kolmandas vältes.

Kuuendaks, varieeruva vältega vokaalikeskse malliga sõnades erinesid inimkõnes rõhulise ja rõhuta silbi riimide kestussuhted välteti üksteisest väga vähesel määral, keskmine väärtus teises vältes oli 2,62 ja kolmandas vältes 2,78. Kolme eelneva analoogilise uurimuse (Eek 1975; Lippus 2011; Lippus jt 2013) keskmised tulemused on andnud vokaalikeskses mallis teise välte kestussuhte väärtuseks 1,93 ja kolmandas vältes 3,13. Kõrvutades neid väärtusi käesoleva uurimuse tulemustega, jääb mulje, et keelejuhid *a priori* hääldasid sõnade kestussuhteid teise ja kolmanda välte vahelisena või pigem kolmanda välte poolsena ning testis osalejad pidid teiste akustiliste tunnuste või lause konteksti põhjal vädet määrama. Sünteeskõnes, mille keelemudelid on kõnekorpuste põhjal treenitud, olid vokaalikeskse malliga sõnade hääldusjuhtude kestussuhte väärtused (II vältes 2,04 ja III vältes 2,39) eriti teises vältes kindlalt paigas ja teiste uurimustega enam kooskõlas. Konsonandikeskse malliga sõnade hääldusjuhtudes olid inimkõnes kestussuhete keskmised väärtused teises vältes 2,46 ja kolmandas vältes 3,09. Võrreldes neid väärtusi kolme analoogilise uurimuse andmete keskmistega (II vältes 2,02 ja III vältes 3,29), olid kolmanda välte kestussuhted üpris sarnased ja vaid teise välte väärtused teise ja kolmanda välte vahepealsed. Sünteeskõne konsonandikeskse malliga sõnade hääldusjuhtudes olid keskmised kestussuhted (II vältes 2,03 ja III vältes 2,71), mis andsid hinnangutele hea aluse just teise välte määramiseks.

Seitsmendaks, varieeruva vältega sõnade kolmel akustilisel tunnusel (kestussuhe, põhitooni- ja intensiivsuskontuuri maksimumi asend pearõhulises silbis) põhinev välte klassifikatsioonivõime jäi mõõdukale tasemele (vahemikku 57–80%). Akustiliste parameetrite väärtuste põhjal olid paremini eristatavad konsonandikeskse malliga sõnade välted. Samuti oli sünteeshäälega kõne vädete klassifikatsioonivõime akustiliste tunnuste põhjal pisut kõrgemal tasemel kui inimhäälega kõnes.

Kokkuvõtteks võib öelda, et kuigi Hint (1968: 70) eeldas, et teise ja kolmanda välte kontrasti funktsionaalsel neutraliseerumisel morfoloogias

tekivad teise- ja kolmandaväitelised paralleelvormid, mitte ei teki teise ja kolmanda välte vahepealsed hääldust, siis varieeruva vältega sõnade hääldusjuhtudele antud hinnanguid analüüsides on näha, et tekkinud on just sellised vahepealsed variandid. Hääldusjuhtude vältetäringud eriti inimhäälega kõnes varieerusid suurel määral ega olnud alati välte akustiliste tunnuste väärtustega kooskõlas. Võib järeldada, et teatud kontekstides välde neutraliseerub, eriti juhtudel, kus tal puudub tähendust eristav funktsioon nagu meie uurimusse kaasatud sõnavormide *eile*, *hirmus*, *ilmetu*, *kaitsetu*, *keiserlik*, *meetod*, *nõiduslik*, *teaduslikes*, *ungarlane* ja *ümbrikus* puhul.

Kirjandus

- Asu, Eva Liina, Pärtel Lippus, Pire Teras, Tuuli Tuisk 2009.** The realization of Estonian quantity characteristics in spontaneous speech. – Nordic Prosody. Proceedings of the Xth Conference, 49–56.
- Asu-Garcia, Eva Liina, Pärtel Lippus, Karl Pajusalu, Pire Teras (eds.) 2016.** Eesti keele hääldus. (= Eesti keele varamu II.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Boersma, Paul, David Weenink 2018.** Praat: doing phonetics by computer. [Arvutiprogramm.]
- Eek, Arvo 1975.** Observations on the durations of some word structures. – Estonian papers in Phonetics 4. Tallinn: Academy of Sciences of the Estonian SSR, Institute of Language and Literature, 7–54.
- Hint, Mati 1968.** Ortoeepia normeerimise probleeme. – Keel ja struktuur 2. Töid struktuuralse ja matemaatilise lingvistika alalt. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 2–123.
- Kalvik, Mari-Liis 2005.** Välted muutuvass rannikumurdes. – Keel ja Kirjandus 3, 209–222.
- Kalvik, Mari-Liis, Liisi Piits 2017.** Varieeruva vältega sõnad: häälduseelistused ja määramisraskused. – Mäetagused 68, 83–100. https://doi.org/10.7592/MT2017.68.kalvik_piits.
- Kalvik, Mari-Liis, Liisi Piits 2021.** Fonoloogilise varieerumise kõnekorpus. Speech Corpus of Phonological Variation. Center of Estonian Language Resources. <https://metashare.ut.ee/repository/browse/552d68aa7a9e11e6ba6e4fa163e9d4547e7d7d638cdf042d8a6d39e44d442b01d>.
- Krull, Diana 1998.** Perception of Estonian word prosody. A study of words extracted from conversational speech. – Linguistica Uralica 34 (3), 167–171.

- Krull, Diana 2006.** Väldete tajust eesti keeles. – Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis aastaraamat XIII (2000–2003). (= *Annales Societatis Litterarum Estonicae in Svecia XIII.*) Stockholm, 147–154.
- Lee, Albert, Yasuaki Shinohara, Faith Chiu, Tsz Ching Mut 2023.** Perception of vowel and consonant quantity contrasts by cantonese, english, french, and japanese speakers. – Proceedings of the 20th International Congress of Phonetic Sciences, 2477–2481.
- Lippus, Pärtel 2011.** The acoustic features and perception of the Estonian quantity system. (= *Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 29.*) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Lippus, Pärtel, Eva Liina Asu, Pire Teras, Tuuli Tuisk 2013.** Quantity-related variation of duration, pitch and vowel quality in spontaneous Estonian. – *Journal of Phonetics* 41(1), 17–28. <https://doi.org/10.1016/j.wocn.2012.09.005>.
- Lippus, Pärtel, Karl Pajusalu 2009.** Regional variation in the perception of Estonian quantity. – *Nordic Prosody. Proceedings of the Xth Conference.*
- Meister, Lya 2011.** Eesti vokaali- ja kestuskategooriad vene emakeelega keelejuhtide tajus ja häälduses. Eksperimentaalfoneetiline uurimus. (= *Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 30.*) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. <https://dspace.ut.ee/handle/10062/18924>.
- Meister, Lya, Einar Meister 2012.** Aktsendikorpus ja võõrkeele aktsendi uurimine. – *Keel ja Kirjandus* 8–9, 696–714. <https://doi.org/10.54013/kk658a10>.
- Pajusalu, Karl 2022.** Prosody. – *The Oxford Guide to the Uralic Languages.* Ed. by Marianne Bakró-Nagy, Johanna Laakso, Elena Skribnik. 1st edn. Oxford University Press, 868–878. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198767664.003.0043>.
- Päll, Peeter 1986.** Eesti noomeni silbistruktuur ja aktsent: [ettekanne] soomeeesti kontrastiivseminaril (Helsingi, 1986). – *Ars Grammatica KKI-44.* Tallinn: Eesti NSV TA ühiskonnateaduste osakond.
- Piits, Liisi, Mari-Liis Kalvik 2021.** Fonoloogiline varieerumine eesti keeles kolme nähtuse näitel. Emakeele Seltsi aastaraamat 66 (2020). Peatoim. Mati Ereht. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 177–201. <https://doi.org/10.3176/esa66.08>.
- Ping, Wei, Kainan Peng, Andrew Gibiansky, Sercan O. Arik, Ajay Kannan, Sharan Narang, Jonathan Raiman, John Miller 2017.** Deep Voice 3: Scaling Text-to-Speech with Convolutional Sequence Learning. arXiv. <https://doi.org/10.48550/ARXIV.1710.07654>.
- Sahkai, Heete, Meelis Mihkla 2019.** Intensiivsus, rõhk ja välde eesti keeles. – Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri. *Journal of Estonian and*

- Finno-Ugric Linguistics 10 (1), 191–210. <https://doi.org/10.12697/jeful.2019.10.1.10>.
- Schiel, Florian 2015.** A statistical model for predicting pronunciation. – ICPHS 2015 Proceedings. <http://www.internationalphoneticassociation.org/icphs-proceedings/ICPhS2015/proceedings.html>.
- Vainio, Martti, Stig-Arne Grönroos, Peter Smit, Antti Suni, Oliver Watts 2014.** Deliverable D2.2. Description of the final version of the new front-end. https://simple4all.org/wp-content/uploads/2014/11/Simple-4All_deliverable_D2.2.pdf.

Liisi Piits
Eesti Keele Instituut
Roosikrantsi 6
10119 Tallinn
Liisi.Piits@eki.ee

Meelis Mihkla
Eesti Keele Instituut
Roosikrantsi 6
10119 Tallinn
Meelis.Mihkla@eki.ee

Perception and acoustics of words with a variable quantity degree

LIISI PIITS, MEELIS MIHKLA

Acoustically as well as perceptually, Estonian quantity degrees are a complex phenomenon, depending on durational differences, pitch contour, intensity, sentence context, etc. The aim of the article is to find out how much variation there is in the perception of quantity degrees, what causes the variation, and how perception correlates with the acoustic features of quantity degrees. To achieve this goal, we conducted a perception test with 216 participants in which the participants were asked to evaluate which quantity degree (second or third) they heard in the word. Each word was pronounced with four different human voices and five different syntactic voices, and the same pronunciation case was asked to evaluate with and without the sentence context.

Quantity degree perception varies from person to person, and listeners themselves often change their determination depending on whether they heard the word in or out of context. The listener's own quantity degree preference has no more influence on the assignment of a pronunciation heard in the context of a sentence than on the assignment of a pronunciation heard out of context. A word heard in context is perceived more in the third quantity degree than the same word heard out of context. The listener's dialectal background may in some cases be important for quantity degree discrimination. In human voiced speech, the values of the acoustic features varied widely, with the mean values of the basic quantity degree duration ratio being more characteristic of the third quantity degree. In synthetic speech, quantity degree ratings were more in line with acoustic feature values. The quantity degree classification ability on the basis of the acoustic features was moderate.

Keywords: Estonian, pitch, perceptual test, human speech, synthetic speech

ESIMESE KLASSI LUGEMISTEKSTIDE KEERUKUS JA KOHANDAMINE¹

HELIN PUKSAND,
JANNE AAS, VERONIKA KALLE

Annotatsioon. Kooliminevate laste lugemisoskus on väga erineval tasemel: ühed loevad soravalt, teised alles veerivad tähti kokku. Õpetaja peab lähtuma kõigi õpilaste tasemest ja tagama võimetekohase õppe. Mitmed varasemad uuringud on näidanud, et õpitekstid on õppijate jaoks keerulised, mistõttu õpetaja peab neid kohandama, et ka tuge vajavad õpilased saaksid kasutada jõukohast materjali. Eeltoodust lähtudes on siinse uurimuse eesmärk teada saada, kui keerulised on ühe kirjastuse 1. klassi eesti keele lugemistekstid tuge vajavatele õpilastele, ning kohandada tekstid neile sobivamaks. Eesmärgi täitmiseks tegime arendusuuringu. Esmalt analüüsisime lugemistekste keeleliselt, sisuliselt ja vormiliselt ning hindasime nende keerukust jälgitavusindeksiga Lix. Tulemused näitasid, et 1. klassi lugemistekstid on tuge vajavatele õpilastele keerulised. Seejärel kohandasime tekstid ja koostasime praktilise väärtusega õppematerjali.

Võtmesõnad: õpiteksti keerukus, õppe diferentseerimine, tekstide kohandamine, jälgitavusindeks Lix

1. Sissejuhatus

Lugemisoskus on üks võtmepädevusi (European Commission 2019: 6) ja kirjalikest tekstidest arusaamine on akadeemilise edukuse aluseks (Bender, Larkin 2009; Catts, Kamhi 2017: 74). Koolinev laps peaks tundma tähti, veerima kokku ühe-kahesilbilisi sõnu ja tundma kirjapildis ära mõne sõna (Koolieelse lasteasutuse riiklik õppekava 2008). Kuigi paljud lapsed oskavad seitsmeaastaselt juba lugeda, on esimeses klassis ka lapsi, kes ei tunne veel kõiki tähti ja vajavad tuge (Soodla jt 2015; Hein 2017: 38).

¹ Artikkel tugineb Janne Aasa ja Veronika Kalle magistritööle „1. klassi emakeele tekstide hindamine ja kohandamine õppe diferentseerimisel“, juhendaja Helin Puksand.

Haridus- ja Teadusministeerium (2023) osutab, et tuge vajavaid õpilasi on üldhariduskoolis ligikaudu viiendik. Arvestada tuleb ka sellega, et 2024. aastal alustatakse eestikeelsele haridusele üleminekut (Haridus- ja Teadusministeerium 2024) ja seoses sellega tuleb esimestesse klassidesse ka muu emakeelega lapsi, kes esialgu ei pruugi osata eesti keelt piisaval tasemel. Laste erinev keele- ja lugemisoskuse tase seab õpetaja keerulisse olukorda, sest võimetekohane õpe tuleb tagada kõigile õpilastele (Kivirand jt 2020: 56). Õpetamist peaks toetama ka kasutatav õppekirjandus. Varasemad Eestis tehtud õpiku-uurimused (Mikk 2000; Puksand 2004; Puksand, Kerge 2012; Lepajõe jt 2013) aga näitavad, et õppekirjandus on üldiselt liiga keeruline, eriti kui klassis õpivad tuge vajavad õpilased. Sama näitab ka aabitsaurimus: aabitsates ei ole jõukohast lugemismaterjali üksikuid sõnu kokku veerivale lapsele (Rand 2013: 44).

Kooliminevad lapsed on enamasti õppimise suhtes positiivselt meelestatud, aga kui laps kogeb ebaedu, väheneb tema huvi õpitava vastu (Mägi 2010: 90). Ebaedu tunnet võivad põhjustada ka liiga keerulised õpitekstid, mis mõjutavad otseselt õpilaste koolis hakkama saamist: keerulisema õpikuga ainetes on õpilastel suuremad probleemid edasijõudmisega (Mikk 1980: 78). Keeruline õpitekst toob probleeme ka õpetajale. Esmalt peab õpetaja oskama hinnata õpiteksti keerukust, seejärel peab ta õppe diferentseerimiseks tekste vastavalt õpilaste võimetele kohandama (Feng jt 2013; Fajardo jt 2014), kuid see on enamasti väga ajamahukas töö (Kivirand jt 2020: 60). Samuti ei ole mõistlik, et sellega tegelevad tuhanded klassiõpetajad igaüks eraldi. Näiteks Soomes tehakse tavapärasele õpikule juurde veel paralleelsed variandid tuge vajavatele õpilastele ning ka soome keele kui teise keele õppijatele², kuid Eestis selline tava seni puudub.

Õpetajad ja lapsevanemad kurdavad õppekirjanduse keerukuse üle sageli, kuid enamasti on see hinnang subjektiivne – tajutakse teksti keerukust, kuid objektiivsed andmed puuduvad. Õppekirjandust on Eestis küll uuritud, kuid seda ei ole tehtud kõigi kooliastmete ulatuses, mistõttu on oluline analüüsida, kas õppekirjandus on eakohane ja sobib erineval tasemel õpilastele.

² Vt nt Otava kirjastuse veebilehelt „Tarinoiden aapinen“ ja sama sarja teised osad. <https://oppimisenpalvelut.otava.fi/oppimateriaalit/luokat-1-6/tarinoiden-aapinen/>.

2. Lugemisoskuse areng ja lugemistekstide keerukuse hindamine

Teksti mõistmine on kompleksne kognitiivne protsess, mis koosneb sümbolite dekodeerimisest, fonoloogilisest teadlikkusest, keelelisest mõistmisest, taustateadmistest ja keeleliste struktuuride mõistmisest (Hoover, Tunmer 2018: 304). Hea lugemisoskus on aluseks paljude õpioskuste kujunemisel ning on akadeemilise edukuse oluline komponent (Bender, Larkin 2009; Catts, Kamhi 2017: 74), seepärast peab õpetaja tundma lugemisoskuse arengu seaduspärasusi ja oskama kohandada tekste vastavalt lapse lugemisoskuse tasemele.

2.1. Lugemisoskuse areng

Lugemisoskuse areng on hierarhiline ja selle võib jagada etappideks: 1) analüütiline etapp, kus juhtiv lugemisviis on veerimine ja laps loeb tähtede, silpide või kõnetaktide kaupa; 2) lugemistoimingu tervikliku struktuuri kujunemise etapp, kus laps loeb sõnade kaupa; 3) sünteetiline lugemine, kus laps loeb süntagmade kaupa (Karlep 1991). Ühtlasi toob Karl Karlep (1991) ka välja, missuguseid materjale vastavas etapis kasutada: analüütilisel etapil on lugemiseks sobivaimad ühe-kahe-silbilised sõnad, lugemistoimingu tervikstruktuuri kujunemise etapis lühikesed, ühest süntagmast koosnevad laused ning sünteetilises etapis lapsele tuttavate sõnadega tekstid. Kooli tulevad lapsed peaksid olema jõudnud lugemisoskuse arengu esimesele etapile (Koolieelse lasteasutuse riiklik õppekava 2008) ja seega peaks esimese klassi õpitekstid olema lühikeste lausetega ja koosnema valdavalt ühest süntagmast, veerivatele lastele peaks aabits võimaldama lugemist ka üksiksõnade kaupa.

Lugemise juures on kõige olulisem tekstist arusaamine. Et lugeja saaks keskenduda teksti mõistmisele, peavad sõna tuvastamisega seotud protsessid olema automatiseerunud (Scarborough 2001: 99). Teksti mõistmiseks konstrueeritakse tähendus, mis läbib omavahel seotud tasemed: 1) pindstruktuuri mälu tasemel hoitakse tekstis olevaid sõnu ja fraase mälus; 2) tekstibaasi tasemel mõistetakse sõnade ja lausete omavahelisi seoseid; 3) situatsioonimudeli tasemel seostatakse tekstibaas taustateadmistega ja tehakse järeldusi (Kintsch 2018: 121–122). Situatsioonimudeli loomiseks peab mõistma sõnu ja lauseid ning need tuleb siduda varasemate teadmistega, vastasel juhul on lugejal keeruline täita mõttelünki ja teha loetu põhjal järeldusi (Karlep 2003: 279). Kui objekt või tegevus on lugejale tuttav,

siis on tal lihtsam situatsioonimudelit konstrueerida, kuid tundmatud ja abstraktsed sõnad raskendavad teksti mõistmist (Karlep 2003: 233). Kehv situatsioonimudel on tingitud lugeja suutmatusest rakendada mõistmiseks vajalikke teadmisi (Rahman jt 2022: 499).

Lugemisoskuse arengus on oluline roll ka sisemisel lugemismotivatsioonil ja lugemishuvil (Guthrie, Wigfield 2000; Jones 2020: 79): sisemise lugemismotivatsiooniga lapsed loevad rohkem ja tänu sellele nende lugemisoskus paraneb, lugemisel saadud eduelamus aga suurendab omakorda motivatsiooni (Morgan, Fuchs 2007; Guthrie 2008: 3). Kui õpilane usub, et ta on lugemises pädev, siis on tal suurem lugemisosadus ja ta on valmis vastu võtma lugemisega seotud väljakutseid (Jones 2020: 80). Suure lugemishuviga lapsed mõistavad, mäletavad ja meenutavad loetut paremini ning kogevad lugedes rohkem positiivseid emotsioone (Guthrie jt 2007). Halb lugemisoskus aga vähendab motivatsiooni ja see võib põhjustada vältivat õpikäitumist ja lugemisaktiivsuse vähenemist (Morgan, Fuchs 2007). Seega peavad lugemisoskuse arendamisel kasutatavad tekstid olema õpilasele jõukohased, mõistetavad ja huvitavad (Lerkkanen 2007: 50; Brozo jt 2007: 307).

Lihtsad ja huvitavad tekstid suurendavad lugeja motivatsiooni, enesesusaldust ja -kindlust, seevastu keerulised või ebahuvitavad tekstid võivad avaldada negatiivset mõju õpilase suhtumisele või ärevuse tasemele, mis omakorda pärsivad lugeja efektiivsust (Yang jt 2021: 80). Iga edukalt lahendatud ülesanne suurendab õpilase enesetõhususe ootust, kasvab usk oma võimetesse ja vastupidi, ebaedu vähendab eneseusku (Bandura 1997; Krull 2018). Samas peaks õpetaja aitama lastel mõista, et edu on seotud rakendatud jõupingutustega, mitte vaid võimetega, ja et ebaõnnestumised on tingitud kas (tausta)teabe või oskuste puudumisest (Bojovic, Antonijevic 2017: 19).

2.2. Õpitekstide keerukus ja kohandamine

Eestis on õppekirjandusele seotud nõuded esitatud vastavas määruuses (Õppekirjandusele esitatavad nõuded 2016): õppekirjandus peab toetama iseseisva õppija arenemist, võimaldama õppetööd diferentseerida vastavalt õpilase arengutasemele, olema esitatud korrektses ja eakohases keeles ning tekstiladu peab võimaldama sujuvat lugemist. Siiski näitavad varasemad õpiku-uurimused (Mikk 2000; Puksand 2004; Puksand, Kerge

2012; Lepajõe jt 2013; Rand 2013), et eeltoodud nõuetega ei ole sageli arvestatud, mistõttu õpitekst ei ole paljudele õpilastele jõukohane.

Tekstide keerukuse hindamisel tuleb arvestada paljude komponentidega. Esmajärjekorras määrab teksti raskusastme sõnade ja lausete pikkus (Mikk 2000; Puksand 2004; Puksand, Kerge 2012: 166): pikki sõnu ja lauseid on teksti esmasel lugemisel raske jälgida ja mõista (Puksand, Kerge 2012: 173). Pikad laused on õpilasele rasked veel seepärast, et tema töömälu on koormatud lisaks vastavatele ühikutele ka lugemistehniliste operatsioonidega (Karlep 1998: 230). Algajal lugejal on töömälu ühikuks üksik täht, lugemise arenedes saab selleks sõna (Kikas 2010: 28). Nõrk, aga ka algaja lugeja haarab ühe pilguga ainult 3–4 tähte, hea lugeja 8–10 tähte ja vaid kiirlugeja 13 või enam tähte (Maanso 1982). Lugemiskustega lastele valmistab raskusi ka äsja loetud sõna meenutamine ja seepärast on loetust arusaamine vaevalisem (In’nami jt 2022: 382).

Teksti raskuse hindamisel arvestab sõnade ja lausete pikkusega ka jälgitavusindeks Lix, mille arvutamiseks tuleb summeerida lausete keskmine pikkus ja pikkade sõnade osakaal tekstis ning ümardada tulemus täisarvuks (valemis on *sõna* tähenduses *sõne* ehk *sõnavorm*) (Björnsson 1968; Puksand 2004; Puksand, Kerge 2012). Jälgitavusindeksit saab leida vaid sidusas tekstis, kõrvale jäetakse luuletused, näidendid, pealkirjad ja sidumata tekstid, nt tabelid, jooniste allkirjad jms (Puksand 2004: 109). Jälgitavusindeksi Lix väärtust ja vastavust eri tekstiliikidele illustreerib tabel 1. Sarnaselt on Lixi tõlgendatud ka Eestis (vt Puksand 2004: 114; Puksand, Kerge 2012: 177).

Tabel 1. Jälgitavusindeksi Lix väärtuste tõlgendus (Heimann Mühlenbock 2013: 32)

Jälgitavusindeks Lix	Tõlgendus	Tekstitüüp
< 25	väga lihtne tekst	lastekirjandus
25–30	lihtne tekst	noortekirjandus
30–40	standardtekst	ilukirjandus ja päevakajalised uudised
40–50	keskmise raskusastmega tekst	informatiivsed tekstid
50–60	raske tekst	erialane kirjandus
60 <	väga raske tekst	teaduskirjandus

Kokkuvõtvalt võib öelda, et mida kehvem on lapse lugemisoskus, seda väiksem peaks olema teksti Lixi väärtus, seetõttu peaks algklassiõpikutes olema valdavalt väga lihtsad ja lihtsad tekstid ehk Lixi väärtus peaks jääma alla 30, esimeses klassis isegi alla 25. Lixi kasutamisel tuleb siiski arvestada, et see võtab arvesse vaid teksti vormilisi näitajaid ega ütle midagi sisu ega keeleliste komponentide kohta, mistõttu teksti sisulist keerukust tuleb analüüsida teiste vahenditega.

Algajal lugejal raskendavad teksti mõistmist lisaks pikkadele sõnadele ja lausetele keerulised grammatilised konstruktsioonid, nt umbisikuline tegumood, harva esinevad sõnad, sõnaühendid, lauselühendid jms (Mikk 2000). Teksti mõistetavust vähendavad ka tundmatud sõnad, nt terminid, võõrsõnad ja vähe kasutatavad sõnad (Lepajõe jt 2013: 138) ning ase-sõnade liigne kasutamine, kuna lugeja peab eelnevat teksti uuesti lugema, et mõista, mis sõna on asendatud (Lepajõe 2012: 100–101). Samuti võib lugemisteksti muuta keerulisemaks selle vormiline esitus, nt sõnade poolitamine, lause paigutamine mitmele reale, grammatiliselt või semantiliselt seotud sõnaühendite lahutamine (Plado 2005: 9).

Kui klassis on tuge vajavaid õpilasi, tuleks kasutada diferentseeritud õpet, kus arvestatakse laste individuaalsete iseärasustega (Bešić jt 2017: 330). Õpetajad saavad aru õppetöö diferentseerimise olulisusest, kuid kuna sobivaid õppematerjale on keeruline leida, tuleb neil endal õppematerjale kohandada (Chiner, Cardona 2013; Gaitas, Alves Martins 2017; Roiha 2014), kuid sageli puuduvad õpetajatel selleks nii vajalikud oskused kui ka aeg (Kivirand jt 2020).

Õpiteksti kohandamine tähendab teksti keelelist lihtsustamist ja selle sisu jõukohastamist ning arvestada tuleb nii sisulise, keelelise kui ka vormilise tasandiga (Karlep 1998: 140). Lühemate lausetega tekstid vähendavad kognitiivset koormust lausetöötlemises ja suurendavad teksti mõistmist (Mikk 2000: 190). Esmalt tuleks tekst jagada mõtete kaupa lõikudeks (Karlep 1998:140), kuid vältida tuleks mõttelünki, mille puhul lugeja peab tuletama eelnevate teadmiste põhjal info, mida tekstis ei ole välja toodud (Hallap, Padrik 2009: 30). Seega on üks teksti kohandamise võtteid teksti täiendamine (Karlep 2003: 180), mille tagajärjel võib tekst küll pikeneda, kuid on esialgselt tekstist kergemini loetav ja mõistetav (Mikk 2000). Kohandatud tekst peab olema sidus ja loogiline ning eelistada tuleks nelja- kuni kuuesõnalisi lihtlauseid, mis vastavad lapse töömälu mahule (Karlep 1998: 140). Tekstis oleva teabe edasiandmisel

tuleb arvestada õpilase vanuse ja kognitiivse arenguga (Mikk 2000), nii et esialgu tuleks hoiduda pikkadest sõnadest, abstraktsetest väljenditest ja metafooridest (Karlep 1998: 140). Teksti vormilisel kohandamisel tuleb jälgida visuaalset kujundust ning arvestada, et lugemist hõlbustab suurema kirja ja laiema reavahega tekst, kus ei ole kasutatud lühendeid, sõnade ja süntagmade poolitamist. Lugemistekst peaks olema paigutatud ühele lehele ja kasutada tuleks enamlevinud kirjastiili. (Mikk 2000; Plado 2005: 8–9; Rello jt 2012: 4–5)

Esimese klassi eesti keele õpitekstid peavad olema õpilastele jõukohased ja toetama lugemisoskuse arengut. Varem ei ole Eestis esimese klassi eesti keele õppevara tervikuna analüüsitud, mistõttu ei ole teada, kas need tekstid sobivad ka algajale lugejale. Siinse uurimuse eesmärk on teada saada, kui keerulised on ühe kirjastuse esimese klassi eesti keele lugemistekstid, ning kohandada tekstid tuge vajavatele õpilastele sobivamaks. Uurimuse teine eesmärk on koostada praktilise väärtusega õppematerjal. Eesmärgist tulenevalt soovisime leida vastused järgmistele uurimisküsimustele.

1. Missugune on uuritavate lugemistekstide raskusaste jälgitavusindeksi Lix järgi?
2. Mil määral on uuritava õppematerjali koostamisel arvestatud keeleliste ja vormiliste nõuetega?
3. Missuguse hinnangu annavad eksperdid kohandatud lugemistekstidele?

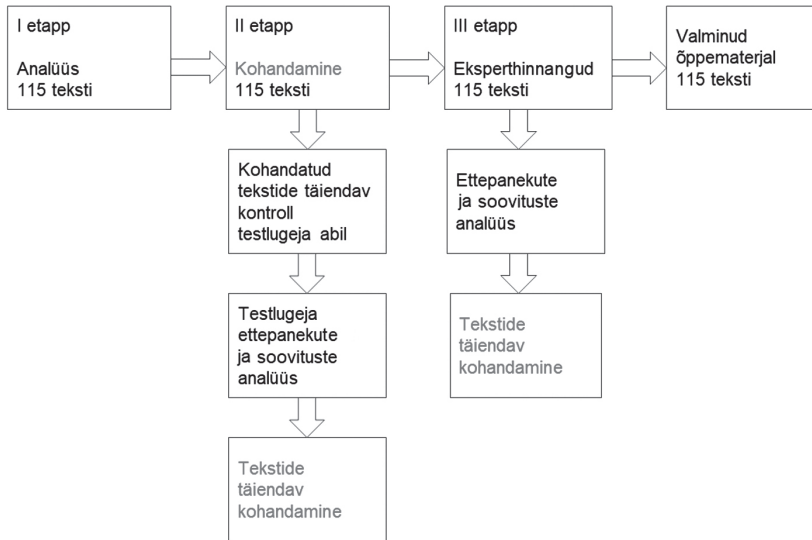
3. Materjal ja meetod

Uurimuse eesmärgi saavutamiseks tegime arendusuuringu. Arendusuuring (*design-based research*) on uurimismeetod, mida kasutatakse praktiliste haridusprobleemide analüüsimiseks ja neile lahenduste otsimiseks ning mille puhul rakendatakse kõige sagedamini kombineeritud meetodeid (Easterday jt 2014: 317). Pedagoogiline arendusuuring koosneb tavaliselt kolmest põhietapist: probleemi analüüsist, õppevahendi arendusest ja hindamisest (McKenney, Reeves 2013: 132).

Käesolev uuring on jaotatud kolme põhietappi:

- 1) lugemistekstide analüüs;
- 2) lugemistekstide kohandamine;
- 3) eksperthinnangud kohandatud lugemistekstidele.

Arendusuuringu detailne kirjeldus on toodud joonisel 1.

Joonis 1. Arendusuuringu etapid

3.1. I etapp – esimese klassi lugemistekstide analüüs

Esimese klassi lugemistekstide raskusastme hindamiseks valisime Avita kirjastuse esimese klassi eesti keele õpikud: Pille Arneki jt „Aabits“ (2018), Pille Arneki ja Kärt Normanni „Eesti keele õpik 1. klassile“ (I osa, 2018) ja Pille Arneki „Eesti keele õpik 1. klassile“ (II osa, 2019). Avita kirjastuse aabitsa ja õpikud valisime seetõttu, et artikli autoritel on nende õppematerjalidega töötamise kogemus. Kokku analüüsisime 115 lugemisteksti (aabitsas 37 teksti, õpiku I osas 37 teksti, õpiku II osas 41 teksti). Artiklis kasutatava materjali analüüsimiseks ja tulemuste avaldamiseks oleme saanud nõusoleku Avita kirjastuselt.

Analüüsimiseks kasutasime kombineeritud uurimismetoodikat. Hindasime tekstide raskusastet ning analüüsisime keelekasutust, sisu ja vormi. Tekstide keerukust hindasime jälgitavusindeksiga Lix, mille jaoks summeerisime lausete keskmise pikkuse ja pikkade sõnade (7 ja rohkem tähte) osakaalu ning ümardasime saadud arvu täisarvuni. Esmalt leidsime sõnade arvu tekstis. Õigsuse tagamiseks kasutasime kolme internetipõhist

sõnaloendurit³. Kui tulemused erinesid, siis kontrollisime sõnede arvu üle käsitsi. Pikkade sõnede leidmiseks kasutasime paralleelselt programmi Notepad++ ja internetipõhist Lixi kalkulaatorit⁴. Erinevuste ilmumise korral loendasime pikad sõned üle käsitsi. Lausete arvu leidis programm Notepad++, kuid kontrollimiseks loendasime lauseid ka ise. Lause keskmise pikkuse ja jälgitavusindeksi Lix arvutamiseks kasutasime andmetöötlusprogrammi Excel.

Tekstide keelekasutuse analüüsimisel jälgisime umbisikulise tegumoe, *mina*-vormi ja mitme tähendusega sõnade kasutamist ning lausekonstruktsioonide keerukust. Asesõnade puhul jälgisime, kas tekstis on järjestikustes lausetes kasutatud asesõna tegelase nime asemel. Märkisime ära tekstid, kus oli kasutatud umbisikulist tegumoodi ja *mina*-vormi. Mitmetähenduslike sõnade puhul analüüsisime, kas sõna muudab teksti raskemini mõistetavaks ja vajab asendamist. Sisu analüüsimisel hindasime, kui palju on tekstis olulist teavet, kuidas on oluline teave esitatud, kas tekstides esineb mõttelünki, kas oluline teave on hõlpsasti leitav. Samuti vaatasime, kas lugemistekstide juures olevatele küsimustele vastamiseks ja töövihiku harjutuste tegemiseks vajalik teave on lihtsalt leitav või peab õpilane vastused tuletama ja ise järeldusi tegema.

Lugemistekstide vormilise analüüsi puhul hindasime teksti visuaalset paigutust ja vaatlesime, kas teksti jälgitavamaks muutmisel on arvestatud teksti liigenduse, lausete paigutuse, kirja suuruse, reavahe ja kirjastiiliga, kas on kasutatud sõnade või lausete poolitamist ning kas grammatiliselt või semantiliselt seotud sõnaühendid on koos ühel real.

3.2. II etapp – esimese klassi lugemistekstide kohandamine

Kõik 115 lugemisteksti kohandati tuge vajavale õpilasele sobivamaks. Kohandamisel lähtusime eelnevalt tehtud analüüsi tulemustest. Lugemistekstide kohandamisel arvestasime järgmiste põhimõtetega.

1. Keelelised põhimõtted – lühikeste, lihtsa konstruktsiooniga lausete kasutamine (keskmine lause pikkus tekstis 4–6 sõna); asesõnade vähendamine; umbisikulise tegumoe asendamine isikulise tegumoe; mitmetähenduslike sõnade vältimine.

³ <https://wordcounter.net>, <https://www.countofwords.com>, <https://thewordcounter.com>.

⁴ <http://lix.se>.

2. Sisupõhimõtted – mõttelünkade vältimine; väheolulisest infost loobumine; taustainfo lisamine.
3. Vormipõhimõtted – lugemisteksti mahutamine ühele lehele; kirja suuruse 16, fondi Arial ja reavahe 2,0 kasutamine; loetavust hõlbustava kriipsu kasutamine; sõnade poolitamise vältimine; kogu lause paiknemine samal real; iga lugemisteksti pealkirjastamine; lugemistekstide jaotamine lõikudeks.

Tekstide kohandamisel pidasime silmas, et kõikide kohandatud lugemistekstide jälgitavusindeksi Lix väärtus oleks 25 või väiksem, mis vastab väga lihtsale tekstile. Kohandamisel jälgisime lisaks eeltoodud põhimõtetele ka seda, et kohandatud tekstide abil saaks vastata lugemistekstide all olevatele küsimustele ja teha töövihiku harjutusi. Tekstide kohandamisega paralleelselt tegime ka ise töövihiku harjutusi. Mõnes kohas jätsime algse lause muutmata seetõttu, et töövihikut oleks lihtsam täita ja õpilane leiaks vajaliku teabe lihtsamini. Aabitsa tekste kohandades jälgisime, et tekstides jääksid alles sõnad, mis sisaldavad tähti, mille õppimist vastav lugemistekst kajastab.

Õpikute ja töövihikutega töötades märkisime oma kohandatud tekstide tööversioonis olulise teabe värviliselt: punasega märkisime selle info, mis oli ka õpikus punasega märgitud – see oli seotud keeleharjutuste ja tunni teemaga; roheline märkisime pikad ja keerulised sõnad, mis olid aabitsas eraldi välja toodud paremal serval või vajalikud küsimustele vastamiseks; sinisega oli tähistatud info, mida oli vaja töövihiku harjutuste tegemiseks. Info värviline eristamine aitas tagada, et kõik oluline ja vajalik teave jääks kohandatud tekstides alles, ja jälgida, miks on tekstides mõni pikem lause või sõna alles jäetud.

Pärast lugemistekstide esmast kohandamist ja töövihiku harjutuste täitmist kohandatud tekstide põhjal tutvus tekstidega testlugeja ja tegi kohandatud tekstide abil töövihiku harjutusi, et kontrollida, kas kohandatud tekstides on kogu info harjutuste tegemiseks. Testlugejaks oli uurimiserühmaväline inimene, kes luges tekste esmakordselt. Seejärel analüüsisime testlugeja tehtud tähelepanekuid ja tegime kohandatud tekstides vajalikud parandused.

3.3. III etapp – eksperthinnangud kohandatud tekstide kohta

Arendusuuringu kolmandas etapis soovisime saada ekspertide tagasisidet loodud lugemistekstidele. Hinnangute saamiseks pöördusime kolme eksperdi poole: soovisime saada tagasisidet klassiõpetajalt, eripedagoogilt ja logopeedilt. Palusime ekspertidel vabas vormis hinnata loodud õppematerjali vastavust esimese klassi õpilaste lugemisoskusele, õpimotivatsioonile ja õppetöö diferentseerimisele ning teha ettepanekuid ja soovitusi loodud õppematerjali täiendamiseks.

Printisime ekspertidele kohandatud tekstide viimase versiooni, kus olime eri värvidega välja toonud olulise teabe, mis on vajalik õpikutes lugemistekstide all olevatele küsimustele vastamiseks ja töövihiku harjutuste tegemiseks. Koos kohandatud tekstidega said eksperdid võrdlemiseks ka Avita kirjastuse õpikud ja töövihikud.

Ekspert hinnangute analüüsimiseks kasutasime kvalitatiivset sisuanalüüsi: esmalt tõime igast hinnangust välja olulised märksõnad, tähelepanekud ja soovitusid ning pärast seda võrdlesime saadud tulemusi omavahel. Tõime välja nii eksperthinnangute kattuvused kui ka erinevused.

Pärast eksperthinnangute analüüsi vaatasime kõik 115 lugemisteksti üle ja püüdsime arvestada ekspertide soovitustega, kohandades tekste veel kord. Kõiki ekspertide soovitusi ei olnud võimalik arvestada, kuna sellisel juhul oleks töövihiku täitmiseks või lugemistekstide all olevatele küsimustele vastamiseks vajalik teave kaduma läinud.

4. Tulemused

Tulemused on esitatud arendusuuringu etappide järgi: esmalt tutvustame aabitsa ja õpikute tekstide analüüsi tulemusi, seejärel toome välja kohandatud tekstide muutused võrdluses algsete tekstidega ja viimaks esitame eksperthinnangud kohandatud tekstide kohta.

4.1. Esimese klassi eesti keele lugemistekstide keerukus

Aabitsa ja esimese klassi eesti keele õpikute 115 lugemisteksti analüüsimisel selgus, et üle 60% lugemistekstidest võivad olla algajale lugejale liiga keerulised. Tekstides oli palju pikki sõnu ja keerulise konstruktsiooniga lauseid, sh üle 15-sõnalisi lauseid. Tabelist 2 näeme lugemistekstides

analüüsitud tunnuste kirjeldavaid statistikuid. Lugemistekstide raskusaste jälgitavusindeksi Lix järgi on väga kergest kuni raskeni, keskmine Lixi väärtus oli 29, mis vastab lihtsale tekstile. Keskmiselt oli tekstides 125 sõna, kuid kõige pikem lugemistekst oli 235-sõnaline tekst, mis oli aabitsas. Üle viiendiku sõnadest olid pikad sõnad. Keskmine lausepikkus tekstides oli 8 sõna, kuid esimese klassi eesti keele õpiku I osas oli tekst, mille keskmine lausepikkus oli 30 sõna.

Tabel 2. Lugemistekstides uuritud tunnuste kirjeldavad statistikud (N = 115)

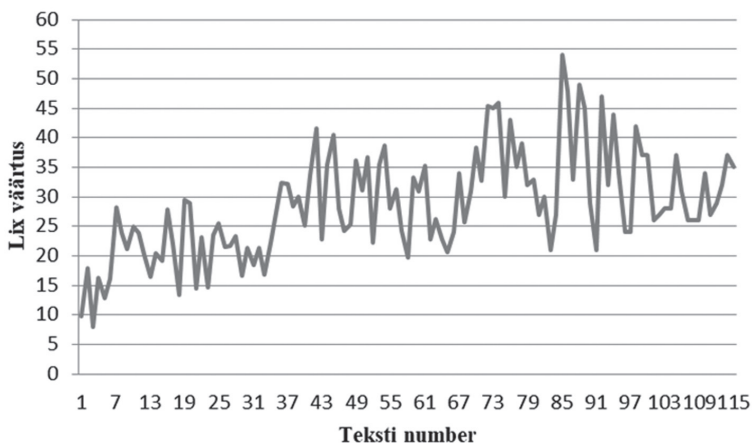
Tunnus	M	SD	Min	Maks
Sõnade arv tekstis	125	33,19	46	235
Pikkade sõnade osakaal tekstis	21%	7,4%	2%	44%
Keskmine lausepikkus tekstis	8	3,69	3	30
Lixi väärtus	29	8,86	8	54

Märkus. N = tekstide arv; M = aritmeetiline keskmine; SD = standardhälve; Min = miinimum; Maks = maksimum

Kuigi tekstide keskmine lausepikkus oli 8 sõna, siis ekstreemsemate näidetena saab välja tuua ka üle 30- ja isegi üle 50-sõnalisi lauseid, mis on keerulised isegi kogenud lugejale, rääkimata esimeses klassis alles lugema õppivast õpilasest (vt näited 1, 2).

- (1) *Selle-eest oli aga Bori erakordselt kena, sest kui isa tahtis mind koos koertega välja visata, siis hakkas tema meid kaitsma, et ta teab küll, kui paha on, kui kellelgi pole venda, ja et ka Pontulontu ei saa siin üksi elada, seepärast võib isa mind välja visata, kui tahab, aga koeri tema ei lase. (54 sõna lauses, õpiku I osa, „Minuga juhtub alati midagi III“)*
- (2) *Ometi oli kõigile teada, et inimesed sõid loomi, mitte apelsine, ja Arabellal oli õigus, kui ta ütles, et keegi ei usu seda juttu niikuinii, välja arvatud juhul, kui Oskar suudab leida kindla TÕENDUSMATERJALI. (33 sõna lauses, õpiku II osa, „Mammutite kool II“)*

Kolme õpiku lugemistekstide esitamise järjekord ei toeta lugemisoskuse eeldatavat hierarhilist arengut, sest tekstide Lixi väärtused kõiguvad väga suures vahemikus (vt joonis 2). Lugemistekstid peaksid muutuma keerukamaks järk-järgult, kuid analüüsitud õppevaras võis järjestikuste tekstide raskusaste olla väga erinev. Näiteks õpiku II osa lugemistekstis „Toonekurg“ (tekst nr 91) oli jälgitavusindeksi Lix väärtus 21, kuid järgmise

Joonis 2. Lugemistekstide keerukus jälgitavusindeksi Lix põhjal

teksti „Mammutite kool I“ (tekst nr 92) jälgitavusindeks Lix oli kaks korda suurem – 47. Sellised kõikumised olid sagedased kõigis kolmes õpikus.

Lugemistekstide sisulise ja vormilise esituse analüüsi põhjal saab öelda, et päris kõikide õppekirjandusele seatud nõuetega ei ole arvestatud.

Tekstide vormilist tasandit analüüsides hindasime teksti paigutust. Enamik lugemistekste oli paigutatud ühele lehele. Kirja suurus, kirjatüüp ja reavahe olid meie hinnangul kõikides tekstides hästi jälgitavad. Siiski esines ka vormilisel tasandil mitmeid probleeme: paljusid tekste ei olnud liigendatud; laused olid paigutatud selliselt, et üksikud sõnad jäid eraldi reale; kasutatud oli mitmesuguseid märke (nurksulud, kolm punkti), mis samuti muudavad teksti mõistmise keerulisemaks, kuna esimese klassi õpilane ei pruugi nende tähendust teada. Paljud lugemistekstid õpikutes olid mitmeosalised, mõned lausa neljaosalised, kuid loo pealkiri ja autor olid lisatud ainult lugemisteksti esimesele osale. Tekstides esines selliseid sõnapoolitusi, kus algajal lugejal võib olla keeruline sõna mõista (vt näide 3).

- (3) *kurepo-jad, ok-saga, suu-rem, ve-deles, ju-tustas, pä-riselt, mui-dugi, kõ-hust, hiig-lama, selles-se, mä-gesid, ko-gelmogel; ah-juukse; sil-madega; veh-kima*

Segadust esines ka lugemistekstide tegelaste nimedega. Kahes tekstis oli loo peategelase nimi muudetud ilma taustainfot lisamata ja ühes tekstis nimetati peategelast suisa kümnet erinevat moodi (vt näide 4).

- (4) *väike rüütliipoiss, rüütel, ta, väike rüütel, rüütliipoiss, poiss, Tosver Jesver Isver von Klimp, Jesver, Jesver-poiss, väike sangar* (õpiku II osa, „Ruubert, lohe ja laevapoisid I–IV“)

Mitmes lugemistekstis oli kasutatud umbisikulist tegumoodi, mis tekitab algajas lugejas segadust, kuna ta ei saa aru, kes on lauses tegija.

- (5) *Aga veelgi mõnusamaks läks siis, kui nurgakapp tõsteti oma kohale ja laud seati toa keskele, toolid laua äärde ning mõlemad jalapingid ahjusuu ette.* (õpiku II osa, „Pöialpoiss Nils Karlsson kolib sisse IV“)

Teksti muudab keerulisemaks ka asesõnade rohkus, mistõttu jälgisime asesõnade kasutust (vt näide 6).

- (6) *Kui võimlemistunnis oli vaja paaridesse võtta, valisid nad mõistagi teineteise. Ja nad võtsid kahekesi paari, kui klass tegi vaatamäele väljasõidu. Kõigepealt vaatasid nad vaadet.* (õpiku I osa, „Minu õnnelik elu III“)

Lugemistekstide sisuline analüüs tõi välja ka mitmeid tekste, kus esines mõttelünki ja kus olulist teavet oli raske leida. Näiteks aabitsa tekst „Õõ“ nõuab eelteadmisi maadlusest. Kui õpilane ei tunne seda spordiala, siis võib talle jääda segaseks, miks paneb Siim vastase pikali, kas vastase pikali panemine tähendab võitu ja miks peab Siim kaotajal kätt suruma. Selle kohta tekstis selgitust ei ole (vt näide 7).

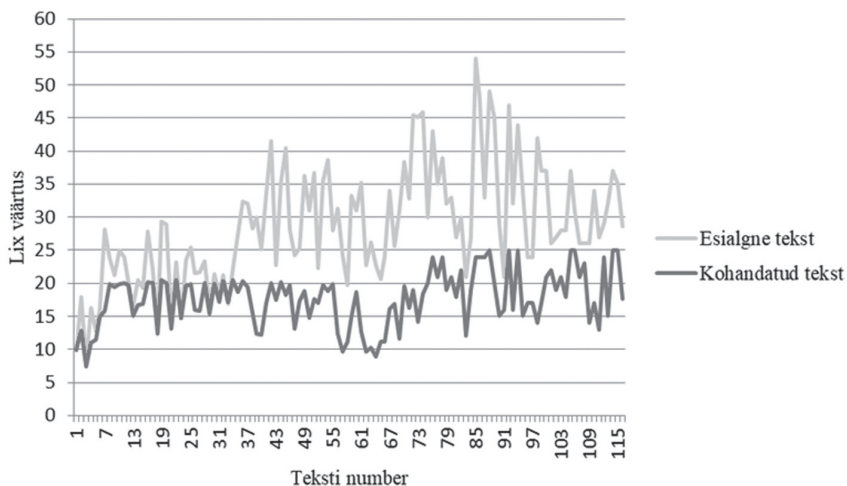
- (7) *Treener korraldab võistluse. Siim paneb esimese vastase pikali. Ta surub kaotajal kätt.* (tekst „Õõ“)

Tekstis „Ii“ tuleb esimest korda juttu uuest tegelasest, Oti vennast Oliverist. Kahe poisi vestlusest ei tule aga välja, miks Ott peab Oliveri valvama, ega see, kes Oliver üldse on. Et Oliver on Oti vend, selgub alles kuus lugemisteksti hiljem (vt näide 8).

- (8) *„Halloo! Tere, Ott! Mis sa teed?“
„Passin hoovis ja valvan Oliveri. Tule ka siia, kui viitsid.“
„Olgu nii! Varsti näeme.“
Oliver istub liivakastis. Ta tahab liivalossi teha.* (tekst „Ii“)

4.2. Kohandatud lugemistekstid

Kuna esimese klassi lugemistekstide analüüs näitas, et tekstid on kohati liiga keerulised, siis kohandasime tekstid nii, et need oleksid sobivad tuge vajavale õpilasele. Jälgitavusindeksi Lix põhjal saab öelda, et kohandatud tekstid on oluliselt lihtsamad kui algsete tekstid (vt joonis 3). Algsete lugemistekstide Lixi väärtused jäid vahemikku 8–54, kohandatud lugemistekstides olid Lixi väärtused aga vahemikus 7–25.

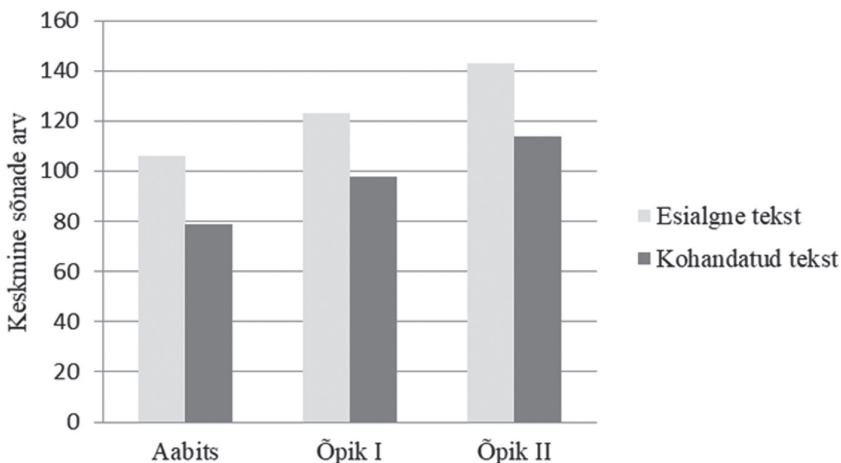

Joonis 3. Lixi väärtus lugemistekstides enne ja pärast kohandamist

Keskmiselt vähenes lugemistekstides indeksi Lix väärtus 36%. Kohandatud tekstid on ka olulisemalt lühemad: aabitsa tekstides vähenes sõnade arv 25%, õpiku I ja II osas 20% (vt joonis 4).

Pikkade sõnade osakaal vähenes keskmiselt 38%: aabitsas 19%, õpiku I osas 55% ja õpiku II osas 40%. Keskmise lause pikkus kohandatud lugemistekstides on aabitsas 4 sõna ja õpikutes 5 sõna. Tekstides on enamasti lihtsa konstruktsiooniga 4–6-sõnalised laused ja nendes on kasutatud vähem asesõnu.

Tekstide kohandamisel jälgisime ka tekstide vormilist poolt: kõik lugemistekstid on paigutatud ühele lehele; tekstid on paigutatud nii, et üksikud sõnad lauses ei jää eraldi reale; liitsõnade osad on eraldatud sidekriipsuga ja sõna paikneb alati samal real; igale tekstile on lisatud

Joonis 4. Keskmine sõnade arv lugemistekstides enne ja pärast kohandamist

pealkiri ja tekstid on liigendatud. Kõikide kohandatud tekstide põhjal on võimalik vastata lugemistekstide all olevatele küsimustele ja teha töövihiku harjutusi.

4.3. Ekspert hinnangud kohandatud tekstide kohta

Ekspertide tagasiside kohandatud õppevarale oli positiivne. Hinnangutes toodi välja, et kohandatud tekstid sobivad õpilasele, kes vajab lihtsustatud õppematerjali, arvestades tema arengulist eripära. Lugemistekstide lühem ja lihtsam esitus, kus keerulisemad sõnad on asendatud lihtsamate sünonüümidega, liitsõnade osad on eraldatud, vajadusel on muudetud ka lausete sõnajärge ja täidetud mõttelünki taustainfoga, toetab nõrgema lugeja lugemisoskuse arengut, õpihuvi ja annab eduelamuse. Ekspertid 1 ja 3 tõid muu hulgas välja järgmise.

Ekspert 1. Koostatud õppematerjalid (kolme õpiku toeks koostatud tekstikogumikud) on sobivad lugejale, kes vajab teksti lihtsustamist. Õppetekstides on säilitatud lugude sisu, mille lihtsam esitusviis aga aitab kaasa nõrgema lugeja õpihuvi säilimisele ja annab eduelamuse.

Ekspert 3. Antud juhul on uurijad arvestanud sellega, et sihtrühm, kellele materjale diferentseeriti, on väga erinevas arengulises etapis oma lugemisoskuste poolest. Antud materjal on koostatud oma valdkonda tundes.

Ekspertide hinnangul on oluline, et õppekomplekti juurde kuuluvat töövihikut saab täita kohandatud tekstide abil. See annab õpetajale hea võimaluse õppetööd klassis diferentseerida selliselt, et kõik õpilased on tunnis samas infoväljas, loevad samasisulisi tekste ja saavad võrdselt osaleda kõikides tunni osades. Veel töid eksperdid mõned näited selle kohta, kus kohandatud tekst oli lihtsam, sest muudetud oli lauses sõnajärge või täidetud tekstis mõttelünki ning loodud täiendavat taustainfot.

Ekspersedid töid esile kohandatud tekstide positiivsed küljed, kuid ei teinud väga palju parandusettepanekuid. Nad soovitasid kohandatud aabitsa tekstide pikkust veelgi kärpida, sest alles kooliteed alustanud õpilase lugemistekstid võiksid olla oluliselt lühemad, kuigi pärast kohandamist olid aabitsa tekstid algsetest tekstidest niigi 25% lühemad.

Ekspert 2. Kohandatud aabitsatekstid võiksid kohati olla oluliselt lühemad. Arvestada tuleb asjaolu, et lapsed on alles alustanud kooliteed.

Juhiti tähelepanu sellele, et võõramad sõnad tekstis võiks olla esitatud nimetavas käändes, ning soovitati jälgida, et pikema lause poolitamisel lihtlauseteks ei jääks teine lause elliptiliseks. Alltoodud näidetes arvestasime ekspertide soovitustega ja tegime kohandatud tekstides parandused.

*Ekspert 1. Võõramad, kuid sisult kesksed sõnad annab äkki esitada nimetavas käändes? Tundub, et nii oleks lihtsam. (Aabitsa tekst lk 51. Kohandatud tekst: On öö. Ott ja Siim sõidavad **virmalisi** vaatama. Eksperdi parandussoovitus: On öö. Täna on taevas **virmalised**.)*

Ekspert 2. Vahel on töö autorid teinud pikema lause pooleks, kus lause teine pool jääb elliptiliseks. Õpik II lk 36. Antud näite puhul võib teise lause ära jätta, ilma et oluline info jääks saamata. Või siis: Kõik sipelgad töötavad kõigi jaoks. (Kohandatud tekst: Ükski sipelgas ei tööta ainult enda jaoks. Vaid alati kõigi jaoks. Meie parandus: Sipelgad teevad omavahel koostööd.)

Kõiki ekspertide soovitusi ei saanud me arvesse võtta, sest jälgisime, et kohandatud tekstid sobiksid õpikutes lugemistekstide all olevatele küsimustele vastamiseks ja et tekstides säiliks vajalik info (sõnad, laused) töövihiku harjutuste tegemiseks.

Ekspertide arvates toetab loodud õppevara tuge vajava õpilase lugemiskuse arengut ning seda saab kasutada klassis õppetöö diferentseerimiseks, õppevara on loodud asjatundlikult ja selle koostamisel on

arvestatud sihtgrupi vajadustega. Kohandatud lugemistekstid on suureks abiks ka muu kodukeelega õpilaste õpetamisel.

5. Arutelu ja kokkuvõte

Esimese klassi õpilaste lugemisoskus on enamasti väga erineval tasemel ja sobiv õpivara seetõttu äärmiselt oluline. Siiski koostatakse aabitsad ja õpikud keskmist õpilast silmas pidades, mistõttu nõrgema lugemis- ja keeleoskusega õpilased võivad hätta jääda. Oma uurimuses keskendusime ühe kirjastuse aabitsas ja esimese klassi eesti keele õpikutes olevate kõikide lugemistekstide analüüsimisele, et teada saada, kas õpetaja saab toetuda olemasolevale õppevarale, et toetada kõikide laste lugemisoskuse arengut. Meie analüüs näitas, et rohkem kui pooled esimese klassi lugemistekstid on algajale lugejale liiga keerukad, kuna nende tekstide jälgitavusindeks on suurem kui 25, mis ületab väga lihtsa teksti taseme (Heimann Mühlenbock 2013; Puksand 2004). Kolme õpiku lugemistekstide Lixi väärtused kõikusid väga suures vahemikus ega järginud põhimõtet, et tekstid peaksid muutuma keerulisemaks järk-järgult, mistõttu tekstide järjekord ei toeta lugemisoskuse arengut. Samasuguseid tulemusi on näidanud ka varasemad uurimused. Merike Rand (2013) on välja toonud, et aabitsa tekstides esineb pikki ja keerulisi sõnu, mistõttu need ei vasta algaja lugeja tasemele. Samuti on keerulised vanemate klasside õpikud (Mikk 2000; Puksand 2004; Puksand, Kerge 2012; Lepajõe jt 2013). Seega peab õpetaja oskama hinnata nii õpilase taset kui ka õpikteksti keerukust, et teksti vajaduse korral õpilase võimetele vastavaks kohandada, sest õppija mõistab jõukohastatud õpikete paremini (Fajardo jt 2014; Feng jt 2013).

Esimese klassi lugemistekstides leidis palju pikki sõnu ning pikki ja keerulise konstruktsiooniga lauseid. Keeleliselt keerulised ja pikkade sõnadega laused takistavad teksti mõistmist, kuna ületavad laste potentsiaalset töömälu mahtu (Mikk 2000; Puksand, Kerge 2011). Analüüsitud tekstides kasutati sageli asesõnu ning neis esines mõttelünki, mis muudavad teksti arusaamise õpilasele keerulisemaks (Mikk 2000; Karlep 2003). Liiga keerulised lugemistekstid aga pärsivad õpilase sisemist motivatsiooni ja tõstavad ärevuse taset, samal ajal kui jõukohased tekstid mõjuvad motiveerivalt ja süvendavad õpilase enesekindlust (Yang jt 2021: 80). Paraku näitas lugemistekstide keeleline ja sisuline analüüs, et analüüsitud õpikud

ei toeta alles lugema õppivat last, kuna õpimotivatsiooni toetamiseks tuleks õppimist alustada lihtsamatest tekstidest (Yang jt 2021: 95).

Tekstide vormilise esituse puhul võib öelda, et kasutatud kirja suurus, tüüp ja reavahe olid esimese klassi õpilasele sobivad ja silmaga hästi jälgitavad, samas esines lugemistekstides lauseid, milles üksik sõna jäi eraldi reale, lõhkudes sellega süntagma. Eesti keele õpiku II osas olid paljud sõnad poolitatud, kuid valitud poolituskoht muutis sõnast arusaamise raskemaks. Sarnaselt siinse uurimusega on Kaja Plado (2005: 9) välja toonud, et tuge vajava õpilase jaoks muutub tekst keerulisemaks, kui selles kasutatakse sõnade poolitamist või kui lause poolitamine eraldab grammatiliselt ja semantiliselt seotud sõnapaarid.

Kuna õpivara osutus tuge vajavatele õpilastele liiga keeruliseks, siis kohandasime kõiki tekste keeleliselt ja vormiliselt ning arvestasime, et kõikide tekstide jälgitavusindeks Lix oleks 25 või alla selle. Ekspertide hinnangul sobivad kohandatud lugemistekstid õppe diferentseerimiseks, kui klassis on tuge vajavaid õpilasi. Jõukohased tekstid toetavad lapse lugemisoskuse arengut ja õpimotivatsiooni. Ekspertid leidsid, et tekstide kohandamisel oli arvestatud nõrgema lugemisoskusega õpilaste vajadustega ning tekste saab kasutada ka muu kodukeelega õpilaste õpetamisel. Samuti hindasid kõik eksperdid tehtud töö vajalikkust ja avaldasid lootust, et kohandatud õppematerjali saaksid kasutada ka teised õpetajad.

Kokkuvõtvalt näitas siinne uurimus, et aabitsas ja esimese klassi eesti keele õpikutes olevad lugemistekstid on sageli keerulised ja vajavad kohandamist. Sellest tulenevalt saame anda edasiseks kaks soovitus: 1) õpikute autorid peaksid oskama arvestada õpilaste taseme ja teksti keerukuse faktoritega, mistõttu nad vajavad enne õpikute kirjutamist koolitust; 2) õpikukirjastused võiksid anda välja paralleelsed õpikud, mida saaks kasutada tuge vajavate, sh muu kodukeelega õpilaste õpetamisel.

Meie uurimus on avanud tee uuele õpikukultuurile Eestis: koos olemasoleva õppevaraga antakse välja kohandatud tekstidega õpikud, mis lihtsustavad nii õpetajate kui ka eripedagoogide tööd, tuge vajavad õpilased saavad aga jõukohase õppevara. Kirjastus Avita on kiitnud kohandatud lugemistekstid heaks ning peagi saavad eripedagoogid ja klassiõpetajad kasutada oma klassis ka kohandatud tekstidega õppematerjale.

Kirjandus

- Bandura, Albert 1997.** *Self-Efficacy. The Exercise of Control.* New York: W. H. Freeman and Company.
- Bender, William N., Martha J. Larkin 2009.** *Reading Strategies for Elementary Students with Learning Difficulties: Strategies for RTI.* Thousand Oaks: Corwin Press.
- Bešić, Edvina, Lisa Paleczek, Mathias Krammer, Barbara Gasteiger-Klicpera 2017.** Inclusive practices at the teacher and class level: The experts' view. – *European Journal of Special Needs Education* 32 (3), 329–345. <https://doi.org/10.1080/08856257.2016.1240339>.
- Björnsson, Carl-Hugo 1968.** *Läsbarhet.* Stockholm: Liber.
- Bojovic, Ivana, Radovan Antonijevic 2017.** Students' motivation to learn in primary school. – *Open Journal for Psychological Research* 1 (1), 11–20.
- Brozo, William, Gerry Shiel, Keith Topping 2007.** Engagement in reading: Lessons from three PISA countries. – *Journal of Adolescent and Adult Literacy* 51 (4), 304–315.
- Catts, Hugh W., Alan G. Kamhi 2017.** Prologue: Reading comprehension is not a single ability. – *Language, Speech, and Hearing Services in Schools* 48 (2), 73–76. https://doi.org/10.1044/2017_LSHSS-16-0033.
- Chiner, Esther, Maria Cristina Cardona 2013.** Inclusive education in Spain: How do skills, resources, and supports affect regular education teachers' perceptions of inclusion? – *International Journal of Inclusive Education* 17 (5), 526–541. <https://doi.org/10.1080/13603116.2012.689864>.
- Easterday, Matthew W., Daniel Rees Lewis, Elizabeth M. Gerber 2014.** Design-based research process: Problems, phases, and applications problems arising from the ill-definition of DBR. – *Proceedings of the International Conference of the Learning Sciences.* Boulder, CO: International Society of the Learning Sciences, 317–324.
- European Commission 2019.** *Key Competences for Lifelong Learning.* Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Fajardo, Inmaculada, Vicenta Ávila, Antonio Ferrer, Germa Tavares, Marcos Gómez, Ana Hernández 2014.** Easy to-read texts for students with intellectual disability: Linguistic factors affecting comprehension. – *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities* 27 (3), 212–225. <https://doi.org/10.1111/jar.12065>.
- Feng, S. Shi, Sidney D'Mello, Arthur C. Graesser 2013.** Mind wandering while reading easy and difficult texts. – *Psychonomic Bulletin and Review* 20 (3), 586–592. <https://doi.org/10.3758/s13423-012-0367-y>.
- Gaitas, Sérgio, Margarida Alves Martins 2017.** Teacher perceived difficulty in implementing differentiated instructional strategies in primary school. – *International Journal of Inclusive Education* 21 (5), 544–556. <https://doi.org/10.1080/13603116.2016.1223180>.

- Guthrie, John T. 2008.** Reading motivation and engagement in middle and high school. – *Engaging Adolescents in Reading*. Ed. by John T. Guthrie. Corwin Press, 1–16.
- Guthrie, John T., A. Laurel W. Hoa, Allan Wigfield, Stephen M. Tonks, Nicole M. Humenick, Erin Littles 2007.** Reading motivation and reading comprehension growth in the later elementary years. – *Contemporary Educational Psychology* 32, 282–313. <https://doi.org/10.1016/j.cedpsych.2006.05.004>.
- Guthrie, John T., Allan Wigfield 2000.** Engagement and motivation in reading. – *Handbook of Reading Research*. Ed. by Michael L. Kamil, Peter B. Mosenthal, P. David Pearson, Rebecca Barr. Routledge, 403–424.
- Hallap, Merit, Marika Padrik 2009.** Valdkond „Keel ja kõne“. – *Õppe- ja kasvatustegevuse valdkonnad*. Toim. Ene Kulderknup. Tartu: Studium, 26–43.
- Haridus- ja Teadusministeerium 2023.** Toe vajadusega õpilased: õppekorraldus ja tugiteenus. Tartu: Haridus- ja Teadusministeerium. <https://www.hm.ee/uldharidus-ja-noored/alus-pohi-ja-keskharidus/toe-vajadusega-opilased-oppekorraldus-ja-tugiteenus/#voim> 31.05.2023.
- Haridus- ja Teadusministeerium 2024.** Eestikeelsele haridusele üleminek. Tartu: Haridus- ja Teadusministeerium. <https://www.hm.ee/uleminek> 9.01.2024.
- Heimann Mühlenbock, Katarina 2013.** I see what you mean: Assessing readability for specific target groups. Doctoral Theses. Gothenburg: University of Gothenburg. <https://gupea.ub.gu.se/handle/2077/32472>.
- Hein, Liisi 2017.** I klassi õpilaste lugemisoskus I õppeveerandil. Magistritöö. Tartu Ülikool.
- Hoover, Wesley A., William E. Tunmer 2018.** The simple view of reading: Three assessments of its adequacy. – *Remedial and Special Education* 39 (5), 304–312. <https://doi.org/10.1177/0741932518773154>.
- In’ami, Yo, Yuko Hijikata, Rie Koizumi 2022.** Working memory capacity and L2 reading: A meta-analysis. – *Studies in Second Language Acquisition* 44 (2), 381–406. <https://doi.org/10.1017/S0272263121000267>.
- Jones, Sara 2020.** Measuring reading motivation: A cautionary tale. – *The Reading Teacher* 74 (1), 79–89.
- Karlep, Karl 1991.** Lugemistehnika omandamise etapid. – *Haridus* 3, 30–33.
- Karlep, Karl 1998.** Psühholingvistika ja emakeeleõpetus. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Karlep, Karl 2003.** Kõnearendus. Emakeele abiõpe II. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kikas, Eve 2010.** Tunnetusprotsessid ja nende arengulised iseärasused. – *Õppimine ja õpetamine esimeses ja teises kooliastmes*. Toim. Eve Kikas. Haridus- ja Teadusministeerium, 17–59.

- Kintsch, Walter 2018.** Revisiting the construction-integration model of text comprehension and its implications for instruction. – Theoretical Models and Processes of Literacy. Ed. by Donna Alvermann, Norman J. Unrau, Misty Sailors, Robert B. Ruddell. New York: Routledge, 178–203.
- Kivirand, Tiina, Äli Leijen, Liina Lepp, Liina Malva 2020.** Kaasava hariduse tähendus ja tõhusa rakendamise tegurid Eesti kontekstis: õpetajaid koolitavate või nõustavate spetsialistide vaade. – Eesti Haridusteaduste Ajakiri 8 (1), 48–71. <https://doi.org/10.12697/eha.2020.8.1.03>.
- Koolieelse lasteasutuse riiklik õppekava 2008.** Riigi Teataja, RT I 2008, 23, 152. <https://www.riigiteataja.ee/akt/13351772>.
- Krull, Edgar 2018.** Pedagoogilise psühholoogia käsiraamat. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Lepajõe, Kersti 2012.** Kirjand väljendusoskuse peegeldajana: tekstisisidus. – Oma Keel 2, 95–103.
- Lepajõe, Kersti, Kärt Talsi, Liisa Tepp 2013.** Loodusteaduste õpikute keelest. – Emakeele Seltsi aastaraamat 58 (2012). Peatoim. Mati Ereht. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 126–147. DOI: 10.3176/esa58.06.
- Lerkkanen, Marja-Kristiina 2007.** Lugema õppimine ja õpetamine. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Maanso, Viivi 1982.** Meie õpikute keelest: sõnapikkusest ja selle vastavusest õpilaste lugemisoskuse tasemele. – Nõukogude Kool 1, 24–26.
- McKenney, Susan, Thomas C. Reeves 2013.** Educational design research. – Handbook of Research on Educational Communications Technology. Ed. by J. Michael Spector, M. David Merrill, Jan Elen, M. J. Bishop. New York: Springer, 131–140.
- Mikk, Jaan 1980.** Teksti mõistmine. Tallinn: Valgus.
- Mikk, Jaan 2000.** Textbook: Research and Writing. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Morgan, Paul L., Douglas Fuchs 2007.** Is there a bidirectional relationship between children's reading skills and reading motivation? – Council of Exceptional Children 73 (2), 165–183.
- Mägi, Katrin 2010.** Motivatsiooniline areng. – Õppimine ja õpetamine esimeses ja teises kooliastmes. Toim. Eve Kikas. Haridus- ja Teadusministeerium, 90–104.
- Plado, Kaja 2005.** Hea õpik toimib õpetajana. – Haridus 8, 8–10.
- Puksand, Helin 2004.** Loetavusindeksi LIX sobivusest eestikeelsele tekstile. – Tekstid ja taustad III. Lingvistiline tekstianalüüs. Toim. Reet Kasik. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 108–119.
- Puksand, Helin, Krista Kerge 2012.** Õpikuteksti analüüs kirjaoskuse omandamise kontekstis. – Emakeele Seltsi aastaraamat 57 (2011). Peatoim. Mati Ereht. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 162–217. <https://doi.org/10.3176/esa57.09>.

- Rahman, Taslima, Patricia A. Alexander, Soo Eun Chae 2022.** Reader attributes, task attributes, and reading comprehension proficiency: The relation revealed by two analytic approaches. – *Reading Psychology* 43 (7), 495–522. <https://doi.org/10.1080/02702711.2022.2126044>.
- Rand, Merike 2013.** Aabitsate keerukus: keeleline analüüs ja õpetajate hinnangud. Magistritöö. Tartu Ülikool.
- Rello, Luz, Gaurang Kanvinde, Ricardo Baeza-Yates 2012.** Layout guidelines for web text and a web service to improve accessibility for dyslexics. – *Proceedings of the International Cross-Disciplinary Conference on Web Accessibility*, 1–9. <https://doi.org/10.1145/2207016.2207048>.
- Roiha, Anssi Sakara 2014.** Teachers' views on differentiation in content and language integrated learning (CLIL): Perceptions, practices and challenges. – *Language and Education* 28 (1), 1–18. <https://doi.org/10.1080/009500782.2012.748061>.
- Scarborough, Hollis S. 2001.** Connecting early language and literacy to later reading (dis)abilities: Evidence, theory and practice. – *Handbook of Early Literacy Research*. Ed. by Susan B. Neumann, David K. Dickinson. New York: Guilford Press, 97–110.
- Soodla, Piret, Marja-Kristiina Lerkkanen, Pekka Niemi, Eve Kikas, Gintautas Silinskas, Jari-Erik Nurmi 2015.** Does early reading instruction promote the rate of acquisition? A comparison of two transparent orthographies. – *Learning and Instruction* 38, 14–23. <https://doi.org/10.1016/j.learninstruc.2015.02.002>.
- Õppekirjandusele esitatavad nõuded 2016** = Õppekirjandusele esitatavad nõuded, õppekirjanduse retsenseerimisele ja retsensentidele esitatavad miinimumnõuded ning riigi poolt tagatava minimaalse õppekirjanduse liigid klassiti ja õppeaineti 2016. RT I, 29.03.2016, 1. <https://www.riigiteataja.ee/akt/129032016001>.
- Yang, Ya-Han, Hsi-Chin Chu, Wen-Ta Tseng 2021.** Text difficulty in extensive reading: Reading comprehension and reading motivation. – *Reading in a Foreign Language* 33 (1), 78–102.

Uurimismaterjal

- Arnek, Pille, Kärt Normann, Ly Rammo, Silvia Soro, Ott Vallik, Heiki Vilep 2018.** Aabits. Tallinn: Avita.
- Arnek, Pille, Kärt Normann 2018.** Eesti keele õpik 1. klassile. I osa. Tallinn: Avita.
- Arnek, Pille 2019.** Eesti keele õpik 1. klassile. II osa. Tallinn: Avita.

Evaluation and adaptation of first grade reading texts

HELIN PUKSAND,
JANNE AAS, VERONIKA KALLE

The reading abilities of 1st grade students are at different levels – some students read fluently, while others are still spelling words. The teacher’s responsibility is to ensure that everyone receives guidance according to their abilities and needs. Several previous studies have shown that educational texts are difficult for students who need support. The teacher has to adapt the texts for students to suit their ability. The objective of this thesis is to analyse the complexity of texts used in the 1st grade for Estonian language teaching published by one particular publisher, and to adapt these texts to be more suitable to students who need support. To complete this objective, the design-research method was used. First, the reading texts were analysed in terms of language, content and form, and their complexity was assessed with the readability index Lix. The results showed that the 1st grade reading texts are too complex. The texts were then adapted, and educational material of practical value was prepared. According to experts, adapted reading texts are suitable for differentiating learning. Level-adapted texts support the development of the child’s reading skills and learning motivation.

Keywords: complexity of learning text, differentiation of learning, adaptation of texts, readability index Lix

Helin Puksand
haridusteaduste instituut
Tallinna Ülikool
Narva mnt 25
10120 Tallinn
helin.puksand@tlu.ee

Janne Aas
haridusteaduste instituut
Tallinna Ülikool
Narva mnt 25
10120 Tallinn
janne.aas6@gmail.com

Veronika Kalle
haridusteaduste instituut
Tallinna Ülikool
Narva mnt 25
10120 Tallinn
veronika.kalle@gmail.com

TERMINIKASUTUSE PROBLEMAATILISUSEST *COVID-19* NÄITEL¹

MAI RAET

Annotsioon. Artikkel analüüsib *COVID-19* näitel sünonüümsete terminite varieeruvust, sama termini eri kirjakujuisid ning sellest ajendatud sõnavõtte meedias. Artikli eesmärk on välja selgitada peamised suundumused, mis puudutavad terminivariantide eelistusi, kasutustäpsust, aga ka õigekeelsusallikate soovitude järgimist. Terminikasutuse täpsuse uurimiseks võeti vaatluse alla nelja ministeeriumi kodulehel 2020. aastal avaldatud uudised ja artiklid. Kirjakujude eritlemisel kasutati eesti keele ühendkorpuse andmeid (ÜK 2023). Saadud tulemusi võrreldi 2023. aasta alguses 1454-lt eesti emakeelega kõnelejalt assotsiatsioonikatse käigus kogutud tekstiandmetega. Analüüs näitas, et ehkki ühe ja sama mõiste tähistamiseks tarvitatakse mitmeid variante, joonistuvad selgelt välja kasutuseelistused.

Võtmesõnad: COVID-19, terminoloogia, terminite variatiivsus, kirjakuju variantid, avalik sektor, eesti keel

1. Sissejuhatus

2023. aasta novembris avaldas Terviseamet aruande „COVID-19 pandeemia kirjeldav analüüs ja õppetunnid“ (Terviseamet 2023). Ühe õpetliku kogemusena tuuakse raportis välja mõistete ja kommunikatsiooni selguse vajalikkus: „Tuleb arvestada, et ootus kommunikatsiooniks on nii ekspertidele kui ka poliitikutele, kes vajavad kodanikega suhtlemiseks ühist keelt ja teadmist. Kommunikatsioonis on oluline mõistete selgus [---]. Nende mõistete erinevust tuleks ka elanikkonnale selgitada.“ (Terviseamet 2023: 88) Sellest avaldusest johtuvalt võtab sinne artikkel COVID-19 näitel vaatluse alla

¹ Uurimus on valminud osaliselt projekti „Uue aja sõnastik: grammatika ja keelepädevuse kirjeldamine integreeritud multifunktsionaalses leksikograafilises ressursis“ (PRG1978) toel.

terminikasutuse mitmetahulise probleemistiku, millega „ühise keele ja teadmise“ leidmisel ja „elanikkonnale selgitamisel“ võib silmitsi sattuda.

2020. aasta kevadel koroonapandeemia puhkedes täitus meedia-ruum peaaegu nagu üleöö suure hulga mittespetsialistidele tundmatute meditsiini- ja epidemioloogiaterminitega. Tervisekriisiga seotud teemad puudutasid aga kõiki, mistõttu tekkis vajadus ka haigusest, selle tekkepõhjusest ja ennetusest rääkida ning võis juhtuda, et meditsiinitermineid kasutati oskuskeele seisukohast vaadatuna ebatäpselt või vales tähenduses, nt *haigus haigustekitaja* asemel.

Argikeelses erasuhtluses ei pruugi vabam ümberkäimine terminitega probleeme tekitada, laiemale avalikkusele suunatud ametlike tekstidega on aga olukord teine. Keeleseadus (2011) nõuab, et riigi ametiasutuste (nt ministeeriumide) dokumentide, sh veebilehtede ja teadaannete keelekasutus peab vastama eesti kirjakeele normile, et tagada ametliku keelekasutuse ühtlus ja selgus, lisaks peaks see olema eeskujuks teistele ehk soodustama keelekasutuse hea tava rakendamist (vt valitsuse määrus „Eesti kirjakeele normi kehtestamise kord“ § 1). Täpne terminikasutus, eriti tervisekriisi kontekstis, on nimetatud ühtluse ja selguse saavutamise seisukohalt seetõttu oluline eesmärk. Ühtlasi on kokkulepitud standardite järgimine, ka mikrotasandil ehk terminivalikus, üks viise, kuidas aidata kaasa desinformatsiooni tõkestamisele.

Ebajärjepidevat terminikasutust võib ühest küljest pidada hooletusveaks, teisalt aga võib see hoopiski viidata oskussõnade enda problemaatilisusele. Nii koroonahaiguse COVID-19 kui ka koroonaviiruse puhul on olnud selleks kitsaskohaks mõistet tähistavate terminite erinevate kirjakuju ja sünonüümide paljusus². Samatähenduslikkus ja mittestandardsete terminivariantide kasutamine võivad aga põhjustada mõistmisraskusi (Hendrikson 2018: 50). Eriti pandeemiaaegse infokorratuse ehk valeinfo leviku ja infodeemia (vt lähemalt nt Jacob jt 2023) kontekstis oli selline variatiivsus niisiis pigem üleüldist segadust suurendav kui vähendav asjaolu.

Lähtudes kahest eelnimetatud aspektist, st terminikujude mitmekesisusest ja võimalikest ebatäpsustest ning möödarääkimistest, mida võis selline ambivalentsus mitte ainult tavaliste keelekasutajate hulgas, vaid

² Kirjakuju all mõistetakse siinses artiklis termini ortograafilist varianti, nt *COVID-19* ja *covid-19*. Terminivariandi all peetakse silmas mingi termini sünonüümi, nt *COVID-19* ja *koroonahaigus*.

ka ametlikes teadaannetes põhjustada, on siinse artikli eesmärk koroonahaiguse ja -viiruse näitel selgitada, millised suundumused on selles terminoloogilises virvarris välja joonistunud. Selle eesmärgi täitmiseks otsitakse vastust järgmistele küsimustele: a) millised terminivariandid ja kirjakujud tõusid eri keelekasutuskeskkondades esiplaanile, b) kui täpselt vastavaid termineid kasutati ning c) kas järgiti autoriteetsete õigekeelsusallikate ja (keele)ekspertide soovitusi.

Artikli esimeses osas antakse ülevaade koroonahaigust ja -viirust tähistavate terminite variatiivsusest. Kesksete terminite ehk koroonaviirushaigust tähistava *COVID-19* ja koroonaviirust tähistava *SARS-CoV-2* määratlused tulevad käsitlusele artikli teises osas. Siin puudutatakse terminite selgitusi keeleportaalis Sõnaveeb, mis on käesoleva artikli raames õigekeelsusallika rollis. Seda seetõttu, et esiteks koondab portaal ühte kohta info paljudest sõnakogudest, sh oskussõnastikest ja terminibaasidest, ning teiseks on antud soovitus vaadata üleminekuajal (kuni uue õigekeelsussõnaraamatu ilmumiseni 2025. aastal) uusi sõnu, sõnatähendusi, rektisioone jms just Sõnaveebist (vt Langemets, Päll 2021). Artikli kolmandas osas süvenetakse spetsialistide (keeleteadlased, ametnikud) diskussiooni, mida eelmainitud terminid esile kutsusid. Need kaks osa on taustaks artikli praktilisele peatükile, kus otsitakse vastuseid eespool püstitatud uurimisküsimustele. Esimesena analüüsitakse koroonaterminite kasutuse täpsust, sh kirjakujuade varieerumist ametiasutuste teadaannetes. Pärast seda võetakse fookusesse koroonaterminite kirjakujuade ja sünonüümide esinemine eesti keele ühendkorpuses (ÜK 2023) ja assotsiatsioonikatse käigus keelejuhtidelt kogutud vastustes.

2. Kirjakujud, sünonüümid ja segadus

„Viirusekriisis on kasutusel nõnda mitu kuju, et silme eest läheb kirjuks,“ on koroonaviirust ja -haigust tähistavate terminikujuade rohkust kommenteerinud Ruth Mägi (2022) Tervise Arengu Instituudi meditsiiniterminoloogia kompetentsikeskusest. Selline situatsioon võib asjaolusid tarbetult komplitseerida, eriti kriisiolukorras, kus tõhus infovahetus on väga oluline. Lisaks raskendas pandeemia ajal asjade juba niigi keerulist seisu massiline valeinfo levik ja ühiskonnagruppide polariseerumine (Jacob jt 2023: 32).

Pandeemia erakorralised olud nõudsid ka uudseid sõnu, millega muutunud reaalsust kirjeldada. Kasutusele võeti mitmeid neologisme, mille

hulgast kõige tähelepanuväärsem on tervisekriisi keskmes olnud haiguse nimetus *COVID-19* (Salazar, Wild 2022: 12). *COVID-19* on neologism, mida kasutati esimest korda Maailma Terviseorganisatsiooni 11. veebruaril 2020 avaldatud raportis (WHO 2020). Keelend on akronüüm haiguse ingliskeelsest nimetusest *coronavirus disease* 'koroona viiruse haigus', 19 märgib haiguse avastamise aastat. Ühtlasi on akronüüm kooskõlas mõned aastad varem vastu võetud rahvusvahelise kokkuleppega (vt WHO 2015), mille järgi tuleb uusi nakkushaigusi nimetades vältida geograafilisi, etnilisi, kultuurilisi jms viiteid, mis võivad konkreetset kohta või inimgruppi stigmatiseerida (nt *Hispaania gripp*, *Jaapani entsefaliit*, *Lassa palavik* jmt).

Suurtähtlühendi ja arvu kombinatsioonina läks *COVID-19* üleilmsesse kasutusse, sh Eestis. See, kas eelistatakse lähtekeelset lühendit või tõlgitud sõnaühendist saadud eesti lühendit, sõltub kujunenud tavast (EKK 2020: 114). Mõni võõrkeelne akronüüm leksikaliseerub, eriti kui lühendit kasutatakse sageli ja see on ka sõnana hääldatav (nt *AIDS* → *aids*). *COVID-19* puhul võib selliseks näiteks pidada kirjakuju *covid*. Veelgi suupärasem ja ehk seetõttu ka levinum on *COVID-19* sünonüüm *koroona*, mis oli eesti keeles kasutusel juba enne pandeemiat (vt ka Mäearu 2020: 87). Koroona on mugandus inglise *corona*'st, mis on omakorda laen ladina *corōna*'st 'aupärg, kroon, pärg, vanik' ning see on jällegi vanakreeka laen κορώνη (*korōnē*) 'köver või painutatud ese; kroon'. Samasugune etümolooogia on sõnal *kroon* (EES), mis jõudis eesti keelde alamsaksa laenuna XVII sajandi alguses (Viikberg 2016).

Koroona haigust tekitavale viirusele andis Maailma Terviseorganisatsioon nimetuse *SARS-CoV-2*. See on nn kohversõna inglise nimisõna fraasist *severe acute respiratory syndrome coronavirus 2*, eesti keeles 'ägeda raskekujulise respiratoorse sündroomiga koroona viirus 2' (Terviseamet). Number 2 on nimes seetõttu, et uus viirus sarnaneb geneetiliselt varem juba tuntud koroona viirusega SARS-CoV, mis põhjustas 2002–2003 SARSi epideemia (vt ka Kuperjanov 2020: 5–8). Niisiis pole koroona viirus SARS-CoV-2 ainuke omasugune, ehkki argikeeles selle nimetust just niimoodi kasutatakse.

Milline sõnakuju saab termini staatuse ning millised on selle aksepteeritud sünonüümid ja kirjakujuvariandid, on võimupädeva institutsiooni (nt Eesti Keele Instituudi) otsustada (Hendrikson 2018: 18). See, et Maailma Terviseorganisatsioon kasutab suurtähelist kirjakuju *COVID-19* ning samal kujul on haigus leitav ka rahvusvahelisest haiguste

klassifikatsioonist (RHK-10) ja rahvusvahelisest teaduskirjandusest, ei välista tingimata alternatiivseid kirjakujusid. Maire Raadik (2021) on välja toonud kujud *Covid* ja *covid*, viimase eeskujuks on tema arvates võinud olla Soomes kasutatud variandid, nt *covid-19*, *covid-19-pandemia*. EKI ühendsõnastikus on *COVID-19* ainsa alternatiivkujuna antud meditsiinieeles käibiv *COVID*. Terminite ortograafilisi variante peab Tiiu Erelt (2007: 125) otstarbetuteks, kuna neil pole tema arvates semantilist ega stiililist funktsiooni ning seetõttu pole selline variatiivsus ökonoomne (*ibid.* 117–118).

COVID-19 kirjakujude kohta on tähelepanekuid tehtud mujalgi maailmas. Näiteks on Danica Salazar ja Kate Wild (2022) korpusandmete põhjal selgitanud, et USA-s eelistatakse suurtähelist akronüümi, Ühendkuningriigis aga esisuurtähelist kuju *Covid-19*. Rute Costa ja tema kolleegid (2022: 243) Portugalist on leidnud, et sagedasim kirjakuju on ülekaalukalt *covid-19*. Dudenis, Saksamaa mõjukaimas sõnaraamatus, on kirjakujude kohta märgitud, et variant *Covid-19* on üldkeelsem, läbivate suurtähtedega variant on tarvitusel peamiselt oskustekstides. Seda, missuguseid kirjakujusid kasutatakse Eestis kõige enam, käsitletakse punktis 4.2.

Kui liikuda kirjakujude juurest sünonüümide juurde, siis *COVID-19* levinuim sünonüüm on *koroona* (vt lähemalt punkt 4.2) ehk *koroonaviirus*-*haiguse* lühivariant, kus alles on jäetud vaid termini esikomponent, kasutades sõna *koroona* n-ö *pars pro toto* põhimõttel, s.o osa terviku asemel. Siin ongi ebatäpse terminikasutuse üks peapõhjusi: sama loogika järgi on lühendatud ka *koroonaviirus*. Seetõttu selgub termini sisuline tähendus – viirus või haigus – kontekstist. Nii on Peep Nemvaltsil (2020) õigus, kui ta väidab, et „kõikvõimalikus seoses kõneldakse pelgalt „koroonast“, ehkki haigusetekitaja SARS-CoV-2 on vaid üks viirus tervest pärgviiruste sugukonnast“.

Haiguse ja viiruse äravahetamise teiseks põhjuseks võib pidada ka kirjakujude liiga suurt sarnasust: koroonaviirushaigus *COVID-19* ja koroonaviirus *SARS-CoV-2* (Mägi 2021). Kirjeldatud situatsioon pole iseenesest midagi erakordset; analoogset segiajamist kohtab ka näiteks AIDSi (haigus) ja HIVi (viirus) puhul. Terminite (aga ka kirjakujude) variatiivsust on huvitav uurida, kuna see peegeldab, kuidas eri inimesed eri kontekstides erialaspetsiifilisi käsitusi kategoriseerivad (Fernández-Silva 2022: 435).

3. Koroonaviirushaiguse COVID-19 ja koroonaviiruse SARS-CoV-2 määratlustest

Pole liialdus öelda, et pandeemia tõi endaga kaasa terminoloogilise plahvatus. Üldkeelde sugenes hulgaliselt oskussõnu, mis said kiiresti laiema üldsuse igapäevase sõnavara osaks. See nähtus, täpsemalt determinoloogiseerumine ehk oskussõnade liikumine üldkeelde pole midagi koroonapandeemiale ainuomast, vaid on olnud tugev suundumus läbi XX sajandi, tingituna tehnika ja teaduse hoogsast arengust ning globaliseerumisest (Nová 2018: 387).

Järgnevalt võetakse vaatluse alla Sõnaveebis esitatud terminimääratlused ehk heidetakse pilk sellele, kuidas on leksikograafid käibel oleva variatiivsuse kokku kogunud ja tarvitajatele orienteerumiseks kuanud. Sõnaveebis antud soovitused on ka võrdlusaluseks tegeliku terminikasutuse uurimisel töö hilisemas osas.

3.1. Koroonaviirus

Sõnaveebi tähendusseletused on esitatud joonisel 1. Kuna Sõnaveeb näitab korraga infot mitmest allikast, on ühend- ja oskussõnastiku seletusi võimalik mugavalt omavahel võrrelda. Mõlemad allikad kirjeldavad viirust, mis põhjustab hingamisteede nakkust. Tasub märkida, et seletus ei puuduta ühte konkreetset koroonaviirust, nagu SARS-CoV või SARS-CoV-2, vaid koroonaviiruseid üldiselt. Ühendsõnastiku määratlust võib pidada täpsemaks selle poolest, et kitsendus „*Coronaviridae* sugukond“ on spetsiifilisem, võrreldes oskussõnastiku universaalsema piirtlusega „rühm RNA-viirusi“, sest lisaks koroonaviirustele on RNA-viiruseid teisigi (nt togaviirused, gripiviirused, arenaviirused).

Põgusa kõrvalmärkusena väärrib mainimist, et Sõnaveebis puudub 2024. aasta märtsi seisuga artikkel SARS-CoV-2, samas on leitav lühend *HIV*, mis sarnaselt esimesega on konkreetset viirust märkiv akronüüm. Arvestades *SARS-CoV-2* küllaltki sagedast tekstides esinemist, võiks kaaluda selle lisamist sõnastikku, seda enam, et Sõnaveebis leidub artikleid märksa haruldasemate keelendite kohta, näiteks *molnupiraviir*³.

³ Suu kaudu võetav ravim, mis pärsib koroonahaigust põhjustava viiruse SARS-CoV-2 paljunemist organismis. <https://xn--sõnaveeb-10a.ee/search/unif/dlall/dsall/molnupiraviir/1>.

SARS-CoV-2 ja *molnupiraviiri* otsingutulemused suurimast ja esinduslikemast eesti keele korpusest, eesti keele ühendkorpusest (ÜK 2023), näitavad märkimisväärset sageduserinevust: *SARS-CoV-2* andis 8582 vastet, *molnupiraviir* vaid 106. Samas tasub arvestada, et molnupiraviir on erinevalt SARS-CoV-2-st uus sõnatüvi (nimi on inspireeritud Skandinaavia äikesejumala Thori vasara nimest Mjöltnir; vt Mole 2021), ja leksikograafilises mõttes seetõttu ilmselt huvipakkavam.

EKI ÜHENDSÕNASTIK 2023

et hingamisteede nakkusi põhjustav *Coronaviridae* sugukonda kuuluv viirus

Sõnonüümid koronaviirus, kroonviirus, pärgviirus, koronts KÕNEKEELNE, UUS (2022)

OSKUSSÕNASTIKUD

Eesti viipekeele meditsiinterminid

ID: 613101 22.08.2022

viroloogia, infectious particles

et rühm RNA-viirusi, mis põhjustavad inimestel hingamisteede infektsioonhaigusi [EKIÜS-2021 - põhjal](#), [19598 - põhjal](#), [vkm](#)

Joonis 1. Koroonaviiruse definitsioonid Sõnaveebis (10.03.2024)

3.2. COVID-19

Sõnaveebi tähenduselutused on esitatud joonisel 2. Mõlemad määratlused osutavad SARS-CoV-2 põhjustatud haigusele ning loetlevad sümptomeid. Kui koroonaviiruse puhul võis täpsemaks lugeda ühend sõnastiku definitsiooni, on siinkohal täpsem oskussõnastiku oma. Ühend sõnastiku järgi on COVID-19 haigus (võib-olla eeldatakse, et sõnastikukasutaja teab, et viirushaigused on nakkushaigused); oskussõnastik täpsustab, et tegu on tõepoolest nakkushaigusega.

Oskussõnastiku definitsiooni täpsusmäära suurendab ka see, et sümptomite loetelu ette on lisatud sõna *peamised*. See on konkreetsem, sest COVID-19 haigussümptomid ei piirdu üksnes köha, palaviku ja hingamisraskustega; haigustunnused on mittespetsiifilised, nende raskusaste võib olla erinev ning haigus võib kulgeda ka ilma sümptomiteta (Terviseamet). Kokkuvõttes on mõlemad seletused ammendavad ses mõttes, et sõnastikukasutajale saab selgeks: COVID-19 tähistab haigust ja mitte viirust, nagu ka selle sõnonüümid, eskätt *koroona*.

et UUS (2020) koroonaviiruse SARS-CoV-2 põhjustatud haigus, mille sümptomid on köha, palavik ja hingamisraskused

Sünonüümid **koroonahaigus**, **koroon** UUS (2020), **koronts** KÕNEKEELNE, UUS (2022), **COVID**

OSKUSSÖNASTIKUD

Eesti viipekeele meditsiiniterminid

ID: 613089 ✎ 22.08.2022

viroloogia, types of illness, infectious particles

et koroonaviiruse SARS-CoV-2 põhjustatud nakkushaigus, mille peamised sümptomid on köha, palavik ja hingamisraskused [COVID - põhjal](#), [vkm](#)

Joonis 2. COVID-19 definitsioonid Sõnaveebis (10.03.2024)

4. Ekspertide sõnavõttud meedias

Pandeemia alguses 2020. aasta kevadel jõudsid Eesti meediasse mitmed sõnavõttud, mis puudutasid koroonaterminite keelelist poolt. Neid diskussioone võib mõtteliselt pidada osaks laiemast kontekstist, mida on nimetatud 2020.–2022. aasta keelekriisiks (Klaas-Lang 2022; Vainik, Paulsen 2023). Selle keskmes oli debatt eesti keelekorralduspoliitika aktsepteeritava liberaalsusastme üle. Koroonaterminite mõttes tähendas see näiteks arutelu selle üle, kas ja kui korrektsed on tugevalt inglise keelest mõjutatud tõlkelaenud, mugandused jms võõrapärane keelematerjal, mida pandeemiast ja viirusest kõneledes kasutati. Tuleb aga märkida, et Eesti kontekstis pole sellistes aruteludes siiski midagi esmakordset. Juba varem, 2018. aastal, täheldas Ülle Sihver, et ingliskeelse termini või selle laenu kasutust hakatakse arutama alles siis, kui kasutajatele on eesti keelereeglite seisukohast sobimatu vorm juba omaseks saanud. Sihveri hinnangul toetab sellist tendentsi ka Euroopa Liidu dokumentide tõlkimise põhimõte, mis taotleb sihtkeelses tekstis kasutatud kirjakuju ja terminite võimalikult suurt sarnasust lähtekeele omadega. (Sihver 2018: 63–64) Ülal kirjeldatud olukorda võib seega pidada keskse ja koordineeritud terminiarenduse ebapiisavuse väljenduseks; sellele kitsaskohale on osutanud ka „Eesti keele arengukava 2021–2035“.

Koroonaterminite keelelise aspekti puhul võeti meedias vaatluse alla peaaegjalikult *koroon* ja *koroon*- (nt *koroonaviirus*, *koroonatest*); keelendil oli nii pooldajaid kui ka kritiseerijaid. Laitjate leerist paistab kõige

eredamalt silma Valdar Parve (2020). Tema seisukoht terminikasutuse õigsuse ja korrektsuse suhtes on selge juba arvamuskirjasti pealkirjast „Koroona – nakkus emakeelde“. *Koroonat* iseloomustab ta järgmiselt: „Mis häda pärast tuua keelde kuningliku peakatte läänemeresoomelikule hääldusele võõras pseudoladinakeelne tõlge?“, lisades, et see „ingliskeekestab eesti keelt“, kuna „niisugune pseudovõõrsõnade istutamine eesti keelde risustab eesti keele geenivara“. Nii võib Parvet pidada keelelise purismi esindajaks, nagu seda on kirjeldanud Tiiu Erelt (2007: 60), ehkki on keeruline tõmmata piiri liialdatud võõrapärasuste vältimise ja emakeelsete väljendusvahendite populariseerimise vahele.

Teise mõttelise leeri moodustasid need, kes leidsid, et *koroona* on sobilik viirust tähistav variant. EKI väljaandes „Keelenõuanne soovitab 6“ näitab Sirje Mäearu (2020) varasematele allikatele tuginedes, et *koroona* on eesti keeles juba kanda kinnitanud sõnakuju. Sama meelt on EKI peakeelekorraldaja Peeter Päll (2020). Viidates meditsiiniterminoloogide varasemale otsusele ning juba 1976. aastal kirja pandud terminivormile (ENE 1976), ei näe Päll *koroonas* probleemi. Tema arvates võib terminivaidluse üheks põhjuseks pidada keelendi kujundlikkust: koroonaviirused on kaetud kelmega, millest eenduvad ogad meenutavad krooni või pärga (lad *corona* 'pärg, kroon'), selle analoogia tõttu on koroonaviirused oma nime saanudki.

Koroonaviiruse eestipärasemate terminivariantidena on pakutud *kroon-* ja *pärgviirust*. *Kroon*, nagu eespool mainitud, on päritolu poolest alamsaksa laen, mitte eesti põlistüvi, nagu seda on *pärg*. Küll aga on sõnad seotud semantiliselt: eesti murretes on sõnal *kroon* muu hulgas tähendus 'pärg, vanik' (EMS III, 15: 867). Nii *pärg* kui ka *kroon* on ühesilbilised sõnad ja ökonoomsuse huvides oleks neid võinud kolmesilbilisele *koroonale* eelistada küll – termini lühidus on seda olulisem, mida sagedamini seda kasutatakse (Erelt 2007: 291) –, ehkki *koroonagi* on iseenesest juba piisavalt lühike ja seetõttu suupärane.

Miks siis eelistati *koroonat krooni* või *pärja* asemel? Tiiu Erelt (2007: 222) on täheldanud, et meditsiiniakadeemilise kipubki laenama inglise keelest ladina- ja kreekatüvelisi termineid just inglise häälduse järgi. Ka ingliskeelsete terminite löövus ja lühidus on tema hinnangul laialdase leviku üheks põhjuseks (*ibid.*: 286). Samuti ei saa unustada asjaolu, et teaduses ja tehnikas on inglise keel *de facto* keel (Gordin 2015). Lisaks on mugand *koroona* eesti keeles eksisteerinud juba enne pandeemiat ning

seetõttu keelekasutajatele tuttav – inimestel on aga soodumus eelistada tuttavaid asju (Zajonc 1968). Viimaks võib spekuloida, et kuna tegu oli pandeemiaga, mis vajab niikuinii rahvusvahelist koostööd, saab tugevalt inglispäraselt uut sõnavara tõlgendada kui pragmaatilist lahendust, lihtsustamiseks suhtlust.

Kokkuvõtteks tuleb nentida, et nõnda ilmnebki ideaalse ja tegeliku terminikasutuse paratamatu erinevus. Isegi kui varasemale keeletraditsioonile tuginedes võiks eelistada nt *kroon-* või *pärgviiruse* terminivarianti, siis Pälli (2020) sõnadega: „Viirus ei ole aga oodanud aega, kui tema kirjakuju üle arutatakse. Ta on tulnud käibele ja teda on praegu ilmselt väga keeruline tõrjuda.“ Tõepoolest on keeruline proovida tõkestada selliste (võõr)sõnade levikut, mis laiatarbetekstides on juba kasutusele võetud (Marello 2020: 178). Kui üks termin on juba kas toorlaenu või mitme variandina käibel, peab uus termin olema eri sihtrühmadele sedavõrd veenev, et ei tekiks olukorda, mida Ülle Sihver (2028: 63) on nimetanud tegeliku terminikasutuse ja terminibaaside paralleelmaailmadeks.

5. Terminikasutus praktikas

Järgnevas osas keskendutakse terminikasutuse praktilisemale poolele ehk analüüsitakse koroonaviirust ja -haigust tähistavate terminite täpsusastet ministriumide kodulehtedel 2020. aastal ning *COVID-19* kirjakujude ja sõnonüümide variatiivsust korpuses ja spontaanses kirjalikus argisuhtluses.

5.1. *COVID-19* kasutus ministriumide kodulehtedel 2020. aastal

Termini *COVID-19* asjakohase kasutuse hindamiseks ametlikes tekstides võeti vaatluse alla nelja ministri 2020. aastal ilmunud uudislood ja pressiteated (joonisel 3 on need koondatud ühise nimetaja *artiklid* alla), kokku analüüsiti 146 teadaannet. Neli vaadeldavat ministri olid Siseministrium (Sise), Sotsiaalministrium (Sots), Majandus- ja Kommunikatsiooniministrium (Maj) ning Kultuuriministrium (Kul).

Riigiasutuste dokumendid, k.a veebilehtedel ilmutavad teadaanded, peavad lähtuma eesti kirjakeele normist (Keeleseadus 2011). Seepärast on mõistetav, miks võivad kodanikud olla ministriumide tekstide suhtes nõudlikumad ja oodata suuremat täpsusastet. Samas ei saa riigiasutuste kodulehel avaldatud teadaandeid pidada oskuskeelseks ja hinnata neid

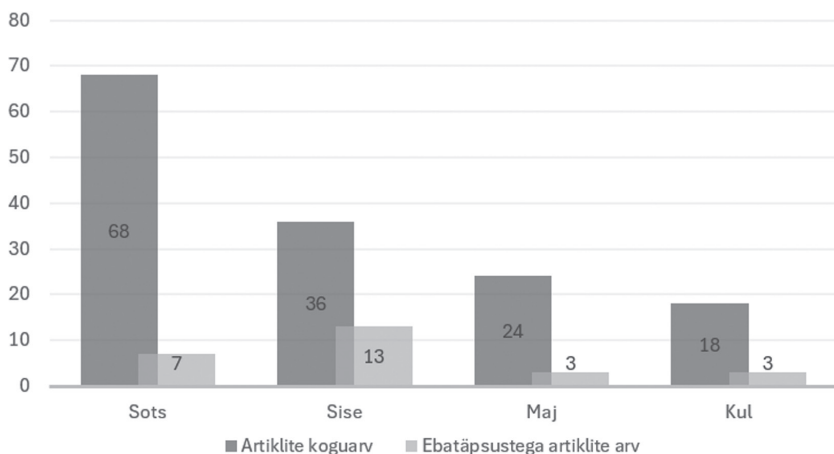
vastavate standardite järgi (Risberg, Langemets 2021: 920; Erelt 2007: 35). Siin avaldub taas oskus- ja üldkeele ambivalentne vahekord, mille paikapanek tõstatab nii teoreetilisi kui ka praktilisi küsimusi (Erelt 2007: 18). Seepärast on vajalik täpsustada, mida peetakse siinkohal asjakohaseks terminikasutuseks.

Selle artikli kontekstis mõistetakse terminikasutuse täpsuse all koroonaviiruse ja koroonaviirushaiguse COVID-19 selget eristamist ehk ministeeriumi veebilehel avaldatud kirjutis liigitati ebatäpsustega artiklite hulka, kui termineid oli kasutatud sisuliselt vales tähenduses (haigus on viirus või vastupidi). Seetõttu ei loetud täpseks selliseid väljendeid nagu „koroonaviiruse COVID-19 sümptomid“ või „COVID-19 näol on tegemist väga kiiresti leviva viirusega“ (mõlemad näited pärinevad Siseministeeriumi 2020. aasta teadaannetest). Selles mõttes toetub artikkel klassikalisele terminiteooriale, mis lähtub fikseeritud koodi põhimõttest, taotledes mõistete selgepiirilisemat eristust. Ehkki klassikaline terminoloogiateooria pigem taunib polüseemiat ja sünonüümiat, ei loetud siinse vaatluse raames ebatäpsuseks kontekstuaalset sünonüümiat, nt *koroon*a nii haiguse kui ka viiruse tähistajana, kui kaastekstist oli aru saada, mida silmas peeti.

Artikkel lähtub eeldusest, et riigiasutuste teadaannetes on haiguse ja haigustekitaja terminoloogiline diferentseerimine oluline, kuna tegu oli äärmiselt tõsise situatsiooniga (pandeemia). Oludes, kus lisaks tervisekriisile tuleb toime tulla ka infokorratuse ja ühiskonna polariseerumisega, ei tohiks alahinnata keelekasutuse tähtsust võimalike arusaamatuste minimeerimisel. Tuleb aga mainida, et järgnev uuring üksnes tuvastab ebatäpse terminikasutuse kui mõistmisraskust suurendada võiva nähtuse, aga ei tee kindlaks, kas tegelikud mõistmisraskused tõepoolest ka aset leidsid.

Jooniselt 3 nähtub, et neljast ministeeriumist avaldas 2020. aastal kõige enam koroonaviirust ja -haigust puudutavaid artikleid Sotsiaalministeerium. Sellele vaatamata oli ebatäpsete artiklite osakaal teistega võrreldes kõige väiksem (ca 10%). Enim tuli ebapiisava täpsusastmega terminikasutust ette Siseministeeriumis, kus selliste artiklite osakaal oli suhteliselt suur – umbes kolmandik. Ülejäänud kahe ministeeriumi ebatäpsete artiklite osakaal oli mõõdukas, Majandus- ja Kommunikatsiooniministeeriumil ca 13% ning Kultuuriministeeriumil ca 17%.

Järgnevas on esitatud 2020. aasta aprillikuust iga ministeeriumi kohta üks näide, kus haigust COVID-19 ja haigust tekitavat viirust SARS-CoV-2 ei ole selgelt eristatud (vt näited 1–4, veakohad on alla joonitud).

Joonis 3. COVID-19 kasutamine nelja ministeeriumi kodulehel 2020. aastal

- (1) **Sise** (01.04.2020) Eriolukorra ajal on piiratud välismaalaste riiki sisenemine, et tõkestada COVID-19 viiruse levikut.⁴
- (2) **Kul** (09.04.2020) .. Euroopa Liidu kultuuriministrite kohtumisel, kus arutati viiruse COVID-19 kaasnevat mõju ..⁵
- (3) **Maj** (13.04.2020) .. et selgitada välja koroonaviiruse COVID-19 mõju Eesti ettevõtetele.⁶
- (4) **Sots** (23.04.2020) COVID-19 viirusest tuleneva haigus- ja hoolduslehtede suurema kasutuse ning ..⁷

Kirjakujude hulgast eelistasid kõik ministeeriumid suurtähtlühendit *COVID-19*, vaid mõnel üksikul korral kasutati alternatiivseid kirjalpilte: *Covid-19* (6 korda), *COVID 19* (3 korda) ja *COVID19* (1 kord). Sünonüümset terminivarianti *koroona* (vt tabel 1) näis ainsana eelistavat Kultuuriministeerium, kus märksõna *koroona* andis vaadeldaval perioodil 25 artiklivastet, *COVID-19* aga 18. Sotsiaalministeerium kasutas

⁴ <https://www.siseministeerium.ee/uudised/mart-helme-est-toidujulgeolek-ei-soltu-300-voortoolisest>.

⁵ <https://www.kul.ee/uudised/lukas-otsis-koos-euroopa-liidu-kultuuriministritega-lahendusi-kriisile>.

⁶ <https://www.mkm.ee/uudised/eki-majandusolukord-pusis-marsi-alguseni-suhteliselt-hea>.

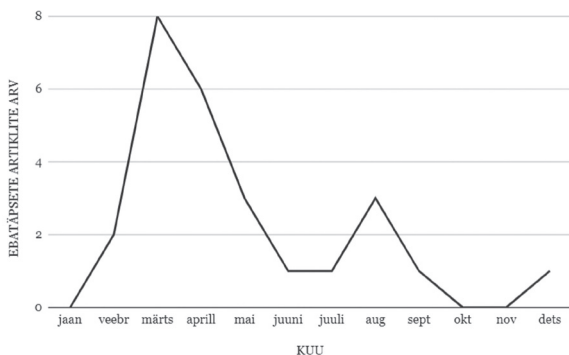
⁷ <https://www.sm.ee/uudised/valitsus-kinnitas-213-miljoni-euro-eraldamise-tervishoiu-erakorraliste-kulude-katmiseks>.

mõlemaid variante küllaltki võrdselt, Siseministeerium ning Majandus- ja Kommunikatsiooniministeerium eelistasid selgelt *covid*-variante *koroona*-variantidele⁸.

Tabel 1. Nelja ministeeriumi kodulehel 2020. a avaldatud teadaannete koguarv ning *covid*- ja *koroona*-variantidega artiklite arv

Ministeerium	Teadaannete arv	<i>covid</i> -variant	<i>koroona</i> -variant
Sots	177	68	61
Sise	283	36	9
Maj	227	24	7
Kul	325	18	25

Joonis 4 kajastab ebatäpsustega artiklite jagunemist ajateljel. Ehkki valim on väike, joonistub välja selge trend. Kõige rohkem ebatäpsusi esines 2020. aasta kevadel ehk vahetult pärast pandeemia puhkemist, kui veebruarist maini tuvastati kokku 19 ebatäpsustega teadaannet. Esinemisjuhtude sagedus tõusis eriti järsult märtsi alguses; see langeb kokku esimese koroonalaine algusega ja eriolukorra kehtestamisega (vt lähemalt Terviseamet 2023: 14–21). Ebatäpsuste arvu suurenemine, küll oluliselt vähem drastiline, on täheldatav 2020. aasta hilissuvel, kui nakatumiste arv uuesti kasvama hakkas (*ibid.*: 21).

Joonis 4. Terminoloogiliste ebatäpsustega artiklite jagunemine nelja ministeeriumi kodulehel 2020. a

⁸ *covid*-variant (sh kõik ortograafilised variandid), *koroona*-variant: selle all on mõeldud kõiki juhtumeid, kus vastavaid sõnu kasutati kas iseseisvalt või liitsõna osana.

5.2. COVID-19 kirjakujude ja sünonüümide variatiivsus korpusel ja spontaanses kirjalikus argisuhtluses

Terminite, sh nende ortograafiliste nüansside valik ja esinemissagedus korpusel on olulised indikaatorid keeleliste eelistuste mõistmisel. Kognitiivse suunitlusega korpuslingvistid seostavad keeleliste kasutamise sagedust nende tähtsuse või kinnistumisega inimese mõttesüsteemis, lähtudes eeldusest, et keeleliste esiletuleku sagedus peegeldab selle rolli ja kinnistumist kognitiivsetes protsessides või nendega seotud esitlusviisides. (Schmid 2010: 101–102)

5.2.1. Variatiivsus eesti keele ühendkorpusel

Koroonahaiguse COVID-19 kirjakujude ja sünonüümide esinemissageduste kindlakstegemiseks kasutati andmeid seni suurimast (ca 3,8 miljardit sõnet) ja žanriliselt mitmekesisemast eestikeelsete digitekstide kogust ehk eesti keele ühendkorpusel (ÜK 2023) päringusüsteemi Sketch Engine (Kilgarriff jt 2014) abil. Ühendkorpusel andmetel (vt tabel 2) nähtub, et kirjakuju *COVID-19* leiab võrreldes alternatiivsete variantidega märkimisväärselt suuremat kasutust. Võrreldes sageduselt järgmise kirjakujuvariandiga *Covid-19* esineb suurtähtlühend korpusel ligi kolm korda tihedamini. Edasi kahaneb sageduste jaotus märksa sujuvamalt.

Tabel 2. COVID-19 kirjakujude (lemmad) esinemissagedus (> 1000) ÜK 2023-s

Kirjakuju	Sagedus	Esinemus miljoni sõne kohta
COVID-19	74 378	19,65
Covid-19	28 522	7,54
Covid	6 752	1,78
COVID	4 967	1,31
covid	2 730	0,72
covid-19	1 287	0,34

Laiendades analüüsi koroonahaiguse muude sünonüümide ja nende kirjutamise viisidega, avaneb olukorrast veelgi terviklikum pilt. Tabelis 3 toodud info viitab, et kumulatiivselt on tekstides eelistatud *koroona*-osist sagedamini kui *covid*-osist. Seda kinnitab ka detailsem väljavõte korpusel: arvestamata suur- ja väiketähti, esinemist iseseisvana või liitsõna osana, on

koroona-lemmade esinemissagedus 352 231 (93,06 miljoni sõne kohta), samal ajal kui *covid*-lemmade puhul on vastav esildumus 131 969 (34,87 miljoni sõne kohta). See tähendab, et miljoni tekstisõna hulgas kasutatakse *koroona*-osist umbes 2,5 korda sagedamini kui *covid*-osist.

Tabel 3. Koroonaviirust ja koroonaviirushaigust tähistavate terminivariantide (lemmad) esinemissagedus (> 1000) ÜK 2023-s

Kirjakuju	Sagedus	Esinemus miljoni sõne kohta
koroonaviirus	134 989	35,67
COVID-19	74 378	19,65
koroona	57 738	15,26
Covid-19	28 522	7,54
SARS-CoV-2	7 741	2,05
Covid	6 752	1,78
COVID	4 967	1,31
covid	2 730	0,72
Corona	2 169	0,57
covid-19	1 287	0,34

5.2.2. Variatiivsus spontaanses kirjalikus argisuhtluses

Selgitamaks välja, milliseid kirjakujuisid tarvitavad tavalised keelekasutajad spontaanses kirjalikus suhtluses ja kas need sarnanevad korpusandmetega, kasutati 2023. aastal kogutud tekstiandmeid 1454-lt eesti emakeelega isikult vanuses 14–85 aastat. Tegu oli koroonaga seotud sõnaassotsiatsioonikatsega, mille käigus tuli keelejuhil reageerida esitatud stiimulsõnale esimesena pähe tuleva spontaanse vastusega. Esitades katseisikule näiteks stiimulsõna *viirus*, võis vastuseks olla *bakter*, *koroona*, *arvuti* jne. Katse oli veebipõhine ja selle tegemiseks kasutati LimeSurvey keskkonda. Katseisikutel paluti anda vastus 25 stiimulsõnale, mis kuvati igale osalejale erinevas järjekorras (detailsem katse kirjeldus Raet 2023: 77–79; vt ka Vainik 2021).

Käesoleva artikli seisukohast pakkus eelkõige huvi spontaanselt antud vastussõnade ortograafia. Spontaansed olid vastused selles mõttes, et lähteülesandes ei täpsustatud, mis kujul peab vastussõnu kirjutama ehk vastuseid anti just sellisel moel, kuidas iga osaleja ise õigeks pidas.

Tabelis 4 on kokkuvõte koroonahaiguse ja -viiruse kirjakujuvariantide sagedusjaotusest.

Tabel 4. Koroonaviirust ja koroonaviirushaigust tähistavad terminivariandid mitteformaalses kontekstis 2023. a (≥ 2)

Kirjakuju	Sagedus	Kirjakuju	Sagedus
koroona	717	corona	11
Koroona	376	Corona, Kovid	9
covid	263	Koroonaviirus	6
Covid	220	Covid19	5
koroonaviirus	22	kovid	4
Covid-19	15	COVID-19, covid-19	2

Sagedustabelist on selgelt näha *koroona* domineerimist (717), tunduvalt vähem esineb sama sõna varianti *Koroona* (376). Sellise kirjakuju ja teiste suure algustähega alternatiivide puhul tuleb arvestada, et mitte kõik vastajad ei eelista suure algustähega vormi *per se*, vaid mõned keelejuhid kirjutasid kõiki vastussõnu läbivalt suure algustähega. See võis tuleneda katseosalise isiklikust eelistusest, aga ka seadme (arvuti, telefoni, tahvli) vaikesätetest. Koroonahaigust tähistavatest *covid*-variantidest leidis enim kasutust läbivalt väiketäheline ja ilma arvuta variant *covid*, millele järgnes esisuurtäheline *Covid*.

6. Tulemused ja arutelu

Nelja ministeeriumi terminikasutustäpsuse analüüs tõi esile selge suundumuse: ebatäpsuste arv oli märgatavalt suurem aasta alguses, värskelt pärast pandeemia puhkemist. See pole üllatav, kuna uus olukord ja sellega seotud terminid olid paljudele veel tundmatud. Koroona-aasta edenedes paranes ka haiguse ja viiruse (korrektne) eristamine. Võimalik, et kogemuste ja teadmiste kasvades suurenes ka teadlikkus terminoloogilise diferentseerimise olulisusest ja/või töötati välja ühtsed juhised terminite kasutamiseks. Näiteks koroonahaigust tähistavat akronüümi kirjutasid kõik neli ministeeriumi ainult läbivate suurtähtedega ega kasutanud muid võimalikke kirjakujusid, nagu *Covid-19*, mis eesti keele ühendkorpuses (ÜK 2023) oli populaarsuselt teisel kohal olev kirjakujuvariant.

Ehkki ideaalis võiks kõikide riiklike ametiasutuste avaldatav info olla veatu, võib vaatluse põhjal hinnata terminikasutuse täpsust üldjoontes rahuldavaks, kui ehk välja arvata Siseministeerium, kus ebatäpsustega artikleid oli umbes kolmandik. Avaliku sektori korrektne ja järjepidev terminikasutus pole mitte üksnes eeskujuks teistele, vaid soodustab ka tõhusamat suhtlust ametnike ja kodanike vahel, aidates nõnda kaasa selgele ja läbipaistvale riigihaldusele.

Koroonahaiguse ja -viiruse tähistamiseks oli kasutusel mitmeid sünonüüme ja kirjakuju. Nii eesti keele ühendkorpuses (ÜK 2023) kui ka ministeeriumide teadaannetes (2020. a) oli sagedasim *covid*-variandi kirjakuju *COVID-19*. Et ametlikumat laadi tekstides kiputi üleüldiselt eelistama nimetatud vormi, ka Maailma Terviseorganisatsioon kasutas just sellist kirjapilti, siis pole tulemus üllatav. Korpuseuringus ei analüüsitud kirjakujude esinemist allkorpuste kaupa, ent tuleb arvestada, et umbes 45% korpusetekstidest moodustasid perioodikaväljaanded, blogide ja foorumite osakaal oli samas ligi poole väiksem, umbes 20%. Kuivõrd perioodikatekstid kipuvad olema hoolikama sõnavalikuga ja sageli ka redigeeritud, võib oletada, et formaalsema tooniga kirjakuju *COVID-19* leidis seetõttu rohkem tarbitust.

Assotsiatsioonikatse käigus kogutud spontaanselt antud vastuste hulgas leidis *covid*-variantidest enim kasutust läbivalt väiketäheleline *covid*. Argikeelele omast vabamat ja ökonoomsusele suunatud ümberkäimist keelematerjaliga illustreerib ka see, et suuremal osal juhtudest jäeti arv 19 ära. Arvuga akronüümi, mis oli eelistatuim kirjakuju nii korpuses kui ka ministeeriumide teadaannetes, sisuliselt ei kasutatudki – vaid kahel korral (!). Sellise tulemuse üks võimalikke põhjuseid võib seisneda andmekogumise meediumis: keeleandmeid koguti veebi vahendusel. Nimelt on võrgusuhtluse erijoontena välja toodud orienteeritust mugavusele ja kiirusele nagu ka üleüldist informaaalsust, nt märgatavaid tüpograafilisi ja ortograafilisi kõrvalekaldeid normikirjakeelest (Thurlow, Brown 2003). Läbivate väiketähtede kasutamine on võrgusuhtluses väga tavapärane. David Crystal (2011: 64) on seda fenomeni nimetanud väiketähtede vaikimisi eelistamiseks (*lower-case default mentality*). Ühelt poolt aitab minuskelkiri vältida klaviatuuril tarbetuid lisaliigutusi. Teisalt tuleks arvesse võtta ehk ka seda, et võrgusuhtluses on läbivad suurtähed emotsionaalselt markeeritud (nn karjumine) ja nende kasutamist võidakse seetõttu pidada sobimatuks.

Võrreldes *covid-* ja *koroona*-variantide kasutamise sagedust, saab teha kaks suuremat üldistust. Esiteks viitavad andmed sellele, et nii korpusel kui ka spontaanses kirjalikus suhtluses eelistatakse eesti keelele omasemat, mugandatud *koroona*-osist võõrapärasele *covid*-osisele. Seda kinnitab ka üksikasjalikum korpuseväljavõte. Ministeeriumide tekstides võib aga täheldada pigem *covid*-variandi eelistust, mida saab tõlgendada kui püüdu olla formaalsem ja rahvusvahelisusele orienteeritud.

Teine üldistus, mida tabelis 3 esitatud andmete põhjal saab teha, puudutab tervisekriisi objekti. Pandeemia kontekstis ja tervisekriisi keskmel on Eestis eelistatud nimetada viirust, mitte selle põhjustatud haigust. Sarnaselt punktis 2.3 kirjeldatud ortograafiliste eelistustega on riigiti erinev ka see, kumba varianti – viirust või haigust – sagedamini kasutatakse. Näiteks Emmanuel Cartier ja kolleegid (2022) on välja selgitanud, et viiruse nimetamine oli populaarsem Hollandis ja Saksamaal, haiguse nimetamist eelistati Inglismaal ja Prantsusmaal.

Kõrvutades korpusandmeid spontaanses argisuhtluse omadega, siis üks märgatav erinevus nende vahel on *koroonaviiirus*. Kui korpusel on see sagedasim nn koroonaosõna, siis keelejuhtide tulemus on sellega võrreldes marginaalne. Nende eelistatuim variant on *koroona*, mida võib pidada põhitermini *koroonaviiirus* (aga ka *koroonaviiurshaigus*) argiseks lühikujuks. Siin ilmnebki oskus- ja üldkeele üks erinevusi. Termin liikumisel oskuskeelest üldkeelde (determinologiseerimine) võivad selle vorm ja sisu muutuda. EKKs (2020: 551) tuuakse näide infarkti kohta: meditsiinis märgib infarkt elundi või selle osa kärbust vere juurdevoolu lakkamise tõttu, üldkeeles on see taandunud üksnes südameinfarktile.

Kõigist kolmest allikast (ministeeriumide teadaanded, ÜK 2023 ja ankeetküsitlus) kogutud andmed kinnitavad, et hoolimata mõne asjatundja soovist nimetada haigustekitajat *koroonaviiiruse* asemel *pärg-* või *kroonviiiruseks*, ei ole pakutud variandid aktiivses keelekasutuses juurdunud. Korpusandmete põhjal on *koroonaviiirus* eelistatuim variant, spontaanses argisuhtluses aga polüseemne *koroona*, mis olenevalt kontekstist võib tähistada nii haigust kui ka viirust. Lähtudes Sõnaveebis toodud määratlustest, võib *koroona* kasutamist viiruse tähistamiseks pidada eksitavaks. Nimelt on *koroona* „koroonaviiiruse SARS-CoV-2 põhjustatud haigus, mille sümptomid on köha, palavik ja hingamisraskused“ ja mille sünonüümideks on välja toodud *koroona* ja *COVID-19* (vt lähemalt punkt 3.2).

Teine sagedasem koroonasõna variant, mida võib liigitada soovitusi mittejärgivaks, on ankeetvastuste hulgas sagedasti mainitud, aga ka korpusandmetes levinud *covid*. Samas, suurtähtlühend *COVID* on Sõnaveebis esitatud *COVID-19* täieõigusliku sünonüümina.

7. Kokkuvõtteks

5. mail 2023 kuulutas Maailma Terviseorganisatsioon COVID-19 kui globaalse tervise hädaohu lõppenuks (WHO 2023). Hiinast 2019. aasta sügisel alanud ja enam kui kolm aastat väldanud SARS-CoV-2 viiruse põhjustatud pandeemia on vaieldamatult XXI sajandi esimese poole üks pöördelisemaid sündmusi. Ehkki kõige selgemalt väljendus globaalse epideemia mõju tervishoiu- ja majandussektoris, on raske leida eluala, mida koroonapandeemia poleks suuremal või vähemal määral puudutanud. Siinses artiklis oli tähelepanu all keelesfäär: pandeemiakoledeste vaatamata võib üheks positiivseks kaasnähtuseks (vähemalt keeleteaduse vaatenurgast) pidada harukordset võimalust jälgida, kuidas sünnivad uued terminid, kuidas need keeles levivad ja kinnistuvad.

Artikkel uuris koroonaviirust ja -haigust puudutavate terminite kasutust mitmest aspektist, hõlmates mh haiguse ja viiruse määratlusi ning etimoloogiat. Üks kitsaskohti oli viirushaigust tähistava termini kasutamine viirust käsitlevas kontekstis. Saamaks teada, kui täpselt eristati termineid riigiasutuste tasemel, analüüsiti terminikasutust nelja ministeeriumi 2020. aasta teadaannetes. Tulemused näitasid, et mõningatest ebatäpsustest hoolimata oli terminikasutus üldjoontes korrektne ja asjakohane.

Tuginedes korpusandmetele ja keelejuhtidelt kogutud materjalile, püüti välja selgitada koroonaterminite eelistused. Andmete kõrvutamine näitas, et hoolimata rohkest varieeruvusest on siiski võimalik täheldada teatud keelendite kasutamise eelistust. Korpusandmetest avaldus, et populaarseim kirjakuju on läbivalt suurtäheline *COVID-19*, ka ministeeriumide veebilehtedel 2020. aastal avaldatud teadaannetes kasutati just seda varianti. Uuringus osalenud keelejuhid kasutasid kõige sagedamini aga läbivalt väiketähestist ja ilma arvuta varianti *covid*. Nii korpuses kui ka katsealuste hulgas domineeris eestipärasem *koroona*-variant võõrapärase *covid*-variandi üle. Ministeeriumide 2020. aasta teadaannetes oli olukord vastupidine ehk *covid*-varianti kasutati *koroona*-variandist pisut sagedamini.

Koroonapandeemia tõi endaga kaasa suure hulga meditsiini- ja epidemioloogiatermineid, mis olid mittespetsialistidele sageli tundmatud. Palju segadust, eriti värselt pärast pandeemia puhkemist, ei tekitanud mitte üksnes koroonaviiruse ja selle põhjustatud haiguse (terminoloogiline) eristamine, vaid ka sünonüümide ja kirjakujuade variatiivsus. Sellisest kompleksusest ajendatuna oli siinse artikli eesmärk anda koroonaterminitega seotud asjaoludest võimalikult mitmekesine ülevaade, et saada olukorrast selgem pilt ning panustada seeläbi eesti terminialasesse kollektiivsesse mõttevahetusse.

Kirjandus

- Cartier, Emmanuel, Alexander Onysko, Esme Winter-Froemel, Eline Zenner, Gisele Andersen, Béryll Hilberink-Schulpen, Ulrike Nederstigt, Elizabeth Peterson, Frank Van Meurs, Frank 2022.** Linguistic repercussions of COVID-19: A corpus study on four languages. – *Open Linguistics* 8 (1), 751–766. 10.1515/opli-2022-0222.
- Costa, Rute, Margarida Ramos, Ana Salgado, Sara Carvalho, Bruno Almeida, Raquel Silva 2022.** Neoterm or neologism? A closer look at the determinologisation process. – *Lexicography of Coronavirus-related Neologisms*. (= *Lexicographica. Series Maior* 163.) Ed. by Annette Klosa-Kückelhaus, Ilan Kernerman. Berlin, Boston: de Gruyter, 237–259. <https://doi.org/10.1515/9783110798081-012>.
- Crystal, David 2011.** *Internet Linguistics: A Student Guide*. Routledge.
- Duden.** <https://www.duden.de>.
- EES** = Eesti etümoloogiasõnaraamat 2012. Koost. ja toim. Iris Metsmägi, Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar. Peatoim. Iris Metsmägi. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <http://www.eki.ee/dict/ety/>.
- Eesti keele arengukava 2021–2035.** Haridus- ja Teadusministeerium. <https://www.valitsus.ee/media/4014/download>.
- EKI ühendsõnastik 2023.** Eesti Keele Instituut, Sõnaveeb 2023. <https://sonaveeb.ee/>.
- EKK 2020** = Mati Erelt, Tiiu Erelt, Kristiina Ross 2020. Eesti keele käsiraamat. Uuendatud väljaanne. Tallinn: Eesti Keele Instituut, EKSA. <https://www.eki.ee/books/ekkr20/ekkr20.pdf>.
- EMS** = Eesti murrete sõnaraamat I–VII, 1994–2021. Eesti Teaduste Akadeemia. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <http://www.eki.ee/dict/ems/>.
- Erelt, Tiiu 2007.** *Terminiõpetus*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Fernández-Silva, Sabela 2022.** Cognitive approaches to the study of term variation. – *Theoretical Perspectives on Terminology: Explaining Terms*,

Concepts and Specialized Knowledge. (= Terminology and Lexicography Research and Practice 23.) Ed. by Pamela Faber, Marie-Claude L'Homme. John Benjamins Publishing Company, 435–455. <https://doi.org/10.1075/tlrp.23.20fer>.

Gordin, Michael D. 2015. Scientific Babel: How Science Was Done Before and After Global English. University of Chicago Press.

Hendrikson, Reet 2018. Kas sõjasõna sünnib sõtta? Erialakeele tõhusus sõjandusterminoloogia näitel. (= Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 42.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Jacob, Cécile, Pierre Hausemer, Adam Zagoni-Bogsch, Audra Diers-Lawson 2023. The effect of communication and disinformation during the COVID-19 pandemic. European Parliament. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2023/740063/IPOL_STU\(2023\)740063_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2023/740063/IPOL_STU(2023)740063_EN.pdf).

Keeleseadus 2011. RT I, 18.03.2011, 1. <https://www.riigiteataja.ee/akt/118032011001>.

Kilgarriff, Adam, Vít Baisa, Jan Bušta, Miloš Jakubiček, Vojtěch Kovář, Jan Michelfeit, Pavel Rychlý, Vít Suchomel 2014. The Sketch Engine: Ten years on. – Lexicography 1, 7–36. <https://doi.org/10.1007/s40607-014-0009-9>.

Klaas-Lang, Birute 2022. Birute Klaas-Lang: meie ühiskonda ahvardab lõhestada ka keelekriis. – ERR, 19. oktoober. <https://www.err.ee/1608756460/birute-klaas-lang-meie-uhiskonda-ahvardab-lohestada-ka-keelekriis>.

Kuperjanov, Maris 2020. Koroonaviiruse SARS-CoV-2 algusfaasi vastukaja (sotsiaal)meedias. – Mäetagused 76, 5–28. <https://doi.org/10.7592/MT2020.76.kuperjanov>.

Langemets, Margit, Peeter Päll 2021. Kirjakeele norm ja EKI sõnastikud. – Eesti Keele Instituut, 1. aprill. <https://keeleabi.eki.ee/?leht=8&id=451>.

Marello, Carla 2020. New words and new forms of linguistic purism in the 21st century: The Italian debate. – International Journal of Lexicography 33 (2), 168–186. <https://doi.org/10.1093/ijl/ecz034>.

Mole, Beth 2021. Meet molnupiravir, Merck's Thor-inspired pill that hammers COVID. – Ars Technica, October 1. <https://arstechnica.com/science/2021/10/meet-molnupiravir-mercks-thor-inspired-pill-that-hammers-covid/>.

Mäearu, Sirje 2020. Viirusenimetuse kirjakuju. – Keelenõuanne soovitab 6. Koost. ja toim. Maire Raadik. Eesti Keele Instituut. Tallinn: EKSA, 87–88. <https://keeleabi.eki.ee/pdf/ks6.pdf>.

Mägi, Ruth 2021. Ruth Mägi: kuidas haigust nimega COVID-19 kirjutada? – Postimees, 25. november. <https://arvamus.postimees.ee/7393469/ruth-magi-kuidas-haigust-nimega-covid-19-kirjutada>.

- Mägi, Ruth 2022.** Terminoloogiakomisjonist kompetentsikeskuseks. – Tervise Arengu Instituut, 9. november. <https://www.tai.ee/et/uudised/terminoloogiakomisjonist-kompetentsikeskuseks>.
- Nemvalts, Peep 2020.** Peep Nemvalts: olgem positiivsed! Või parem mitte...? Kasutame viirusest rääkides väga kummalisi termineid. – Eesti Päevaleht, 5. mai. <https://epl.delfi.ee/artikkel/89770137/peep-nemvalts-olgem-positiivsed-voi-parem-mitte-kasutame-viirusest-raakides-vaaga-kummalisi-termineid>.
- Nová, Jana 2018.** Terms embraced by the general public: How to cope with terminologization in the dictionary? – Proceedings of the XVIII EURALEX International Congress: Lexicography in Global Contexts, 387–398.
- Parve, Valdar 2020.** Koroona – nakkus emakeelde. – Sirp, 13. märts. <https://sirp.ee/s1-artiklid/c21-teadus/koroona-nakkus-emakeelde>.
- Päll, Peeter 2020.** Pandeemiate tänane ja eiline päev. – Vikerraadio, 2. aprill. <https://vikerraadio.err.ee/1066623/huvitaja-pandeemiate-tanane-ja-eiline-paev/1032056>.
- Raadik, Maire 2021.** Suurtähe ja numbri ühend liitsõnas. – EKI teatmik. Eesti õigekeelsuskäsiraamat. Toim. Peeter Päll (peatoimetaja), Tiina Paet, Margit Langemets. Koost. Peeter Päll, Maire Raadik, Margit Langemets, Tiina Leemets, Sirje Mäearu, Tiina Paet, Lydia Risberg, Arvi Tavast. Eesti Keele Instituut. <https://eki.ee/teatmik/suurtahtluhendi-ja-numbriuhend-liitsonas/>.
- Raet, Mai 2023.** When negative turns out to be positive: Exploring changes in word associations in the aftermath of the COVID-19 pandemic. – *Półrocznik Językoznawczy Tertium* 8 (1), 71–98. <http://dx.doi.org/10.7592/Tertium.2023.8.1.248>.
- RHK-10** = Rahvusvaheline haiguste ja nendega seotud terviseprobleemide statistiline klassifikatsioon. Kümnes väljaanne. Tallinn: Sotsiaalministeerium. <https://rhk.sm.ee/>.
- Risberg, Lydia, Margit Langemets 2021.** Paronüümide probleem eesti keeles. – Keel ja Kirjandus 10, 903–926. <https://doi.org/10.54013/kk766a4>.
- Salazar, Danica, Kate Wild 2022.** The Oxford English Dictionary and the language of Covid-19. – *Lexicography of Coronavirus-related Neologisms*. (= *Lexicographica*. Series Maior 163.) Ed. by Annette Klosa-Kückelhaus, Ilan Kernerman. Berlin, Boston: de Gruyter, 11–26. <https://doi.org/10.1515/9783110798081>.
- Schmid, Hans-Jörg 2010.** Does frequency in text instantiate entrenchment in the cognitive system? – *Quantitative Methods in Cognitive Semantics: Corpus-driven Approaches*. Ed. by Dylan Glynn, Kerstin Fischer. Berlin, New York: De Gruyter Mouton, 101–136. <https://doi.org/10.1515/9783110226423.101>.

- Sihver, Ülle 2018.** Eestikeelse terminivara hoole ja kasutus on terminoloogiakomisjoni eesmärk ja mõte. – *Oma Keel* 1, 62–66.
- Sõnaveeb** = Eesti Keele Instituudi portaal Sõnaveeb 2023. <https://sonaveeb.ee>.
- Zajonc, Robert Boleslaw 1968.** Attitudinal effects of mere exposure. – *Journal of Personality and Social Psychology Monograph Supplement* 9, 1–27.
- Terviseamet.** Koroonaviiruse haigus COVID-19. <https://www.terviseamet.ee/et/nakkushaigused-a-u/koroonaviiruse-haigus-covid-19>.
- Terviseamet 2023.** COVID-19 pandeemia kirjeldav analüüs ja õppetunnid. Tallinn: Terviseamet.
- Thurlow, Crispin, Alex Brown 2003.** Generation Txt? The sociolinguistics of young people's text-messaging. – *Discourse Analysis Online* 1. <https://extra.shu.ac.uk/daol/articles/v1/n1/a3/thurlow2002003.html>.
- Vainik, Ene 2021.** Muutuv meel. Aastatel 1973–1974 ja 2016–2018 kogutud sõna-assotsiatsioonide võrdlus. – *Keel ja Kirjandus* 12, 1058–1077. <https://doi.org/10.54013/kk768a2>.
- Vainik, Ene, Geda Paulsen 2023.** Kujundlik mõtlemine 2020.–2022. aasta keelekriisis. – *Keel ja Kirjandus* 7, 651–677. <https://doi.org/10.54013/kk787a1>.
- Viikberg, Jüri 2016.** Alamsaksa laensõnad eesti keeles. *Veebisõnastik*. Tallinn. <https://www.eki.ee/dict/asl/>.
- WHO 2015** = WHO issues best practices for naming new human infectious diseases. – World Health Organization, 8. mai. <https://www.who.int/news/item/08-05-2015-who-issues-best-practices-for-naming-new-human-infectious-diseases>.
- WHO 2020** = WHO Director-General's remarks at the media briefing on 2019-nCoV on 11 February 2020. – World Health Organization, 11. veebruar. <https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-remarks-at-the-media-briefing-on-2019-ncov-on-11-february-2020>.
- WHO 2023** = Statement on the fifteenth meeting of the IHR (2005) Emergency Committee on the COVID-19 pandemic. – World Health Organization, 5. mai. [https://www.who.int/news/item/05-05-2023-statement-on-the-fifteenth-meeting-of-the-international-health-regulations-\(2005\)-emergency-committee-regarding-the-coronavirus-disease-\(covid-19\)-pandemic](https://www.who.int/news/item/05-05-2023-statement-on-the-fifteenth-meeting-of-the-international-health-regulations-(2005)-emergency-committee-regarding-the-coronavirus-disease-(covid-19)-pandemic).
- ÜK 2023** = Eesti keele ühendkorpus 2023. Kristina Koppel, Jelena Kallas, Madis Jürviste, Helen Kaljumäe. Eesti Keele Instituut. <https://doi.org/10.15155/3-00-0000-0000-0000-08C04M>.

Navigating the challenges of term usage: A case study of COVID-19

MAI RAET

Despite the challenges posed by the pandemic, one positive outcome, particularly noteworthy from a linguistic perspective, is the rare opportunity to witness the birth, dissemination, and integration of new terms into the language. The article explores the term variation and spelling variants using COVID-19 as a case study to highlight the obstacles posed by such diversity, as well as the discussions that it sparked in the media. To investigate the correct usage of the term, articles published on the websites of four ministries in 2020 were examined. The results indicated a satisfactory situation, though there was room for improvement. When analysing different spelling variants, corpus data from the Estonian National Corpus 2023 was utilized. The findings were then compared with text data collected from 1,454 native Estonian speakers in early 2023. Corpus data revealed that the fully capitalized “COVID-19” was the preferred variant, the same was true for ministry announcements. However, study participants favoured a lowercase, numberless variant. The more Estonian sounding “koroona” component was preferred over the more foreign “covid”. In ministry announcements, “covid” was slightly more common. The article aims to emphasize the significance of employing terms competently, underscoring the complexity of such an endeavour, particularly in the extraordinary circumstances of the coronavirus pandemic.

Keywords: COVID-19, terminology, language variation, spelling variants, public sector, Estonian

Mai Raet
humanitaarteaduste instituut
Tallinna Ülikool
Narva mnt 25
10120 Tallinn
mai.raet@tlu.ee

TARTU ÜLIKOOLI VÄLISMAGISTRANTIDE EESTI KEELE ÕPPE KOGEMUSED JA VAJADUSED SEOSSES NENDE TULEVIKUPLAANIDEGA

KERTTU ROZENVALDE

Annotatsioon. Artikli fookuses on välisüliõpilaste vaade eesti keele õppele ja selle korraldusele Tartu Ülikoolis. Riigiasutuste ning ülikooli migratsiooni- ja keelepoliitika on suunatud välisüliõpilaste kaasamisele Eesti ühiskonda ja tööturule, luues selleks võimalusi läbi eesti keele õppe. Keelepoliitika edukaks korraldamiseks on oluline mõista eri toimijate kogemusi ja vajadusi. Artiklis kaardistatakse Tartu Ülikooli välisüliõpilaste eesti keele õppimise kogemust ja vajadusi, pöörates sh tähelepanu nende huvile õppida keelt Eestisse jäämiseks. Artikkel põhineb 2023. aastal Tartu Ülikooli välismagistrantide hulgas korraldatud küsitlusuuringul ja näitab, et välisüliõpilased tunnevad eesti keele õppimise vastu ülikoolis rohkem huvi kui kohustuslike ainepunktide kättesaamiseks vajalik, neid kannustab keeleõppes peamiselt Eestis elamine, vähemal määral ka soov pärast lõpetamist Eestis tööd leida. Üldiselt on välisüliõpilased keeleõppekorraldusega rahul, peamise lisandusena vajaksid nad rohkem võimalusi eesti keeles suhelda ja olla kaasatud kohalikesse suhtlusvõrgustikesse.

Võtmesõnad: välisüliõpilased, kõrgharidus, keeleõppekorraldus, keelepoliitika, eesti keel teise keelena

1. Sissejuhatus

Eesti riigi välisüliõpilaste migratsioonipoliitika on suunatud sellele, et kõrgharidust omandama tulnud välismaalased jääksid pärast ülikooli lõppu siia tööle (Haaristo 2014; SA Archimedes 2015; Rootalu 2023). Eelnevad uuringud välisüliõpilaste tööhõive kohta on välja toonud lõhe suuresti eestikeelse tööturu ja ingliskeelse ülikooliõppe vahel ning rõhutanud probleemina välisüliõpilaste ebapiisavat eesti keele oskust

ja kohaliku suhtlusvõrgustiku puudumist (Hein 2016; Ernst & Young Baltic 2017; Gross, Veldre 2017; Kreegipuu 2017; EKKA 2019). Haridus- ja Teadusministeeriumi (HTM) välisüliõpilaste keeleõppepoliitika eesmärk on neid Eesti ühiskonda kaasata, pakkudes neile piisavalt võimalusi eesti keelt omandada. Ministeerium suunabki ülikoole pakkuma ingliskeelsete õppekavade järgi õppivatele välisüliõpilastele eesti keele õpet mahus, mis võimaldaks neil Eestis tööd leida. Tartu Ülikool muutis alates 2023/2024. õppeaastast enamikule välisüliõpilastest eesti keele õppe kohustuslikuks. Missugused on aga välisüliõpilaste endi keeleõppevajadused? Artiklis vaatlen Tartu Ülikooli tasemeõppe välismagistrantide eesti keele õppimise kogemusi ja vajadusi, mh seoses nende tulevikuplaanidega.

Eesti ülikoolides on umbes 5000 välisüliõpilast, neist veidi üle kolmandiku Tartu Ülikoolis. Tartu Ülikool pakub mitmekesiseid võimalusi eesti keelt õppida, siiski on aktuaalne küsimus, kuidas välisüliõpilastele keelt õpetada, et see vastaks nende vajadustele ja nad suudaksid soovi korral Eestisse tööle jääda. Parandamiseks eesti keele õppe korraldust Tartu Ülikoolis, tehti 2023. aastal ingliskeelsete magistriõppekavade välisüliõpilaste seas küsitlus, milles paluti jagada eesti keele õppimise kogemust ja vajadusi ning tulevikuplaane. Artiklis otsin vastust järgmistele küsimustele.

1. Milline on Tartu Ülikooli välisüliõpilaste eesti keele õppe kogemus? Kuidas ja miks nad õpivad eesti keelt? Kuidas nad hindavad eesti keele õppimise võimalusi Tartu Ülikoolis?
2. Kuidas seostub eesti keele õpe välisüliõpilaste tulevikuplaanidega?
3. Millist keeleõpet välisüliõpilased enda sõnul vajavad?

2. Kaasav keeleõppekorraldus

Artiklis tegelen keeleõppekorraldusliku küsimusega, võttes arvesse, et keelepoliitika pole vaid see, mida tehakse keelepoliitika sildi all (Spolsky 2004; Rozenvalde, Klaas-Lang 2022). Keeleõppekorraldus on ühes korpus- ja staatuskorraldusega üks keelepoliitika alussammastest. Selle esiletõstja Robert L. Cooper (1989: 33) on määratlenud keeleõppekorralduse püüdlustena suurendada keele kasutajate arvu või keele levikut, luues ja parandades selle omandamise võimalusi. Keeleõppekorralduse toimimiseks on oluline kaardistada keeleõppijate vajadused: mis keelerepertuaari vajatakse, kuidas ja miks see omandatakse (Siiner jt 2018). Tsentraalsed

keelepoliitilised otsused on edukamad, kui nende tegemisel on arvestatud inimeste keelekasutuse, -uskumuste ja -vajadustega (Spolsky 2004).

Kõrghariduses on keeleõppekorralduse eesmärk tihtipeale üliõpilaste keelepädevuse suurendamine nii, et sellest oleks kasu tööturule liikumisel (Siiner jt 2018). Rahvusvaheline ülikool valmistab üliõpilasi ette nii kohaliku kui ka üleilmse tööturu jaoks. Üliõpilasmobiilsuse ja ingliskeelse õppe laienemisega seoses on keelepoliitilistes uuringutes hakatud tähelepanu pöörama välisüliõpilaste kaasatusele ja isoleeritusele kui olulistele teguritele, mis mõjutavad keeleõppekorralduse tulemuslikkust. Inglisekeelse õppe keelekasutuse uuringud on näidanud, et ülikoolides suheldakse välisüliõpilastega peamiselt inglise keeles nende kaasamise eesmärgil (Söderlundh 2012; Mortensen 2014; Rønne Nissen 2018), kuid see võib põhjustada hoopis nende isoleerimist kohalikust ühiskonnast ja tööturust (Mortensen 2014; Rønne Nissen 2018). Ka tööturu-uuringud on näidanud, et välisüliõpilaste kaasamiseks kohalikule tööturule on oluline, et nad oskaks soravalt kohalikku keelt (Chiswick 2009; Wang 2020), siiski saavad nad kasu ka ingliskeelsest läbikäimisest kohalikega, sest isiklike kontaktide kaudu on võimalik saada vajalikku infot (töö)kultuuriruumi kohta, mis soodustab nende kohanemist (Mosneaga, Winther 2013; Laine 2017; Alho 2020; Wang 2020).

2.1. HTM ja Tartu Ülikool välisüliõpilaste keeleõppe korraldajatena

Tartu Ülikooli välisüliõpilaste eesti keele õppe korraldust suunavad peamiselt ülikool ning HTM. Viimasele on eesti keele teise keelena õppe korraldamine üks suurtest eesti keele arengu strateegilise planeerimise valdkondadest (HTM 2021). Eesti keele arengukavas (HTM 2021: 5) nimetatakse täiskasvanute eesti keele kui teise keele õppe peamise kitsaskohana õppe kvaliteeti ja pakkumist. Strateegiline peaesmärk ongi pakkuda kvaliteetset ja kättesaadavat õpet, mis suurendaks eesti keelt oskavate inimeste arvu (HTM 2021: 10). Selle saavutamiseks nähakse muu hulgas ette, et välisüliõpilastele ja -õppejõududele tuleb õpetada eesti keelt nende kaasamiseks, et nad tuleksid eestikeelses keskkonnas toime (10. lk).

Ka HTMi ning Tartu Ülikooli vahel sõlmitud halduslepingus (2022) on rõhutatud vajadust kaasata välisüliõpilased Eesti ühiskonda ja tööturule: ülikool „loob tingimused välisüliõpilaste ja -õppejõudude kaasamiseks Eesti ühiskonda ja pakub välisüliõpilastele eesti keele ja kultuuri õpet

vähemalt 6 EAP mahus“ (HTM 2022: punkt 3.2.7). Samuti on kokku lepitud, et ülikool „pakub välisüliõpilastele õpet eelkõige suurema tööjõu vajadusega valdkondades ning toetab üliõpilasi kontaktide loomisel töömaailmaga, sealhulgas tagab Eesti tööturule suunatud ingliskeelsete õppekavade üliõpilastele ligipääsu eesti keele õppele, mis võimaldab saavutada B1 keeletaseme“ (punkt 3.3.3).

Tartu Ülikoolis on alates 2023/2024. õppeaastast eesti keele õpe kohustuslik esimesel ja teisel õppeastmel ingliskeelsete õppekavade järgi õppivatele eesti keele oskuseta üliõpilastele (Tartu Ülikooli senat 2023). Erand on tehtud üheaastaste õppekavade ja välisriigis õppimise kohustusega õppekavade jaoks (Tartu Ülikooli senat 2023). Välisüliõpilased alustavad keeleõppega esimesel või teisel semestril olenevalt õppekava ülesehitusest. Ülikoolis saavad välisüliõpilased ja -töötajad õppida eesti keelt tasuta tasemetel A1 kuni C1. Eesti keele õpet välisüliõpilastele korraldavad peamiselt maailma keelte ja kultuuride instituut (tasemetel A1 kuni B2) ning eesti ja üldkeeleteaduse instituut (tasemel C1). Võimalusi eesti keelt õppida on ja neid on viimastel aastatel ülikooli arengufondi toel ja tasemeõppe strateegilise arengutoetuse rahastusega mitmekesisstatud, mh on juurde loodud suhtlemisele orienteeritud ja vabamaid keeleõppeformaate: on laiendatud tandemkursust, loodud suhtluskursus keelesõbraga, korraldatakse keelekohtinguid ja ülikooli töötajatele keelekohvikuid.

2.2. Välisüliõpilased eesti keele kui teise keele õppijatena

Uussisserändajatele, sh välisüliõpilastele keskenduvates uuringutes (Kallas jt 2014; Kaldur jt 2019) on järeldatud, et eesti keelt peetakse Eestis kohanemise seisukohalt oluliseks, aga see ei tähenda, et inimestel oleks tugev motivatsioon ja tajutud vajadus eesti keelt õppida. Liis Reile magistritöö (2018) välisüliõpilaste keeleõppemotivatsioonist näitab, et eesti keele õppesse suhtutakse positiivselt, kuid huvi tuleneb soovist kasutada keelt argisuhtluses õpingute ajal, mitte tuleviku väljavaateid silmas pidades. Birute Klaas-Lang ja Liis Reile (2019: 93) järeldavad, et välisüliõpilaste keeleõppehuvi ajendab soov mõista eesti kultuuri ja kõnelejaid, kuid eesti keel ei ole neile „kasulik või vajalik hea töökoha saamiseks, karjääritegemiseks ega ka edasisteks õpinguteks“. Välisüliõpilased ise näevad Eesti tööturule siirdumise peamise takistusena ebapiisavat eesti keele oskust (Ernst & Young Baltic 2017; Gross, Veldre 2017; EKKA 2019).

Välisüliõpilaste motivatsiooni vähendab ülikoolis inglise keelega hakkamasaamine, sh eestlastega suheldes, eesti keele keerukus ning piiratud ajaressurss keeleõppeks (Reile 2018). Eelnevad välisüliõpilaste ja -töötajate kohta tehtud uuringud on viidanud ka rahulolematusele ülikoolide pakutud eesti keele õppe võimaluste ja nende kättesaadavusega ning teabega keelenõudmiste ja õppimisvõimaluste kohta (Ernst & Young 2017; Gross, Veldre 2017; Klaas-Lang, Rozentalde 2023).

Siiski on kasulik veel kord pöörduda tööturu-uuringute poole, mis näitavad, et kohaliku keele oskus mängib välisüliõpilaste tööturule liikumises küll rolli, aga ei ole peamine tegur. Seda kinnitavad Soomes tehtud uuringud. Rolle Alho (2020) järeldeb, et hea soome keele oskusega välisüliõpilaste väljavaated endale sobiv töökoht leida on küll paremad kui ülejäänutel, kuid tööd on aina kergem leida ka neil, kelle soome keel on kesine. Alho informandid seletavad seda majanduse rahvusvahelisemaks muutumise ja sisserände suurenemisega: mida rohkem sisserändajaid, kes ei räägi soome keelt, seda rohkem töökohti, kus pole soome keele oskust vaja. Lisaks on rõhutatud riigi ja ülikoolide järjepidevat tööd välisüliõpilaste Soome jäämise nimel (Kallas jt 2014).

3. Andmed ja meetod

Artiklis analüüsitavad andmed on kogutud uuringu tarbeks, mille eesmärk oli mõista Tartu Ülikooli välismagistrantide eesti keele õppe kogemust ja tulevikukavatsusi, et nende keeleõpet paremini korraldada. Uuringu fookuses on ingliskeelsete õppekavade magistrandid, kuna välisüliõpilased tulevad Eestisse enamasti õppima nende õppekavade järgi. 2022/2023. õppeaastal oli täielikult või osaliselt ingliskeelsel magistriõppekaval pool ehk 50,5% kõigist välisüliõpilastest (Haridussilm 2023). Uuringu jaoks koguti andmed ankeetküsitluse abil Limesurvey keskkonnas. Küsimustik koostati ja kooskõlastati Tartu Ülikooli keeleõppekorraldajatega rektoraadist ning maailma keelte ja kultuuride instituudist. Uuringust kutsuti osa võtma ingliskeelsete magistriõppekavade välisüliõpilased. Küsimustik edastati neile eesti ja inglise keeles, peaaegu kõik eelistasid vastata inglise keeles. Küsimustik koosnes taustaandmetest ja kahest teemaplokist. Esimene plokk käis eesti keele omandamise kogemuse, eesmärgi ja vajaduse kohta ning teine tulevikukavatsuste kohta.

Välisüliõpilastele saadeti uuringukutse mitut kanalit pidi, nendega polnud võimalik otse ühendust võtta. Esiteks paluti ingliskeelsete magistri-õppekavade programmijuhtidel ja õppekorraldusspetsialistidel edastada uuringukutse oma välismagistrantidele. Teiseks levitati uuringukutset välisüliõpilaste infokirjades. Kolmandaks levitasid välisüliõpilastele küsimustikku eesti keele õpetajad ning instituutide juhtidele õppeprorektor. Küsimustikule sai vastata 08.05.–05.06.2023 ja 03.–31.10.2023. Andmed koguti üldistatult, vastaja isikut tuvastamata kujul. Vastajad on välismagistrandid, kes olid tasemeõppes 2022/2023. ja 2023/2024. õppeaastal. Neile, kes astusid ülikooli kaheaastasele õppekavale 2023/2024. õppeaastal, oli eesti keele õpe kohustuslik, varasematele üliõpilastele soovituslik.

Analüüsiks võeti arvesse 175 ankeeti. Küsimuste hulgas oli nii vastu-sevariantidega kui ka avatud küsimusi. Tekstikommentaari paluti tegurite kohta, mis mõjutavad vastaja otsust Eestisse jääda või siit lahkuda, ning ettepanekute kohta eesti keele õppe korraldamiseks ülikoolis. Esimesele küsimusele kirjutas vastuse 108 ja teisele 109 üliõpilast. Analüüsitavate tekstikommentaaride maht on 6281 sõna. Vastused sisestati kvantitatiivse andmeanalüüsi jaoks statistikaprogrammi SPSS 29 ja tekstikommentaariid kvalitatiivseks andmeanalüüsiks programmi Atlas.ti.

Kvantitatiivse analüüsi tarbeks kasutati k-keskmiste klasterdamist kolme tunnuse alusel: enesehinnanguline eesti keele oskus, eesti keele kasutamise sagedus ja eestlaste osakaal suhtlusringkonnas. Tekkinud klastrite puhul analüüsiti, kuidas ja miks on või ei ole välisüliõpilased eesti keelt õppinud ning mida nad kavatsevad teha pärast õpingute lõppu. Seoste analüüsimiseks kasutati sõltuvalt klastrist hii-ruut-testi ja T-testi. Esitatakse hii-ruut-statistiku, T-statistiku, vabadusastmete arvu (df) ja olulisuse tõenäosuse (p) väärtus. Seoste analüüsimisel sõltuvalt õppevaldkonnast ja päritoluriigist kasutati dispersioonianalüüsi (ANOVA) ning rühmadevaheliseks võrdluseks Tukey HSD testi. Statistiliselt oluliseks peetakse erinevusi, mille p-väärtus on $< 0,05$.

4. Analüüs

4.1. Valimi kirjeldus

Uuringus osalejad on pärit 49 riigist ja nimetavad emakeelena 46 keelt. Kõige tihedamini on vastajad pärit Ukrainast (24), Indiast (13), USAst (10), Aserbaidžaanist (10) ja Soomest (10) ning räägivad (ühe) emakeelena vene (31), ukraina (30) ja inglise keelt (26). Vastajate hulgas on mehi (53,7%) rohkem kui naisi (43,4%). Vastajad on enamasti kahekümnendates eluaastates: 18–24-aastaseid on 32% ja 25–29-aastaseid 39,4%. Lisaks on 30–39-aastaseid vastajaid 22,9%, neist vanemaid on vähe. Pea kõik on elanud Eestis alla viie aasta (40% alla aasta ja 58% üks kuni viis aastat) ja õpivad Tartus. Tartu Ülikooli Pärnu ja Narva kolledžis, Viljandi kultuuriakadeemias ja õigusteaduskonna Tallinna esinduses toimub 6,9% õppetöö; üks vastaja õpib veebiõppes. Enim on vastajaid loodus- ja täppisteaduste (LV, 36%) ning sotsiaalteaduste valdkonnast (SV, 32%). Humanitaarteaduste ja kunstide valdkonnas (HV) õpib 22% ning kõige vähem on vastajaid meditsiiniteaduste valdkonnast (MV, 9%). Tartu Ülikoolis õpibki SVs ja LVs rohkem välisüliõpilasi kui HVs ja MVs.

4.2. Eesti keele oskus, kasutamise sagedus ja eestlaste osakaal suhtlusringkonnas

Vastajatel paluti hinnata oma eesti keele oskust viiepalliskaalal (1 – väga hea, 2 – hea, 3 – rahuldav, 4 – vähene, 5 – ei oska); keskmine tulemus on 3,91, standardhälve on 0,832. Kõige kõrgemalt hindavad oma eesti keele oskust MV vastajad (3,00, standardhälve 0,707; vt tabel 1). Valdkondade omavahelisel võrdlusel (Tukey HSD test) eristubki MV (võrdluses SV ja LTga $p = < 0,001$; võrdluses HVga $p = 0,022$). Keeleoskus erineb ka päritoluriikide võrdluses, statistiliselt oluline erinevus on Euroopa Liidu (EL) ja Aasia riikidest pärit üliõpilaste enesehinnangulise keeleoskuse vahel (ELi riikidest pärit vastajate keskmine 3,49, standardhälve 1,121; Aasia riikidest pärit vastajate keskmine 4,06, standardhälve 0,787). Päritolukohtade omavaheline võrdlus (Tukey HSD test) näitab usaldusväärset erinevust, $p = 0,022$.

Vastajatel paluti hinnata, kui tihti nad kasutavad eesti keelt. Hinnang paluti anda neljapalliskaalal (1 – iga päev, 2 – sageli, 3 – harva, 4 – üldse mitte); keskmine tulemus 2,64, standardhälve 0,959. Vastustes on

Tabel 1. Keskmine eesti keele oskus valdkondade kaupa

				ANOVA	
	n	Keskmine	Standardhälve	F	p-väärtus
HV	32	3,75	0,916	6,774	< 0,001
SV	46	4,04	0,759		
LT	52	4,00	0,741		
MV	13	3,00	0,707		

usaldusväärne seos keeleoskusega: nende hulgas, kes hindavad oma eesti keele oskust väga heaks, heaks või rahuldavaks, on eesti keele keskmise kasutamissageduse väärtus 1,66, standardhälve 0,745; seevastu nende seas, kes hindavad oma eesti keele oskust kehvemaks, on eesti keele keskmise kasutamissageduse väärtus 2,94, standardhälve 0,802; t-statistiku väärtus $-8,047$, $df = 133$, $p = < 0,001$. Statistiliselt oluline erinevus on valdkondade vahel: eesti keele kasutamise tiheduselt tõusevad esile MV vastajad (keskmine 1,69, standardhälve 0,751), valdkondade omavahelisel võrdlemisel (Tukey HSD test) eristub MV (võrdluses LTga $p = < 0,001$, SVga $p = 0,004$, HVga $p = 0,022$). Päritoluriikide võrdluses statistiliselt usaldusväärset erinevust eesti keele kasutamise sageduses ei esine.

Lisaks eesti keele oskuse ja kasutamise tiheduse määramisele paluti vastajatel hinnata, kui suure osa nende tihedast suhtlusringkonnast moodustavad eestlased. Vastuseid paluti viiepalliskaalal (1 – kõik, 2 – suurem osa, 3 – pool, 4 – väiksem osa, 5 – mitte keegi); keskmine tulemus on 3,67, standardhälve on 0,885. Statistiliselt usaldusväärne erinevus esineb nende vahel, kes hindavad oma eesti keele oskuse vähemalt rahuldavaks (keskmine 3,38, standardhälve 0,907), ja nende vahel, kelle eesti keel on kehvem (keskmine 3,76, standardhälve 0,863); t-statistiku väärtus on $-2,186$, $df = 138$, $p = 0,030$. Valdkondade ja päritoluriikide võrdluses statistiliselt olulist erinevust eestlastega suhtlemisel ei esine.

Vähendamaks keeleoskuse subjektiivse enesehinnangu mõju, jagati edasise analüüsi jaoks vastajad k-keskmiste klasteranalüüsi meetodil kahte klastrisse vastavalt eesti keele oskusele, eesti keele kasutamise sagedusele ja eestlaste osakaalule suhtlusringkonnas. Klastrid on esitatud tabelis 2. Esimesse klastrisse kuuluvad need, kelle eesti keele oskus on vähene, kes kasutavad eesti keelt harva ja kelle suhtlusringkonnast moodustavad eestlased väiksema osa. Teise klastrisse jaotusid need, kelle eesti keele oskus on rahuldav, kes kasutavad eesti keelt sageli ja kelle suhtlusringkonnast

moodustavad eestlased poole. Klastrisse 1 kuulub kõige enam Aasiast pärit välisüliõpilasi, klastrisse 2 aga ELi riikidest tulnud välisüliõpilasi. Enamik vastajaid MV valdkonnast kuulub klastrisse 2.

Tabel 2. Välisüliõpilaste klastrid eesti keele oskuse, kasutamise sageduse ja suhtlusringkonda kuuluvate eestlaste osakaalu alusel

	Klaster 1	Klaster 2
Eesti keele oskus	vähene (4)	rahuldav (3)
Eesti keele kasutamise sagedus	harva (3)	sageli (2)
Eestlaste osakaal suhtlusringkonnas	väiksem osa (4)	pool (3)
Vastajate arv	91 vastajat	42 vastajat

4.3. Eesti keele õppimise kogemus

Enamik vastajaid on õppinud eesti keelt ülikoolis eesti keele kursustel (vt tabel 3), sealjuures on klastrisse 1 kuuluvad üliõpilased käinud keskmiselt 2,36 kursusel, standardhälve 1,366, ja klastrisse 2 kuuluvad üliõpilased 2,78 kursusel, standardhälve 1,245; t-statistik $-1,464$, $df = 89$, $p = 0,147$, seega statistiliselt olulist erinevust kursuste arvu osas klastrite vahel ei ole. Ka ei ole ülikoolis läbitud kursuste arv statistiliselt usaldusväärses seoses sellega, kui kaua vastaja on Eestis elanud ja Tartu Ülikoolis õppinud. Enamik vastajaid mõlemas klastris arvab, et Tartu Ülikool pakub piisavalt võimalusi eesti keelt õppida.

Lisaks ülikoolikursustele on välisüliõpilased eesti keelt õppinud veebipõhistes keeleõppekeskkondades, näiteks Keeleklikis ja keeleõppe-rakendustes, ning praktiseerinud argiolukordades, näiteks tänaval, poes ja kohvikus. Eesti keelt õpitakse ka iseseisvalt ja sõpradelt-tuttavatel. Klastrite võrdluses on kõiki eespool mainitud keeleõppe viise rohkem kasutanud klastrisse 2 kuuluvad üliõpilased, erinevused on statistiliselt olulised (vt tabel 3).

Kõige enam on vastajaid eesti keele juurde toonud huvi paiga ja keele vastu. Mõlemas klastris märgib enamik vastajaid, et on õppinud eesti keelt, sest elavad Eestis, siiski on klastrisse 2 kuuluvad välisüliõpilased seda põhjendust esile toonud tihedamini (hii-ruut-statistik $5,064$, $df = 1$, $p = 0,024$; vt tabel 4). Klastrisse 2 kuuluvad vastajad on Eestis pikemalt elanud. Vastajatel paluti märkida oma Eestis elamise kestus neljapalliskaalal (1 – vähem kui aasta; 2 – 1–5 aastat; 3 – 6–10 aastat; 4 – rohkem

Tabel 3. Eesti keele õppimise viis. Vastused küsimusele „Milline on Teie eesti keele õppimise kogemus?“

	Klaster 1, %	Klaster 2, %	Hii-ruut-statistik	df	p-väärtus
Olen õppinud ülikoolis eesti keele kursustel	60,4	85,7	8,496	1	0,004
Olen õppinud veebi-põhistes keeleõppe-keskkondades	39,6	59,5	4,613	1	0,032
Olen õppinud argi-situatsioonides suheldes	38,5	59,5	5,148	1	0,023
Olen iseseisvalt õppinud	19,8	50	12,663	1	< 0,001
Olen õppinud sõpradelt, tuttavatelt	17,6	57,1	21,386	1	< 0,001

kui 10 aastat). Klasteris 1 on keskmine tulemus 1,56, standardhälve 0,562, ja klasteris 2 on keskmine 1,83, standardhälve 0,660; t-statistiku väärtus –2,462, df = 131, p = 0,015. Vastajad kirjutavad, et õpivad eesti keelt huvist eesti kultuuri ja ajaloo vastu ning austusest paiga vastu, kuhu nad on tulnud kõrgharidust omandama (vt näide 1).

- (1) „Ma tahan eesti keelt õppida. Ma olen kolinud Eestisse õppima ja arvan, et on oluline, et ma näen keeleõppega vaeva.“ (SV, L1 = inglise)

Teine levinuim vastus küsimusele eesti keele õppimise põhjuste kohta on mõlema klasteri vastajate hulgas, et meeldib keeli õppida. Lisaks on ligi pool vastajatest mõlemas klasteris märkinud, et õpib eesti keelt, kuna see on õppekavas soovituslik või kohustuslik. Mõlemasse klasterisse kuuluvad üliõpilased märgivad, et õpivad ka sõprade-tuttavatega suhtlemiseks. Nende vastuste puhul ei esine statistiliselt usaldusväärset erinevust klasterite vahel.

Eesti keele õppimist praktilistel põhjustel peale sõprade-tuttavatega suhtlemise tuuakse välja harvem ja peamiselt klasteris 2, kus on vastajaid, kes nimetavad eesti keele õppimise põhjusena soovi töö leida (vt tabel 4 ja näide 2), kasutada eesti keelt õppetöö jaoks (hii-ruut-statistik 14,997, p = < 0,001) ja olemasoleva töö jaoks (hii-ruut-statistik 6,023, p = 0,014). Õppetöö ja töökoha jaoks õppimisel on klasterite vahel statistiliselt oluline erinevus.

- (2) „Minu kõht: ma pean süüa ostma, seega pean raha teenima, seetõttu pean õppima eesti keelt ja saama stabiilse töökoha.“ (HV, L1 = ukraina, vene)

Tabel 4. Põhjused eesti keelt õppida. Vastused küsimusele „Miks olete eesti keelt õppinud?“

	Klaster 1, %	Klaster 2, %	Hii-ruut-statistik	df	p-väärtus
Elan Eestis	72,4	90,2	5,064	1	0,024
Meeldib keeli õppida	55,3	68,3	1,881	1	0,170
On õppekavas soovituslik või kohustuslik	45,5	46,3	0,008	1	0,927
Sõpradega, tuttavatega suhtlemiseks	38,2	53,7	2,602	1	0,107
Läheb vaja töö leidmiseks	15,8	29,3	2,968	1	0,085
Läheb vaja õppetöö jaoks	5,3	31,7	14,997	1	< 0,001
Läheb vaja olemasoleva töö jaoks	2,6	14,6	6,023	1	0,014

4.4. Eesti keele õpe seoses tulevikuplaanidega

Eelnevast analüüsist saab aimu, et enamasti on välisüliõpilased eesti keelt omandanud keele tundmaõppimiseks ja kasutamiseks ülikooliõpingute ajal, mitte niivõrd tuleviku töö- ja õppimisvõimalustele mõeldes. Samas on näha, et üliõpilaste huvi eesti keele vastu ei ole piirdunud ühe kohustusliku või soovitusliku eesti keele kursusega, vaid nad on õppinud eesti keelt rohkematel eesti keele kursustel ja iseseisvalt. Kaks kolmandikku vastajatest mõlemas klastris õppisid uuringus osalemise ajal eesti keelt juurde ja isegi rohkem vastajaid mõlemas klastris kavatsesid eesti keelt (ka) lähiajal õppida (vt tabel 5). Klasterite vahel ei ole statistiliselt olulist erinevust tuleviku keeleõppeplaanide suhtes. Need, kes ei õpi eesti keelt juurde ja/või ei katse seda lähiajal teha, märgivad peamiseks põhjuseks Eestist lahkumise või ebakindluse Eestisse jäämisel (vt ka näide 3), klasterite vahel ei ole statistiliselt olulisi erinevusi.

(3) „Ma ei katse Eestis lähitulevikus elada.“ (HV, L1 = vene, läti)

Õpingute lõpetamise järel katseb kümnest vastajast neli jääda Eestisse tööle (42,5%). Vastajad, kellel on plaanis jääda Eestisse edasi õppima, katsevad siin ka tööle asuda. Eestis viibimise pikkus ja tulevikukavatsus ei ole omavahel seotud. Huvitaval kombel on Eestisse jääjaid vähem klastris 2, st nende vastajate hulgas, kes oskavad eesti keelt paremini, kasutavad seda sagedamini ja suhtlevad eestlastega rohkem (hii-ruut-statistik 4,769, $p = 0,029$; vt tabel 6).

Tabel 5. Eesti keele õppimise jätkamine. Vastused küsimustele „Kas õpite praegu juurde eesti keelt?“, „Kas kavatsete lähitulevikus eesti keelt juurde õppida?“ ning „Mis põhjustel Te ei õpi / ei kavatse õppida eesti keelt juurde?“

	Klaster 1, %	Klaster 2, %	Hii-ruut-statistik	df	p-väärtus
Õpin praegu eesti keelt juurde.	67,1	67,5	0,001	1	0,969
Kavatsen lähiajal eesti keelt juurde õppida.	83,1	74,3	1,146	1	0,284
Ei õpi eesti keelt, sest kavatsen Eestist lahkuda või olen ebakindel, kas saan Eestisse jääda.	42,3	66,7	2,259	1	0,133

Tabel 6. Õpingutejärgsed plaanid. Vastused küsimusele „Mida Te kavatsete teha pärast käimasolevate õpingute lõpetamist?“

	Klaster 1, %	Klaster 2, %	Hii-ruut-statistik	df	p-väärtus
Jääda Eestisse tööle	48,4	40,5	0,718	1	0,397
Raske öelda / Ei tea	36,3	31	0,358	1	0,549
Lahkuda Eestist	24,2	42,9	4,769	1	0,029
Jääda Eestisse edasi õppima	18,7	11,9	0,956	1	0,328

Klastritevahelise erinevuse põhjuseid on kaks. Esiteks kavatsevad Eestisse kõige tihedamini jääda vastajad Lõuna- ja Kesk-Ameerikast, Aasiast, Aafrikast ning Ukrainast ja Venemaalt, keda on rohkem klastris 1. Seevastu ELi riikidest pärit tudengid kavatsevad kõige rohkem pärast õpingute lõpetamist Eestist lahkuda ja nad moodustavad suure osa klastrist 2. Päritoluriikide ja -kontinentide võrdluses (Tukey HSD test) eristuvadki Eestisse jäämises osas statistilise usaldusväärsusega üliõpilased, kes on pärit EList ja Aasiast ($p = 0,043$). Teiseks kuulub enamik MV tudengeid klastrisse 2. Nemad on omandanud eesti keele oskuse, aga kavatsevad pärast õpinguid naasta tööle kodumaale või minna tööle mujale (Tukey HSD test MV võrdluses HV ja LTga $p < 0,001$; HV võrdluses SVga $0,003$; vt ka näide 4).

- (4) „Ma olen soomlane, kes õpib Eestis arstiteadust ja aus fakt on see, et palgad on Soomes kõrgemad kui Eestis.“ (MV, L1 = soome)

Kvalitatiivsest andmeanalüüsist tuleb välja, et peamine tegur, mis mõjutab vastajate otsust jääda või lahkuda, on töö- ja/või õppekoht. Need, kes kavatsevad Eestisse jääda, toovad peamiste põhjustena välja olemasoleva töökoha, lootuse leida tööd või plaani astuda Eestis doktoriõppesse. Need, kes kavatsevad Eestist lahkuda, rõhutavad kehvi võimalusi leida kvalifikatsioonile, palgaootustele ja huvidele vastav töö või on neil mujal juba olemas töö- või õppekoht. Need, kes ei tea, mida pärast lõpetamist teha, toovad tihti välja, et tahaksid jääda, kui leiaksid sobiva töökoha või harvematel juhtudel saaksid doktoriõppekoha (vt näide 5).

- (5) „Ma ei ole kindel, ma kavatsen astuda doktorantuuri .. mulle meeldib tegelikult Eesti. Aga üliõpilasel, kelle peeriala pole IT ja kellel ei ole tugevat eesti keele tausta, on raske leida viisi siia jäämiseks.“ (HV, L1 = hiina)

Töökoha leidmine sõltub välisüliõpilaste sõnul nende erialast ehk sellest, kui palju on Eestis konkreetset erialal tööpakkumisi, üliõpilase päritolust ja eesti keele oskusest (vt näide 5). Kui Eestisse jääda plaanivad tudengid ei tee otsust mõjutava tegurina juttu keelest, siis need, kes plaanivad lahkuda või kes on tuleviku suhtes ebakindlad, toovad lisaks puudulikele töö- ja õppevõimalustele korduvalt esile keeleküsümuse. Vastajad kirjutavad, et ei kavatse Eestisse jääda või on jäämises ebakindlad, kuna eesti keele oskusega on neil raske siin tööd leida (vt näited 5, 6), või tunnevad, et oma emakeeles on kergem erialal töötada (vt näide 7).

- (6) „Eesti keele mitteoskamine on kahjuks peamine põhjus Eestist lahkumiseks. .. Ma tahaksin jääda ja siin töötada!“ (LT, L1 = urdu)
- (7) „Ma tahan töötada oma kodumaal (Soomes) .. arstitööle on lihtsam keskenduda, kui saan kasutada töö emakeelt.“ (MV, L1 = soome)

Üliõpilased mõlemas klastris, aga eriti klastris 1 väidavad, et kaaluksid Eestisse jäämist, kui oskaksid paremini eesti keelt (hii-ruut-statistik 3,988, $p = 0,046$; vt tabel 7). Enamik välisüliõpilasi mõlemas klastris, aga eriti klastris 2 on otsinud Eestis tööd (hii-ruut-statistik 9,507, $p = 0,002$), vastajatelt ei küsitud, kas nad on otsinud erialast tööd. Enamik üliõpilasi mõlemas klastris on valmis töötama eestikeelses töökeskkonnas, st hoolimata keeleoskusest (hii-ruut-statistik 0,639, $p = 0,424$).

Tabel 7. Vastused küsimustele „Kui oskaksite paremini eesti keelt, kas kaaluksite Eestisse jäämist?“, „Kas olete otsinud Eestis tööd?“ ja „Kas olete valmis töötama eestikeelses töökeskkonnas?“

	Klaster 1, %	Klaster 2, %	Hii-ruut-statistik	df	p-väärtus
Kui oskaksite paremini eesti keelt, kas kaaluksite Eestisse jäämist?	88,1	71,9	3,988	1	0,046
Kas olete otsinud Eestis tööd?	51,4	81,6	9,507	1	0,002
Kas olete valmis töötama eestikeelses töökeskkonnas?	70,5	63,4	0,639	1	0,424

Lisaks töövõimaluste olemasolule kirjutavad jääda soovijad, et neil on Eestis hea elada: siin on ilus, turvaline ja rahulik, elu pole ülearu kallis ja inimesed on sõbralikud. Tartut peetakse heaks elamis- ja õppimispaigaks. Vastaja lähedane suhtlusvõrgustik mängib otsuse tegemisel teatud määral rolli. Mõni üksik toob välja, et kavatseb jääda, kuna on isiklikult eestlasega seotud. Need, kes kavatsevad lahkuda, toovad põhjusena välja mujal elavad pere ja sõbrad. Mõned põhjendavad jäämist või lahkumist poliitiliste sündmuste ja võimalustega. Mitu vastajat Ukrainast kirjutavad, et kavatsevad jääda Ukrainas toimuva sõja tõttu, eriti kui neil on Eestis olemas töökoht. Harva käivad vastajate lahkumist põhjendavatest vastustest läbi Eesti poliitiline kliima, seadusandlus ja see, et eestlased ei võta välismaalasi omaks. Pigem ei ole nende probleemidega kokku puutunud. Mõned üliõpilased Venemaalt ja Valgevenest selgitavad oma ebakindlust Eestisse jäämise osas õiglusliku staatuse, viisa- ja keeleküsimusega (8).

- (8) „Eesti seaduse järgi pean riiki jäämiseks omandama eesti keele B2-tasemel, mis on päris kõrge, aga olen keeleõppest huvitatud, seega olen väga motiveeritud. Ma lahkun, kui ma ei omanda eesti keelt B2-tasemel.“ (LT, L1 = vene)

4.5. Välisüliõpilaste keeleõppe vajadused

Vastajad mõlemast klastrist toovad peamiste probleemidena eesti keele õppimisel välja aja- ja suhtlusvõimaluste puudumise. Üks ajapuuduse aspekte on keelekursuste mitesobitumine õppeplaani, seda rõhutatakse korduvalt. Lahendusena pakutakse, et eesti keel võiks olla kohustuslik osa õppekavast, mida see nüüdseks on, kuigi enamasti ainult 6 EAP ehk ühe sissejuhatava kursuse ulatuses. Vastuseisu keeleõppe kohustuslikkusele vastustest ei ilmne.

Tihti on välisüliõpilastel vajaka eestikeelse suhtluse võimalustest. Vastajad peavad oluliseks praktilise suhtlemise harjutamist. Nad soovivad luua eesti keele tundides rohkem võimalusi suhtlemise harjutamiseks, õppida kõnekeelt ja käsitleda teemasid, millega nad välismaalastena Eestis kokku puutuvad, nt eestikeelne suhtlus poes, kohvikus, pangas, postkontoris ja tee küsimine linnas. Samuti soovivad vastajad organiseerida tunniväliseid praktilisi harjutamisvõimalusi: käia eesti keele kursuste raames õpetajatega poes, külastada ühiselt üritusi, korraldada väljasõite, mängida mängu või niisama suhelda (vt näide 9). Soovitakse kokku puutuda eestlastega, kellega saaks suhtlemist harjutada (vt näide 10). Suhtlusoskuste arendamiseks on pakutud ka tandemi ja keelesõbra mõtet. Ülikoolis on need võimalused olemas, aga teave ei ole vastajateni jõudnud.

- (9) „Soovin, et oleks koht, kuhu minna ja kus peaks rääkima eesti keelt, et oleks võimalik õppida keelt seda kasutades.“ (SV, L1 = inglise)
- (10) „See, mil määral rahvusvahelist kogukonda hoitakse Eesti tudengitest eraldi (eraldi kursused, eraldi ühiselamud) muudab kohalike hulgas sõprade leidmise ja keele praktiseerimise keeruliseks.“ (LT, L1 = inglise)

Vastajate hulgas on neid, kes pole rahul eesti keele õppe tempoga ja sooviksid keelt omandada kiiremini, kui neil ülikoolis praegu võimalik on. Nende jaoks võiks tunnid olla raskemad, toimuda tihedamini ja eesti keele õpe olla intensiivsem (vt näide 11). On neid, kes soovivad intensiivkursuseid, mis sobiks tunniplaani. Need on üliõpilased, kes tahaks jääda Eestisse ning väljendavad valmisolekut intensiivselt eesti keelt õppida, aga ütlevad, et selleks pole ülikoolis piisavalt võimalusi (vt näide 12).

- (11) „Oleks tore, kui oleks eesti keele kursus, kus kogu A1 läbitaks ühe semestriga, umbes sama arv tunde nagu praegu, aga suuremad ootused üliõpilastele. Muutke keeleõpe raskemaks! Inimesed saavad sellega hakkama. Me tahame õppida.“ (LT, L1 = inglise)

- (12) „Tartu Ülikool .. peab pakkuma KAASAVAT KOGEMUST rahvusvahelistele üliõpilastele, eriti neile, kes õpivad kahe- või mitmeaastaste õppekavade järgi. Sest neil LÄHEB vaja eesti keelt vähemalt C1-tasemel, et leida kohalikul tööturul hea töö. Palun võimaldage seda!“ (LT, LV = urdu)

5. Järeldused

Eesti riigiasutuste ja Tartu Ülikooli keeleõppepoliitikas rõhutatakse vajadust välisüliõpilasi Eesti ühiskonda ja tööturule kaasata. Artiklis on kaardistatud Tartu Ülikooli välisüliõpilaste eesti keele õppimise kogemusi ja vajadusi keeleõppekorralduse tarbeks. Esiteks on artiklis otsitud vastust küsimusele, milline on Tartu Ülikooli välisüliõpilaste eesti keele õppe kogemus. Artikli aluseks olev uuring näitab, et välisüliõpilased tunnevad eesti keele õppimise vastu huvi: nad on enamasti eesti keelt õppinud ülikooli pakutavatel tasuta eesti keele kursustel rohkem kui kohustuslike või soovituslike ainepunktide kättesaamiseks. Sarnaselt Reile (2018) tulemustega ilmneb ka sellest uuringust, et välisüliõpilasi kannustab eesti keelt õppima peamiselt Eestis elamine: soov mõista eesti kultuuri ja eesti keele kõnelejaid ning austus paiga vastu, kus nad kõrgharidust omandavad. See keeleõppe ajend kasvab Eestis veedetud aja jooksul. Eesti keele õppe kohustuslikkuse vastu välisüliõpilased ei ole, pigem soovitakse, et see nii oleks, sest siis peab keeleõpe mahtuma tunniplaani. Selles osas eristuvad välisüliõpilased selgesti ülikooli akadeemilistest välistöötajatest, kes pooldavad läbinisti pehmeid võimalusi loovat keeleõppekorraldust ja seisavad keeleõppe kohustuslikkuse vastu (Klaas-Lang, Rozenvalde 2023). Samuti on välisüliõpilased vastupidiselt akadeemilistele välistöötajatele (Klaas-Lang, Rozenvalde 2023) eesti keele õppe kättesaadavuse, pakku-mise ja kvaliteediga rahul. Lisaks ülikooli pakutavatele keelekursustele õpivad välisüliõpilased eesti keelt veebipõhistes keeleõpperakendustes, iseseisvalt ning suheldes argiolukordades ja sõprade-tuttavatega.

Teiseks on artiklis küsitud, kuidas seostub välisüliõpilaste eesti keele õpe nende tulevikuplaanidega. Enamik vastajaid õppis eesti keelt küsitluse täitmise ajal ja kavatses seda ka edaspidi teha. Need, kes ei plaaninud keelt õppida, tõid põhjuseks kavatsuse Eestist lahkuda. Huvitaval kombel teevad lahkumisplaanide tihedamini need, kelle eesti keele oskus on parem, kes suhtlevad eesti keeles ja eestlastega sagedamini kui ülejäänud. Eesti keele

õppimise soov ei tõuku seega välisüliõpilaste puhul tingimata siia jäämise soovist, eriti paistavad selles osas silma ELi riikidest pärit üliõpilased ja meditsiinivaldkonnas õppivad tudengid.

Riigi poliitikadokumentides ja uuringutes (Haaristo 2014; SA Archimedes 2015; HTM 2022; Rootalu 2023) rõhutatud migratsioonipoliitiline eesmärk, et välisüliõpilased jääksid pärast õpingute lõpetamist Eestisse tööle, põrkub osaliselt selle vastu, kust ja mis erialale välisüliõpilased õppima tulevad ja kas neil erialadel on Eestis võimalik hästi tasustatud tööd leida. Näiteks lahkuvad meditsiinitudengid mujal paremini tasustatud töökohtadele, kuigi oskavad hästi eesti keelt ja suhtlevad kohalikega. Neid kaht tegurit peetakse uuringutes tavaliselt olulisteks välisüliõpilaste paigale jäämist soodustavateks teguriteks (Laine 2017; Alho 2020; Wang 2020). Uuringud on välja toonud, et sellise migratsioonipoliitika elluviimiseks oleks tööle jäämise vaatevinklist mõttekas värvata välisüliõpilasi erialadele, kus on suurem tööjõupuudus (Alho 2020; Rootalu 2023). HTMi ning Tartu Ülikooli vaheline haldusleping (2022) seda kehtestabki ning meditsiin on üks valdkondadest, kus Eestis valitseb tööjõupuudus (Rootalu 2023). Siinkohal ei takistagi meditsiinitudengitel Eestisse jäämist mitte kohaliku keele mitteoskamine või kohaliku suhtlusvõrgustiku olematus, pigem paremad töötingimused teistes riikides.

Ootuspäraselt ongi välisüliõpilaste sõnul levinuim põhjus Eestist lahkuda või siia jääda seotud töökohaga. Uuringu tulemuste põhjal ei saa täielikult nõustuda Klaas-Langi ja Reile (2019) järeldusega, et välisüliõpilased ei näe eesti keelt kasuliku ega vajalikuna töökoha saamiseks või karjääritegemiseks. Eestis töö leidmist toovad keeleõppe põhjusena välja küll vähesed, kuid selliseid välisüliõpilasi siiski on. Uuringus osalenute jaoks võib paigalejäämine nõuda üleminekut ingliskeelselt kõrghariduselt eestikeelsesse töökeskkonda ning nagu näitavad mitmed eelnevad uuringud (Gross, Veldre 2017; Kreegipuu 2017; EKKK 2019), tajuvad ka selles uuringus osalenud välisüliõpilased vajadust eesti keele järele tööturul. Enamik väidab, et nad kaaluksid Eestisse jäämist, kui oskaksid paremini eesti keelt. Eriti rõhutavad seost eesti keele oskuse ja Eestis töökoha leidmise vahel need, kes kavatsevad lahkuda või kahtlevad, kas saavad siia jääda.

Kolmandaks on artiklis kaardistatud välisüliõpilaste eesti keele õppe vajadusi. Peamiste probleemidena, millega eesti keelt õppides kokku puututakse, toovad välisüliõpilased välja ajapuuduse ja suhtlusvõimaluste

vähesuse. Peamiste ettepanekutena, kuidas ülikoolis keeleõppekorraldust tõhustada, soovivad välisüliõpilased luua intensiivsem õpitee ning leida neile rohkem võimalusi suhelda eesti keeles ja eestlastega nii keeletundides kui ka väljaspool. See näitab nende soovi olla kaasatud kohalikesse võrgustikesse. Huvi tuntakse eesti keele õppimise vastu küll erinevatel põhjustel, mitte peamiselt õpingute järel siia jäämiseks, siiski on neid, kes õpivad eesti keelt eesmärgiga Eestisse jääda ja sooviksid, et nad saaksid ülikoolis intensiivsemalt keelt omandada. Välisüliõpilaste Eesti ühiskonda kaasamise vaatevinklist, mis on nende keeleõppekorralduse peaeesmärke, näivad kõik need soovitusel mõistlikud ning näitavad, et välisüliõpilased tunnevad ka ise soovi olla kaasatud.

Kirjandus

- Alho, Rolle 2020.** ‘You need to know someone who knows someone’: International students’ job-search experiences. – *Nordic Journal of Working Life Studies* 10 (2), 3–22. <https://doi.org/10.18291/njwls.v10i2.120817>.
- Chiswick, Barry 2009.** The economics of language for immigrants: An introduction and overview. – *The Education of Language Minority Immigrants in the United States*. Ed. by Terrence G. Wiley, Jin Sook Lee, Russell W. Rumberger. Bristol: Multilingual Matters, 72–91.
- Cooper, Robert L. 1989.** *Language Planning and Social Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- EKKA 2019** = Eesti Kõrg- ja Kutsehariduse Kvaliteediagentuur 2019. Välisüliõpilaste õppimine ja õpetamine Eesti kõrgkoolides. https://haka.ee/wp-content/uploads/Temaatilise_hindamise_aruanne_2019.pdf.
- Ernst & Young 2017.** Eesti kõrgkoolide 2015. aasta vilistlaste uuring. https://www.hm.ee/sites/default/files/documents/2022-10/vil2015_aruanne.pdf.
- Gross, Renate, Helena Veldre 2017.** Eesti välisüliõpilaste olukord 2016. Tallinn: Eesti Üliõpilaskondade Liit. <https://www.yumpu.com/xx/document/read/57978832/rahvusvaheliste-tudengite-olukord-eestis-2016-luhi-raport>.
- Haaristo, Hanna-Stella 2014.** Välisüliõpilased Eestis – kas vajame neid ka tööturul? – Poliitikauuringute Keskuse Praxis väljaanne Poliitikaanalüüs 2. <https://www.praxis.ee/wp-content/uploads/2015/03/Valisuliopilased-Eestis.pdf>.
- Haridussilm 2023.** Kõrghariduse valdkonna raport. www.haridussilm.ee.
- Hein, Laura 2016.** Eesti infotehnoloogia (IT) valdkonna välisstudengite töötamishuvi ja -võimalused Eesti IKT ettevõtetes. Magistritöö. Tallinna Tehnikaülikool. <https://digikogu.taltech.ee/et/Item/957964cf-6541-4441-8cc5-7913628dc800>.

- HTM 2021** = Haridus- ja Teadusministeerium 2021. Eesti keele arengukava 2021–2035. <https://www.hm.ee/media/1516/download>.
- HTM 2022** = Haridus- ja Teadusministeerium 2022. Haridus- ja Teadusministeeriumi ning Tartu Ülikooli vaheline haldusleping. Vastu võetud 26.10.2022, nr 1.1-6.2/22/948. <https://www.riigiteataja.ee/akt/101112022014>.
- Kaldur, Kristjan, Kats Kivistik, Triin Pohla, Mart Veliste, Nastja Pertsjonok, Maarja Käger, Ave Roots 2019.** Uussisserändajate kohanemine Eestis. Uuringuaruanne. <https://www.ibs.ee/wp-content/uploads/2022/01/Uussisserandajate-kohanemine-Eestis-2019-EE.pdf>.
- Kallas, Kristina, Kristjan Kaldur, Kats Kivistik, Kaarin Plaan, Triin Pohla, Leonardo Ortega, Imre Mürk, Kaido Väljaots 2014.** Uussisserändajate kohanemine Eestis: valikud ja poliitikaettepanekud tervikliku ja jätkusuutliku süsteemi kujundamiseks. Uuringuaruanne. <https://www.ibs.ee/wp-content/uploads/2022/01/Uussisserandajate-kohanemine-Eestis.pdf>.
- Klaas-Lang, Birute, Liis Reile 2019.** Miks õppida „väikest keelt“? Integratiivne vs. instrumentaalne motivatsioon välisüliõpilaste eesti keele õppimisel. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 15. Estonian Papers in Applied Linguistics 15. Toim. Margit Langemets, Maria-Maren Linkgreim, Helle Metslang, David Ogren. Tallinn: Eesti Rakenduslingvistika Ühing, 83–98. <http://dx.doi.org/10.5128/ERYa15.05>.
- Klaas-Lang, Birute, Kerttu Rozenthal 2023.** Conflicting attitudes about the place of Estonian at the University of Tartu: Interpreting survey data on local and international staff. – *Terp taikamosios kalbotëros barų: Mokslinių straipsnių rinkinys prof. Meilutės Ramonienės jubiliejui*. Ed. by Inga Hilbig, Kristina Jakaitė-Bulbukienė, Eglė Žurauskaitė, Inga Daraškienė. Vilnius: Vilnius University Press, 101–113.
- Kreepuu, Tiit 2017.** Välisüliõpilased Eesti kõrghariduses. Haridus- ja Teadusministeerium. <https://www.hm.ee/sites/default/files/documents/2022-10/valisuliopilased.pdf>.
- Laine, Tytti-Maaria 2017.** International Degree Students and Graduates: A Follow-up Study on Employment and Social Integration into Turku. Migration Institute of Finland. <https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/178074/J-13-ISBN-978-952-7167-32-8-International%20Degree%20Students%20and%20Graduates.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
- Mortensen, Janus 2014.** Language policy from below: Language choice in student project groups in a multilingual university setting. – *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 35 (4), 425–442. <https://doi.org/10.1080/01434632.2013.874438>.
- Mosneaga, Ana, Lars Winther 2013.** Emerging talents? International students before and after their career start in Denmark. – *Population, Space and Place* 19, 181–195. <https://doi.org/10.1002/psp.1750>.

- Reile, Liis 2018.** Eestis õppivad välisüliõpilased ja eesti keel: hoiakud ja keeleõppimise motivatsioon. Magistritöö. Tartu Ülikool. <http://hdl.handle.net/10062/60670>.
- Rønne Nissen, Camilla 2018.** Language policy in reality – A study of language use in two English-Taught courses at University of Copenhagen. – Language Policy and Language Acquisition Planning. Ed. by Maarja Siiner, Francis M. Hult, Tanja Kupisch. Cham: Springer, 187–199. https://doi.org/10.1007/978-3-319-75963-0_11.
- Rootalu, Kadri 2023.** Välisüliõpilaste majanduslik mõju: Eesti tööturul osalemine 2022/2023. Haridus- ja Noorteamet. https://www.stat.ee/sites/default/files/2024-03/valistudengid_2023_v5_0.pdf.
- Rozenvalde, Kerttu, Birute Klaas-Lang 2022.** Mis keelt kasutada? Keelepoliitika roll üliõpilaste ja akadeemiliste töötajate keelevelikute suunamisel. – Keel ja Kirjandus 8–9, 835–854.
- SA Archimedes 2015.** Eesti kõrghariduse rahvusvahelise tutvustamise strateegia 2015–2020. <https://www.hm.ee/sites/default/files/documents/2022-10/korghariduse-rahvusvahelise-tutvustamise-strateegia.pdf>.
- Siiner, Maarja, Francis M. Hult, Tanja Kupisch 2018.** Situating language acquisition planning. – Language Policy and Language Acquisition Planning. Ed. by Maarja Siiner, Francis M. Hult, Tanja Kupisch. Cham: Springer, 1–10. https://doi.org/10.1007/978-3-319-75963-0_1.
- Spolsky, Bernard 2004.** Language Policy. Cambridge: Cambridge University Press.
- Söderlundh, Hedda 2012.** Global policies and local norms: Sociolinguistic awareness and language choice at an international university. – International Journal of the Sociology of Language 21, 87–109.
- Tartu Ülikooli senat 2023.** Õppekava statuut, muudetud Tartu Ülikooli senati 26. mai 2023. a määrusega nr 6 (jõustunud 26.05.2023). <https://ut.ee/et/sisu/oppekava-ulesehitus>.
- Wang, Zizhen 2020.** Bonding and bridging social capital: The determinants of English language fluency and its effects on the labour market outcome of international students in Ireland. – The Economic and Social Review 51 (1), 35–61.

Kerttu Rozenvalde
 eesti ja üldkeeleteaduse instituut
 Tartu Ülikool
 Jakobi 2
 51005 Tartu
kerttu.rozenvalde@ut.ee

On the link between the Estonian language needs and the future plans of the international students of the University of Tartu

KERTTU ROZENVALDE

To compensate for the decrease in the local population and contribute to Estonia's economic development, the government's migration policy as well as the language policies of the state and the University of Tartu are aimed at the inclusion of international students in the Estonian society and labour market, creating opportunities for those students through learning the Estonian language. For language policies to be successful, it is important to understand the experiences and needs of the participants involved. This paper focuses on the perspectives of international master's students at the University of Tartu, to map their language learning experiences and needs, including their interest in acquiring Estonian to stay working in Estonia. The study draws on a survey conducted among the international students enrolled in an English-medium master's programmes at the University of Tartu in 2023 with 175 participants.

The paper shows that international students take an interest in acquiring Estonian at the university as well as beyond it. They do not oppose the obligation to take an introductory Estonian course; moreover, their interest in taking Estonian courses is greater than is expected from them for obtaining their mandatory credits. They mostly learn Estonian out of interest in Estonia and language acquisition in general. However, among the respondents, there are those who learn Estonian with the desire to find employment in the local labour market. The students are mostly satisfied with the offer, availability, and quality of the Estonian courses. Nevertheless, they would need more opportunities to communicate in Estonian and with Estonians, as they are interested in becoming involved in local social networks and wish that the university would create more opportunities like this for them. Furthermore, those students who aim to stay in Estonia after graduation are interested in learning Estonian more intensively than it is currently possible.

Keywords: international students, higher education, language acquisition planning, language policy, Estonian as second language

ALTERNATIIVSEID ETÜMOLOOGIAID X *KOSUR, KOSLEP, LUUP(A), LÕUST JA POOK*

LEMBIT VABA

Annotatsioon. Artiklis esitatakse uus või täpsustatud etümoloogiline tõlgendus sõnadele *kosur* 'keretäis peksa', *koslep* 'keretäis, nahatäis', *luup(a)* 'hõlmader', *lõust* '(inetu) nägu, ilme' ja *pook* 'seeliku, särgi vm rõivaeseme äärispael'.

Võtmesõnad: etümoloogia, sõnalaenud, eesti keel, läänemeresoome keeled, slaavi keeled, germaani keeled

kosur : *kosuri* mrd 'keretäis peksa'

Kõnealust murdesõna ja selle häälikuvariante tuntakse peamiselt Ida- ja Lõuna-Eestis, kuid hajateateid on mujaltki: Saa Pee Iis T *kooser*, V spor *koosõr* ~ *koosõr'*, Häa JMd Pee Trm *koser*, Pil *kosor*, Aud SJn *kosur* : *kosuri*, Kos *kooser* : *koosre* jt: 'ahti üks ea *kosur* kätte (Aud); *ma anni talle kuradile üte ää kooseri, nii et ta unnass käen* (Kam) (EMS).

kosur : *kosuri* jt on laen pihkvamurdelisest vene sõnast *кожур* 'lambanahkne reisikasukas (tulup)' (ËSSJa 12: 41 sub **kožura* / **kožurь*), vrd mrd *кожурá* 'sea-, härjanahk; kalasoomus; puu-, munakoor' (SRNG 14: 53). Laensõna on juurdunud metafoorses tähenduses 'keretäis', vrd *kasukas* 'nahatäis, keretäis' (EKSS¹); vt ka *koslep*.

Kõnealust sõna on tähenduslikust lahknevusest hoolimata ekslikult üha seotud homonüümse vene laenuga *koser*, *kooser* (murdeteated Kirde- ja Kagu-Eestist) < vn *козырь* 'trump' (vt EEW 3: 963; Must 2000: 121–122; Blokland 2009: 134). Täiesti ilmselt on sellisele etümoloogilisele tõlgendusele kallutanud asjaolu, et Wiedemanni sõnaraamatus on kõnealused

¹ *kasukat* kasutati kujundlikus tähenduses hiljemalt juba XIX sajandil, vrd *ma tahan ühe hea kasuka sulle anda* fig. 'ich will dir eine gute Tracht geben', *ma ahdsin temale ühe õhukese kasuka* 'ich gab ihm eine kleine Tracht Schläge' (Wiedemann 1973 [1893]).

homonüümid esitatud sõnaartiklis *koser* ja tähendust 'keretäis peksa' on peetud ülekantud tähenduseks: *koser* : *koseri* 'trump / Trumpf; fig. (d) keretäis peksa / eine Tracht Prügel' (Wiedemann 1973 [1893]). Mari Must (*ibid.*: 121–122) on vene päritolu toeks juhtinud tähelepanu vene verbidele *kozyрять*, *kozyрнуть* 'ähvardama; hurjutama, söimama', mrd *kozyрять* 'käega või millegi raskega vastu pead lööma', *kozyрнуть* 'osavalt lööma'. Seesugusele kõrvutamisele räägib vastu paljukordset kinnitust leidnud tähelepanek, et konkreetseid esemeid vms tähistavate laenude puhul kannab laen identset või laenualusele maksimaalselt lähedast tähendust.

koslep : *koslepi* 'keretäis, nahatäis'

EKSSi järgi on sõna kõnekeelne. Eesti vanem leksikograafia *koslepit* ei tunne. Murdekeeles on sõna kohta teateid mitmelt poolt üle Eesti: Jõh Rõu *koslep* : *koslepi* ~ *koslebi*, IisR *koslep* : *koslepa*, Põi Han *koslap* (VMS; EMS). Õigupoolest on *koslep* Lääne-Eestis ja mujalgi märksa laiemalt tuntud, kui meie murdekogud osutavad. Nt kirjutab Saarte Hääl (25. IX 2012): *Koslepi näol on tegemist kaks korda aastas toimuva sõbraliku jõukatsumisega, millega saarlased mandrimeestele spinninguga haugi püüdmises koha kätte tahavad näidata. Sellest soovist on ka tuletatud ettevõtmise omapärane nimi.*

EESI järgi on tegu tundmatut päritolu tüvega. EKI ühendsõnastik ei ole *koslepi* päritolu suhtes seisukohta avaldanud. Oletan, et *koslep* on laen vene murdesõnast *кожелу́н* 'nülgur, inimene, kes võtab tapetud loomalt naha maha; kõrilõikaja, röövel' (SRNG 14: 51); laenualus koosneb osistest *ко́жа* 'nahk' + *лу́нить* 'koort maha võtma; peksma, kolkima'. Rõugest registreeritud *kosmak* : *kosmagu* 'koslep' (EMS) on samuti vene laen: < vn mrd *кожемяк* 'nahaparkal' (SRNG 14: 51) (< *ко́жа* 'nahk' + *мя́кать* '(pehmeks) muljuma, pigistama, sõtkuma'). Varem on vene laenuks osutatud *koosa* 'nahatäis, keretäis' < vn *ко́жа* 'nahk' (Must 2000: 121).

Nahka tähistavate sõnade metafoorne kasutus peksu tähenduses on arusaadav, sest füüsilise karistuse võtab peaausjalikult vastu ikka ohvri keha (kere, ihu) välispind ehk nahk (vrd *nahatäis*, *nahutama* 'naha peale andma, peksma' < *nahk*) või seda peitev kehakate (vrd *kasukas* 'nahatäis', vt ***kosur***). Metafoorsel seosel rajaneb ka tapetud looma nülgimist ja nahkade töötlemist ning kirjeldatud tegevustega seotud inimesi tähistavate sõnade ja väljendite kasutamine füüsilise karistamise tähenduses, nt *nahaparkija*,

-peksja, -rookija, nahka maha võtma, nahka läbi soolama, nahka siiluma, parkima (toornahka) parkainega töötlemas; peksma', kellegi nahka (läbi) parkima 'kedagi läbi peksma, kellelegi tublit keretäit andma' (EKMS 3: Peksma; EKSS). Samalaadse metafoorse tähendusnihe on laenamisel läbinud venelaenulised *koosa*, *kosur*, *koslep* ja *kosmak*.

Venelaenuliste parkalinimetuste tundmaõppimist ja jõudsat levikut on soodustanud venelastest rändparkalid, kes tegutsesid Eesti külades kuni Esimese ilmasõjani. Võimalusel antud nahad parkimiseks ikka venelaste kätte, sest nad olnud omal alal väga osavad (Moora 1964: 241, 243).

luup(a) : *luuba* 'hõlmader'

Sõna on tuntud ranniku- ja keskmurdes Harju- ja Järvamaal ning Virumaa keskosas: Kuu Hlj VNg JõeK KuuK Amb Pee Kad Rak *luupa* : *luupa*, Ris Kos Jür HJn *luup* : *luuba*, Kad *lupa* : *lupa*: *luubad olid ikka kui ned raud sahad`välla tulid* (Jür), *luupa, mis ühele`puole`püerab* (KuuK), *isa tegi arksaha osasi ja pani luubasaha kokku* (Kos), *lupa adra oli nesukene: õlm oli ja siis oli sahk ja siis raam oli sial pial* (Kad) (EMS).

Hõlmader (ka *pöördсахk*, *lehtader*, *lehtсахk*, *tiibader*, *suursահk*, *saksamaa ader*) on laia rauast hõlmaga künniriist, mis pöörab mullakamara täiesti ümber. Selle adratüübi kasutuselevõtt tähendas olulist pööret maaharimises. Baltikumis ja mujal Ida-Euroopa metsaalal sai hõlmader tuntuks VIII saj lõpul. Esimesed, Inglise päritolu hõlmadrad jõudsid Eestisse XIX saj algul ning neid kasutati mõisapõldudel. Talupojad olid algul hõlmatrade vastu, sest nendega kaasnesid suurenenud töönormid ning väikesed maatõugu hobused ei jõudnud raskeid atru vedada. Talurahvas võttis hõlmadra päriselt omaks alles 1870ndatel, kui külasepad hakkasid tegema atru, millel oli puust tiisel ja rauast hõlm (ERL: 38 sub *hõlmader*; Pärdi 2008: 84–85).

Wiedemanni sõnaraamatust *luup(a)*-sõna ootuspäraselt veel ei leia. *luubal* on etümoloogilised vasted vadjas ja Ingerimaa soome murdekeeles: *vdj loopi*, *loopii*, *loopia*, *loopin*, *looppi(n)*, *loopim*, *loppi* 'adralusikas, s.o hõlmadra osa, mis pöörab lahtilõigatud künniviilu kõrvale': *adraa lopid õlivad ravvassa* 'adralusikad olid rauast', *meni loopi kattši, piäv mennä pajjaa, tehä vassõnõ loopi* 'adralusikas läks katki, tuleb minna sepapajja, (lasta) teha uus (adra)lusikas' (VKS), sm mrd (Kallivere) *luopin* 'harkadra labidatoline lisaosa' (SMS). Eesti sõna etümoloogiat ei ole seni käsitletud.

Soome etümoloogiasõnaraamatutes on vdj (*adraa*) *loopii* seotud eesti murdesõnadega *loop* : *loobi*, *loopik* 'hauskar' ja verbiga ee *loopida*, vdjKu *looppia* (SKES 1: 313 sub *luotin*; SSA 2: 110–111 sub *luotin*); eesti vasteid pole käsitlusse kaasatud. Semantilises plaanis on see kõrvutus ebausutav.

Püüdes selgendada kõnealuse hõlmadranimetuse etümoloogiat, juhin tähelepanu slaavi rahvapärasele adraterminoloogiale: Vjatkaamaalt on aastal 1898 registreeritud vene murdeline adranimetus *клóник* 'ader, mis pöörab mullakamara vaid ühele poole' (SRNG 13: 301). *клóник*-adra kirjelduses öeldakse, et see erineb Kostroma tüüpi *косуля*-adrast üksnes selle poolest, et on väiksem, mistõttu sellega on võrreldamatult kergem künda, kuid künniviil on õhem ja kitsam (Zelenin 1907: 72). Selle vene sõna etümoloogiline vaste on sloveeni *klop* 'adra alumine osa'; Vene etümoloog Ljubov Kurkina on need sidunud verbiga *кленать* 'sepistama (külma rauda), neetima, (vasaraga) pinnima' (Kurkina 1981: 135). Oletan, et eesti-vadja sõna on tõukunud siin esiletoodud vene sõnatüvest. Vene l. rõhulise silbi vokaal on substitueeritud nii eestis (Must 2000: 514) kui ka vadjas kas pika või lühikese häälikuga; vadja häälikuvariantidesse *loopi* jt on pikk *o* võinud sugeneda ka sm *luotin*, is *lootin* 'adrahõlm' survel, ent eesti näidete vokalismi eripära on raske põhjendada.

lõust : *lõusta* 'veider, moondund või moonutatud nägu, näomoonutis, grimass; ebameeldiva näoga inimene, ka looma näo kohta'

Nii on selgitanud *lõusta* tähendust EKSS; EKI ühendsõnastiku esitus on varjundirikkam: '(halbustades või sõimates) ebameeldiv, veider, koletislik nägu või olend; veider või kole grimass'. Siin kirjeldatud tähenduses *lõust* on küllap enamikule tänapäeva eesti keele kõnelejatele tuttav, kuid polnud ilmselt veel XX saj alguskümnendel, kui Johannes Aavik tutvustas seda uute sõnade sõnastikus (Aavik 1919: 29): *lõust*, -a 'näomoonutus, grimass', 1921 ilmunud täiendatud väljaandes on sõnale *lõust* 'näomoonutus, grimass, veider, koletuslik nägu' lisatud märgend *tarvitusele tulemas* (Aavik 1921: 66). Sõna esineb siiski juba Eduard Vilde 1913. aastal ilmunud jutustuses „Asta ohver“: .. *noor Rolsted .. ruttas, näpp püsti ja nägu naljakal lõustal* .. (Wilde 1913: 7). Wiedemanni järgi on tegu lõunaeesti sõnaga: *lõust* : *lõusta* (d) 'grimass, näomoonutis / Fratze, Grimasse', kuid hilisema murdekogumise tulemused sellist levikupilti ei kinnita. EMSi andmeil on *lõust* : *lõusta* '(inetu) nägu, ilme' registreeritud üksnes Lüganusest, Iisakult,

Pühalepast ja Nõost, lisakust veel tuletis *lõustik* 'koleda näoga inimene'. Lõunaeesti esinemus lahkneb *lõustast* tüvevokaali ja tähenduse poolest: *lõust* : *lõusti* 'laterdis; lõugaja, kisakõri' (EMS), mis sunnib arvama, et Wiedemanni sõnaraamatus on Hiiumaad tähistav levikumärgend D eksslikult asendunud Tartu ja Võru murde märgendiga (d).

Etümoloogilistes käsitlustes on *lõusta* üsna üldiselt peetud deskriptiivsõnaks (Raun 1982: 83; EES), EKI ühendsõnastikus ei ole *lõusta* päritolu suhtes seisukohta avaldatud, Julius Mägiste on aga *lõust* : *lõusta* kõrvutanud lõunaeesti verbiga *lõustima* 'palju ja valjusti rääkima / viel und laut reden' ja selle tuletisega *lõustja* 'tuulehoog, mida rehe tuulamisel ligi manatakse / plötzlicher Wind (beim Kornwindigen gerufen)' (EEW 5: 1426). *lõusta* arvukate sünonüümide (*larhv, kärss, vahtimine, sihverplaat, pläsu, molu*) semantilises väljas puudub ohtrat rääkimist või valju karjumist märkiv tähendus. Oletan, et põhjaeestilise murdetaustaga *lõust* : *lõusta* on etümoloogiliselt seotud hoopis sõnaperega, kuhu kuulub *lõug* : *lõua* 'lõualuud, lõualuude ümbrus; suu', Jür *lõud*, JõeK *lõused* pl '(paistes) kaelanäärmed', Hlj JõeK *lõus*, Jõe *lous*, *leus* (< **leuyõissa*) pl in 'kaelanäärmete paistetuses': *siiga on lous* .., *kaela peal on muhud* (Jõe) (EMS); *lõust* on kas *lõu(se)d* mitmuse seestüleva või pigem ilmselt suurema sagedusega seesütleva leksikaliseerunud keelend, mis seejärel on kohanenud *st*-lõpuliste noomenitega, vrd nt murdekeelseid juhte *joos* : *joosu* 'jooksmine' ~ *joost* : *joosti* 'püsimatu inimene', *kraas* : *kraasi* ~ *kraast* : *kraasti* 'villakraasimise vahend', *karjus* : *karjuse* ~ *karjust* : *karjusti* 'karjus', *kius* : *kiusu* ~ *kiusa* ~ *kiust* : *kiustu* ~ *kiusta* 'kiusamine', *leis* : *leise* ~ *leist* : *leisti* ~ *leistu* 'leiutasu' (EMS).

Eesti murdekeeles leidub juhte, mis viitavad *st* ~ *sk* fakultatiivsele vaheldusele sõna lõpus: *leist* ~ *leisk* 'leiutasu', *roist* ~ *roisk* 'rämp, praht', *suust* ~ *suusk* 'suusk' (EMS; VMS), mis lubab *lõusta* häälikuvariandiks pidada *lõusk*-sõna; esmakordselt tuleb *lõusk* trükisõnas esile ilmselt 1916. aastal ilmunud Eduard Vilde romaanis „Mäeküla piimamees“: *Korraga turtsatas Tuksi poiss. Ta vajutas pea, mis kahte külge kangeid käändeid teinud, lõuska kistud näoga maha* .. (Vilde 1916: 211). Sõna murdeesinemuse kohta usaldusväärsed teated puuduvad. Ent 1960ndatel esitles Manivalde Lubi *lõusk* : *lõusa* 'looma- või kalasuu' kui enda loodud sõna (Lubi 1968: 241). Lubi loodud tehissõnaks peavad seda ka uudis- ja unarsõnade sõnastiku autorid (UUS 1985: 59). Rein Kull juhib tähelepanu sellele, et Lubi loodud *lõusk* on *lõust*-sõnaga ilmses assotsiatiivseoses (Kull 2000: 248).

Siinkirjeldatud etümoloogilisele seosele leidub analoog inglise keeles: ingl *mumps* pl 'süljenäärmete põletik' < *mump* 'näomoonutis, -ilme, grimass' (Chambers 2003: 686); saksa keele vahendusel on sõna jõudnud ka eesti keelde (EEW 5: 1569). Selle haiguse välisteks tunnusteks on sageli kaela, põskede ja lõua tursumine, haige on n-ö hamstri näoga.

pook : *pooga* 'seeliku, särgi vm rõivaeseme äärispaal; vöö'

pook : *pooga* ~ *poogi* (ka *veeris*, *äärepaal*) on eelkõige tuntud Lääne-Eesti saartel (Jäm Jaa Muh Rei), Vig, Pärnumaal (Pär PJg Hää Saa) ja Mulgis (Trv Hls Krk): *all ääres olid kuue poogad, .. mis oli must kuub, sellel oli suur lai 'koldne pook all* (Jäm); *miul olli musta kõrdi ja punane püük all, ahtike, sõrme laiune* (Krk); *'pooke ['vöid'] 'koeti kõladega, tufid ollid otsas; 'tõmma kasuk poogaga 'kihni kõvasti* (Saa) (EMS). *pook*-sõnast on tuletatud Hää *poogaís* 'vöö või vööks kasutatav paal', Muh *poogeline* 'poogaga, äärispaelaga' (EMS); *poogaline* 'pookadega kaunistatud; triibuline, poordiline' (Peebo 1980: 136); samuti esineb *pook* liitsõnades, nagu Rei *pookpaal*, Rei Phl *poogapaal* 'meestevöö', *vitspook* 'ilupaal naiste särgi või seeliku alläarel'.

Regilaulud näitavad *pook*-sõna märksa laiemat tuntust: *Mul oli üksi halli aia* ['seeliku äärispaal'], / *halli aia, pooli pooka*, / *seegi kahelõngaline!* (VJg) (ERLA I-2: 359); *Kelle pooka lõõnud lokka* [lokku, lokulauda] / *Vaskiharja lõõnud välku* / *See on peretütri pooka* / *Talutütri tarvissa* / *Vaskiharjal valmistatud* / *On see pook ta oma tehtud* / *Videvikul valmistatud* / *Põle see pook ta oma tehtud* / *Pook on külanaiste tehtud* / *Vabatnaiste valmistatud* (Pal < Lai) (ERA).

Seeliku ja naistesärgi äärispaela tähenduses on sõna järjekindlalt noteeritud eesti vanemas leksikograafias: Egge unten am Weiber-Rock / *Poock* (Göseken 1660: 165), Gebrähme (unten am Weiber Rock) *poock* (*ibid.*: 202), gewirckete Saum am Baur Rock / *poock*, Saum am Weiber Hembd / *witz poock* (*ibid.*: 347), Egge unten am Weiber Hembd *Witzpoock* (*ibid.*: 503); *Pook* Die bunte Borte an den weiber röcken *Reval*. (Vestring 1710–1730: 187); *pook* die bunte Borte an den Weiber-Röcken von Wolle (Helle 1732: 161); *pook* die bunte wollene Borte an Unterröcken r. (Hupel 1780: 246); *pook* : *poogi* ~ *pooga* 'Borte, aufgenähte Schnur', *vits-poogad* 'eine Art Borten unten am Weiberrock' (Wiedemann 1973 [1893]).

poogal on vaste vadjas, millele on tähelepanu juhtinud juba Ahlqvist (1856: 145): vdj *pookka* ~ *puukka* 'seeliku äärispael, kantpael; vöö', *lõjka-puukka* 'villane vöö', *tširja-puukka* 'kirjatud vöö, tikitud vöö', *vahtše-pookka*, *vahtsipookka* 'vaskpook, vasest äärispael (sarafanil); vaskvöö, vasest vöö; vaskvöö (neidu tähistav metafoor rahvalauludes)' (VKS); vadja häälikuvariandi *puukka* *ū* pro *ō* on tõenäoliselt *puuta* 'nahkvöö' mõju.

Rahvarõivauurija Aino Voolmaa (1920–2000) on kirjutanud poogast järgmist: *Üheks vanaks nähtuseks, mis on püsinud meie sajandini, on seelikute allääre kaunistamine, ühtlasi serva kulumise eest kaitsmine värvilistest, eeskätt punastest villastest lõngadest valmistatud äärispaeltega. .. pook on tähendanud kootud .. paela. [---] Arvestades asjaolu, et seelikute äärispaelte valmistamisel püüsid veel möödunud sajandil väga vanad tehnikad, pole võimatu, et need paelad on olnud kasutusel juba hoopis kauges minevikus. .. poogad olid kootud kõladega, milline valmistamisviis teatavasti on meie alal olnud tuntud juba neoliitikumis* (Voolma 1971: 136–137).

pooga päritolu on seni selgitamata (vt EEW 7: 2133). Oletan, et kõnealune ee-vdj **pōkka* on laen sõnaperest, kuhu kuuluvad visl *bók* 'raamat; tikandiga kaunistatud voodilina', *bóka* 'tikkima', *gullbóka* 'kuldilõngadega tikkima', vsaksi *bōkon* 'tikkima' < germ **bōkō* (Kluge 1989: 110–111 sub *Buch* 'raamat'); oletatav tähendusareng on kulgenud nii: 'raamat' → 'piltide või joonistega kaunistatud raamat' → 'piltide või mustritega kaunistatud rätik' → 'tikandiga kaunistatud voodilina' (vt Nedoma 2014: 69²). Varasemas etümoloogilises kirjanduses on vanaislandi (vanapõhja) sõna *bók* 'raamat; tikandiga kaunistatud voodilina' peetud etümoloogiliselt identseks sõnaga *bók* 'pöök, pöögipuu' ja sõna tähendanuks algselt õieti 'pöögipuust tahvlit, millesse lõigati ruunikirja märgid', ent kuna selline seos on semantiliselt väheveenev, on kaalutud visl *bók* 'raamat; tikandiga kaunistatud voodilina' sidumist germaani algkujuga **baukna-* (> visl *bákn* 'märk', vsaksi *bōkan* 'märk, tähis', vüsk *bouhhan* 'märk'), kusjuures tähendusareng kulgenuks sellisel juhul nii: 'märk, tundemärk' → 'kirjamaärk' (Vries 1977: 23 sub *bákn*, 47–48 sub *bók*¹⁻²; Pokorny 1: 104–105 **bhā-*, **bhō-*, **bhə-* 'särama, helkima, hiilgama, paistma').

Lühendid

Amb – Ambla; Aud – Audru; D – Hiiumaa [lühend Wiedemanni sõnaraamatus]; (d) – Tartu ja Võru murre, ka lõunaeesti kirjakeel [lühend Wiedemanni sõnaraamatus]; ee – eesti keel; fig. – piltlik, kujundlik [lühend Wiedemanni sõnaraamatus]; germ – germaani algkeel; Han – Hanila; Hlj – Haljala; Hls – Halliste; HJn – Harju-Jaani; Hää – Häädemeeste; Iis – Iisaku (idamurre); IisR – Iisaku (rannikumurre); in – inessiiv; ingl – inglise keel; is – isuri keel; Jaa – Jaani; JMd – Järva-Madise; Jõe – Jõelähtme (rannikumurre); JõeK – Jõelähtme (keskmurre); Jõh – Jõhvi; Jäm – Jämaja; Jür – Jüri; Kad – Kadrina; Kam – Kambja; Kos – Kose; Krk – Karksi; Kuu – Kuusalu; KuuK – Kuusalu (keskmurre); Lai – Laiuse; mrd – murdesõna; Muh – Muhu; Pal – Palamuse; Pee – Peetri; Phl – Pühalepa; Pil – Pilstvere; PJg – Pärnu-Jaagupi; pl – pluural; Pär – Pärnu; Põi – Põide; r. – põhjaeesti murre [lühend Hupeli sõnaraamatus]; Rak – Rakvere; Rei – Reigi; Ris – Risti; Rõu – Rõuge; Saa – Saarde; SJn – Suure-Jaani; sm – soome keel; spor – sporaadiliselt; T – Tartu murre; Trm – Torma; Trv – Tarvastu; V – Võru murre; vdj – vadja keel; vdjKu – vadja keele kukkusi murre; Vig – Vigala; visl – vanaislandi keel; VJg – Viru-Jaagupi; vn – vene keel; VNg – Viru-Nigula; vsaksi – vanasaksi keel; üksk – vanaülemsaksa keel

Kirjandus

Aavik, Johannes 1919. Uute sõnade sõnastik. Tartu: Istandik.

Aavik, Johannes 1921. Uute ja vähem tuntud sõnade sõnastik. Teine parandet ja suuresti täiendat trykk. Tallinn: A. Keisermanni kirjastus.

Ahlqvist Aug[ust] 1856. Wotisk grammatik jemte språkprof och ordförteckning. Helsingforsiae: Ex officina typographica H. C. Friis.

Blokland, Rogier 2009. The Russian Loanwords in Literary Estonian. (= Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica. Bd. 78.) Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Chambers 2003 = Chambers Dictionary of Etymology 2003. Ed. by Robert K. Barnhart.

EES = Eesti etimoloogiasõnaraamat 2012. Koost. ja toim. Iris Metsmägi, Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar. Peatoim. Iris Metsmägi. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <http://www.eki.ee/dict/ety/>.

EEW 1–12 = Julius Mägiste 2000. Estnisches etymologisches Wörterbuch 1–12. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft.

EKI ühendsõnastik 2023. Eesti Keele Instituut, Sõnaveeb 2023. <https://sonaveeb.ee/>.

EKMS 1–4 = Andrus Saareste 1958–1963. Eesti keele mõisteline sõnaraamat 1–4. Dictionnaire analogique de la langue estonienne. Avec un index pourvu de traductions en français. Stockholm: Vaba Eesti.

EKSS 2009 = Eesti keele seletav sõnaraamat 1–6, 2009. „Eesti kirjakeele seletus-sõnaraamatu“ 2., täiendatud ja parandatud tr. Toim. Margit Langemets,

- Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veskis, Ülle Viks, Piret Voll. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <http://www.eki.ee/dict/ekss/>.
- EMS** = Eesti murrete sõnaraamat I–VII, 1994–2021. Eesti Teaduste Akadeemia, Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <http://www.eki.ee/dict/ems/>.
- ERA** = Eesti regilaulude andmebaas. <https://www.folklore.ee/regilaul/andmebaas>.
- ERL** = Eesti rahvakultuuri leksikon 1995. Koost. ja toim. Ants Viires. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- ERLA I-2** = Eesti rahvalaulud. Antoloogia. I-2, 1969. Tallinn: Eesti Raamat.
- ËSSJa 1–** = Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. 1–. Отв. ред. О. Н. Трубачев. Москва: Наука 1974–. <http://etymolog.ruslang.ru>.
- Göseken, Heinrich 1660.** Manuductio ad Linguam Oesthonicam. Anführung zur Öhstnischen Sprache, Bestehend nicht alleine in etlichen præceptis und observationibus, Sondern auch In Verdolmetschung vieler Teutschen Wörter. Reval: Adolph Simon.
- Helle, Anton Thor 1732.** Kurtzgefaßte Anweisung Zur Ehstnischen Sprache, in welcher mitgetheilet werden, I. Eine Grammatica, II. Ein Vocabularium, III. Proverbia, IV. Ænigmata, V. Colloquia. Halle: Gedruckt bey Stephan Orban.
- Hupel, August Wilhelm 1780.** Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte den revalschen und den dörptschen; nebst einem vollständigen Wörterbuch. Riga, Leipzig: Johann Friedrich Hartknoch.
- Kluge, Friedrich 1989.** Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 22. Auflage unter Mithilfe von Max Bürgisser und Bernd Gregor völlig neu bearbeitet von Elmar Seebold. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Kull, Rein 2000.** Kirjakeel, oskuskeel, üldkeel. [Tallinn:] Eesti Keele Sihtasutus.
- Kurkina 1981** = Л[юбовь] В[икторовна] Куркина 1981. Заметки по русской этимологии. – Этимологические исследования. Вып. 2. Свердловск: Уральский государственный университет, 133–137.
- Lubi, Manivalde 1968.** Valimik sõnu mu kodumurrendist. – Emakeele Seltsi aastaraamat 13 (1967). Tallinn: Eesti Raamat, 239–245.
- Moor, A[liise] 1964.** Peipsimaa etnilisest ajaloost. Ajaloolis-etnograafiline uurimus Eesti-Vene suhetest. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Must, Mari 2000.** Vene laensõnad eesti murretes. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Nedoma, Robert 2014.** Miscellanea Eddica: bláhvítr, Ysia und oğur-/ógurstund. – Erzählen im mittelalterlichen Skandinavien II. Wiener Studien zur Skandinavistik. Bd. 22. Wien: Praesens Verlag, 68–86. https://www.academia.edu/36246240/Miscellanea_Eddica_bláhvítr_Ysia_und_oğur_ógurstund.
- Peebo, Jaak 1980.** Kalevipoja sõnastik. – Sõnasõel 4, 15–173.
- Pokorny 1–2** = Julius Pokorny 1949–1959. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch 1–2. Bern: A. Francke AG Verlag.

- Pärdi, Heiki 2008.** Talumajandus. – Eesti rahvakultuur. 2., täiendatud tr. Koost. ja toim. Ants Viires ja Elle Vunder. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 75–106.
- Raun, Alo 1982.** Eesti keele etümoloogiline teatmik. Rooma, Toronto: Maarjamaa.
- SKES 1–7** = Yrjö H. Toivonen, Erkki Itkonen, Aulis J. Joki, Reino Peltola 1974–1981. Suomen kielen etymologinen sanakirja 1–7. (= Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII. Tutkimuslaitos „Suomen suvun“ julkaisuja III.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- SMS** = Suomen murteiden sanakirja. <http://kaino.kotus.fi/sms>.
- SRNG 1–49** = Словарь русских народных говоров 1–52. <https://iling.spb.ru/vocabula/srng/srng.html>.
- SSA 1–3** = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja 1–3, 1992–2000. Päätoim. Erkki Itkonen, Ulla-Maija Kulonen. (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 556. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Zelenin 1907** = Дм[итрий] Зеленин 1907. Русская соха и ее история и виды. Очерк из истории русской земледельческой культуры. Вятка: Губернская Типография.
- UUS 1985** = Tiiu Erelt, Rein Kull, Henno Meriste 1985. Uudis- ja narsõnu. Tallinn: Valgus.
- Vestring, Salomo Heinrich 1998 [1710–1730].** Lexicon Estonico Germanicum. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- VKS** = Vadja keele sõnaraamat. Vad'd'aa tšeelee sõna-tširja. Словарь водского языка 2013. 2., täiendatud ja parandatud tr. 1. tr toim. Elna Adler, Silja Grünberg, Merle Leppik. Peatoim. Valmen Hallap. 2. tr toim. Silja Grünberg. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <https://www.eki.ee/dict/vadja/>.
- VMS** = Väike murdesõnastik I–II, 1982–1989. Toim. Valdek Pall. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus. <http://www.eki.ee/dict/vms/>.
- Voolma, Aino 1971.** Eesti rahvarõivaseelikud. – Etnograafiamuuseumi aastaraamat 25, 106–149.
- Vries, Jan de 1977.** Altnordisches Etymologisches Wörterbuch. Zweite verbesserte Auflage. Leiden: E. J. Brill.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1973 [1893].** Estnisch-deutsches Wörterbuch. Vierter unveränderter Druck nach der von Jakob Hurt redigierten Auflage. Tallinn: Valgus.
- Vilde, Eduard 1913.** Asta ohwer. Leib. Punane wiir. Wiaburi. Tallinn: J. Lilienbachi Kirjastus.
- Vilde, Eduard 1916.** Mäeküla piimamees. Tallinn: Mõtte Kirjastus.

Alternative etymologies X
kosur, koslep, luup, lõust, pook

LEMBIT VABA

The article presents a new or refined etymological interpretation of the words *kosur* 'body bag > a bodyful of beating', *koslep* 'body bag, skin bag', *luup(a)* 'mould-board plough', *lõust* '(ugly) face, look' and *pook* 'the hem of a skirt, shirt or other garment'.

kosur : *kosur* 'a bodyful of beating' and its phonetic variants are mainly known in East and South Estonia, but there are scattered reports from elsewhere. The word is a borrowing from the Russian *кожур* 'sheepskin travelling cat'. Despite the semantic discrepancy, it has been erroneously associated with the homonymic Russian loan *koser, kooser* < *вн козырь* 'trump'. This juxtaposition is contradicted by the repeatedly confirmed observation that in the case of loans denoting specific objects, etc., the loan carries an identical meaning or a meaning as close as possible to the subject of the loan.

koslep : *koslepi* 'beating' is a lexeme of colloquial Estonian which is not known in older Estonian lexicography. In dialects, the word is known all over Estonia. It is presumably a loanword from the Russian dialect *кожелуш* 'skiver, a person who takes the skin off a slaughtered animal; stalker, robber' (< *кожа* 'skin' + *лунить* 'to take the skin off; to beat'). The word *kosmak* : *kosmagu* 'beating', recorded from Rõuge in Southern Estonia, is also a Russian loanword: < Russian dial. *кожемьяк* 'tanner' (< *кожа* 'skin' + *мякать* '(to) bruise, squeeze, knead'). Having been borrowed into the Estonian language, these loans have undergone a metaphorical shift in meaning.

luup(a): *luuba* 'mouldboard plough' is known in the coastal and central parts of Harju, Järva and central Virumaa. The introduction of this type of plough marked an important turning point in farming, but it was not until the 1870s that Estonian peasants adopted it, when the villagers began to make a spinning wheel with a wooden spike > beam and an iron gib > mouldboard. The equivalents of the word are Votic *loopi, loppi*, etc. 'coulter, i.e. the part of the mould-board plough that turns away from the cut-up ploughshare' and Finnish dial. (Kallivere in Estonian Inger) *luopin* 'the shovel-like appendage of the forked plough'. The Estonian-Votic-Finnish word in question is presumably a loan from the Russian dialectal substantive *клопик* 'plough that turns the ridge of soil to one side only',

which is etymologically related to the verb *кленать* 'to forge (cold iron), rivet, (hammer) surface'.

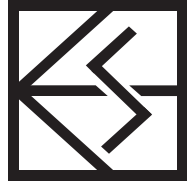
lõust : *lõusta* 'an odd, deformed or distorted face, facial disfigurement, grimace; an unpleasant-looking person, the face of an animal' was little known in the early decades of the 20th century. In Wiedemann's dictionary, the word is erroneously recorded as a word from the Tartu and Võru dialects in Southern Estonia. Subsequent dialectal research has revealed that the word *lõust* is only slightly known in North Estonia. In etymological studies, *lõust* has been regarded as a descriptive word. I assume that *lõust*, with its North Estonian dialect background, is a lexicalised form of the *lõu(se)d* '(swollen) neck glands' of the plural inflection *lõus*, which has been adapted to *st*-final nouns. An analogue of the etymological relationship described is the English *mumps* pl 'inflammation of the salivary glands' < *mump* 'facial disfigurement, grimace'. The external signs of the disease are often swelling of the neck, cheeks and chin, with a 'hamster face'.

A possible phonetic variant of *lõust* is *lõusk* : *lõusa*, a hypothesis supported by examples in an Estonian dialect, where *st* ~ *sk* also occurs as an optional alternation at the end of a word. The linguist Manivalde Lubi has considered the word *lõusk* : *lõusa* 'animal or fish mouth' to be an artificial word of his own creation.

pook : *pooga* ~ *poogi* 'the hem of a skirt, shirt or other garment; belt' is especially known on the West-Estonian islands, in Pärnumaa and Mulgi. Runic songs show that the word *pook* is much widely known. In the sense of a skirt and the hem of a woman's shirt, the word has been consistently recorded in older Estonian lexicography since Göseken (1660). The word has a counterpart in the Votic language: *pookka* ~ *puukka* 'skirt ribbon, cantle; belt'. I presume that the Estonian-Votic **põkka* in question is a loan from a vocabulary that includes Old Icelandic *bók* 'embroidered bedclothes', *gullbóka* 'embroider with gold thread', Old Saxon *bōkon* 'embroider' < Germanic **bōkō*.

Keywords: etymology, loanwords, Estonian, Finnic languages, Slavic languages, Germanic languages

Lembit Vaba
phorest45@gmail.com

RINGVADE

EMAKEELE SELTSI

104. TEGEVUSAASTA (2023)

I. Üritused

1. Konverentsid

Emakeele Selts korraldas ja kaaskorraldas 2023. aastal kolm konverentsi, kus ettekandeid peeti kokku 39.

Koos Laurentsiuse seltsiga korraldati 15. aprillil Eesti Teaduste Akadeemia saalis X Ahrensi konverents „Eduard Ahrens 220“. Tarmo Soomere avasõnadele järgnesid ettekanded: Sulev Valdmaa „Eduard Ahrensi tähtsusest“, Sirje Kivimäe „Eestimaa Ahrensi ajal“, Karl Pajusalu „Eesti ja Soome murdekontaktid“, Annika Viht „Eduard Ahrens XIX sajandi grammatikute seas“, Hannu Remes „Soome keel Eduard Ahrensi eesti keele grammatikas“ ja Priit Rohtmets „Kirikukorraldusest Eesti- ja Liivimaal XIX sajandil“¹.

29. septembril tähistati Euroopa keelte päeva üliõpilaskonverentsiga Tallinna Ülikoolis. Konverentsi esimeses pooles „Keel hariduses“ oli kolm ettekannet: Sofia Lutter „Tartu lasteaialaste lapsevanemate suhtumine kakskeelsusesse ja varajasse keeleõppesse“, Kulla Mellov „Eesti keele teise keelena õpetaja tagasisidekommentaariid õpilaste tekstidele protsessikeskses tekstiloomes“ ning Nele Novek „Väike pedantlik märkus: siin on kaks tühikut ehk Millist tagasisidet kaasüliõpilased kirjutavad?“. Teises pooles „Keel kasutuses“ oli neli ettekannet: Agnes Kolga „Laadivahelduse taandumine põhikooli õpilaste keelekasutusest“, Silver Erm „Suulise keele erijooned sõpradevahelises Discordi-vestluses“, Anastasia Šepilenko „Kontrastiivne uurimus modaalkonstruksioonide kasutusest eesti ja saksa keeles palvete koostamisel“ ning Loviisa Mänd „Deminutiivsete nimi- ja omadussõnade funktsioonid eesti ilukirjanduses“.

¹ Konverents on järelvaadatav aadressil <https://www.emakeeleselts.ee/koik-teated/x-ahrensi-konverents-eduard-ahrens-220-15-04-2023/>.

5.–6. oktoobril toimus Tartus rahvusvaheline konverents „Läänemere-soome kontaktid“, mida korraldasid Tartu Ülikooli arheoloogia, geneetika ja lingvistika sidusuuringute kolleegium, Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut ning Emakeele Selts. Esimesel päeval toimusid plenaar-ettekanded ja üldseksioon. Teise päeva ettekanded koondusid kolme teemaderingi: Soome lahe äärsed kontaktid, kontaktid läänemeresoome idapiiril ning Liivi lahe ümbruse kontaktid. Konverents oli pühendatud professor Tiit-Rein Viitso (1938–2022) mälestusele. Ühtlasi tähistati konverentsiga liivi pärandi aastat ja põliskeelte kümnendit.

2. Kõnekoosolekud, väliskeelepäevad, koolikeelepäevad ja keelelaagrid

Emakeele Selts korraldas 2023. aastal neli kõnekoosolekut, kolm keelepäeva, kolm väliskeelepäeva, kaks koolikeelepäeva ja kaks laagrit. Ettekandeid esitati aasta jooksul kokku 72.

17. veebruaril korraldasid Uppsala Ülikooli nüüdiskeelte osakond ja Emakeele Selts Uppsalas väliskeelepäeva. Esinejate nimekirjas oli küllalisi nii Eestist kui ka Rootsist. Kokku üheksa ettekande teemade hulgas olid eesti murded, sõnaassotsiatsioonid, keeletehnoloogia, kirjandus ning Eesti ja Rootsi kontaktid eri vaatenurkadest: Karl Pajusalu „The making, levelling and rebirth of Estonian dialects“, Ene Väinik „The changing mind – the Estonian word association revisited after 40 years“, Sirli Zupping „Milliseid lahendusi pakub eesti keeletehnoloogia?“, Meelis Friedenthal „Bees, science and contemporary literature: The writer’s perspective“, Raimo Raag „Hur estniskan kom till Uppsala universitet“, Mari-Liis Korkus „How do teens talk? An insight into the language use of Swedish-Estonian bilinguals“ ning Geda Paulsen ja Eva Velsker „Estniska på Uppsala universitet: nuläget och framtiden“.

14. märtsil toimus Emakeele Seltsi koolikeelepäev Audentese Era-koolis. 7. klassiga arutles võõrsõnade teemal Tiina Paet, 8. klassidele tegi Sõnaveebi töötoa Marja Vaba ja 9. klassidele tutvustas keeletehnoloogia võimalusi Tiiu Üksik.

15. märtsil tähistati Ülenurme Gümnaasiumis emakeelepäeva. Koolikeelepäeval peeti neli ettekannet: Tõnu Tender „Kristjan Jaagu päev ja Stalini vuntsid. Keelepäeva sissejuhatuseks“, Külli Habicht „Milleks uurida vana kirjakeelt?“, Annika Hussar „Mitut Laurat ja Rasmust sa

tead?“ ning Elisabeth Kaukonen „Eurotibidest ja keevitajaonudest ehk kuidas väljendatakse sugusid eesti keele liitsõnades?“.

9.–10. juunil korraldati Luua Metsanduskoolis koolinoortele keelesaagel „Hääldusest ja hääldamisest“. Tulevase emakeeolümpiaadi teemaga seotud kahepäevases saagris osales 23 koolinoort Tallinnast ja Tartust, Haapsalust ja Narvast, Märjamaalt, Raplast ja Viimsist. Katrin Leppik, Anton Malmi ja Pire Teras Tartu Ülikooli foneetikalaborist tutvustasid hääldusõpetuse teoreetilisi tahke ning lasid noortel töötubades praktilisi harjutusi teha.

27. juunil toimus Tartus LVI J. V. Veski päev „Eesti keelest ja läänemeresoome keelteperest“, mis oli pühendatud Johannes Voldemar Veski 150. sünniaastapäevale ja UNESCO põliskeelte kümnendile. Tartu Ülikooli Sihtasutus andis üle J. V. Veski nimelise 500-eurose stipendiumi, mille pälvil Tartu Ülikooli eesti keele eriala teise aasta bakalaureusetudeng Maria Merilo. Ettekandeid oli neli: Reet Kasik „Johannes Voldemar Veski eesti oskuskeele arendajana 1920–1940“, Valts Ernštreits „Liivi keel põliskeelte aastakümnel“, Petar Kehayov „Keelesaarte tähtsusest läänemeresoome keeleteadusele“ ja Heinike Heinsoo „Üle neljakümne aasta koos vadjalastega“. Emakeele Seltsi 68. aastaraamatut tutvustas peatoimetaja Reili Argus. Ettekannete osa järel liiguti traditsiooniliselt Raadi kalmistule, kus kõneles Külli Habicht. Asetati lilled J. V. Veski hauale ning lauldi ühiselt ta lemmiklaule. Järgnes ringsõit Veski sugulaste juhatamisel temaga seotud kohtadesse Maarja-Magdaleena kihelkonnas.

25. augustil tähistati Tartus Tiit Hennoste 70. sünnipäeva akadeemilise juubelipeoga „Tiit Hennoste ja tema kolm kontrapunkti“ ning esitleti Kirsi Laanesoo-Kalgi, Mart Velskeri ja Roosmarii Kurvitsa koostatud pühendusteost „Kahtlus ja mõttemäss“. Ettekandeid oli kolm: Renate ja Karl Pajusalu „Dialoogiline emamurre“, Mart Velsker „Tuglas, Barbarus, Luts ja Hennoste“ ning Väino Koorberg „„See oli õudne!“ Elu ilma Hennosteta. Kell 23:57. Lisatud galerii ja Priit Pulleritsu kommentaar“. Ürituse korraldasid Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut, Emakeele Selts ja Eesti Kirjandusmuuseum.

15. septembril korraldasid Emakeele Selts ja Eesti Keele Instituut kõnekoosoleku Jüri Viikbergi 70. sünnipäeva tähistamiseks. Ettekandeid oli neli: Karl Pajusalu „Põhjaeesti põliskeelest“, Annika Viht „Johannes Gutsllaffi keele variantsusest“, Ott Kurs „Jüri Viikbergiga Kesk-Aasias, Krimmis ja kirjatõös“ ning Marit Alas „(Eba)õiged kohanimed“. Seejärel

esitleti Jüri Viikbergi vastvalminud artiklikogumikku „Sõna sekka“ (Emakeele Seltsi toimetised 81).

22. septembril toimus Väike-Maarjas Ferdinand Johann Wiedemanni keelepäev. Wiedemanni 2023. aasta keeleauhinna pälvis Peeter Päll järjepideva ning väärtusliku panuse eest eesti keele, kultuuri ja identiteedi kindlustamiseks nimeuurija ja keelekorraldajana. Väike-Maarja Gümnaasiumi õpilane Kati-Ly Randviir pidas ettekande „Mis toimub keeletunnis, kui läbivaks teemaks on „Wiedemanni keeleauhind“?“, laureaati tutvustas Tiina Paet, Peeter Päll rääkis Wiedemannist ja kohanimedest, Tiina Laansalu nimekorraldusest nimenõuanneteni ning Jüri Valge tegi ettekande „Köögijutust üleriigiliseks keelesündmuseks. Wiedemanni keeleauhind 35“. Järgnes vestlusring koha ja identiteedi teemadel, milles osalesid laureaati, esinejad ja õpilased ning mida juhtis Jüri Viikberg. Laureaati istutas Väike-Maarja keeletammikusse nimitamme. Keelepäeva korraldasid Emakeele Selts, Haridus- ja Teadusministeerium, Väike-Maarja vallavalitsus, Väike-Maarja Gümnaasium ja Väike-Maarja seltsimaja.

13. oktoobril korraldasid Emakeele Selts ja Müncheni Ludwig Maximiliani Ülikooli fennougristika õppetool väliskeelepäeva Münchenis. Ettekandeid peeti viis: Külli Habicht „Die Spuren der deutschen Sprache in der estnischen Schriftsprache“, Helin Kask „English-Estonian code-copying in Estonian blogs and vlogs“, Helle Metslang „Eesti keelest Euroopa ja Uurali keelena“, Tiit Hennoste „Ahah ja ahaa, ah ja aa, noh ja noo, jah ja jaa. Ja teised pisikesed sõnad, millega me suhtleme“ ning Mare Kõiva „Loitsudest, sõnamaagiast, nõidumisest minevikus ja tänapäeval“.

20.–22. oktoobril toimus põliskeelte kümnendile pühendatud keelelaager Mulgimaal Kopra talus, kuhu oli kokku tulnud kodukandi keelte ja eluviisi hoidjaid lastest täiskasvanuteni üle Eesti. Ungari keelealast ja keelerikkuse hoidmisest rääkis Péter Pomozi, töötube tegid Tiina Laansalu ja Kristiina Praakli, ettekanded pidasid ja kogemusi vahetasid kaheksa keelekogukonna esindajad Häädemeestelt, Lüganuselt, Kuusalust, Kihnust, Muhust, Mulgimaalt, Saaremaalt ja Võrumaalt.

10. novembril korraldasid Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut ja Emakeele Selts Renate Pajusalu 60. sünnipäevale pühendatud ettekandepäeva. Ettekandeid oli neli: Gerson Klumpp „Renate muss putzen“, Helen Hint ja Maria Reile „Üks ebaõnnestunud ettekanne mingitest ebaõnnestunud katsetest“, Ann Veismann „Kas moos ja buss seisavad endiselt?“ ning Miina Norvik „Ja lõhnab angervaks ...“

12. novembril toimus Amsterdumis Eesti Koolis eesti keele päev „KeelEST ja meelEST“. Täiskasvanutele peeti kaks ettekannet: Birute Klaas-Lang „Üleminek eestikeelsele haridusele Eestis. Perekonna roll lapse teises keeles õppimise toetajana“ ja Andra Kütt-Leedis „Kust see laps need sõnad võtab ehk Lapse keeleomandamisest ja selle toetamisest“. Samuti tegi Andra Kütt-Leedis keelehooldeteemalise töötoa. Lauri Räpp ja Anne-Mai Tevahi esitasid luulekava ja vestlesid kohaletulnutega. Samal ajal tegi Kätlin Vainola eri vanuserühmades lastele loovtegevusi „Loome ja loeme koos“.

23. novembril Tallinnas toimunud kõnekoosolek „Läänemere keelesillad. Hannu Remes 80 ja Raimo Raag 70“ oli pühendatud seltsi kahele välisliikmele. Kõnekoosoleku esimeses pooles keskenduti Hannu Remesele, kel oli 2. oktoobril 80. sünnipäev. Helle Metslang pidas ettekande „Meie Hannu Remes“, Annetrin Kaivapalu „Lähivõrreldes eesti silda ehitamas“ ning Hannu Remes „Kogumikust „Eesti silda ehitamas“ tänase pilguga“. Teise poole keskmes oli 20. augustil 70. sünnipäeva tähistanud Raimo Raag. Jüri Viikberg rääkis teemal „Ametivend Raimo Raag“, Enn Küng „Eestimaa minek Rootsi riigi koosseisu 1561. aastal“ ning Raimo Raag „Rootsi kirjakultuur uusaegsel Eesti-, Liivi- ja Ingerimaal“. Seejärel esitleti seltsi toimetiste sarjas ilmunud Raimo Raagi vastvalminud monograafiat „Rootsi kirjakultuur uusaegsel Eesti-, Liivi- ja Ingerimaal“ (nr 82).

27. novembril tähistati Eesti Kirjandusmuuseumis Asta Õimu 80. sünnipäeva ettekandepäevaga „Eesti keele teetähised“. Peeti kolm ettekannet: Natalia Ermakov „Mee ja vaha kasutamine ersa kultuuris“, Nikolai Kuznetsov „Kuidas komi keeles hellitatakse?“ ning Ene Vainik „Kuidas me mõtleme keelest?“. Pärast ettekandeid esitleti Asta Õimu uut raamatut „Eesti keele teetähised“. Üritust korraldasid Eesti Kirjandusmuuseum ja Emakeele Selts.

II. Muu tegevus

Jätkusid varasemad ettevõtmised.

Vikerraadios kõlasid iganädalased „Keelesäutsud“ 13 autoriga: Madis Jürviste, Elisabeth Kaukonen, Mari-Liis Kalvik, Mari Kendla, Kristina Koppel, Tiina Laansalu, Sirje Mäearu, Tiina Paet, Lydia Risberg, Maria Tuulik, Mari Vaus, Annika Viht ja Tiitu Üksik.²

² Keelesäutsud on järelkuulatavad aadressil <https://vikerraadio.err.ee/arhiiv/vikerhommik/keelesauts>.

Emakeele Selts ning Haridus- ja Teadusministeerium korraldasid 2022. aasta keeleteo valimise. Aasta keeleteo konkursi eesmärk on tunnustada tegusid, mis tõstavad eesti keele tuntust ja mainet, väärtustavad eesti keele õpetamist, õppimist ja oskamist, soodustavad eesti keele kasutamist ja staatuse kindlustamist ning edendavad eesti keele talletamist ja uurimist. Jaanuaris vaagis seltsi juhatus konkursile „Keeletegu 2022“ esitatud keeletegusid. Laureaadid tehti teatavaks Tartus Haridus- ja Teadusministeeriumis 14. märtsil. Konkursil anti välja kaks auhinda: peaauhind ja rahvaauhind. Peaauhinna saaja otsustasid taasiseseisvunud Eesti haridus- ja teadusministrid, selle pälvis Eesti Keele Instituudi inspiratsioonipäev „Näitame keelt“. Rahvaauhinna võitsid Eesti Keele Instituudi ja Eesti Rahvusringhäälingu koostöös valminud keeleajalooteemalised keelekillud ETVs. Emakeele Selts oli kaasatud kolme keeleteo kandidaadi tegevusse. Esitatud olid 2022. aastal ilmunud Emakeele Seltsi toimetised nr 79 ja 80 – Hannu Remese artiklikogumik „Eesti silda ehitamas“ ja Krista Kerge artiklite valimik „Sõna, see piisake meres“. Samuti oli kandidaadiks seatud põliskeelte kümnendile pühendatud konverents „Eesti keeleala – põline ja rikas“, mida kaaskorraldasid Emakeele Selts, Eesti Keele Instituut ja Eesti Teaduste Akadeemia.

24. märtsil toimus Tartus Emakeele Seltsi aastakoosolek. Akadeemilise ettekande „Eesti laste jutustamis- ja viitamisoskuse seosed keelelise kasvukeskkonnaga“ pidasid Andra Kütt ja Reili Argus. Teadussekretär Marit Alas tegi kokkuvõtte seltsi tegevusest 2022. aastal.

Selts andis ka 2023. aastal Haridus- ja Teadusministeeriumi rahalisel toetusel välja kuus stipendiumi eesti keele ja kirjanduse õpetajaks õppivatele üliõpilastele. Stipendiumi said Anu Bollverk, Egne Korol, Eileen Laidus, Beryt Paidra, Katarina Sieglinde Schultz ja Orsolya Sild. Stipendiaadid kuulutati välja 3. novembril 2023 Tartu Ülikooli raamatukogus eesti keele õpetajate sügiskonverentsil.

Kaheksandat korda toimus ettevõtettenimede võistlus „Ehe Eesti – Eesti ettevõttele eesti nimi“. Võistluse kuulutasid emakeelepäeval välja Emakeele Selts, Eesti Interneti Sihtasutus, Eesti keelenõukogu, Haridus- ja Teadusministeerium ning Keeleamet. Kandidaate laekus seitsmes kategoorias rekordiliselt 84 (sh 8 õpilasfirmat). 17. oktoobril toimus ettevõtettenime võistluse lõpuüritus Tallinnas, kus Ilmar Tomusk pidas ettekande „Äri- ja ettevõtettenime hea tava“, Sirlil Zupping „Kas ettevõtted peaks jõudma Vikipeediasse?“ ning Mare Vahtre „ee – värv eestimaalasteni“. Autasustati

eheda eesti nimega ettevõtteid: tootmisettevõtte kategoorias tuli võitjaks HUUM OÜ, teenindusettevõtte kategoorias Vudila (Vudila Mängumaa OÜ), vabaühenduse kategoorias MTÜ Jääk ja Praak, haridus- ja kultuuriasutuse kategoorias MTÜ Lasteraamat, aasta uustulnuka kategoorias OÜ Sõnavulin, õpilasfirma kategoorias PAKILINE ning rahvusdomeeni-nime kategoorias mänguvõti.ee (Mänguvõti OÜ). Žüriisse kuulusid Eesti Interneti Sihtasutuse, Eesti keelenõukogu, Eesti Väike- ja Keskmiste Ettevõtjate Assotsiatsiooni, Emakeele Seltsi, Haridus- ja Teadusministeeriumi ning Keeleameti esindajad.

Novembris toimus Tartu Ülikooli üliõpilaste õppekäik Tallinna.

III. Kirjastamine

2023. aastal on trükkis ilmunud

- Emakeele Seltsi aastaraamat 68 (2022). Peatoimetaja Reili Argus, toimetaja Maire Raadik. Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts. Tallinn, 2023. 288 lk;
- Jüri Viikberg. Sõna sekka. Valik kirjutisi 1997–2023. Emakeele Seltsi toimetised nr 81. Toim. Mari Kendla. Tallinn 2023. 282 lk;
- Raimo Raag. Roots kirjakultuur uusaegsel Eesti-, Liivi- ja Ingerimaal. Emakeele Seltsi toimetised nr 82. Tallinn, 2023. 173 lk;
- Asta Õim. Eesti keele teetähised. Tallinn: Emakeele Selts, EKM Teaduskirjastus, EKSA, 2023. 268 lk;
- keeleajakiri Oma Keel nr 1, 100 lk, ja nr 2, 108 lk;

Lisaks toetas Emakeele Selts kahe trükise ilmumist:

- Miina Norvik, Tuuli Tuisk. Līvõ kīel optõbrõntõz. Liivi keele õpik. Tartu, 2023. 124 lk;
- Kirsi Laanesoo-Kalk, Mart Velsker, Roosmarii Kurvits. Kahtlus ja mõttemäss. Tartu, 2023. 342 lk.

Seltsi trükiste väljaandmist on toetanud Haridus- ja Teadusministeerium, Kultuurkapital ja Eesti Teaduste Akadeemia.

IV. Raamatukogu

Emakeele Seltsi raamatukogu täienes 41 trükisega, mis on saadud vahetuse, annetuse või ostu teel. Arvel on 6853 inventeeritud trükist.

V. Keeletoimkond

Emakeele Seltsi keeleteoimkonna vanem oli 2023. aastal Urve Pirso (Riigikontroll), keeleteoimkonda kuulusid Reili Argus (Tallinna Ülikool), Külli Habicht (Tartu Ülikool), Reet Kasik (Tartu Ülikool), Krista Kerge (Tallinna Ülikool), Katrin Kern (Tartu Ülikool, Loomingu Raamatukogu toimetaja), Helika Mäekivi (Tartu Ülikool, Eesti Keeletoimetajate Liit), Maire Raadik (Eesti Keele Instituut), Peeter Päll (Eesti Keele Instituut) ja Arvi Tavast (Eesti Keele Instituut).

Emakeele Seltsi keeleteoimkond võttis märtsis vastu kaks otsust: „Võõrsõnade kirjepilt ja häälduse erinevus ning tsitaatsõnad“ ja „(te)t-rööpvorm, käskiv kõneviis mitmuse 1. pöördes ning sõnade *õudne*, *viis* ja *kuus* ning *julgema* rööpvormid“. Detsembriks sai keeleteoimkond valmis kaks otsusekavandit: „Makedoonia nimede kirjutamine eesti tekstis“ ning „Valgevene nimede kirjutamine eesti tekstis“.

VI. Liikmeskond

2023. aasta algul kuulus Emakeele Seltsi 399 liiget, sh 17 auliiget: Mati Erelt, Tiiu Erelt, Enn Ernits, Auli Hakulinen, Helju Kaal, Marja Kallasmaa, Reet Kasik, Valve-Liivi Kingisepp, Uno Liivaku, Ellen Niit, Hannu Remes, Eevi Ross, Huno Rätsep, Lembit Vaba, Jüri Valge, Tiit-Rein Viitso ja Asta Õim. 2023. aastal võeti Emakeele Seltsi vastu kaksteist uut tegevliiget: Heidi Hein, Ott Heinapuu, Madis Jürviste, Gerson Klumpp, Jolan Henriette Koduvere, Karin Liivaleht, Andrea Nagy, Pirkko Nuolijärvi, Rein Oidekivi, Toivo Tasa, Arvi Tavast ja Piret Upser. Auliikmeks valiti Peeter Päll. Kolm seltsiliiget avaldasid soovi välja astuda. Meie hulgast lahkusid 2023. aastal jäädavalt auliige Helju Kaal († 19.01.2023), Heido Ots († 31.03.2023), Ottilie-Olga Kõiva († 09.11.2023), Evi Juhkam († 01.12.2023), Andres Mihkels († 19.12.2023). 31. detsembri 2023. aasta seisuga oli seltsis 391 liiget, sh 17 auliiget.

VII. Juhatus

Tööd jätkas 2021. aastal korralistel valimistel valitud juhatus: esimees Helle Metslang, abiesimehed Karl Pajusalu ja Tiina Laansalu ning liikmed Reili Argus, Kristiina Praakli, Andra Kütt ja Jüri Viikberg. Juhatusel voliaeg kestab märtsini 2024.

Seltsi juhatus pidas 2023. aastal 6 (veebi)koosolekut, lisaks arutleti pidevalt e-posti teel. Emakeele Seltsi esindas Eesti keelenõukogus Helle Metslang, Eesti Keele Sihtasutuse nõukokku kuulusid Helle Metslang, Jüri Viikberg ja Karl Pajusalu. Eesti Keele Instituudi teadus- ja haldusnõukogus oli Karl Pajusalu. Eesti keele ja kultuuri akadeemilise välisõppe nõukokku kuulus Kristiina Praakli. Emakeele Seltsi aastaraamatu kolleegiumis olid Helle Metslang, Karl Pajusalu ja Jüri Viikberg ning keeleajakirja Oma Keel kolleegiumis Helle Metslang ja Reili Argus.

VIII. Töötajad

Teadussekretärina töötas 2023. aastal Marit Alas ja raamatukogu juhatajana Annika Oherde, raamatupidaja oli Ülle Tamm.

IX. Üldiseloostus

Emakeele Seltsi tegevus 2023. aastal oli täis üritusi ja viljakat koostööd. Endiselt vahendati oma liikmetele infot mitmesuguste ürituste ja algatuste kohta. Säilis hea kontakt teiste Eestis tegutsevate humanitaarseltsidega, näiteks Eesti Emakeeleõpetajate Seltsi, Õpetatud Eesti Seltsi, Laurentsiuse Seltsi ja Eesti Keeletoimetajate Liiduga. Samuti tehti koostööd välismaal tegutsevate eestlaste kogukondadega.

Seltsi tegevust rahastati Eesti Teaduste Akadeemia ning Haridus- ja Teadusministeeriumi tegevustoetusest, seltsi väljaannete müügist ning liikmemaksudest ja annetustest. Tegevust on toetanud ka seltsi väga head koostööpartnerid Eesti Keele Instituut, Tartu Ülikool ja Tallinna Ülikool.

Lisaks kodulehele kajastatakse alates 2023. aastast seltsi tegevusi Emakeele Seltsi Facebooki lehel. Kõigi ürituste ja tegevuste kohta leiab täpsemat infot seltsi kodulehelt www.emakeeleselts.ee.

MARIT ALAS

2023. AASTAL EMAKEELE SELTSI ÜRITUSTEL PEETUD ETTEKANDED

1. **Marit Alas** – (Eba)õiged kohanimed. Kõnekoosolekul „Jüri Viikberg 70“ 15. septembril Eesti Keele Instituudis.
 - **Reili Argus**, vt Andra Kütt
 - **Madis Arukask**, vt Eva Saar
2. **Uldis Balodis, Miina Norvik, Tuuli Tuisk, Karl Pajusalu** – Tiit-Rein Viitso – a prominent researcher of Finnic contacts. Rahvusvahelisel konverentsil „Läänemeresoome kontaktid“ 5.–6. oktoobril Tartu Ülikoolis.
3. **Sofia Björklöf** – Itämerensuomalaiset lainasanat Vaivaran murteessa. Rahvusvahelisel konverentsil „Läänemeresoome kontaktid“ 5.–6. oktoobril Tartu Ülikoolis.
 - **Michael Dunn**, vt Outi Vesakoski
4. **Silver Erm** – Suulise keele erijooned sõpradevahelises Discord-vestluses (õpilastöö, Viljandi Gümnaasium). Euroopa keelte päeva üliõpilaskonverentsil 29. septembril Tallinna Ülikoolis.
5. **Natalia Ermakov** – Mee ja vaha kasutamine ersa kultuuris. Asta Õimu 80. sünnipäevale pühendatud ettekandepäeval „Eesti keele teetähised“ 27. novembril Eesti Kirjandusmuuseumis.
6. **Valts Ernštreits** – Liivi keel põliskeelte aastakümnel. LVI J. V. Veski päeval „Eesti keelest ja läänemeresoome keelteperest“ (pühendatud J. V. Veski 150. sünniaastapäevale ja UNESCO põliskeelte kümnen-dile) 27. juunil Tartu Ülikoolis.
7. **Valts Ernštreits** – Naming of places in Livonian. Rahvusvahelisel konverentsil „Läänemeresoome kontaktid“ 5.–6. oktoobril Tartu Ülikoolis.
 - **Valts Ernštreits**, vt Gunta Kļava
 - **Rodrigo Flores**, vt Richard Villems
8. **Meelis Friedenthal** – Bees, science and contemporary literature: The writer’s perspective. Väliskeelepäeval 17. veebruaril Uppsala Ülikoolis.

9. **Riho Grünthal** – The diversification and spread of Finnic languages. Rahvusvahelisel konverentsil „Läänemeresoome kontaktid“ 5.–6. oktoobril Tartu Ülikoolis.
10. **Külli Habicht** – Milleks uurida vana kirjakeelt? Koolikeelepäeval 15. märtsil Ülenurme Gümnaasiumis.
11. **Külli Habicht** – Die Spuren der deutschen Sprache in der estnischen Schriftsprache. Väliskeelepäeval 13. oktoobril Müncheni Ludwig Maximiliani Ülikoolis.
12. **Heinike Heinsoo** – Üle neljakümne aasta koos vadjalastega. LVI J. V. Veski päeval „Eesti keelest ja läänemeresoome keelteperest“ (pühendatud J. V. Veski 150. sünniaastapäevale ja UNESCO põliskeelte kümnendile) 27. juunil Tartu Ülikoolis.
13. **Tiit Hennoste** – *Ahah ja ahaa, ah ja aa, noh ja noo, jah ja jaa*. Ja teised pisikesed sõnad, millega me suhtleme. Väliskeelepäeval 13. oktoobril Müncheni Ludwig Maximiliani Ülikoolis.
14. **Helen Hint, Maria Reile** – Üks ebaõnnestunud ettekanne mingitest ebaõnnestunud katsetest. Renate Pajusalu 60. sünnipäevale pühendatud ettekandepäeval 10. novembril Tartu Ülikoolis.
15. **Terhi Honkola** – Convergences of kinship terminologies in the Circum-Baltic linguistic area. Rahvusvahelisel konverentsil „Läänemeresoome kontaktid“ 5.–6. oktoobril Tartu Ülikoolis.
16. **Annika Hussar** – Mitut Laurat ja Rasmust sa tead? Koolikeelepäeval 15. märtsil Ülenurme Gümnaasiumis.
- **Anne-Mai Iumäe**, vt Richard Villems
17. **Anne-Mai Iumäe, Ene Metspalu, Maere Reidla** – Finnic connections: Matrilineal heritage of Estonians and their neighbours. Rahvusvahelisel konverentsil „Läänemeresoome kontaktid“ 5.–6. oktoobril Tartu Ülikoolis.
18. **Kristi Ilves, Robin Liiber** – Mulgi kiil täembe ja ommen. Põliskeelte kümnendile pühendatud keelelaagris 20.–22. oktoobril Kopra talus Mulgimaal.
19. **Sulev Iva, Mariko Faster** – Midä om tett võro keele hääs ja määndseq ommaq võro keele hädäq. Põliskeelte kümnendile pühendatud keelelaagris 20.–22. oktoobril Kopra talus Mulgimaal.
20. **Axel Jagau** – German loanwords in Seto. Rahvusvahelisel konverentsil „Läänemeresoome kontaktid“ 5.–6. oktoobril Tartu Ülikoolis.

21. **Santeri Junttila** – Katsaus suffiksaaliin astevaihteluun itämerensuomen murteissa. Rahvusvahelisel konverentsil „Läänemeresoome kontaktid“ 5.–6. oktoobril Tartu Ülikoolis.
22. **Annekatriin Kaivapalu** – Lähivõrreldes eesti silda ehitamas. Kõnekoosolekul „Läänemere keelesillad. Hannu Remes 80 ja Raimo Raag 70“ 23. novembril Eesti Keele Instituudis.
23. **Petri Kallio** – Kukkuzi Votic and Coastal Estonian as North Finnic. Rahvusvahelisel konverentsil „Läänemeresoome kontaktid“ 5.–6. oktoobril Tartu Ülikoolis.
24. **Antti Kanner** – FILTER – Formulaic intertextuality, thematic networks, and poetic variation across regional cultures of Finnic oral poetry. Rahvusvahelisel konverentsil „Läänemeresoome kontaktid“ 5.–6. oktoobril Tartu Ülikoolis.
- **Monika Karmin**, vt Richard Villems
25. **Reet Kasik** – Johannes Voldemar Veski eesti oskuskeelee arendajana 1920–1940. LVI J. V. Veski päeval „Eesti keelest ja läänemeresoome keelteperest“ (pühendatud J. V. Veski 150. sünniaastapäevale ja UNESCO põliskeelte kümnendile) 27. juunil Tartu Ülikoolis.
26. **Helin Kask** – English-Estonian code-copying in Estonian blogs and vlogs. Väliskeelepäeval 13. oktoobril Müncheneri Ludwig Maximiliani Ülikoolis.
27. **Elisabeth Kaukonen** – Eurotibidest ja keevitajaonudest ehk kuidas väljendatakse sugusid eesti keele liitsõnades? Koolikeelepäeval 15. märtsil Ülenurme Gümnaasiumis.
28. **Petar Kehayov** – Finnic linguistic enclaves in Russia and language change. Rahvusvahelisel konverentsil „Läänemeresoome kontaktid“ 5.–6. oktoobril Tartu Ülikoolis.
29. **Petar Kehayov** – Keelesaarte tähtsusest läänemeresoome keeleteadusele. LVI J. V. Veski päeval „Eesti keelest ja läänemeresoome keelteperest“ (pühendatud J. V. Veski 150. sünniaastapäevale ja UNESCO põliskeelte kümnendile) 27. juunil Tartu Ülikoolis.
30. **Sirje Kivimäe** – Eestimaa Ahrensi ajal. X Ahrensi konverentsil „Eduard Ahrens 220“ 15. aprillil Eesti Teaduste Akadeemias.
31. **Birute Klaas-Lang** – Üleminek eestikeelsele haridusele Eestis. Pere-konna roll lapse teises keeles õppimise toetajana. Väliskeelepäeval „KeelEST ja meelEST“ 12. novembril Amsterdamis Eesti Koolis.

32. **Gunta Kļava, Valts Ernštreits** – Place and role of the Livonian language today. Rahvusvahelisel konverentsil „Läänemeresoome kontaktid“ 5.–6. oktoobril Tartu Ülikoolis.
33. **Gerson Klumpp** – Renate muss putzen. Renate Pajusalu 60. sünnipäevale pühendatud ettekandepäeval 10. novembril Tartu Ülikoolis.
34. **Agnes Kolga** – Laadivahelduse taandumine põhikooli õpilaste keelekasutusest (magistritöö, Tallinna Ülikool). Euroopa keelte päeva üliõpilaskonverentsil 29. septembril Tallinna Ülikoolis.
35. **Väino Koorberg** – „See oli õudne!“ Elu ilma Hennosteta. Kell 23:57. Lisatud galerii ja Priit Pulleritsu kommentaar. Akadeemilisel juubelitepeol „Tiit Hennoste ja tema kolm kontrapunkti“ 25. augustil Eesti Kirjandusmuuseumis.
36. **Mari-Liis Korkus** – How do teens talk? An insight into the language use of Swedish-Estonian bilinguals. Väliskeelepäeval 17. veebruaril Uppsala Ülikoolis.
37. **Milda Kurpniece** – Livonian jussive in an areal context. Rahvusvahelisel konverentsil „Läänemeresoome kontaktid“ 5.–6. oktoobril Tartu Ülikoolis.
38. **Ott Kurs** – Jüri Viikbergiga Kesk-Aasias, Krimmis ja kirjatöös. Kõnekoosolekul „Jüri Viikberg 70“ 15. septembril Eesti Keele Instituudis.
39. **Denis Kuzmin** – Venäläiset ei-kristilliset nimet karjalaisessa henkilönimistössä. Rahvusvahelisel konverentsil „Läänemeresoome kontaktid“ 5.–6. oktoobril Tartu Ülikoolis.
40. **Nikolai Kuznetsov** – Kuidas komi keeles hellitatakse? Asta Õimu 80. sünnipäevale pühendatud ettekandepäeval „Eesti keele teetähised“ 27. novembril Eesti Kirjandusmuuseumis.
41. **Mare Kõiva** – Loitsudest, sõnamaagiast, nõidumisest minevikus ja tänapäeval. Väliskeelepäeval 13. oktoobril Müncheni Ludwig Maximiliani Ülikoolis.
42. **Enn Küng** – Eestimaa minek Rootsi riigi koosseisu 1561. aastal. Kõnekoosolekul „Läänemere keelesillad. Hannu Remes 80 ja Raimo Raag 70“ 23. novembril Eesti Keele Instituudis.
43. **Andra Kütt, Reili Argus** – Eesti laste jutustamis- ja viitamisoskuse seosed keelelise kasvukeskkonnaga. Emakeele Seltsi aastakoosolekul 24. märtsil Tartu Ülikoolis.

44. **Andra Kütt-Leedis** – Kust see laps need sõnad võtab ehk Lapse keeleomandamisest ja selle toetamisest. Väliskeelepäeval „KeelEST ja meelEST“ 12. novembril Amsterdavis Eesti Koolis.
45. **Andra Kütt-Leedis** – Keelehooldeteemaline töötuba. Väliskeelepäeval „KeelEST ja meelEST“ 12. novembril Amsterdavis Eesti Koolis.
46. **Johanna Laakso** – Language contact research beyond loanword studies – reflections with respect to the oeuvre of Tiit-Rein Viitso. Rahvusvahelisel konverentsil „Läänemeresoome kontaktid“ 5.–6. oktoobril Tartu Ülikoolis.
47. **Tiina Laansalu** – Nimekorraldusest nimenõuanneteni. Ferdinand Johann Wiedemanni keelepäeval 22. septembril Väike-Maarjas.
48. **Tiina Laansalu** – Keeleressursside töötuba. Põliskeelte kümnendile pühendatud keelelaagris 20.–22. oktoobril Kopra talus Mulgimaal.
49. **Valter Lang** – Proto-Finns and their partners. Rahvusvahelisel konverentsil „Läänemeresoome kontaktid“ 5.–6. oktoobril Tartu Ülikoolis.
50. **Küllli Laos** – Kihnu kieletegemisi. Põliskeelte kümnendile pühendatud keelelaagris 20.–22. oktoobril Kopra talus Mulgimaal.
51. **Mika Lavento, Valerij Patrushev** – Textile ceramics and its chronological frame in Russia on the ground of AMS datings. Rahvusvahelisel konverentsil „Läänemeresoome kontaktid“ 5.–6. oktoobril Tartu Ülikoolis.
52. **Mari Lepik** – Sõrvemaa, sõrulased ja sõrve keel. Põliskeelte kümnendile pühendatud keelelaagris 20.–22. oktoobril Kopra talus Mulgimaal.
53. **Katrin Leppik** – Akustiline foneetika ja rahvusvaheline foneetiline tähestik. Koolinoorte keelelaagris „Häädusest ja häädamisest“ 9.–10. juunil Luua Metsanduskoolis.
54. **Katrin Leppik** – Kõnesüntees ja -tuvastus. Koolinoorte keelelaagris „Häädusest ja häädamisest“ 9.–10. juunil Luua Metsanduskoolis.
– **Katrin Leppik**, vt Anton Malmi
55. **Robin Lüiber**, vt Kristi Ilves
56. **Sofia Lutter** – Tartu lasteaialaste lapsevanemate suhtumine kakskeelsusesse ja varajasse keeleõppesse (bakalaureusetöö, Tartu Ülikool). Euroopa keelte päeva üliõpilaskonverentsil 29. septembril Tallinna Ülikoolis.
57. **Anton Malmi** – Artikulatoorne foneetika. Koolinoorte keelelaagris „Häädusest ja häädamisest“ 9.–10. juunil Luua Metsanduskoolis.

58. **Anton Malmi, Katrin Leppik** – Praktilised harjutused häälduse teemal. Koolinoorte keelelaagris „Hääldusest ja hääldamisest“ 9.–10. juunil Luua Metsanduskoolis.
- **Elena Markus**, vt Fedor Rozhanskiy
59. **Kulla Mellov** – Eesti keele teise keelena õpetaja tagasisidekommentaarid õpilaste tekstidele protsessikeskses tekstiloomes (magistritöö, Tartu Ülikool). Euroopa keelte päeva üliõpilaskonverentsil 29. septembril Tallinna Ülikoolis.
60. **Helle Metslang** – Eesti keelest Euroopa ja Uurali keelena. Väliskeelepäeval 13. oktoobril Müncheni Ludwig Maximiliani Ülikoolis.
61. **Helle Metslang** – Meie Hannu Remes. Kõnekoosolekul „Läänemere keelesillad. Hannu Remes 80 ja Raimo Raag 70“ 23. novembril Eesti Keele Instituudis.
62. **Mait Metspalu** – The genesis of the Finnic genepool. Rahvusvahelisel konverentsil „Läänemeresoome kontaktid“ 5.–6. oktoobril Tartu Ülikoolis.
- **Ene Metspalu**, vt Anne-Mai Ilumäe
63. **Loviisa Mänd** – Deminutiivsete nimi- ja omadussõnade funktsioonid eesti ilukirjanduses (magistritöö, Tallinna Ülikool). Euroopa keelte päeva üliõpilaskonverentsil 29. septembril Tallinna Ülikoolis.
64. **Miina Norvik** – Ja lõhnab angervaks ...“ Renate Pajusalu 60. sünnipäevale pühendatud ettekandepäeval 10. novembril Tartu Ülikoolis.
- **Miina Norvik**, vt Uldis Balodis
- **Miina Norvik**, vt Mari Tõrv
65. **Nele Novek** – „Väike pedantlik märkus: siin on kaks tühikut“ ehk Millist tagasisidet kaasüliõpilased kirjutavad? (bakalaureusetöö, Tartu Ülikool). Euroopa keelte päeva üliõpilaskonverentsil 29. septembril Tallinna Ülikoolis.
66. **Patrick O'Rourke** – Southwest Finnic features. Rahvusvahelisel konverentsil „Läänemeresoome kontaktid“ 5.–6. oktoobril Tartu Ülikoolis.
67. **Tiina Paet** – Arutelu 7. klassiga võõrsõnade teemal. Koolikeelepäeval 14. märtsil Audentese Erakoolis.
68. **Tiina Paet** – Wiedemanni keeleuhinna laureaat Peeter Päll. Ferdinand Johann Wiedemanni keelepäeval 22. septembril Väike-Maarjas.
69. **Karl Pajusalu** – Eesti ja Soome murdekontaktid. X Ahrensi konverentsil „Eduard Ahrens 220“ 15. aprillil Eesti Teaduste Akadeemias.

70. **Karl Pajusalu** – The making, levelling and rebirth of Estonian dialects. Väliskeelepäeval 17. veebruaril Uppsala Ülikoolis.
71. **Karl Pajusalu** – Põhjaeesti põliskeelest. Kõnekoosolekul „Jüri Viikberg 70“ 15. septembril Eesti Keele Instituudis.
- **Karl Pajusalu**, vt Uldis Balodis
72. **Renate Pajusalu, Karl Pajusalu** – Dialoogiline emamurre. Akadeemilisel juubelipeol „Tiit Hennoste ja tema kolm kontrapunkti“ 25. augustil Eesti Kirjandusmuuseumis.
- **Karl Pajusalu**, vt Renate Pajusalu
 - **Valerij Patrushev**, vt Mika Lavento
73. **Geda Paulsen, Eva Velsker** – Estniska på Uppsala universitet: nuläget och framtiden. Väliskeelepäeval 17. veebruaril Uppsala Ülikoolis.
74. **Péter Pomozi** – Ungari keelealast ja keelerikkuse hoidmisest. Põliskeelte kümnendile pühendatud keelesaagris 20.–22. oktoobril Kopra talus Mulgimaal.
75. **Kristiina Praakli** – Noortekeele töötuba. Põliskeelte kümnendile pühendatud keelesaagris 20.–22. oktoobril Kopra talus Mulgimaal.
76. **Peeter Päll** – Wiedemann ja kohanimed. Ferdinand Johann Wiedemanni keelepäeval 22. septembril Väike-Maarjas.
77. **Raimo Raag** – Hur estniskan kom till Uppsala universitet. Väliskeelepäeval 17. veebruaril Uppsala Ülikoolis.
78. **Raimo Raag** – Rootsi kirjakultuur uusaegsel Eesti-, Liivi- ja Ingerimaal. Kõnekoosolekul „Läänemere keelesillad. Hannu Remes 80 ja Raimo Raag 70“ 23. novembril Eesti Keele Instituudis.
79. **Kati-Ly Randviir** – Mis toimub keeletunnis, kui läbivaks teemaks on „Wiedemanni keeleauhind“? Ferdinand Johann Wiedemanni keelepäeval 22. septembril Väike-Maarjas.
- **Maere Reidla**, vt Anne-Mai Ilumäe
 - **Maria Reile**, vt Helen Hint
80. **Hannu Remes** – Soome keel Eduard Ahrensi eesti keele grammatikas. X Ahrensi konverentsil „Eduard Ahrens 220“ 15. aprillil Eesti Teaduste Akadeemias.
81. **Hannu Remes** – Kogumikust „Eesti silda ehitamas“ tänase pilguga. Kõnekoosolekul „Läänemere keelesillad. Hannu Remes 80 ja Raimo Raag 70“ 23. novembril Eesti Keele Instituudis.

82. **Priit Rohtmets** – Kirikukorraldusest Eesti- ja Liivimaal XIX sajandil. X Ahrensi konverentsil „Eduard Ahrens 220“ 15. aprillil Eesti Teaduste Akadeemias.
- **Siiri Rootsi**, vt Richard Villems
83. **Fedor Rozhanskiy, Elena Markus** – Markers of code switching in Soikkola Ingrian. Rahvusvahelisel konverentsil „Läänemeresoome kontaktid“ 5.–6. oktoobril Tartu Ülikoolis.
84. **Eva Saar, Madis Arukask** – Diminutives on the eastern border of Finnic. Rahvusvahelisel konverentsil „Läänemeresoome kontaktid“ 5.–6. oktoobril Tartu Ülikoolis.
85. **Hovhannes Sahakjan**, vt Richard Villems
86. **Anti Selart** – Ethnic labels and medieval geography: Finnic peoples of North-Eastern Europe in Latin sources, 1200–1500. Rahvusvahelisel konverentsil „Läänemeresoome kontaktid“ 5.–6. oktoobril Tartu Ülikoolis.
87. **Anastasia Šepilenko** – Kontrastiivne uurimus modaalkonstruktioonide kasutusest eesti ja saksa keeles palvete koostamisel (bakalau-reusetöö, Tartu Ülikool). Euroopa keelte päeva üliõpilaskonverentsil 29. septembril Tallinna Ülikoolis.
88. **Sirli Zupping** – Milliseid lahendusi pakub eesti keeletehnoloogia? Väliskeelepäeval 17. veebruaril Uppsala Ülikoolis.
89. **Sirli Zupping** – Kas ettevõtte peaks jõudma Vikipeediasse? Ettevõtte nimede võistluse lõpuüritusel „Ehe Eesti – Eesti ettevõttele eesti nimi 2023“ 17. oktoobril Eesti Keele Instituudis.
90. **Kristiina Tambets, Heiki Valk** – The genetic background of the Daugava Livonians: results of recent ancient DNA studies. Rahvusvahelisel konverentsil „Läänemeresoome kontaktid“ 5.–6. oktoobril Tartu Ülikoolis.
91. **Tõnu Tender** – Kristjan Jaagu päev ja Stalini vuntsid. Keelepäeva sissejuhatajaks. Koolikeelepäeval 15. märtsil Ülenurme Gümnaasiumis.
92. **Pire Teras** – Kuidas ja miks hääldus varieerub? Koolinoorte keelelaagris „Hääldusest ja hääldamisest“ 9.–10. juunil Luua Metsanduskoolis.
93. **Pire Teras** – Eesti keele spontaanse kõne foneetilise korpuse töötuba. Koolinoorte keelelaagris „Hääldusest ja hääldamisest“ 9.–10. juunil Luua Metsanduskoolis.

94. **Kaja Toikka** – Lüganuse tegemistest. Põliskeelte kümnendile pühendatud keelelaagris 20.–22. oktoobril Kopra talus Mulgimaal.
95. **Imar Tomusk** – Äri- ja ettevõtte nime hea tava. Ettevõtte nimede võistluse lõpuüritusel „Ehe Eesti – Eesti ettevõttele eesti nimi 2023“ 17. oktoobril Eesti Keele Instituudis.
- **Tuuli Tuisk**, vt Uldis Balodis
96. **Mari Tõrv, Miina Norvik** – Kukruse: last pagans or first Christians on the southern coast of the Gulf of Finland. Rahvusvahelisel konverentsil „Läänemeresoome kontaktid“ 5.–6. oktoobril Tartu Ülikoolis.
97. **Kadri Tüür** – Muhi keeletegemistest. Põliskeelte kümnendile pühendatud keelelaagris 20.–22. oktoobril Kopra talus Mulgimaal.
98. **Marja Vaba** – Sõnaveebi töötuba 8. klassile. Koolikeelepäeval 14. märtsil Audentese Erakoolis.
99. **Mare Vahtre** – .ee – värav eestimaalasteni. Ettevõtte nimede võistluse lõpuüritusel „Ehe Eesti – Eesti ettevõttele eesti nimi 2023“ 17. oktoobril Eesti Keele Instituudis.
100. **Ene Vainik** – The changing mind – the Estonian word association revisited after 40 years. Väliskeelepäeval 17. veebruaril Uppsala Ülikoolis.
101. **Ene Vainik** – Kuidas me mõtleme keelest. Asta Õimu 80. sünnipäevale pühendatud ettekandepäeval „Eesti keele teetähised“ 27. novembril Eesti Kirjandusmuuseumis.
102. **Kätlin Vainola** – Loovtegevused „Loome ja loeme koos“ eri vanuserühmades lastele. Väliskeelepäeval „KeelEST ja meelEST“ 12. novembril Amsterdamis Eesti Koolis.
103. **Sulev Valdmaa** – Eduard Ahrensi tähtsusest. X Ahrensi konverentsil „Eduard Ahrens 220“ 15. aprillil Eesti Teaduste Akadeemias.
104. **Jüri Valge** – Kõõgijutust üleriigiliseks keelesündmuseks. Wiedemanni keeleauhind 35. Ferdinand Johann Wiedemanni keelepäeval 22. septembril Väike-Maarjas.
- **Heiki Valk**, vt Kristiina Tambets
105. **Ave Varik** – Häädemeeste tegemistest. Põliskeelte kümnendile pühendatud keelelaagris 20.–22. oktoobril Kopra talus Mulgimaal.
106. **Ann Veismann** – Kas moos ja buss seisavad endiselt? Renate Pajusalu 60. sünnipäevale pühendatud ettekandepäeval 10. novembril Tartu Ülikoolis.

107. **Mart Velsker** – Tuglas, Barbarus, Luts ja Hennoste. Akadeemilisel juubelipeol „Tiit Hennoste ja tema kolm kontrapunkti“ 25. augustil Eesti Kirjandusmuuseumis.
108. **Ene Velström, Riina Laanetu** – Kuusalu rannakielest. Põliskeelte kümnendile pühendatud keelesaagris 20.–22. oktoobril Kopra talus Mulgimaal.
109. **Outi Vesakoski, Michael Dunn** – Divergence and convergence of Finnish dialectal and genetic landscape. Rahvusvahelisel konverentsil „Läänemeresoome kontaktid“ 5.–6. oktoobril Tartu Ülikoolis.
110. **Annika Viht** – Eduard Ahrens 19. sajandi grammatikute seas. X Ahrensi konverentsil „Eduard Ahrens 220“ 15. aprillil Eesti Teaduste Akadeemias.
111. **Annika Viht** – Johannes Gutsلاffi keele variantsusest. Kõnekoosolekul „Jüri Viikberg 70“ 15. septembril Eesti Keele Instituudis.
112. **Jüri Viikberg** – Ametivend Raimo Raag. Kõnekoosolekul „Läänemere keelesillad. Hannu Remes 80 ja Raimo Raag 70“ 23. novembril Eesti Keele Instituudis.
113. **Richard Villems, Siiri Rootsi, Monika Karmin, Anne-Mai Ilumäe, Hovhannes Sahakjan, Rodrigo Flores** – Finnic connections: Paternal heritage of Estonians and their neighbours. Rahvusvahelisel konverentsil „Läänemeresoome kontaktid“ 5.–6. oktoobril Tartu Ülikoolis.
114. **Tiiu Üksik** – Keeletehnoloogia võimaluste tutvustus 9. klassile. Koolikeelepäeval 14. märtsil Audentese Erakoolis.

2023. AASTAL EMAKEELE SELTSILE SAADETUD VÕI KINGITUD KIRJANDUS

Ajakirjad, kogumikud ja aastaraamatud

Avain. Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti. Helsinki: Kirjallisuudentutkijain Seura. **2022, 4; 2023, 1, 2, 3, 4.**

Eesti Teaduste Akadeemia aastaraamat XXVIII (55), 2022. Tallinn, 2023. 88 lk.

Eesti Vabariigi preemiad 2021. Teadus. F. J. Wiedemanni keeleauhind. Sport. Kultuur. Haridus. 396 lk.

Eesti Vabariigi preemiad 2022. Teadus. F. J. Wiedemanni keeleauhind. Sport. Kultuur. Haridus. 517 lk.

Eesti Vabariigi preemiad 2023. Teadus. F. J. Wiedemanni keeleauhind. Sport. Kultuur. Haridus. 459 lk.

Virittäjä. Kotikielen Seuran aikakauslehti. **2022, 4; 2023, 1, 2, 3.**

Muid väljaandeid

Aaltonen, Esko. **Tiedusteluja kansanomaisesta vesimyllylaitokses-tamme: sanakirjasäätiön tiedusteluja.** Forssa: Sanakirjasäätiö, 1930. 36 lk.

Anderson, Ants. **Keeleparentuse võimalusi: keelekorralduslik sõna-võtt.** Tallinn: Ants Anderson, 2023. 337 lk.

Kahtlus ja mõtlemäss. Pühendusteos Tiit Hennoste 70. sünnipäevaks. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2023. 342 lk.

Kárpátalja. Budapest: Anyanyelvápolók Szövetsége, 2023. 118 lk.

Kaukoranta, Toivo. **Heinäntekosanastoa.** Helsinki: Sanakirjasäätiö, 1931. 26 lk.

Kotikutoiset pellava- ja hammupukankaat. Helsinki: Sanakirjasäätiö, 1930. 40 lk.

Leesment, Leo. **Kihnu ajalugu.** Tartu, 1942. 19 lk.

Magyar nyelv: munkafüzet. Budapest: Oktatási Hivatal, 2022. 87 lk.

- Magyar nyelv: tankönyv.** Budapest: Oktatási Hivatal, 2021. 136 lk.
- Mees, kelle „õlade pääl“ meie emakeel seisab.** Eduard Ahrens 220.
Kuusalu: Laurentsiuse Selts, 2023. 79 lk.
- Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki.** Helsinki: Société Néophilologique.
CIX. Writing literary worlds in a foreign language. 2022. 150 lk.
- Norvik, Miina. **Līvõ kīel optõbrõntõz. Liivi keele õpik.** Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2023. 124 lk.
- Pajusalu, Karl, Eberhard Winkler. **Salatsi liivi keele teejuht.** Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2023. 99 lk.
- Pisukase rantlase kieleoppe vihk.** Virve: Rannakiele Keskus; Loksa: Loksa linnavalitsus, 2023. 41 lk.
- Räim, Heino. **Sõnumeid ja pilte.** Muhu: Muhu Pärandikool; Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, 2022. 295 lk.
- Studia Fennica. Folkloristica.** Helsinki: Finnish Literature Society
25. Rhyme and rhyming in verbal art, language, and song. 2022.
285 lk.
- Suomalais-ugrilaisen seuran toimituksia.** Helsinki: Suomalais-Ugri-lainen Seura, 2022.
277. Kehayov, Petar, Denis Kuzmin. The Karelian Dialect of Kolvitsa, Kola Peninsula. 2022. 310 lk.
- Syrjänen, Laina. **Tammelan kansanomaista ruokataloutta.** Forssa: Sanakirjasäätiö, 1930. 15 lk.
- Vaivara kihelkonna kohanimed.** Ida-Virumaa: Päite Küla Selts, 2023. 525 lk.

Koostanud
ANNIKA OHERDE

2023. AASTAL MANALA TEELE LÄINUD EMAKEELE SELTSI LIIKMED

auliige Helju Kaal (06.03.1930–19.01.2023)

Heido Ots (20.03.1934–31.03.2023)

Otilie-Olga Kõiva (06.02.1932–09.11.2023)

Evi Juhkam (17.03.1932–01.12.2023)

Andres Mihkels (06.07.1953–19.12.2023)

IN MEMORIAM
EVJ JUHKAM

17.03.1932–01.12.2023

Detsembrikuu esimesel päeval lahkus meie hulgast Emakeele Seltsi pikaegne liige, keeleteadlane Evi Juhkam. Evi elutee lõppes mõni kuu enne ta 92. sünnipäeva. Emakeele Seltsiga oli Evi seotud kuus aastakümnet, olles seltsi tegevusest ja üritustest huvitatud kuni oma surmani.

Evi (sünninimi Kreideberg, eestistatud Kalve) kirjeldas end harjukana Loode-Eestist Harju-Madiselt Kiriku-Kõrtsu talust. Perekondlikult ulatusid ta juured nii Harju- kui ka Hiiumaale ja Pakri saarelegi. Eri paigust pärit sugulaste keelekasutus äratas temas huvi juba noorena, samuti olid mõlemad vanemad keeleärksad ja loomingulised inimesed. Isa Theodor Kalve oli hea keelekõrvaga ning suure huviga kodukandi endisaja, kujunemisloo ja pärimuste vastu. Osa Theodor Kalve vaimsest pärandist seadis Evi ühena oma viimastest suurematest töödest kokku kogumikuks „Mõnda minevikust. Mälestused, pärimused, tõsilood“ (2019). Perekonna toel asus Evi 1948. aastal õppima Tallinna Õpetajate Instituudi eesti keele ja kirjanduse

osakonda, 1958 lõpetas õpingud Tallinna Pedagoogilises Instituudis eesti keele ja kirjanduse õpetaja kutsega. Eesti murrete õppejõuks kõrgkoolis oli Aili Univere ning tema ainekäsitus süvendas huvi murrete vastu. 1957. aastal tuligi Evi Keele ja Kirjanduse Instituudi (1993. aastast Eesti Keele Instituut) murdesektorisse, kus ta töötas ligi poolsada aastat, hilisem koostöö kestis kauemgi. Samal aastal alustas ta ühega oma väga oluliseks kujunenud tegevustest eesti murrete alal – murrete kogumisega, esmalt kodukihelkonnast, hiljem kaugemalt. 1959. aastal osales ta esimest korda koos Aili Univere ja Helmi Viiresega lindistusretkel Ambla murrakualal. Evi murdekogumise pärusmaadeks kujunesid Lääne- ja Pärnumaa ning Loode-Eesti ja tema panus selles töös paigutab ta kümne enim murdeid talletanu austusväärseesse seltsi.

Järgnevail aastail kujunes Evist ka murdematerjalide publitseerija, tekstide ja sõnaraamatute koostaja ning toimetaja. Ta aitas kokku panna nii „Väikest murdesõnastikku“ I–II (1982–1989) kui ka koostada ja toimetada „Eesti murrete sõnaraamatut“ (1994–) ning temast sai üks põhjaeesti murrete asjatundjaid. Evi võttis osa kolme eesti murrete heliplaadi tegemisest (1975, 1986 ja 1989). Koos Aldi Sepaga valmis 2000. aastal akadeemilise murdetekstide sarja „Eesti murded“ kaheksas köide „Lääne-murde tekstid“. 2002. aastal ilmus samas sarjas Evi toimetatud „Saarte murde tekstid“. Oma kodukandi murraku ja selle naabrite kõrval huvitus Evi ka eestirootslaste kõnepruugist. Olles pärit kunagiselt Lääne-Harjumaal eesti-rootsi kakskeelselt alalt ning olles suhelnud koolipõlves eestirootslaste järglastega, tekkis soov nende eripärast keelekasutust lähemalt uurida. Uurimistöö nimel õppis Evi rootsi keelt nii 1970ndail Tallinnas keeltekoolis kui ka hiljem Stockholmi ülikooli kursusel. Esimene kogumisetk Vormsi rootslaste juurde sai koos Anu Haagiga teoks 1977. aastal. Kaheksakümnendail külastas ta ühes Marje Joalau ja teistega aga ka Hiiu rootslaste järeltulijaid Ukrainas Hersoni oblastis Gammalsvenskbys, kus salvestati 24 tundi helilindistusi. Eesti ja eestirootsi murrete kontaktide lähemaks uurimiseks tutvus Evi eestirootsi materjalidega ka Uppsala murdearhiivis ning soomerootsi murdearhiivis Helsingis. Eestirootsi mõjusid eesti murretes analüüsis ta mitmes teadusartiklis, nt „Rootsipärane objekt eesti murretes“ (1983), „Eestirootsi tõlkelaenu eesti murretes“ (2000), „Eestirootsi refleksiivverbi mõjust eesti murrete verbikasutusele“ (2009) ja 1998. aastal Tallinna Pedagoogikaülikoolis kaitstud magistritöös „Eesti-rootsi murdekontaktid“.

Harju-Madise murrak oli Evil südamel ning sellest raamatu kirjutamisele pühendus ta pärast pensionile minekut uue tarmu ning visadusega. 2012. aastal võis ta 80-aastasena suurele tööle joone alla tõmmata ning Rootsi-Mihkli kirikus pidulikult esitleda murraku mahukat (663 lk) käsitlust, milles sisalduvad nii murdetekstid, murraku ülevaade, sõnastik kui ka CD. Teose mõttelise jätkuna valmis viis aastat hiljem, 2017. aastal Ema-keele Seltsi korrespondentide murdetekstide sarjas kogumik „Loode-Eesti murdelood. Risti ja Harju-Madise“. See raamat sai võrreldes eelmisega kokku pandud laiema lugejaskonna huve silmas pidades, kaasatud sai ka naaberkihelkonna Risti murdetekste. Nende kogumike ilmumisel täitus Evi kauaaegne soov tutvustada ja esile tõsta lapsepõlve kodukandi keelekasutuse omapära ja mitmekihilisust, kohalikku ajalugu ning pärimusi.

Evi ärasaatmisteenistusel Rootsi-Mihkli kirikus ütles koguduse õpetaja Patrik Göransson, et Evi oli kindlameelne ja kindla sihiga inimene. Kui ta midagi ette võttis, siis viis ta selle lõpuni. Samuti olid Evile olulised sõnad ja nende tähendused ning teod, mis öeldud sõnu kinnitasid. Ka keeleteadlase ning kolleegina iseloomustas teda rahulik ja tõsine visadus. Loomult talitsetud ja tagasihoidlik, hoidis ta seatud eesmäärke silme ees ja pingutas nende nimel, kuni töö valmis. Jääme Evit mäletama kui asjatundlikku, mitmepalgelist ja töökat murdeuurijat ning head kolleegi.

MARI-LIIS KALVIK

Foto: erakogu

EMAKEELE SELTSI JUUBILARID 2023. AASTAL

JAANUAR	07.01	Kairi Tamuri	45
	08.01	Järvi Lipasti	55
	12.01	Reet Vääri	80
	14.01	Geda Paulsen	50
	17.01	Piret Joalaid	60
	20.01	Edgar Saar	85
VEEBRUAR	27.02	Iris Metsmägi	55
	29.02	Vally Tamm	75
MÄRTS	01.03	Maarja Siiner	50
	13.03	Sirje Maasikamäe	60
	14.03	Virve-Anneli Vihman	50
	16.03	Monika Salo	60
	19.03	Mari Mets	45
	21.03	Maire Raadik	60
APRILL	10.04	Reet Hendrikson	45
	19.04	Anne Romet	80
	22.04	Anne Tamm	55
	24.04	Ülle Viks	75
	29.04	Argo Mund	45
MAI	03.05	Kersti Lepajõe	65
	09.05	Pilvi Alp	50
	23.05	Marit Alas	40
	26.05	Sirje Hassinen	55
	31.05	Anna Verschik	55

JUUNI	08.06	Mart Orav	65
	13.06	Alo Malt	55
	17.06	Age Salo	55
	19.06	Tiina Rütmaa	60
	20.06	Karl Pajusalu	60
	23.06	Uldis Balodis	45
	24.06	Maria-Maren Linkgreim	45
	JUULI	06.07	Andres Mihkels
12.07		Inge Käsi	60
22.07		Margit Maran	70
22.07		Annekatriin Kaivapalu	60
22.07		Rein Undusk	55
24.07		Liina Lindström	50
26.07		Ingrid Rummo	60
AUGUST		01.08	Tiiu Ojanurme
	06.08	Nansi Leppik	55
	12.08	Tiit Hennoste	70
	15.08	Katrin Aava	60
	15.08	Ethel Roosna	50
	16.08	Anu Ilus	60
	20.08	Raimo Raag	70
	24.08	Katrin Hiietam	50
	31.08	Mirel Püss	45
SEPTEMBER	01.09	Eevi Ross	85
	03.09	Sirje Rammo	70
	10.09	Jüri Viikberg	70
	16.09	Anu Saluäär	75
	22.09	Alo Merilo	55
OKTOOBER	02.10	Hannu Olavi Remes	80
	04.10	Maeve Leivo	75
	13.10	Reeli Torn-Leesik	50
	16.10	Sirje Ratso	60
	19.10	Jane Lepasaar	55
	21.10	Jüri Valge	75

NOVEMBER	04.11	Kaja Eenlaid	85
	08.11	Killu Mei	50
	12.11	Sven-Erik Soosaar	50
	13.11	Renate Pajusalu	60
	14.11	Jaan Undusk	65
	19.11	Kari Aro	55
	26.11	Linda Palts	40
	27.11	Asta Õim	80
DETSEMBER	20.12	Martin Ehala	60
	31.12	Lehte Tavel	85

EMAKEELE SELTSI LIIKMED

31.12.2023 SEISUGA

Auliikmed

Mati **Erelt** (Tallinn)

Tiiu **Erelt** (Tallinn)

Enn **Ernits** (Tartu)

Auli **Hakulinen** (Helsingi, Soome)

Marja **Kallasmaa** (Tallinn)

Reet **Kasik** (Tartu)

Krista **Kerge** (Tallinn)

Valve-Liivi **Kingisepp** (Tartu)

Uno **Liivaku** (Tallinn)

Ellen **Niit** (Tartu)

Peeter **Päll** (Tallinn)

Hannu **Remes** (Kajaani, Soome)

Eevi **Ross** (Tallinn)

Huno **Rätsep** (Tartu)

Lembit **Vaba** (Saku, Harjumaa)

Jüri **Valge** (Tartu)

Asta **Õim** (Muraste, Harjumaa)

TEGEVLIKMED

Triin **Aasa** (Järvamaa)

Katrin **Aava** (Tallinn)

Kai **Adamson** (Tallinn)

Erika **Ader** (Tallinn)

Mari **Aigro** (Tartu)

Sirje **Ainsaar** (Saku)

Marit **Alas** (Tallinn)

Tiina **Alekõrs** (Tartu)

Kristel **Algvere** (Tartu)

Pilvi **Alp** (Tallinn)

Jaan **Alver** (Tallinn)

Reili **Argus** (Tallinn)

Pille **Arnek** (Tartu)

Kari **Aro** (Turu, Soome)

Sirje **Arro** (Tallinn)

Madis **Arukask** (Tartu)

Eva Liina **Asu-Garcia** (Tartu)

Uldis **Balodis** (USA)

Kristiina **Bernhardt** (Tallinn)

Rogier **Blokland** (Uppsala, Rootsi)

Kersti **Boiko** (Riia, Läti)
 Antoine **Chalvin** (Pariis)
 Anna **Edela** (Tartu)
 Kaja **Eenlaid** (Tartu)
 Martin **Ehala** (Tallinn)
 Maret **Einmann** (Tallinn)
 Pekka **Erelt** (Tallinn)
 Liis **Ermus** (Tallinn)
 Valts **Ernštreits** (Carnikava, Läti)
 Pille **Eslon** (Tallinn)
 Mariko **Faster** (Võru)
 Jingyi **Gao** (Peking, Hiina)
 Olga **Gerassimenko** (Tartu)
 Riho **Grünthal** (Helsingi, Soome)
 Satu **Grünthal** (Helsingi, Soome)
 Anu **Haak** (Tallinn)
 Külli **Habicht** (Tartu)
 Paul **Hagu** (Tartu)
 Tiina **Halling** (Tartu)
 Andres **Hallmägi** (Tallinn)
 Sirje **Hassinen** (Vantaa, Soome)
 Anu-Reet **Hausenberg** (Tallinn)
 Heidi **Hein** (Tartu)
 Ott **Heinapuu** (Tallinn)
 Egle **Heinsar** (Rapla)
 Heinike **Heinsoo** (Tartu)
 Reet **Hendrikson** (Tartu)
 Ülle **Hendrikson** (Tartu)
 Tiit **Hennoste** (Tartu)
 Mall **Hiiemäe** (Tartu)
 Katrin **Hiietam** (Manchester,
 Suurbritannia)
 Helen **Hint** (Tartu)
 Annika **Hussar** (Tallinn)
 Anu **Ilus** (Tallinn)
 Sulev **Iva** (Tartu)
 Tiiu **Jaago** (Tartu)
 Marje **Joalaid** (Tallinn)
 Piret **Joalaid** (Tallinn)
 Maris **Johannes** (Tallinn)
 Maris **Jöks** (Tallinn)

Priit **Järve** (Tallinn)
 Piret **Järvela** (Tallinn)
 Lea **Jürgenstein** (Tartu)
 Maria **Jürimäe** (Tartu)
 Madis **Jürviste** (Saaremaa)
 Brita **Kaasik** (Tallinn)
 Üllar **Kadai** (Hargla, Valgamaa)
 Mall **Kaevats** (Tallinn)
 Annekatrin **Kaivapalu** (Tallinn)
 Karin **Kaldamäe** (Tallinn)
 Jelena **Kallas** (Tallinn)
 Aldo **Kals** (Tartu)
 Mari-Liis **Kalvik** (Noarootsi,
 Läänemaa)
 Kalli-Merike **Karise** (Tallinn)
 Merit **Karise** (Saaremaa)
 Ellen **Karu** (Tallinn)
 Maarja **Kasema** (Tallinn)
 Aleks **Kasepalu** (Tartu)
 Ann **Kask** (Tartu)
 Riina **Kasser** (Tallinn)
 Tiina **Kattel** (Tartu)
 Elisabeth **Kaukonen** (Tartu)
 Leelo **Keevallik** (Linköping, Rootsi)
 Petar **Kehayov** (Tartu)
 Mari **Kendla** (Tallinn)
 Katrin **Kern** (Tartu)
 Aili **Kiin** (Viļjandi)
 Taima **Kiisverk** (Tallinn)
 Tiina **Kikerpill** (Tartu)
 Leelo **Kingisepp** (Tallinn)
 Pille **Kippar** (Tallinn)
 Natalja **Kitam** (Tallinn)
 Mare **Kitsnik** (Tallinn)
 Evelin **Kivimaa** (Tallinn)
 Liset **Kivioja** (Võru)
 Birute **Klaas-Lang** (Tartu)
 Aime **Klandorf** (Kehtna, Raplamaa)
 Väino **Klaus** (Tallinn)
 Gerson **Klumpp** (Tartu)
 Jolan Henriette **Koduvere** (Tallinn)

Mari **Koik** (Tallinn)
Agnes **Kolga** (Keila)
Kaidi **Kolsar** (Tallinn)
Eino **Koponen** (Helsingi, Soome)
Kristina **Koppel** (Tallinn)
Kadri **Koreinik** (Tartu)
Mari-Liis **Korkus** (Tallinn)
Ekaterina **Kornilitsina** (Tartu)
Ingrid **Krall** (Kuusalu, Harjumaa)
Einar **Kraut** (Tallinn)
Mihhail **Kremez** (Tallinn)
Piret **Kriivan** (Tallinn)
Reet **Kroll** (Tartu)
Valve **Kullus** (Tallinn)
Ott **Kurs** (Tartu)
Margit **Kuusk** (Tartu)
Kristin **Kuutma** (Tallinn)
Mari **Kõiv** (Tallinn)
Mare **Kõiva** (Tartu)
Marju **Kõivupuu** (Tallinn)
Annika **Kängsepp** (Tartu)
Irene **Käosaar** (Tallinn)
Inge **Käsi** (Tartu)
Irina **Külmoja** (Tartu)
Annika **Küngas** (Tallinn)
Ago **Künnap** (Tartu)
Ene **Künnap** (Tartu)
Aili **Künstler** (Tallinn)
Andra **Kütt-Leedis** (Tallinn)
Astrid **Küüts** (Laagri, Harjumaa)
Johanna **Laakso** (Viin, Austria)
Klaus **Laalo** (Helsingi, Soome)
Heli **Laanekask** (Tartu)
Kirsi **Laanesoo-Kalk** (Tartu)
Helga **Laanpere** (Tallinn)
Tiina **Laansalu** (Tallinn)
Triinu **Laar** (Tartu)
Helje **Laas** (Tartu)
Ilmari **Lahti** (Tallinn)
Vahur **Laiapea** (Tallinn)
Kaisa **Lamsoo** (Tallinn)

Margit **Langemets** (Tallinn)
Kari **Laukkanen** (Helsingi, Soome)
Tiina **Leemets** (Tallinn)
Maeve **Leivo** (Linte, Põlvamaa)
Kersti **Lepajõe** (Tallinn)
Jane **Lepasaar** (Tallinn)
Nansi **Leppik** (Tallinn)
Peep **Leppik** (Helme, Valgamaa)
Sander **Liivak** (Rakvere)
Karin **Liivaleht** (Tallinn)
Irja **Lindström** (Vantaa, Soome)
Liina **Lindström** (Tartu)
Maria-Maren **Linkgreim** (Tallinn)
Järvi **Lipasti** (Helsingi, Soome)
Anna-Olga **Luga** (Narva)
Aita **Maasik** (Tartu)
Sirje **Maasikamäe** (Tallinn)
Alo **Malt** (Luksemburg)
Tiina **Malt** (Luksemburg)
Piret **Malv** (Tallinn)
Aive **Mandel** (Tartu)
Margit **Maran** (Tallinn)
Tiia **Margus** (Tartu)
Killu **Mei** (Tallinn)
Mart **Meri** (Tallinn)
Arne **Merilai** (Tartu)
Alo **Merilo** (Tallinn)
Helle **Mets** (Randvere, Harjumaa)
Mari **Mets** (Põlva)
Helena **Metslang** (Tallinn)
Helle **Metslang** (Tallinn)
Iris **Metsmägi** (Tallinn)
Krista **Mihkels** (Tähtvere, Tartumaa)
Meelis **Mihkla** (Tallinn)
Merilin **Miljan** (Tallinn)
Kadri **Muischnek** (Tartu)
Argo **Mund** (Rakvere)
Sirje **Mäearu** (Tallinn)
Helika **Mäekivi** (Tartu)
Marju **Märtson** (Tallinn)
Andrea **Nagy** (Tartu)

Peep **Nemvalts** (Tallinn)
 Silvi **Nemvalts** (Tallinn)
 Tiia **Neuvonen** (Tartu)
 Tiina **Niin** (Pärnu)
 Merit **Niinemägi** (Tartu)
 Rita **Niineste** (Tallinn)
 Sirje **Nilbe** (Tartu)
 Leena **Nissilä** (Espoo, Soome)
 Miina **Norvik** (Tartu)
 Piret **Norvik** (Tallinn)
 Pirkko **Nuolijärvi** (Helsingi, Soome)
 Anu **Nurk** (Tartu)
 Eduard **Odinets** (Tallinn)
 Rein **Oidekivi** (Muhu)
 Anni **Oja** (Tartu)
 Vilja **Oja** (Tallinn)
 Tiiu **Ojanurme** (Tartu)
 Sirje **Olesk** (Tartu)
 Katrin **Olhovikov** (Tartu)
 Martin **Ollisaar** (Tallinn)
 Mare **Onga** (Tartu)
 Sirje **Ootsing** (Tallinn)
 Heili **Orav** (Tartu)
 Mart **Orav** (Tartu)
 Sigrid **Ots** (Tartu)
 Leelo **Padari** (Tartu)
 Tiina **Paet** (Tallinn)
 Elsa **Pajumaa** (Tallinn)
 Hille **Pajupuu** (Tallinn)
 Jaan **Pajupuu** (Tallinn)
 Karl **Pajusalu** (Tartu)
 Renate **Pajusalu** (Tartu)
 Tiia **Palosaar** (München, Saksamaa)
 Linda **Palts** (Tartu)
 Indrek **Park** (USA)
 Toomas **Paul** (Tallinn)
 Geda **Paulsen** (Tartu)
 Pamela **Paumäe** (Tallinn)
 Heikki **Paunonen** (Nurmijärvi,
 Soome)
 Mall **Pesti** (Tallinn)
 Mare **Piho** (Tartu)
 Liisi **Piits** (Tallinn)
 Katrin **Piller** (Tartu)
 Urve **Pirso** (Tallinn)
 Helen **Plado** (Nõo, Tartumaa)
 Raili **Pool** (Tartu)
 Vaike **Potseps** (Tartu)
 Kristiina **Praakli** (Tartu)
 Esta **Prangel** (Tallinn)
 Külli **Prillop** (Tartu)
 Külvi **Pruuli** (Tartu)
 Helin **Puksand** (Tallinn)
 Leili **Punga** (Tartu)
 Matti **Punttila** (Vantaa, Soome)
 Fred **Puss** (Tartu)
 Halliki **Põlda** (Tallinn)
 Aivar **Pöldvee** (Järvamaa)
 Jari **Pärgma** (Tartu)
 Liina **Pärismaa** (Tallinn)
 Mirel **Püss** (Tallinn)
 Maire **Raadik** (Tallinn)
 Raimo **Raag** (Uppsala, Rootsi)
 Virve **Raag** (Uppsala, Rootsi)
 Marta **Raisma** (Tartu)
 Sirje **Rammo** (Tartu)
 Øyvind **Rangøy** (Tartu)
 Mart **Rannut** (Narva)
 Sirje **Ratso** (Tallinn)
 Pärle **Raud** (Tallinn)
 Tuuli **Rehemaa** (Tallinn)
 Riina **Reinsalu** (Tartu)
 Kristel **Ress** (Tartu)
 Lydia **Risberg** (Tartu)
 Anne **Romet** (Tallinn)
 Ethel **Roosna** (Tallinn)
 Helen **Roots** (Tallinn)
 Jaan **Ross** (Tallinn)
 Kristiina **Ross** (Tallinn)
 Margit **Ross** (Tallinn)
 Andra **Rumm** (Tartu)
 Ingrid **Rummo** (Tartu)

Maia **Rõigas** (Tartu)
 Andriela **Rääbis** (Tartu)
 Ingrid **Rüütel** (Tartu, Tallinn)
 Tiina **Rüütmaa** (Tallinn)
 Edgar **Saar** (Tartu)
 Eva **Saar** (Tartu)
 Evar **Saar** (Võru)
 Heete **Sahkai** (Tallinn)
 Tiiu **Salasoo** (Roseville, Austraalia)
 Age **Salo** (Tartu)
 Monika **Salo** (Tartu)
 Urve **Salus** (Tallinn)
 Anu **Saluäär** (Tallinn)
 Kristi **Salve** (Tartu)
 Tiina **Sammelselg** (Tartu)
 Joel **Sang** (Tallinn)
 Mari **Sarv** (Tartu)
 Õie **Sarv** (Obinitsa, Võrumaa)
 Rein **Saukas** (Tartu)
 Tõnu **Seilenthal** (Tartu)
 Ene **Sepp** (Tallinn)
 Anu **Seppel** (Tallinn)
 Ann **Siiman** (Tartu)
 Maarja **Siiner** (Tartu)
 Hanna **Sinijärv** (Tallinn)
 Siiri **Soidro** (Tallinn)
 Karin **Soodla** (Tartu)
 Sven-Erik **Soosaar** (Tallinn)
 Claudia Maria **Steinhardt**
 (Hamburg, Saksamaa)
 Helena **Sulkala** (Kempele, Soome)
 Urmas **Sutrop** (Tallinn)
 Tiina **Södermann** (Helsingi, Soome)
 Ele **Süvalep** (Tartu)
 Anastassia **Zabrodskaja**
 (Tallinn, Tartu)
 Sirli **Zupping** (Tartu)
 Kaja **Tael** (Tallinn)
 Mirell **Talbre** (Tallinn)
 Anne **Tamm** (Budapest, Ungari)
 Kadri **Tamm** (Elva)

Vally **Tamm** (Tartu)
 Eha **Tammo** (Võru)
 Kaisa **Tammoja** (Põlva)
 Kairi **Tamuri** (Tallinn)
 Joonas **Taniloo** (Tartu)
 Piia **Taremaa** (Tartu)
 Svea **Tarkin** (Tartu)
 Toivo **Tasa** (Harjumaa)
 Arvi **Tavast** (Tallinn)
 Lehte **Tavel** (Haabneeme, Harjumaa)
 Tõnu **Tender** (Tartu)
 Maarika **Teral** (Tartu)
 Pire **Teras** (Tartu)
 Mai **Tiits** (Tallinn)
 Silva **Tomingas** (Saku, Harjumaa)
 Ülle **Tomson** (Valga)
 Ilmar **Tomusk** (Tallinn)
 Maren **Toom** (Tallinn)
 Reeli **Torn-Leesik** (Tartu)
 Peeter **Torop** (Tartu)
 Szilárd Tibor **Tóth** (Tartu)
 Jekaterina **Trainis** (Tallinn)
 Tuuli **Tuisk** (Tartu)
 Tarmo **Tuule** (Kose)
 Maria **Tuulik** (Tallinn)
 Udo **Uibo** (Tallinn)
 Jaan **Undusk** (Tallinn)
 Rein **Undusk** (Tallinn)
 Piret **Upser** (Tartu)
 Anne **Uusen** (Keila)
 Mari **Uusküla** (Tallinn)
 Marja **Vaba** (Tallinn)
 Piret **Vahtra** (Tallinn)
 Elle **Vaimann** (Tartu)
 Ene **Vainik** (Tallinn)
 Natalia **Vaiss** (Tallinn)
 Adele **Vaks** (Tartu)
 Tiia **Valdre** (Tallinn)
 Mare **Valge** (Tartu)
 Silvi **Vare** (Tallinn)
 Reet **Varik** (Tallinn)

Andra **Veidemann** (Tallinn)
Rein **Veidemann** (Tallinn)
Ann **Veismann** (Tartu)
Trivimi **Velliste** (Tallinn)
Eva **Velsker** (Tartu)
Kullo **Vende** (Tallinn)
Anna **Verschik** (Tallinn)
Leidi **Veskis** (Tallinn)
Aime **Vettik** (Tabasalu, Harjumaa)
Kadri **Vider** (Tartu)
Helgi **Vihma** (Tallinn)
Mati **Vihman** (Tallinn)
Virve-Anneli **Vihman** (Tartu)
Annika **Viht** (Tallinn, Tartu)
Jüri **Viikberg** (Tallinn)
Anni **Viirmets** (Tallinn)

Maigi **Vija** (Tartu)
Ülle **Viks** (Tallinn)
Marju **Vilbaste** (Tallinn)
Helen **Wilbur** (Tartu)
Eha **Viluoja** (Tallinn)
Eberhard **Winkler**
(Göttingen, Saksamaa)
Piret **Voll** (Tallinn)
Kai **Võlli** (Tallinn)
Maia-Ülle **Väkram** (Tallinn)
Toomas **Väljataga** (Tallinn)
Reet **Vääri** (Tartu)
Haldur **Õim** (Tartu)
Sirje **Õim** (Tartu)
Jaan **Õispuu** (Saue, Harjumaa)
Eliisa **Ülevain** (Tartu)

HEAD EMAKEELE SELTSI LIIKMED JA SELTSI SÕBRAD!

Emakeele Selts on koostöös Tartu Ülikooli ja Tartu linnaga alustanud annetuste kogumist seltsi asutaja, esimese esimehe ja auliikme Lauri Kettuneni mälestusmärgi püstitamiseks Tartusse.

Lauri Kettunenil (10.09.1885–26.02.1963) on suured teened eesti keele uurimisel ja korraldamisel, tema rajas Tartu ülikooli läänemeresoome keelte õppetooli ja oli selle esimeseks professoriks; ta pani aluse ajakirja Eesti Keel ning Emakeele Seltsi toimetiste ja aastaraamatute väljaandmisele.

Vabadussõja ajal oli Kettunen Eesti Abistamise Peakomitee erisaadik Tallinnas. Ta oli ka nimede eestistamise ideoloog ja juhte ning on avaldanud eestikeelse luulekogu „Südame sillad“.

Lauri Kettunen on väheseid kahekordseid Vabadusristi kavale.

Emakeele Selts on tänulik annetuste eest Lauri Kettuneni mälestuse avalikuks jäädvustamiseks. Toetussumma palume kanda Emakeele Seltsi kontole nr **EE862200001120045326** (selgitusse märkida annetaja nimi koos avalikustamise nõusolekuga, meiliaadress ja märksõna „Kettunen“). Aadressil es@emakeeleselts.ee (koopia juri.valge@ut.ee) ootame ideid seoses kavandatava mälestusmärgi ja selle asukohaga.

Infot kampaania edenemise kohta antakse iga kuu järel Emakeele Seltsi kodulehel, annetajate nimed avalikustatakse (annetaja nõusolekul). Enam kui 50 eurot annetanud saavad kutse mälestusmärgi avamise järgsele koosviibimisele ja teemakohase meene.

Emakeele Seltsi juhatus

